

V44-011

GENEROLO JONO ŽEMAIČIO
LIETUVOS KARO AKADEMIJA

Petras Algirdas Čiočys

TARPTAUTINĖ HUMANITARINĖ TEISĖ

Mokomoji knyga

Vilnius
2002

7610004440011

UDK 341.24 (075.8)
Či-144

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Vadybos katedros doc. Petro Algirdo Čiočio parengta mokomoji knyga „Tarptautinė humanitarinė teisė“ skiriama KA kariūnams ir klausytojams. Ji gali būti naudinga ir kitiems tikrosios karo tarnybos kariams.

Atsakingasis redaktorius doc. Pranas Jankauskas

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Tarptautinės teisės katedros vedėjas prof. Saulius Katuoka

© Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2002
© Petras Algirdas Čiočys, 2002

ISBN 9955-423-12-9

TURINYS

Pratarmė	5
Santrumpos	10
1. Šiuolaikinės tarptautinės teisės samprata ir vaidmuo užtikrinant tarptautinį saugumą	11
2. Grasinimo jėga ar jėgos nenaudojimo principas	25
3. Tarptautinė humanitarinė teisė: kilmė ir esmė	40
4. Tarptautinės humanitarinės teisės principai	51
5. Tarptautinė humanitarinė teisė ir žmogaus teisės ginkluotų konfliktų metu	57
6. Karas ir tarptautinė teisė	62
7. Karinis neutralitetas	79
8. Karo dalyvių teisinis statusas	90
9. Kariavimo priemonių ir metodų teisinis ribojimas	102
10. Karo aukų tarptautinė teisinė apsauga	137
10.1. Sužeistųjų, ligonių ir asmenų, patyrusių laivo sudužimą, apsauga	139
10.2. Karo nelaisvės teisinis režimas	149
10.3. Civilių gyventojų apsauga	164
10.4. Netarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsauga	183
11. Kultūros vertybių apsauga ginkluoto konflikto metu	191
12. Karinės okupacijos režimas	200
13. Karo pabaiga ir jo tarptautiniai teisiniai padariniai	207
14. Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus ir Raudonojo Pasmėnulio judėjimas ir jo vaidmuo konfliktinėse situacijose	213
15. Atsakomybė už tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus	218
15.1. Tarptautinė valstybių atsakomybė	219
15.2. Fizinų asmenų baudžiamoji atsakomybė	225

Priedai

I priedas. Skiriamieji ženklai	251
II priedas. Naujojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso XV skyriaus „Nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai“ redakcija	252
Aiškinamasis teisės sąvokų ir tarptautinių terminų žodynelis	257
Literatūra	267

PRATARMĖ

Žmonijos istorijoje gausu karų – didelio masto ir vietinės reikšmės, ilgalaikių ir trumpų, tarpvalstybinių ir pilietinių, teisingų ir neteisingų. Kad ir kokie jie buvo, rezultatas visada būdavo tas pats – sugriauamos senos ir įkuriamos naujos valstybės ir imperijos, tačiau nuolat vyko socialinės pažangos plėtros procesas. Už tai žmonija sumokėjo milijardais gyvybių. Tikriausiai siaubingiausias ir pražūtingiausias buvo šešerius metus trukęs Antrasis pasaulinis karas, kurio metu žuvo daugiau kaip 50 milijonų žmonių, o materialiniai nuostoliai viršijo 4 trilijonus dolerių.

Jau daugelį metų nebuvo panašaus masto karų, tačiau ginkluoti konfliktai planetoje vyksta ir dabar, tampa vis įnirtingesni, išsižiebja dėl pačių įvairiausių motyvų (religinių, etninių, nacionalinių ir kt.). Sunku tikėtis, kad jų sumažės, dar daugiau – kad jie visai išnyks. Sulaikyti kariaujančias šalis nuo beprasmiško žiaurumo, taip pat užtikrinti būtiną apsaugą tiems, kurie tiesiogiai nukenčia nuo karo, palengvinti karo aukų kančias – tarptautinės humanitarinės teisės, dar vadinamos ginkluoto konflikto teise, pagrindinis tikslas.

Po to, kai buvo priimtos 1949 m. Ženevos konvencijos dėl karo aukų apsaugos, tarptautinė humanitarinė teisė, pradėjusi formuotis dar XIX a. viduryje, galutinai tapo savarankiška tarptautinės teisės šaka, reguliuojančia ginkluotų konfliktų šalių elgesį, siekiančia sušvelninti karo veiksmų žiaurumus ir užtikrinti humanitarinius kariaujančiųjų, sužeistųjų, ligonių, karo belaisvių, taip pat taikių civilinių gyventojų apsaugos standartus.

1949 m. Ženevos konvencijas ir 1977 m. du jų papildomus protokolus 2000 m. ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas (18), suteikdamas šiems dokumentams įstatymo galią, nes valstybės, pasirašiusios šias konvencijas, įsipareigoja bet kokiais aplinkybėmis jų laikytis ir jas gerbti.

Tarptautinės humanitarinės teisės normos paliečia daugelio tūkstančių (o kartais ir milijonų, kaip tai buvo pasaulinių karų metu) žmonių interesus pačiuose įvairiausiuose pasaulio regionuose. Deja, tenka konstatuoti, kad ne tik ginkluoto konflikto aukos, bet ir nemažai aukšto rango pareigūnų yra nepakankamai gerai susipažinę su tarptautinės humanitarinės teisės nuostatomis arba jų nežino. Ne išimtis ir kariuomenė, ir kitos ginkluotosios struktūros. Todėl Ženevos konvencijas ir jų protokolus pasirašiusios šalys privalo tiek taikos metu, tiek ir kilus ginkluotam konfliktui šiuos dokumentus platinti, jų nag-

rinėjimą įtraukti į karinio rengimo programas, taip pat skatinti studijuoti ir visuomenę, „kad su jais susipažintų ir ginkluotosios pajėgos, ir civiliai gyventojai“ (I protokolo 83 str.).

Būtinybė mokyti savo ginkluotųjų pajėgų personalą tarptautinės humanitarinės teisės taisyklių, supažindinti jį su įpareigojimais ir užtikrinti, kad kiekvienas karys žinotų, kokia pagal nacionalinę ir tarptautinę teisę už įvairius veiksmus numatyta asmens atsakomybė, pabrėžiama ir 1994 m. Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijoje priimta-me Elgesio kodekse dėl politinių karinių saugumo aspektų (51), prie kurio tais pačiais metais prisijungė ir Lietuva.

Pareiga laikytis visuotinai pripažintų tarptautinės humanitarinės teisės normų numatyta ir Lietuvos Respublikos įstatymuose – Karo padėties įstatyme (67) bei Ginkluotos gynybos ir pasipriešinimo agresijai įstatyme (68).

Šioje knygoje nesiekama pateikti konkrečių rekomendacijų dėl ginkluotųjų pajėgų vadų pareigų, kovinių operacijų metu priimant svarbius sprendimus, duodant užduotis pavaldiniams ir vykdant tarptautinės humanitarinės teisės normų ir taisyklių laikymosi kontrolę, dėl pavaldinių mokymo metodikos, nes tai, autoriaus nuomone, atskira tema.

Kartu reikėtų pažymėti, jog per pusantro amžiaus buvo priimta beveik 90 šios teisės šakos konvencijų, tarptautinių sutarčių, deklaracijų ir kitų oficialių aktų, kurie nėra tinkamai kodifikuoti. Skirtingu laiku priimti dokumentai liudija to laikmečio poreikius, juos skaitant galima susipažinti su ankstesne karybos terminija, koncepcijomis, kurios buvo tuometinių politinių kompromisų bei įvairių teisės sistemų rezultatas. Dėl to dabar ne tik kariškiams, bet ir teisininkams jas sunku studijuoti ir taikyti, tuo labiau kad tarptautinės humanitarinės teisės tematika pastebimai stinga tiek norminės, tiek specialiosios literatūros lietuvių kalba.

Šiuo metu Lietuvoje yra oficialiai paskelbtos tik Seimo ratifikuotos 1949 m. keturios Ženevos konvencijos ir du jų 1977 m. papildomi protokolai, 1954 m. Hagos kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu konvencija bei dar keletas ratifikuotų konvencijų dėl atskirų draudžiamų naudoti ginklų rūšių ir su žmogaus teisių apsauga susijusių dokumentų.

2000 m. pasirodžiusi V. Vadapalo ir I. Jarukaičio studija, analizuojanti tarptautinės humanitarinės teisės įgyvendinimo būklę Lietuvos Respublikoje, yra pirmasis šių autorių darbas (92), kuriame daugiausia dėmesio skiriama ne tarptautinės humanitarinės teisės normoms, o prie-

monėms, kurių Lietuvos Respublika ėmėsi ir turėtų imtis siekdama įgyvendinti tarptautinius įsipareigojimus.

Atskiri tarptautinės humanitarinės teisės bruožai nagrinėjami P. Kūrio ir M. Požarsko monografijose bei V. Vadapalo tarptautinės teisės vadovylyje, G. Švedo ir kitų autorių moksliniuose straipsniuose apie karo nusikaltimus. TRKK yra išleidęs keletą iš užsienio kalbų į lietuvių kalbą išverstų daugiau pažintinio ir informacinio pobūdžio brošiūrėlių, skirtų ginkluotosioms pajėgoms. Tai, ko gero, ir visas lietuvių kalba išleistas literatūros tarptautinės humanitarinės teisės temomis lobynas. Todėl ši mokomoji knyga yra pirmasis didesnės apimties kariškiams skirtas leidinys, numatantis teisiškai reguliuojamų ginkluotų konfliktų aukų apsaugos normas. Čia tarptautinės humanitarinės teisės klausimai nagrinėjami ne tik tarptautinės, bet ir Lietuvos vidaus teisės aspektais.

Autoriaus tikslas buvo aiškiai ir suprantamai istoriniu, teoriniu ir praktiniu požiūriais nušviesti pagrindines šios mūsuose mažai nagrinėtos tarptautinės teisės šakos kūrimosi ir plėtros problemas, pažvelgti į ginkluotos kovos veiksmų prigimtį, esmę ir principus, supažindinti su jų klasifikavimo, kariavimo teisinio reglamentavimo, ginkluotų konfliktų aukų tarptautinės teisinės apsaugos pagrindais, su karių teisėmis ir pareigomis tokių konfliktų metu, su atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus ir karo nusikaltimus reglamentuojančiomis nuostatomis.

Atsižvelgdamas į skaitytojų, kuriems daugiausia skiriama ši knyga, kontingentą ir karinio personalo poreikius, naudodamasis užsienio specialistų rekomendacijomis, autorius pabandė išskirti ginkluotųjų pajėgų vadų (viršininkų) pareigas, akcentuoti tuos momentus, į kuriuos būtina atsižvelgti kovinių operacijų metu priimant svarbius sprendimus, duodant užduotis pavaldiniams ir atliekant jų vykdymo kontrolę, nes visa tai turi būti daroma griežtai laikantis tarptautinės humanitarinės teisės normų ir taisyklių.

Šiuolaikinių tarptautinių santykių srityje stabilumą garantuoja tarptautinė teisė, kuri efektyviai veikia beveik visas tarpvalstybinių santykių sferas.

Ginkluotųjų pajėgų veikla taip pat neatsiejama nuo bendrosios tarptautinės teisės, kurios normos reguliuoja tarptautinio saugumo stiprinimo garantijas. Iš jų svarbiausios – tarptautinių ginčų taikaus sprendimo priemonės, jėgos nenaudojimo bei nusiginklavimo principai. Todėl, autoriaus nuomone, elementariausios tarptautinės teisės žinios yra reikalingos ir aktualios tiek būsimiesiems, tiek ir dabartiniams karinių dalinių

vadams, nes šie teisės pagrindai padeda jiems atlikti tarnybos pareigas užtikrinant valstybės saugumą, įgyvendinant karių teisinį statusą, atliekant pavestas užduotis tarptautinių pratybų bei tarptautinių operacijų užsienyje metu pagal JT mandatą. Knygoje glaustai aprašyta ir JT, kaip pasaulinės tarptautinės taikos ir saugumo palaikymo bei bendradarbiavimo organizacijos, veikla. Kartu apžvelgiami TRKK, kaip nepriklausomos tarptautinės humanitarinės organizacijos, atliekančios svarbų vaidmenį įgyvendinant tarptautinės humanitarinės teisės principus ir normas, kai kurie veiklos aspektai.

Rengdamas knygą, autorius išstudijavo ne tik mūsų spaudoje pasirodžiusias, bet ir neskelbtas pagrindines tarptautinės humanitarinės teisės konvencijas bei kitus tarptautinius dokumentus, naudojosi Lietuvos ir užsienio mokslininkų darbais, TRKK leidiniais, šios organizacijos rengtų konferencijų medžiaga. Atskiri teiginiai iliustruojami istoriniais faktais ir statistiniais duomenimis.

Dėl ypatingos panaudotos medžiagos gausos tekste ir literatūros sąrašė nurodyti ne visi, o tik pagrindiniai ir svarbiausi kai kurių norminių aktų ir mokslo darbų šaltiniai. Kitų nenurodytų šaltinių, ypač istorinių faktų bei statistinių duomenų, autentiškumas neturi kelti abejonių.

Tačiau rengiant šį darbą susidurta ir su kai kuriomis lingvistinio pobūdžio problemomis. Iš tarptautinių dokumentų kalbos į lietuvių kalbą skirtingai išversti kai kurie terminai (tai gali pastebėti ir išvalgesni skaitytojai), todėl autoriui kartu su redaktore teko apsispręsti dėl tokių terminų suvienodinimo. Pavyzdžiui, atskirose 1949 m. Ženevos konvencijose ta pačia prasme vartojami terminai: „lėktuvai“ ir „orlaiviai“ (autorius visur vartoja sąvoką „orlaiviai“), „sunkūs pažeidimai“ ir „rimti pažeidimai“ (vartojama – „sunkūs pažeidimai“), „civilinė gynyba“ ir „civilinė apsauga“ (vartojama – „civilinė gynyba“), o terminai „priešininkas“ ir „priešas“ laikomi sinonimais ir pan. 1980 m. Konvencijoje dėl tam tikrų įprastinių ginklų ir jos papildomuose protokoluose kai kurių ginklų rūšių pavadinimai neatitinka karybos terminų žodynuose nurodytųjų.

Siekiant skaitytojams, norintiems savarankiškai giliau išstudijuoti nagrinėjamas temas, palengvinti kitos reikiamos literatūros paiešką, tekste nurodomi pagrindinių tarptautinių dokumentų ir Lietuvos Respublikos įstatymų pavadinimai, jų priėmimo datos ir straipsniai. Juos galima rasti oficialiame Seimo leidinyje „Valstybės žinios“ arba interneto svetainėje. Knygos

pabaigoje pridedamas aiškinamasis teisės sąvokų ir tarptautinių terminų žodynėlis bei spausdinami konvencijų aprobuoti skiriamieji ženklai.

Šioje knygoje remiamasi Lietuvos Respublikos ratifikuotomis tarptautinėmis sutartimis ir Lietuvos Respublikos norminiais aktais, priimtais iki 2002 m. balandžio 17 dienos.

Mokomoji knyga skiriama Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos kariūnams ir klausytojams. Ji gali būti naudinga ir kitiems tikrosios karo tarnybos kariams, Valstybės sienos apsaugos tarnybos ir specializuotų policijos dalinių, kurie karo padėties ir valstybės gynybos (karo) atveju priskiriami ginkluotosioms pajėgoms, pareigūnams bei asmenims, besidomintiems tarptautine humanitarine teise.

SANTRUMPOS

- BK – Baudžiamasis kodeksas
- CIA – Centrinė karo belaisvių informacijos agentūra
- CPA – Centrinė TRKK paieškų agentūra
- ES – Europos Sąjunga
- ESBO – Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija
- GA – JT Generalinė Asamblėja
- IC (angl. *internment camp*) – internuotų asmenų stovyklos žymėjimas
- YYY – vienas iš sanitarinių laivų atpažinimo povandeninių akustinių signalų
- JT – Jungtinės Tautos
- NATO (angl. *North Atlantic Treaty Organization*) – Šiaurės Atlanto sutarties organizacija
- NVS – Nepriklausomų Valstybių Sandrauga
- PP – 1949 m. Ženevos konvencijų 1977 m. papildomi protokolai
- PW, arba POW (angl. *prisoner of war*),
- PG (pranc. *prisonnier de guerre*) – belaisvių stovyklų žymėjimas
- RF – Rusijos Federacija
- SSRS – Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga
- SIPRI (angl. *Stockholm International Peace Research Institute*) – Stokholmo tarptautinis taikos tyrimų institutas
- ST – JT Saugumo Taryba
- TBT – Tarptautinis baudžiamasis teismas
- TKT – Tarptautinis karo tribunolas
- TRKK – Tarptautinis Raudonojo Kryžiaus komitetas
- TTT – JT Tarptautinis Teisingumo Teismas
- UNESCO (angl. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) – JT Švietimo, mokslo ir kultūros organizacija
- ŽK – 1949 m. Ženevos konvencijos dėl karo aukų apsaugos

1. ŠIUOLAIKINĖS TARPTAUTINĖS TEISĖS SAMPRATA IR VAIDMUO UŽTIKRINANT TARPTAUTINIŲ SAUGUMĄ

Tarptautinė teisė yra vienas reikšmingiausių žmonijos civilizacijos pasiekimų. Ji grindžiama ir vadovaujasi humaniško principais. Tarptautinės teisės užuomazgos atsirado kartu su pirmosiomis valstybėmis. Istoriniai dokumentai liudija, kad tarptautinė teisė jau egzistavo pirmykštėje bendruomeninėje santvarkoje ir vergvaldinių gamybinių santykių epochoje ir kad tuo metu jau galiojo nemažai tarptautinės teisės normų, sutarčių, susitarimų, apibrėžiančių teises bei kariavimo taisykles.

Pavyzdžiui, tarptautine sutartimi laikomas 1278 m. pr. Kr. Egipto faraono Ramzio II ir hetitų karaliaus Chatušilio III sudarytas susitarimas. Jame buvo numatyta karinė sąjunga vergų sukilimams slopinti, pabėgusiems vergams išduoti ir pagalba kitais panašiais atvejais.

Yra duomenų, kad maždaug tuo laiku atsirado teisės normos, reguliavusios santykius tarp atskirų Indijos kunigaikštysčių ir valstybinių darinių. Daugelis iš jų buvo įtvirtintos Manu įstatymuose – religiniame ir teisiniame paminkle, kuriame buvo kalbama apie karo vedimo būdus, diplomatinės derybas ir kai kurių sąjunginių sutarčių rūšis.

Tarptautinės teisės plėtrai didelę įtaką darė Romėnų teisė. Senovės Romoje ji laikyta prigimtinė teise, kuri buvo įkūnyta daugumos pasaulio tautų rašytiniuose įstatymuose ir papročiuose ir vadinama *tautų teise*.

Dėl tarptautinės teisės prigimties, terminijos ir raidos yra nemažai doktrinų ir įvairių šios srities specialistų nuomonių. Tarptautinė teisė kaip savarakiška teisės sistema ir mokslo šaka ėmė formuotis tik Renesanso epochos pabaigoje. Tarptautinės teisės tėvu daugelio laikomas olandų teisininkas ir diplomatas Hugo Grocijus per Trisdešimties metų karą parašė traktatą „Apie karo ir taikos teisę“ (80), kuriame pirmą kartą pabandė susisteminti karo ir taikos teisės nuostatas. Gal dėl to susidarė nuomonė, kad tarptautinė teisė pirmiausia atsirado kaip „karo teisė“. Savo garsiajame darbe H. Grocijus ragino valstybes vadovautis prigimtinė teise ir būti sąžiningomis tarpusavyje santykiuose, karus skirstė į teisingus – kaip atsaką į kėsinimąsi pažeisti suverenios valstybės pagrindines teises – ir neteisingus. Pasisakė prieš karo žiaurumus, asmeninės nuosavybės užgrobimą ir naikinimą. Be to, Grocijus akcentavo tarptautinių susitarimų, kaip pozityviosios teisės principų, laikymosi svarbą pagal prigimtinių principų – *pacta sunt servanda* („sutarčių reikia

laikytis“), pasiuntinių neliečiamumo, jūrų laisvės ir kitus tarptautinės teisės klausimus.

Pirmasis terminą „tarptautinė teisė“ pavartojo anglų filosofas Jeremy's Benthamas 1870 metais savo knygoje „Įvadas į moralės ir įstatymų leidimo principus“, lygindamas tarptautinę teisę su nacionaline (vietine) teise (91, p.20).

XIX a. suaktyvėjo demokratinio pobūdžio tarptautinės teisės raida, paskatinusi valstybių bendradarbiavimą ir prisidėjusi prie visuomenės pažangos. Kartu tebeegzistavo sudarytos nuostatos, tarnaujančios kolonijinei politikai. Karas išliko vyraujanti tarpvalstybinių ginčų sprendimo priemonė. Nepasisėkė pasiekti pagrindinio tikslo – sumažinti ginklavimosi mastą – ir 1899 bei 1907 m. Hagos taikos konferencijose priėmus konvencijas dėl sausumos karo įstatymų ir papročių.

Tarptautinės teisės tolesnės plėtros atžvilgiu vienu svarbiausių XX a. pradžios įvykių, pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, laikomas *Tautų Sąjungos* įkūrimas. 1919 m. įkurta Tautų Sąjunga tam tikra prasme buvo JT pirmtakė. Prieš Antrąjį pasaulinį karą šios organizacijos narės buvo 58 valstybės. Lietuva į ją priimta 1921 metais. Prasidėjus karui, Tautų Sąjungos veikla praktiškai nutrūko, nors formaliai ji dar egzistavo iki 1946 metų.

Neteisėtai Baltijos šalis įtraukus į SSRS sudėtį, nuo 1940 iki 1990 m. Lietuva neteko tarptautinės teisės subjekto statuso, kurį vėl susigrąžino atkūrus ir paskelbus Nepriklausomybę po to, kai ją pripažino daugiau kaip 80 valstybių. 1991 m. rugsėjo 17 d. Lietuva kartu su Latvija ir Estija buvo priimta į JT. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (56) įtvirtintos mūsų valstybės nuostatos vadovautis tarptautinės teisės normomis ir principais. Dabar Lietuva siekia integruotis į Europos Sąjungos ir NATO struktūras.

Šiuolaikinė tarptautinė teisė – tai santykius tarp valstybių įvairiose srityse (ekonomikos, politikos, kultūros, karybos ir kt.) reguliuojančių principų ir teisės normų sistema. Jų valstybės laikosi savanoriškai, o prirėikus jos užtikrinamos individualiomis ar kolektyvinėmis prievartos priemonėmis.

Bendrają tarptautinę teisę taikyti Lietuvos teisės sistemoje tapo galima tik 2002 m. priėmus naujos redakcijos Lietuvos Respublikos teismų įstatymą (Žin. – 2002 – Nr. 17 – 649), kuriame, be kitų bylų nagrinėjimo šaltinių, yra numatytos ir Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys. Ši

nuostata įteisinta ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalyje, kuris nustato, kad „tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis“. Ratifikuotų sutarčių viršenybę, palyginti su įstatymais ir kitais teisės aktais, numato 1999 m. priimtas Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas, kurio 11 straipsnyje sakoma, kad „jei įsigaliojusi ratifikuota Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis nustato kitokias normas negu Lietuvos Respublikos įstatymai, kiti teisės aktai, galiojantys šios sutarties sudarymo momentu arba įsigalioję po šios sutarties įsigaliojimo, taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinės sutarties nuostatos“ (65).

Tarptautinė teisė, palyginti su nacionaline teise, turi kai kurių ypatumų, kaip antai:

a) tarptautinės teisės reguliavimo dalykas yra santykiai tarp valstybių, tarp valstybių ir tarptautinių organizacijų, taip pat santykiai tarp pačių tarptautinių organizacijų;

b) tarptautinės teisės subjektai (teisių ir pareigų turėtojai) pirmiausia yra valstybės; tautos, kovojančios dėl savo valstybingumo; viešosios tarptautinės organizacijos (JT, NATO, ESBO, NVS ir kt.), sukurtos daugiašalių sutarčių pagrindu.

Diskutuojama, ar individai, t.y. fiziniai asmenys, yra viešosios tarptautinės teisės subjektai. Žinomas tarptautinės teisės specialistas V. Vadapalas, nepripažindamas individų šios teisės subjektais, kartu daro išlygą, teigdamas, kad „individo klausimas gali būti sprendžiamas tik praktiškai nustatant, ar konkrečioje srityje jis turi tam tikras tarptautines teises ir pareigas“ (91, p. 173). V. Vadapalo nuomonę palaiko ir prof. V. Domarkas, motyvuodamas tuo, kad šiuolaikinė tarptautinė teisė numato baudžiamąją atsakomybę už karo ir kitus nusikaltimus žmonijai, todėl, esant tam tikroms sąlygoms, tarptautinės teisės subjektais gali būti laikomi ir atskiri individai (93, p.8). C. de Roveris asmenis laiko neabejotiniais tarptautinės teisės subjektais, nes pagal tarptautinę žmogaus teisių teisę jie gali kelti ieškinius tarptautiniuose teismuose arba jie šių teismų gali būti patraukti atsakomybėn (85, p. 40).

Atrodytų, kad šiais klausimais nevertėtų leisti į teorinius ginčus, jei tai nebūtų siejama su šioje knygoje nagrinėjama fizinių asmenų atsako-

mybe. Niurnbergo teismas (įkurtas po Antrojo pasaulinio karo nusikaltėliams teisti) nusprendė, kad nusikaltimus tarptautinei teisei daro konkretūs žmonės, o ne abstraktūs subjektai, ir tik asmenys, kurie padaro tokius nusikaltimus, yra baudžiami. JT GA 1946 m. priimtoje rezoliucijoje pareiškė sutinkanti su Niurnbergo teismo statuto principais bei nuosprendžiu (85, p. 43);

c) valstybės sutartinius įsipareigojimus dažniausia vykdo savanoriškai;

d) tarptautines normas, esančias sutartyse, sukuria patys tarptautinės teisės subjektai abipusiu susitarimu.

Tarptautinės teisės norma vadinama valstybių ir kitų tarptautinės teisės subjektų pripažįstama juridškai privaloma elgesio taisyklė. Šios normos atitinkamai klasifikuojamos: pagal subjektus skirstomos į *universaliasias*, sudarančias bendrosios tarptautinės teisės pagrindą, ir dalines, taikomas tik tam tikrai subjektų daliai, neatsižvelgiant į tai, kad tie subjektai teritoriniu atžvilgiu gali būti ir nesusieti, teisės normas; pagal veikimo pobūdį – į *dispozityviasias*, leidžiančias patiems subjektams pasirinkti elgesio pobūdį bei patiems pagal aplinkybes nustatyti tarpusavio teises ir pareigas, ir *imperatyviasias (jus cogens)*, nustatančias aiškias ir konkrečias veikimo ribas ir privalomas tiksliai vykdyti tarptautinės teisės subjektams.

Visuotinai pripažintų ir visiems privalomų tarpvalstybinio bendradarbiavimo normų sistema laikoma pagrindiniais tarptautinės teisės principais, todėl šie prioritetai turi didelę reikšmę atskleidžiant tarptautinės teisės turinį.

Šiuolaikinės tarptautinės teisės pagrindiniai principai susisteminti JT GA 1970 m. Deklaracijoje dėl tarptautinės teisės principų, liečiančių draugiškus santykius ir bendradarbiavimą tarp valstybių pagal JT Chartiją (32) bei 1975 m. Helsinkio pasitarimo dėl saugumo ir bendradarbiavimo Europoje Baigiamajame Akte (39).

Abiejuose dokumentuose kai kurie principai kartojasi, bet yra patikslinti ar papildyti, todėl pateiksime juos bendrai, suklasifikuotus į atskiras grupes:

I. *Taikos ir tarptautinio saugumo užtikrinimo principai*: susilaikymas nuo grasinimo jėga arba jėgos panaudojimo; valstybės teritorinis vientisumas; taikus tarptautinių ginčų sureguliuojimas; valstybių atsakomybė.

II. *Valstybių bendradarbiavimo principai*: suverenių valstybių lygybė;

valstybių bendradarbiavimas; nesikišimas į valstybių vidaus reikalus; sąžiningas tarptautinių įsipareigojimų vykdymas.

III. *Tautų ir žmogaus teisių principai*: tautų lygiateisiškumas ir laisvo apsisprendimo teisė; žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių gerbimas.

Šie ir kiti tarptautinės teisės principai privalomi visiems tarptautinės teisės subjektams, o jų nesilaikymas gali būti traktuojamas kaip kėsinimasis į visą tarptautinę teisėtvarką.

Lietuvos pasirengimas vadovautis visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis įgyvendinant užsienio politiką ir siekimas užtikrinti šalies saugumą ir nepriklausomybę, piliečių gerovę ir pagrindines jų teises bei laisves įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 135 straipsnyje, o detalizuojamas Nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme (61).

Tarptautinė teisė kaip valstybės teisinės sistemos dalis skirstoma į atskiras šakas: tarptautinę sutarčių teisę, žmogaus teisių teisę, diplomatinę ir konsulinę teisę, jūrų teisę, oro teisę, aplinkos apsaugos teisę, tarptautinę humanitarinę teisę ir kt. Be to, tarptautinei teisei priklauso ir šios sistemos pagrindinės dalys, t. y. svarbiausieji teisiniai institutai, iš kurių pažymėtini: kova su nusikalstamumu, gyventojai ir teritorija, taikus tarptautinių ginčų sprendimas ir kt.

Tarptautinės teisės šakų ir institutų reguliavimo sfera apima susitarimus, sutartis, konvencijas, numatančias valstybių įsipareigojimus įvairiose tarpvalstybinio bendravimo srityse. Daugelis iš jų tiesiogiai susijusios su valstybių ginkluotųjų pajėgų interesais ir yra jų veiklos tarptautinis teisinis pagrindas.

Pavyzdžiui, pagrindiniai susitarimai tarptautinės jūrų teisės klausimais leidžia apibrėžti karo laivo, jo ekipažo statusą (teises, pareigas ir atsakomybę), nes be to neįmanoma vykdyti valstybių karinėms jūrų pajėgoms pavestų uždavinių.

Valstybės, vadovaudamosi abipusiais interesais, suderina elgesio normas (taisykles), kurios paprastai įtvirtinamos dokumentuose – tarptautinės teisės šaltiniuose – tarptautinėse sutartyse ir tarptautiniuose papročiuose.

Tarptautinė sutartis – tai valstybių ar kitų tarptautinės teisės subjektų susitarimas dėl savitarpio teisių ir pareigų nustatymo, jų pakeitimo ar nutraukimo. Tarptautinių sutarčių sudarymą ir taikymą reglamentuoja

1969 m. Vienos konvencija dėl tarptautinių sutarčių teisės (30).

Tarptautinės sutartys vadinamos įvairiai: susitarimais, konvencijomis, protokolais, paktais, traktatais ir kt.

Tarptautinės sutartys klasifikuojamos remiantis tam tikrais kriterijais:

- pagal reguliuojamų santykių tipą – *politinės* (tarptautinės sutartys dėl sąjungos sudarymo, nepuolimo, neutraliteto, bendradarbiavimo, draugystės, taikos ir kt.); *ekonominės* (sutartys, sudarytos dėl ekonominės pagalbos, tiekimų, statybų, kreditų, mokesčių, atsiskaitymų ir kt.); *tarptautinės sutartys, sprendžiančios specialius klausimus* (dėl mokslinio ir kultūrinio bendradarbiavimo, sveikatos apsaugos, teisinės pagalbos ir kt.); *karinės* (dėl ginkluotės ir ginkluotųjų pajėgų ribojimo, elgesio ginkluoto konflikto metu, kariuomenės dislokavimo užsienio valstybėse sąlygų, karinės technikos tiekimo, dalyvavimo karinėse programose ir pan.);

- pagal sutarties formą – *rašytinės ir žodinės* (vadinamieji džentelmeniškieji susitarimai);

- pagal dalyvių skaičių – *dvišalės ir daugiašalės*;

- pagal veikimo laiką – *neterminuotos ir terminuotos*;

- pagal veikimo vietą – *regioninės ir universaliosios*;

- pagal prisijungimo galimybę – *atviros ir uždaros*.

Tarptautinės sutarties sudarymas laikomas viena pagrindinių valstybių teisių ir jų suvereniteto įgyvendinimo formų. Šis procesas apima keletą stadijų, iš kurių pagrindinės: sutarties teksto parengimas, teksto autentiškumo patvirtinimas (parafavimas); sutarties pasirašymas ir ratifikavimas; sutarties registracija ir paskelbimas.

Tarptautinė sutartis automatiškai nutrūksta pasibaigus jos galiojimo laikui arba pasiekus sutarties tikslą, dėl kurio ji buvo sudaryta. Šalys taip pat gali denonsuoti sutartį, t. y. vienašališkai atsisakyti sutarties, apie tai pranešusios kitai šaliai pačioje sutartyje numatytais sąlygomis, tvarka ir terminais, išskyrus atvejus, numatytus I PP 99 straipsnyje dėl protokolo denonsavimo įsigaliojimo.

Tarptautinis paprotys – tai nerašyta, ilgą laiką ir vienodai taikyta tarptautinės teisės norma, kurią valstybės pripažįsta kaip visuotinai privalomą elgesio taisyklę. TTT statute tarptautinis paprotys apibūdinamas kaip visuotinės praktikos, pripažintos teisės norma, įrodymas (13).

Visuotinai pripažintu papročiu tarptautinėje oro teisėje yra laikoma

norma suteikti pagalbą orlaiviams, patyrusiems katastrofą, netrukdamt jiems be leidimo skristi per užsienio valstybės teritoriją (analogiškos normos taip pat nustatytos ir kai kuriose kitose sutartyse).

Iki įsigaliojant JT 1982 m. Jūrų teisės konvencijai (43), daugelis valstybių pripažino jos nuostatas dėl atvirosios jūros panaudojimo ir taikė jas savo praktikoje kaip tarptautinės jūrų teisės paprotinę normą.

Pagalbiniai tarptautinės teisės šaltiniai yra tik tam tikros tarptautinės teisės normų kūrimo, raidos, pakeitimo arba aiškinimo pakopos. Tokie šaltiniai gali būti tarptautinių organizacijų sprendimai, valstybių vidaus norminiai teisės aktai, teismų ir arbitražų sprendimai, tarptautinės teisės mokslo žinovų doktrinos, JT GA rezoliucijos.

Tarptautinė teisė, įgyvendinama įtvirtintus principus, siekia savo normomis įteisinti visuotinai pripažintus elgesio standartus bei taisykles, be kurių būtų neįmanomas tarptautinis bendravimas. Be to, tarptautinės teisės dokumentuose numatytos priemonės, ginančios valstybių teises bei interesus, kurių nesant kartais net galėtų kilti pavojus atskirų šalių egzistavimui. Tai labai svarbi tarptautinį saugumą garantuojanti funkcija, kurią nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos atlieka universali tarptautinė organizacija – JT.

Siekdami palaikyti taiką ir tarptautinį saugumą, penkiasdešimties valstybių vyriausybių atstovai 1945 m. San Franciske vykusioje konferencijoje įkūrė organizaciją Jungtinės Tautos (sovietmečio leidiniuose JT buvo vadinama Suvienytųjų Tautų Organizacija (SNO) ir patvirtino jos Chartiją (13),kartais vadinamą Įstatais, kurioje numatyti šios organizacijos tikslai, principai, narystė ir veiklos tvarka, jos svarbiausieji organai.

Šiuo metu apie 190 valstybių yra JT narės, tarp jų, kaip jau buvo minėta, ir Lietuva. JT Chartijos I straipsnis numato pagrindinius tarptautinio saugumo principus – imtis veiksmingų kolektyvinių priemonių siekiant užkirsti kelią grėsmėi taikai ir ją pašalinti, sustabdyti agresijos aktus arba kitus taikos pažeidimus, sureguliuoti arba išspręsti tarptautinius ginčus, dėl kurių gali būti pažeista taika; plėtoti draugiškus tautų santykius, grindžiamus tautų lygiateisiškumo ir laisvo apsisprendimo principu, taip pat imtis kitų reikiamų priemonių visuotinei taikai stiprinti.

JT Chartija yra vienintelis tarptautinis dokumentas, kurio nuostatos privalomos visoms valstybėms ir kuris ne tik reguliuoja tarptautinės saugumo organizacijos gynybinę veiklą, bet ir atlieka labai svarbų vaidmenį

nustatant visoms valstybėms vienodus kolektyvinio saugumo sistemos pagrindus ir rengiant nacionalinius valstybės norminius aktus, teisine prasme reglamentuojančius jos veiklą ekonomikos, politikos, ekologijos, humanitarinėje ir karybos srityse.

Svarbiausi JT organai: Generalinė Asamblėja, Saugumo Taryba, Tarptautinis Teisingumo Teismas, Globos Taryba, Ekonominė ir Socialinė Taryba ir Sekretoriatas. Tačiau daugiausia dėmesio skirsime pirmiesiems institutams, kurių kompetencija tiesiogiai susijusi su mūsų nagrinėjamais klausimais.

Generalinė Asamblėja – patariamasis organas, kuriame atstovaujama visoms valstybėms – JT narėms. Generalinė Asamblėja atlieka keletą svarbių funkcijų: pirmiausia svarsto kardinalius tarptautinės politikos teisės stiprinimo, tarptautinio įtampos švelninimo, ginkluotės mažinimo ir nusiginklavimo sąlygų, draugiškų santykių plėtros ir tarpvalstybinio bendradarbiavimo pačiose įvairiausiose srityse klausimus. Svarstomais klausimais teikia rekomendacijas JT narėms arba Saugumo Tarybai. Generalinė Asamblėja neįgaliota reikalauti, kad vyriausybės atliktų kokius nors veiksmus, tačiau jos rekomendacijos, nors ir teisiškai neprivalomos, yra pasaulio bendruomenės valios išraiška.

Saugumo Taryba – politinis organas, kuriam tenka didžiausia atsakomybė palaikant tarptautinę taiką ir saugumą. Taryba gali būti sušaukta bet koku metu, kai iškyla grėsmė taikai. Valstybės narės privalo vykdyti jos sprendimus. Tarybą sudaro 15 narių. Penkios iš jų – JAV, Jungtinė Didžiosios Britanijos ir Airijos Karalystė, Kinija, Prancūzija ir Rusija¹ – yra nuolatinės Tarybos narės. Kitas 10 narių, atsižvelgdama į jų indėlį palaikant tarptautinę taiką ir saugumą, GA renka dvejiems metams. Sprendimui priimti reikia 9 balsų. Jis laikomas nepriimtu, jeigu viena iš nuolatinė narių prieš jį balsuoja, t. y. pasinaudoja *veto teise*.

Kai nagrinėti pateikiamas klausimas dėl grėsmės taikai, Taryba paprastai iš karto šalims siūlo taikiai susitarti. Taryba gali tarpininkauti arba nustatyti konflikto sureguliuavimo principus, prašyti generalinį sek-

¹Subyrėjus SSRS, Rusijos prezidentas informavo JT generalinį sekretorių dėl Rusijos Federacijos narystės JT ir jos organuose (vietoje buvusios SSRS). Apskritai Rusijos Federacija tapo SSRS teisių perėmėja visose tarptautinių santykių srityse, visų anksčiau sudarytų sutarčių dalyve.

retorių ištirti situaciją ir jai pateikti atitinkamą pranešimą. Jeigu prasi-
deda tarptautinis ginkluotas konfliktas, Taryba bando užtikrinti, kad jis
būtų nutrauktas, priimdama sprendimą dėl kolektyvinių karinių veiksmų
arba ekonominių sankcijų.

Pavyzdžiui, Irakui įvykdžius agresiją prieš Kuveitą ir okupavus jo teri-
toriją, 1990 m. rugpjūčio 6 d. ST rezoliucija įpareigojo visas valstybes
nutraukti prekybą su agresoriumi. Šios priemonės pasirodė nepakanka-
mos, todėl, remdamasi JT Chartijos 42 straipsniu, ST tą pačių metų
lapkričio 29 d. priėmė rezoliuciją, kuria vadovaudamasi JAV ir kitų JT
narių karinės pajėgos išvadavo Kuveito teritoriją. Taip buvo atkurta tai-
ka ir tarptautinis saugumas.

Tarptautinis saugumas – tai tarptautinių santykių būklė, neleidžianti
pažeisti visuotinės taikos arba bet kokia forma grasinti tautų saugumui.
Hitlerinės Vokietijos ir militaristinės Japonijos sutriuškinimas Antraja-
me pasauliniame kare, Jaltos ir Potsdamo susitarimai dėl pasaulio per-
tvarkymo pokariu ir tolesnių tarptautinės padėties pakeitimų taikos nau-
dai sudarė realias prielaidas tarptautiniam saugumui užtikrinti.

Visa žmonijos istorija rodo, kad vienu valstybių saugumo užtikrini-
mas, padarant žalą kitų šalių saugumui, sukeldavo niokojamus karus.
Tačiau karų fone plėtojosi valstybių taikaus sambūvio ir bendradarbiavi-
mo kelių ieškojimo procesas. Bet kuri valstybė visada rūpinasi savo sau-
gumo, kurio tikslas yra išsaugoti suverenitetą, stiprinimu. Svarbiausia –
kokiomis priemonėmis šio tikslo siekiama.

Žmonija visada svajoto apie taiką. Jau praėjo tie laikai, kai valsty-
bės galėjo apsiginti vien sukūrusios galingą gynybą. Šiuolaikinės gin-
kluotės pobūdis nėra vienai valstybei negarantuoją galimybės užtikrinti
saugumą tik savo karinėmis techninėmis priemonėmis ir didinant gin-
kluotąsias pajėgas. Prognozuojama, kad jeigu būtų sukeltas branduo-
linis karas, kiltų grėsmė žmonijos civilizacijai ir tokia kare nebūtų
nugalėtojų.

Akivaizdu, kad atėjo metas ieškoti kitų saugumo užtikrinimo prie-
monių ir būdų. Dabar kiekvienos valstybės saugumas priklauso nuo visų
šalių saugumo. Pasaulis nedalomas, todėl būtina valstybėms glaudžiai ir
aktyviai bendradarbiauti.

Antihitlerinės koalicijos patyrimas parodė, kad valstybės bendromis
pastangomis sugeba nugalėti ir nubausti žiaurų agresorių. Tai įkvėpė pa-

sitikėjimo užtikrinant pokario laikotarpiu taiką ir saugumą, kurio koncepcija buvo įkūnyta JT Chartijoje.

Tarptautinį saugumą, užtikrinamą bendromis valstybių ir kitų tarptautinės teisės subjektų pastangomis pasauliniu ar regioniniu mastu, priimta vadinti kolektyviniu saugumu. Tai valstybių bendradarbiavimo sistema, sukurta tarptautinei taikai politinėmis, ekonominėmis, teisinėmis, karinėmis ir kitokiomis priemonėmis palaikyti, o prireikus – agresijos aktams nuslopinanti ir kolektyvinei karinei pagalbai agresijos aukai suteikti. Pagal mastą, kaip jau buvo minėta, nustatytos dvi kolektyvinį saugumą įgyvendinančios tarptautinės teisės formos – universali ir regioninė kolektyvinio saugumo sistemos.

Universali kolektyvinė saugumo sistema, numatyta JT Chartijoje, apima:

- draudimą prieš bet kurią valstybę panaudoti jėgą ar ją grasinti;
- taikaus tarptautinių ginčų sprendimo būdus;
- priemones ginkluotosioms pajėgoms ir ginkluotei sumažinti, iš dalies ar visiškai nusiginkluoti;
- regioninių organizacijų veiklą, kuria palaikomas saugumas;
- laikinąsias priemones, užkertančias kelią taikos pažeidimams;
- priverstines priemones, nesusijusias su ginkluotos jėgos naudojimu (ekonominių, diplomatinių santykių bei kitokių ryšių nutraukimas ir kt.);
- priemones, kurios vykdomos panaudojant JT ginkluotąsias pajėgas.

Regioninės kolektyvinio saugumo sistemos turi atitikti šiuos reikalavimus:

- dalyvauti jose gali tik vieno geografinio rajono (regiono) valstybės;
- šių sistemų veikla neturi peržengti tam tikro regiono ribų ir
- negali prieštarauti JT Chartijai.

Tarptautinės teisės aktuose numatytos tarptautinio saugumo stiprinimo priemonės, tarp kurių pagrindinė yra nusiginklavimas – sena žmonijos svajonė, patikima saugumo garantija.

Teisiniu aspektu *nusiginklavimas* – tai priemonių, siekiančių nutraukti ginklavimosi varžybas, apriboti, sumažinti ir likviduoti kariavimo priemones, kompleksas. Jį įgyvendinus galėtų būti pasiektas galutinis tikslas – visuotinis ir visiškas nusiginklavimas. Tai viena iš svarbiausių, globalinių, šiuolaikinių problemų, nuo kurios sprendimo tiesiogiai priklauso, ar bus užtikrinta taika ir užkirstas kelias branduoliniam karui.

Po Antrojo pasaulinio karo didžiosios valstybės ėmė vykdyti labai pavojaingą ginklavimosi varžybų politiką. Viso to rezultatas – atsirado naujų masinio naikinimo ginklų rūšių, pirmiausia – branduolinis ginklas.

Dėl to JT Chartija įgaliojo GA „nagrinėti bendrus bendradarbiavimo palaikant tarptautinę taiką ir saugumą principus, taip pat principus, įskaitant nusiginklavimo bei ginkluotės reguliavimo principus“ (11 str.). ST tapo atsakinga už planų, kurie bus pateikti JT narėms dėl ginkluotės reguliavimo sistemos sukūrimo, parengimą (26 str.). Nurodoma, kad sprendžiant šį uždavinį ST padeda Karo štabo komitetas, kuris pataria ir teikia pagalbą ST visais ją dominančiais klausimais, susijusiais su tarptautiniu taikos ir saugumo palaikymu (47 str.).

GA nusiginklavimo klausimais priėmė ne vieną rezoliuciją, tačiau visuotinis ir visiškas nusiginklavimas, kaip galima spręsti iš Generalinėje Asamblėjoje 1961 m. priimto bendro SSRS ir JAV vyriausybių pareiškimo, reiškia, kad reikėtų paleisti ginkluotąsias pajėgas, likviduoti karines įstaigas, sunaikinti masinio naikinimo ginklą, nebekurti tokio tipo ginklų, nebeskirti lėšų kariniams tikslams. Paliekamos tik tos karinei sričiai skirtos lėšos, kurios reikalingos vidaus teisėtškai palaikyti.

Greitai pasiekti, kad būtų visiškai nusiginkluota, pasirodė nerealu, nes valstybėms reikėjo turėti ginkluotąsias pajėgas, kurios galėtų užtikrinti jų saugumą, palaikyti vidaus tvarką ir atlikti taikdarius funkcijas. Todėl diskutuoti ir tartis galima buvo tik dėl dalinio nusiginklavimo. Kartu ginklavimosi varžybos daugelio šalių ekonomikai tapo tikra nelaimė. 9-ajame dešimtmetyje valstybių karinės išlaidos sudarė 900 milijardų dolerių per metus, t. y. per kiekvieną minutę buvo išleidžiama 1,7 milijono dolerių (96, p. 254).

Pagrindinė našta teko JAV ir SSRS. Ginklavimosi varžybos virto savarakiška priemone, kuria buvo galima padaryti gana juntamą ekonominę žalą kitai šaliai. Maždaug 80 procentų visos SSRS pramonės dirbo kariniams tikslams. Todėl suderintas karinių išlaidų mažinimas buvo laikomas vienu iš svarbių nusiginklavimo aspektų. Deja, GA taip ir nepavyko teigiamai išspręsti šio klausimo, todėl visos jos pastangos nedavė jokių rezultatų.

Būtina pabrėžti, kad šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje nėra normos, tiesiogiai įpareigojančios valstybes nusiginkluoti. Viskas priklauso nuo valstybių geranoriškų susitarimų. Svarbiausia, kad būtų užkirstas kelias bandymams panaudoti branduolinį ginklą ir kitus masinio naikinimo ginklus (cheminį, bakteriologinį, radiologinį, ekologinį).

Branduolinio ginklo neplatinimo klausimais GA priėmė nemažai rezoliucijų, pasirašyta keletas sutarčių, iš kurių pažymėtinos 1963 m. Sutartis dėl branduolinio ginklo bandymų uždraudimo atmosferoje, kosminėje erdvėje ir po vandeniu (23) ir 1968 m. Sutartis dėl branduolinio ginklo neplatinimo (28). 1991 m. prie šios sutarties prisijungė ir Lietuva.

Šie dėl branduolinio ginklo naudojimo paskelbti aktai, kuriuose dalyvauja daugelis valstybių, leidžia apibrėžti tarptautinės teisės poziciją, kurios esmė yra tokia:

a) nedraudžiama laikyti branduolinį ginklą toms valstybėms, kurios jį jau turi (t. y. branduolinėms valstybėms);

b) šio ginklo negalima platinti ar suteikti pagalbos jį kuriant nebranduolinėms valstybėms, kurioms savo ruožtu turi būti suteiktos saugumo nuo branduolinės agresijos garantijos.

Dideles viltis žmonija siejo su 1996 m. Visuotine branduolinių bandymų uždraudimo sutartimi (52), kurią pasirašė 154 valstybės. Kad ši sutartis išgaliotų, ją turėjo pasirašyti visos 44 branduolinį potencialą turinčios valstybės. Deja, sutarties neratifikavo didžiausiosios iš jų: Kinija, Rusija, JAV, Indija, Pakistanas. Šią sutartį Lietuva ratifikavo 1999 metais. Branduolinio ginklo neplatinimo režimo laikymosi sunkumų atsirado nustojus egzistuoti SSRS, nes branduolinis ginklas liko keturių nepriklausomų valstybių, buvusių sąjunginių respublikų – Baltarusijos, Kazachstano, Rusijos ir Ukrainos – teritorijose.

Kitas masinio naikinimo ginklo rūšis reglamentuoja 1972 m. Konvencija dėl bakteriologinio ir toksinio ginklų kūrimo, gamybos ir saugojimo uždraudimo bei jų sunaikinimo (35) ir 1977 m. Konvencija dėl karinio ar kitokio priešiško poveikio gamtinei aplinkai uždraudimo (40). Pastaroji Konvencija draudžia naudoti poveikio priemones, kurias panaudojus gamtai ir aplinkai gali būti padaryta didžiulė ilgalaikė žala, pasikeisti gamtinės sąlygos, kilti žemės drebėjimai, potvynių bangos, užtvindymai, taip pat prasidėti ozono sluoksnio nykimas. 1972 m. Konvenciją Lietuva ratifikavo 1997 metais.

Esminį vaidmenį apribojant branduolinio ginklo gamybą, platinimą ir panaudojimą vaidina nebranduolinės zonos: Antarktida, Špicbergeno salynas, priklausantis Norvegijai, Alandų salos, priklausančios Suomijai, Lotynų Amerika, Ramiojo vandenyno pietinė dalis.

Tarptautinės demilitarizuotos zonos yra jūros dugnas (1971 m. Sutartis dėl draudimo dislokuoti jūrų ir vandenynų dugne ir jo gelmėse branduolinį ginklą ir kitų rūšių masinio naikinimo ginklus (34) ir kosmosas, kurio tyrimą reglamentuoja 1967 m. Sutartis dėl valstybių veiklos principų tiriant ir naudojant kosminę erdvę, įskaitant Mėnulį ir kitus dangaus kūnus (26).

Strateginės ginkluotės apribojimas – viena iš svarbiausių tarptautinio saugumo užtikrinimo krypties. Todėl šiuolaikinėmis sąlygomis aktuali karinio bendradarbiavimo šioje srityje problema.

Strateginė ginkluote laikomos tarpžemyninės raketos, sunkieji bombonešiai, kaip bombų, balistinių ir sparnuotųjų raketų nešėjai, taip pat balistinės raketos, leidžiamos iš povandeninių laivų, oro erdvės gynybos priemonės. Suprantama, kad pagrindinis vaidmuo šiame procese nuo pat pradžių priklausė dviem „supervalstybėms“ – SSRS ir JAV, todėl jos ir sudarydavo susitarimus dėl šios rūšies ginkluotės apribojimo. 1972 m. šios valstybės pasirašė Sutartį dėl priešraketinės gynybos sistemų apribojimų (36) ir laikinąjį susitarimą dėl kai kurių priemonių apribojant strateginę puolamąją ginkluotę. 1979 m. šiuo klausimu buvo pasirašyta nauja sutartis, dėl kurios tikslingumo abiejų valstybių valdžios ir visuomenės sluoksniuose kilo nemažai abejonių. Mat strateginių raketų laikymas, kad jos būtų ne tik atitinkamos kovinės parengties, bet ir saugios, reikalauja didelių materialinių resursų ir gausaus aptarnaujančio personalo, o tai kėlė nemažai problemų buvusiąjai SSRS. 1993 m. buvo pasirašyta Rusijos Federacijos ir JAV sutartis dėl tolesnio strateginių puolamųjų ginklų sumažinimo ir apribojimo (48), tačiau Rusijos Federacijos (toliau – RF) Dūma jos neratifikavo, laikydama ją naudinga JAV ir neatitinkančia Rusijos nacionalinių saugumo interesų (šią sutartį JAV ratifikavo.). Be kita ko, sutartyje numatyti sunkiųjų tarpžemyninių balistinių raketų visiško likvidavimo terminai iki 2003 metų.

Iprastinės ginkluotės ir ginkluotųjų pajėgų mažinimo problema visada buvo daugelio valstybių dėmesio centre. Ilgą laiką šiuo klausimu vyko derybos Vienoje, nes Centrinėje Europoje sukoncentruota daug karinių grupuočių. Tik 1990 m. Paryžiuje Sutartį dėl įprastinių ginkluotųjų pajėgų sumažinimo pasirašė 22 valstybės. Joje numatyta žymiai sumažinti valstybių dalyvių tankų, artilerijos vienetų, kovinių orlaivių skaičių visoje Europos sausumos teritorijoje nuo Atlanto vandenyno iki Uralo kal-

nų. Sutartis netaikoma tik karinėms jūrų pajėgoms. Siekiant užtikrinti, kad valstybės įvykdytų prisiimtus įsipareigojimus, vykdoma tarptautinė kontrolė: išklausomos ataskaitos, keičiamasi informacija ir inspektuojama vietose.

Palyginti naujas saugumo sistemos elementas yra *pasitikėjimo stiprinimo priemonės*, kurių uždavinys – sureguliuoti dėl abipusio nesusikalbėjimo pablogėjusius santykius, sukurti pasitikėjimo, nesant grėsmės saugumui, pagrindus.

Pasitikėjimo stiprinimo priemonės – valstybių kolektyvinės ir vienašalės akcijos, kurių imamasi siekiant sumažinti karinę įtampą, taip pat užkirsti kelią ginkluotiems konfliktams, galintiems kilti dėl neteisingo karinės veiklos (karinių pratybų, kariuomenės perdislokavimo ir t.t.) vertinimo.

Ši sąvoka pavartota Helsinkio Baigiamajame Akte, kuriame numatyta išankstinio pranešimo apie stambias sausumos ginkluotųjų pajėgų pratybas reikalavimas, abipusio pasikeitimo stebėtojų galimybė, karinių delegacijų vizitai ir kt. Toliau šios nuostatos plėtojamos 1986 m. Stokholmo konferencijos dokumente dėl pasitikėjimo stiprinimo, saugumo ir nusiginklavimo Europoje priemonių ir vėliau priimtuose aktuose.

Pasitikėjimo priemonės numatytos JT Generalinės Asamblėjos pirmosios specialiosios sesijos nusiginklavimo klausimais (1978 m.) baigiamajame dokumente, kuriame pabrėžiama, kad esama glaudaus ryšio tarp nusiginklavimo ir valstybių pasitikėjimo – pasitikėjimas spartina nusiginklavimo procesą, o tai savo ruožtu didina pasitikėjimą.

2. GRASINIMO JĖGA IR JĖGOS NENAUDOJIMO PRINCIPAS

Anot V. Vadapalo, vargu ar įmanoma tinkamai komentuoti bendrąsias šiuolaikinės tarptautinės teisės nuostatas neatskleidžiant grasinimo jėga ir jėgos nenaudojimo principo esmės (91, p. 14).

Tam, kad galėtų išsaugoti taiką, valstybės privalo susilaikyti nuo grasinimo jėga arba jos panaudojimo, ginčus ir konfliktines situacijas spręsti tik taikiomis priemonėmis, plėtoti draugiškus santykius ir visapusi bendradarbiavimą, laikytis tarptautinių įsipareigojimų.

JT Chartijos 2 straipsnio 4 punktą numato, kad visos narės tarptautiniuose santykiuose susilaiko nuo grasinimo jėga ir jos panaudojimo tiek prieš bet kurios nors valstybės teritorinį vientisumą arba politinę nepriklausomybę, tiek kuriuo kitu būdu, nesuderinamu su Jungtinių Tautų tikslais. Šią nuostatą išplėtoja ir sukonkretina 1970 m. JT GA deklaracija dėl tarptautinės teisės principų vystant draugiškus santykius ir bendradarbiavimą tarp valstybių pagal JT Chartiją.

Deklaracija skelbia, kad veiksmai, nurodyti JT Chartijos 2 straipsnio 4 punkte, grasinant jėga arba ją naudojant, yra tarptautinės teisės ir Chartijos pažeidimas ir niekada negali būti taikomi kaip priemonė tarptautiniams klausimams reguliuoti.

Kiekviena valstybė turi susilaikyti nuo grasinimo jėga arba jos panaudojimo, siekdama pažeisti egzistuojančias tarptautines kitos valstybės sienas arba sprendama tarpžemyninius šiuo klausimu kilusius ginčus.

Deklaracija pabrėžia, kad agresyvus karas yra nusikaltimas taikai ir pagal tarptautinę teisę užtraukia atsakomybę, jog valstybės turi susilaikyti nuo grasinimo jėga ar jos panaudojimo, kai pažeidžiamos demarkacinės ar paliaubų linijos, nuo ginkluotų represalijų, nuo nereguliarių pajėgų, ginkluotų gaujų ar samdinių, naudojančių jėgą prieš kitas valstybes, organizavimo ar rėmimo, nuo paramos vykstant pilietiniam karui ar teroristiniams aktams kitoje valstybėje teikimo ir kt.

Labai svarbų dokumentą – *Agresijos apibrėžimą* 1974 m. priėmė JT GA specialioje rezoliucijoje (38), kurios preambulėje konstatuojama, kad „agresija yra sunkiausia ir pavojingiausia neteisėto jėgos panaudojimo forma“, o pati agresija apibrėžiama kaip „valstybės ginkluotos jėgos panaudojimas prieš kitos valstybės suverenitetą, terito-

rinę neliečiamybę ar politinę nepriklausomybę ar koku nors kitu būdu, nesuderinamu su Jungtinių Tautų Chartija“.

Per visą žmonijos istoriją vyko daugybė agresyvių karų. Ne kartą bandyta juos teisiškai įvertinti. Dar 1927 m. Tautų Sąjungos Asamblėja priėmė deklaraciją, kurioje buvo tiksliai apibrėžtas agresijos nusikalstamas pobūdis. Joje sakoma, kad „bet koks agresyvus karas yra ir pasilieka uždraustas“ ir yra tarptautinis nusikaltimas.

Teisės aktas, pasmerkęs karą ir pripažinęs prioritetiniu taikų tarptautinių ginčų sprendimo principą, buvo 1928 m. Paryžiuje pasirašyta Sutartis dėl atsisakymo nuo karo kaip nacionalinės politikos priemonės (10), dar vadinama Paryžiaus paktu arba Briano ir Kelogo paktu, nes jos kūrėjai buvo Prancūzijos užsienio reikalų ministras A. Brianas ir JAV Valstybės sekretorius F. Kelogas. Prie šios sutarties 1929 m. prisijungė ir Lietuva, o prasidėjus Antrajam pasauliniam karui jo dalyvės jau buvo beveik visos pasaulio valstybės. Tiesa, ši sutartis, susidedanti tik iš trijų straipsnių, nenumato kategoriškai uždrausti karo ir atsakomybės už jo sukėlimą. Ji buvo reikšminga tuo, kad suformulavo svarbias tarptautines teises nuostatas, smerkiančias agresyvų karą.

Briano–Kelogo pakto nuostatos vėliau buvo įtrauktos į kitus dokumentus, nustatančius pagrindinius tarptautinės teisės principus, įskaitant jėgos panaudojimo ir grasinimo jėga draudimo principą. Šiame Pakte išvardyti pažeidimai buvo vienas iš teisinių pagrindų, kuriais rėmėsi Niurnbergo ir Tokijo tarptautinių karo tribunolų statutai ir nuosprendžiai.

Nors įvairiuose tarptautiniuose aktuose esama gana panašių sutrum-pintų apibendrinančių nuostatų, jog agresija – tai jėgos panaudojimas prieš kitą valstybę, vis dėlto JT GA rezoliucijoje agresijos apibrėžimas yra pats autoritetingiausias ir visų pripažintas.

Pagrindiniu ginkluotos jėgos neteisėto panaudojimo kriterijumi reikia laikyti agresijos akto pirmenybės (iniciatyvos) požymį, reiškiantį, kad šalis pirmoji panaudojo ginkluotą jėgą, taip pažeisdama JT Chartiją. Ginkluotos jėgos panaudojimas turi būti gana didelio masto ir kėsintis į kitos valstybės suverenias teises. Jis negali būti kvalifikuojamas kaip agresijos aktas, jeigu nėra pakankamai grėsmingas. Todėl, pavyzdžiui, ginkluoti pasienio incidentai, suprantama, negali būti laikomi agresija, nors ir už šiuos veiksmus numatyta atsakomybė.

Agresijos aktais kvalifikuojami veiksmai išvardijami GA rezoliucijos 3 straipsnyje:

a) valstybės ginkluotųjų pajėgų įsiveržimas arba kitos valstybės teritorijos užpuolimas, arba bet kokia karinė okupacija, nepaisant, kad ji yra laikino pobūdžio, arba bet kokia kitos valstybės teritorijos ar jos dalies aneksija, įvykdyta panaudojant jėgą;

b) bombardavimas ar bet kokio kito ginklo panaudojimas prieš kitos valstybės teritoriją;

c) kitos valstybės uostų ar krantų karinė blokada;

d) valstybės ginkluotųjų pajėgų užpuolimas, įvykdytas kitos valstybės karinių sausumos, jūrų ar oro pajėgų;

e) vienos valstybės ginkluotųjų pajėgų, esančių kitos valstybės teritorijoje pagal susitarimą, panaudojimas pažeidžiant susitarime numatytas sąlygas arba bet koks jų buvimo tokioje teritorijoje pratęsimas pasibaigus susitarimo galiojimo laikui;

f) vienos valstybės leidimas kitai valstybei savo teritoriją panaudoti agresijos aktui prieš trečiąją valstybę;

g) ginkluotų gaujų, grupių, nereguliarių pajėgų ar samdinių, vykdančių pavojingas ginkluotas operacijas prieš kitą valstybę, siuntimas.

Šis sąrašas nėra baigtinis, todėl ST gali nustatyti, kad ir kiti veiksmai yra agresijos aktai. Taigi agresijos akto fakto nustatymas yra išimtinė ST, institucijos, atsakingos už tarptautinės taikos palaikymą, prerogatyva.

Agresijos apibrėžimo 5 straipsnyje nurodoma, kad jokie politiniai, ekonominiai, kariniai ar kitokie motyvai negali pateisinti agresijos, kuri užtraukia tarptautinę atsakomybę.

JT Chartijoje, visiškai uždraudusioje valstybėms grasinti jėga ar ją naudoti, palikta išimtis – tai teisė į savigyną. Valstybės, kaip ir kiekvienas visuomenės narys, užpuolimo atveju turi teisę panaudoti jų žinioje esančias gynybos priemones.

Savigyna – tai viena iš jėgos teisėto panaudojimo tarptautiniuose santykiuose rūšių. JT Chartijos 51 straipsnis skelbia: „Jokia šios Chartijos nuostata neriboja prigimtinių teisės imtis *individualios* ar *kolektyvinės savigynos*, jei įvykdomas Jungtinių Tautų narės ginkluotas užpuolimas, tol, kol Saugumo Taryba nesiima būtinų priemonių tarptautinei taikai ir saugumui palaikyti“.

*Individualioji savigny*na reiškia atsakomuosius ginkluotus veiksmus, kurių imasi užpuoltoji valstybė, kad apgintų arba atkurtų savo pažeistą politinę nepriklausomybę ir teritorinį neliečiamumą. Savigny nos veiksmai šiuo atveju yra puolamieji veiksmai, vykdomi valstybės agresorės teritorijoje siekiant likviduoti ginkluoto užpuolimo padarinius bei užkirsti kelią galimam naujam užpuolimui.

*Kolektyvinė savigny*na – tai valstybės dalyvavimas atremiant kitos individualiai nuo trečiosios valstybės agresyvių veiksmų besiginančios šalies ginkluotą užpuolimą. Tarptautinėje praktikoje teisė į kolektyvinę savigny ną dažnai įforminama dvišalėmis ar daugiašalėmis sutartimis dėl tarpusavio pagalbos. Pagal NATO ir kitas panašaus pobūdžio sutartis kiekviena šalis įsipareigoja užpuolimo atveju ginti kitą sutarties šalį, ir šis įsipareigojimas nėra ribojamas aplinkybių, kai vienos šalies užpuolimas kelia grėsmę kitos šalies teisėms ar interesams. Kaip išaiškino TTT, valstybė negali ginti kitos valstybės, išskyrus atvejus, kai pastaroji laiko save (ir tokia yra) ginkluoto užpuolimo auka ir prašo pirmąją valstybę ją ginti (75, p. 380). Tokius pagalbos prašymus JAV ir jos sąjungininkėms 1990 m. rugpjūčio mėnesį pateikė Kuveitas ir Saudo Arabija, kai Irakas įsiveržė ir okupavo Kuveitą. Kolektyvinė savigny na gali pasireikšti skirtingomis formomis ir apimti įvairią pagalbą – nuo ginklų tiekimo iki tiesioginių ginkluotų veiksmų prieš valstybę agresorę.

Savigny nos priemonės turi būti adekvačios, neperžengti būtinosios ginties ribų. Pavyzdžiui, reaguojant į lokalų pasienio konfliktą, negalima vykdyti plataus masto karo veiksmų. Teisė į savigny ną atsiranda tik faktiškai įvykus ginkluotam užpuolimui, todėl prevencinė savigny na yra neteisėta. Šią nuostatą patvirtino JT TTT byloje „Nikaragva prieš JAV“ (1986 m.). Sandinistų režimui įsitvirtinus Nikaragvoje ir po to prasidėjus revoliuciniam judėjimui kaimyninėse šalyse, Nikaragva tiekė ginklus Salvadoro sukilėliams. Kai kurios su tuo susijusios Centrinės Amerikos vyriausybės gavo didžiulę karinę pagalbą. Be to, JAV Nikaragvoje sukūrė ir finansavo antirevoliucines pajėgas, žinomas „kontrų“ vardu. TTT pripažino, kad JAV, teikdama paramą šioms pajėgoms, kovojusioms prieš Nikaragvos vyriausybę, pažeidė tarptautinę teisę, nes savigny na pateisinama tik kaip atsakas į ginkluotą užpuolimą, o ginklų tiekimas sukilėliams nėra ginkluotas užpuolimas (75, p.382–384).

Pastaruoju metu valstybėms tapo aktualus teisės panaudoti jėgą tam, kad galėtų apginti savo piliečius, esančius kitoje valstybėje, klausimas. Tai vadinamoji *humanitarinė intervencija*. Šia prasme būdingas pavyzdys – 1976 m. organizuotas Izraelio desanto išlaipinimas Entebės oro uoste (Uganda), siekiant išlaisvinti teroristų užgrobtą Izraelio orlaivio keleivius.

Teroristų grupė užgrobė aviakompanijos „Air France“ orlaivį ir pareikalavo už 100 Izraelio piliečių paleidimą išlaisvinti apie 50 už teroristinius veiksmus nuteistų palestiniečių. Ugandos valdžia nesiėmė prieš teroristus reikiamų priemonių, kurios numatytos pagal 1970 m. Hagos konvenciją dėl kovos su neteisėtu orlaivių užgrobimu (33), nors teroristai grasino nužudyti įkaitus. Todėl Izraelis savo orlaiviais nuskraidino karinį padalinį, kuris išlaisvino pagrobtuosius ir pargabeno juos į Izraelį. Šios karinės operacijos metu žuvo užgrobėjai, keli Ugandos ir Izraelio kareiviai, buvo padaryta žalos oro uostui. ST, į kurią šiuo klausimu kreipėsi Uganda, nepavyko priimti jokios rezoliucijos (91, p. 99).

Pastaruoju metu praktiškai įgyvendinant tarptautinę teisę ir literatūroje pareiškiami nemažai nuomonių humanitarinės intervencijos teisėtumo klausimu. V. Vadapalas, remdamasis JT Chartijos 51 straipsniu, pagal kurį yra prigimtinė teisė taikyti individualią ir kolektyvinę savigyną, jei įvyksta JT narės ginkluotas užpuolimas, teigia, kad, nepaisant, jog galima rasti moralinių motyvų tokiai intervencijai pateisinti, šiuolaikinė tarptautinė teisė jo nepateisina. Vieninteliu atveju toks įsiveržimas galėtų būti pateisinamas – jei būtų gautas atitinkamos valstybės sutikimas (91, p. 100).

Nemažai diskusijų sukėlė JAV bandymas karine jėga išvaduoti 1979 m. Teherane paimtus įkaitais Amerikos ambasados darbuotojus, kurie buvo laikomi ilgiau nei 14 mėnesių. Dėl techninių problemų nepavykus išlaisvinti įkaitų, klausimas buvo sureguliuotas Alžyro susitarimais. Iranas nesugebėjo apsaugoti JAV ambasados ir nesiėmė jokių priemonių prieš užgrobėjus, todėl TTT pripažino Iraną atsakingu už šį aktą ir įpareigojo išlaisvinti įkaitus, sugrąžinti JAV ambasadą bei sumokėti jai nustatyto dydžio reparaciją (75, p. 315–316). Bet Teismas JAV karinius veiksmus nelaiškė teisėta savigyna, pagrįsdamas tuo, kad „diplomatinė teisė pati numato būtinas gynybos priemones“. Kartu TTT nepareikšė neigiamos nuomonės dėl teisės esant būtinybei karinėmis priemonėmis ginti

savo piliečius, nors Ugandos ir Teherano atveju akivaizdžiai buvo pažeistas kitos valstybės teritorinis suverenitetas.

Šiuo klausimu esama skirtingų nuomonių. Pirma, užsienyje esančių valstybės piliečių užpuolimas nesuteikia šiai valstybei teisės savo piliečiams ginti panaudoti jėgą be užsienio vyriausybės sutikimo ir, antra, valstybės piliečių užpuolimas užsienyje arba reikiamos apsaugos jiems nesuteikimas, kaip to reikalauja tarptautinė teisė, turi leisti taikyti savigynos teisę.

Tarptautinėje teisėje principas, pripažįstantis, kad yra teisėta savo piliečiams, esantiems užsienyje, ginti panaudoti ginkluotą jėgą, politiškai netoleruotinas, nes tai suteiktų pranašumą galingoms valstybėms: leistų vykdyti tokias operacijas, be to, pretenzijos ginti savo piliečius užsienyje galėtų tapti (kaip dažnai istorijoje ir atsitikdavo) intervencijos pretekstu. Tačiau moraliniu ir politiniu pažiūriu pasitaiko situacijų, kai ginkluotą pagalbą vargu ar galima smerkti. Gelbėjimo operacijas savo piliečiams ginti palaikė kitos valstybės, tokių operacijų besąlygiškai nepasmerkė ir JT institucijos, nors tokios akcijos ir nebuvo pripažintos teisėtomis (75, p. 377, 378).

Vienas iš jau minėtosios 1970 m. Deklaracijos pagrindinių principų yra **taikaus ginčų suregulavimo principas**.

Terminas „tarptautiniai ginčai“ vartojamas siaurąja ir plačiąja prasme. Pirmuoju atveju – tai situacijos, kurias apibūdina konkretūs dalyviai, o abipusės pretenzijos yra pakankamai aiškios. Antruoju – ši formuluo­­tė reiškia bet kokius tarpvalstybinius konfliktinius santykius.

Ginčai tarp valstybių dėl pretenzijų, susijusių su teisės ir politikos faktais, yra neišvengiama tarptautinių santykių dalis ir dažnai sukelia ginkluotus konfliktus. Pirmosios daugiašalės konvencijos dėl taikaus ginčų sprendimo buvo priimtose 1899 ir 1907 metų Hagos taikos konferencijose. Taikiam ginčų sprendimui skirtas ir JT Chartijos 33 straipsnis, kuris numato, kad šalys bet kurį ginčą, kuriam užtrukus gali kilti grėsmė tarptautinei taikai ir saugumui, pirmiausia turi stengtis išspręsti taikiomis priemonėmis.

Tarptautinių ginčų taikaus sprendimo pagrindinės priemonės: 1) taikiamosios ir 2) teisminės ir 3) ginčų nagrinėjimas tarptautinėse organizacijose. Labai nesigilindami ir nedetalizuodami, trumpai jas apibūdinsime.

Taikinamosios priemonės vaidina svarbiausią vaidmenį taikiai reguliuojant suverenių valstybių tarpusavio ginčus ir nesutarimus. Šių priemonių esmė ta, kad šalys ginčą išsprendžia tiesiogiai kontaktuodamos ir susitardamos. Tokios priemonės yra derybos, gerosios paslaugos, tarpininkavimas, faktų nustatymas, sutaukinimas.

Derybos yra tiesioginis šalių kontaktas, turint tikslą pasiekti abipusiai priimtina susitarimą. Jos paprastai vedamos diplomatiniais kanalais arba specialiai sušauktų pasitarimų metu žodine ar rašytine forma, pasikeičiant oficialiais raštais.

Gerosios paslaugos reiškia trečiosios šalies veiklą nustatant tiesioginį kontaktą tarp besiginčijančių šalių. Trečiosios šalys gali teikti savo pasiūlymus konfliktuojančioms valstybėms ir jų sutikimu dalyvauti pačiose derybose.

Tarpininkavimas – ginčo sprendimo būdas, kai trečioji šalis dalyvauja derybose ir teikia šalims joms priimtinus pasiūlymus. Tarpininkai gali būti valstybės, tarptautiniai organai ir organizacijos, taip pat atskiri autoritetingi asmenys.

Faktų nustatymas – procedūra, taikoma prireikus nustatyti susitarimo pažeidimo faktus, kurie yra ginčo pagrindas. Šiuo tikslu paprastai iš šalių atstovų (visoms šalims nustatytas vienodas atstovų skaičius) sudaroma mišri komisija, į kurią gali būti įtraukiama ir trečioji šalis – atskiras asmuo ar organizacijai atstovaujantis pareigūnas.

Sutaukinimas – faktų nustatymo ir tarpininkavimo procedūras apimanti veikla. Paprastai šią procedūrą atlieka taikinamoji komisija, kuri sudaroma iš suinteresuotų valstybių ir trečiosios šalies atstovų.

Teisminėmis tarpvalstybinių ginčų sprendimo priemonėmis yra laikomi tarptautiniai organai – arbitražai ir teismai, kurių sprendimai šalims yra privalomi.

Tarptautinis arbitražas – tai nuolat veikiantis arba konkrečiam klausimui (nesutarimui) spręsti sudaromas trečiųjų teismas ginčams, kurių šalys yra valstybės ir tarptautinės organizacijos, nagrinėti.

Tarptautinis teismas – nuolatos veikianti institucija, sudaryta iš nepriklausomų teisėjų, kurios paskirtis – tarptautinės teisės pagrindu spręsti tarp valstybių kilusius ginčus ir priimti teisiškai privalomus sprendimus.

Svarbus vaidmuo sprendžiant ginčus priklauso **tarptautinėms organi-**

zacijoms, tokioms kaip JT, ir *regioninėms organizacijoms* (ES, ESBO, Europos Tarybai, NVS), daugelis kurių turi specialius ginčų nagrinėjimo organus. Jų ginčų sprendimo mechanizmas iš esmės yra politinio pobūdžio, tačiau vis tiek remiasi tarptautine teise.

Kaip matome, taikaus ginčų sprendimo būdai apibrėžti gana aiškiai. 1970 m. Deklaracijoje akcentuojamas laisvas taikaus ginčų sprendimo priemonių pasirinkimo principas, kuris palaipsniui įsitvirtino teisinėje praktikoje. Šis principas grindžiamas tokiais teiginiais:

- atitinkamų priemonių reikia imtis kaip galima greičiau;
- pritaikius vieną iš priemonių ir nepasiekus teigiamo rezultato, reikia nuosekliai pereiti prie alternatyvių;
- neleistini veiksmai, apskritai trukdantys išspręsti ginčą.

Išsamiausiai taikaus ginčų nagrinėjimo taisyklės išdėstytos JT 1982 m. Manilos deklaracijoje dėl taikaus ginčų sprendimo, o 1988 m. Deklaracijoje dėl kelio ginčams ir situacijoms, kurios gali grėsti tarptautinei taikai ir saugumui, užkirtimo ir pašalinimo buvo įkūnyta preventyvosios diplomatijos, siekiančios neleisti kilti ginčams, jų eskaluoti ir konfliktams plisti, idėja.

Svarbiu taikos išsaugojimo instrumentu tampa *JT taikos palaikymo operacijos*.

Taikos palaikymas – tai JT dalyvavimo konkrečiame konflikto rajone užtikrinimas, susijęs su karinio (ar policijos) kontingento ir civilinio personalo operacijomis, nenaudojant ginklo (išskyrus savigynos atvejus) ir sutinkant visoms šalims. Šių operacijų pagrindinis tikslas – siekti diplomatinėmis priemonėmis sureguliuoti politinį ginčą.

Taikos palaikymo operacijų veiklą vadovaudamasi JT Chartija reguliuoja GA, kuri nuolat nagrinėja tokių operacijų klausimus ir yra priėmusi nemažai atitinkamų rezoliucijų. Tokio pobūdžio akcijas reguliuoti būtina, nes vis didėja taikos palaikymo misijų užmojis, jos rengiamos dažniau. JT Chartija tiesiogiai jų nenumato, tačiau tokios akcijos rengiamos siekiant įgyvendinti ir apginti bendrus šios organizacijos tikslus ir principus.

Nors, kaip jau buvo minėta, JT Chartijos 42 straipsnis suteikia ST teisę panaudoti ginkluotąsias pajėgas, kad galėtų vykdyti jos sprendimus siekiant pašalinti grėsmę taikai ar užkirsti kelią bet kokiam jos pa-

žeidimui, tačiau Chartijoje apie tokių pajėgų kūrimą nekalbama. Pradžią tam padarė buvusio JT generalinio sekretoriaus D. Hameršeldo iniciatyva iš kelių neutralių valstybių surinktas karinis kontingentas.

Prielaidos taikos palaikymo operacijoms atsiranda, kai:

1. konfliktas kelia realią grėsmę pasaulio ar regiono saugumui, valstybių gyvybiniams interesams;
2. konfliktas yra susijęs su masiniais žmogaus teisių pažeidimais;
3. viena ar keletas šalių nenori paklusti JT, tarptautinių ir regioninių organizacijų sprendimams;
4. būtina konfliktuojančias šalis sulaikyti nuo karo veiksmų ekspansijos.

Pirmosios JT taikos palaikymo pajėgos buvo panaudotos 1948 m. ST sprendimu. Stebėti, kaip laikomasi paliaubų Palestinoje, susitarimo dėl ugnies nutraukimo Sueco kanalo zonoje, taip pat Izraelio ir Libano pasienyje sąlygų buvo paskirti 143 kariniai stebėtojai iš 22 valstybių. Vėliau, 1956 m., tokios pajėgos buvo nusiųstos į Artimuosius Rytus, 1960 m. – į Kongą, 1964 m. – į Kiprą.

Ypač išskirtinos JT operacijos Somalyje, kur vyko netarptautinio pobūdžio konfliktas. 1991 m. šioje Afrikos šalyje įsiliepsnojo karas tarp įvairių genčių, išsivyravo chaosas, pusė gyventojų mirė iš bado, 300 tūkst. žuvo, maždaug vienas milijonas tapo pabėgėliais. JT humanitarinę pagalbą prievarta užgrobdavo kariaujančios šalys, ir ji nepatekdavo taikiems gyventojams.

Nuo 1992 m. ST priėmė keletą rezoliucijų, kuriose nurodė pasiūsti į Somalį taikos palaikymo pajėgas ir suteikė joms didelius įgaliojimus. Baigtas formuoti pajėgas sudarė apie 15 tūkst. kariškių ir policininkų bei 2,5 tūkst. civilių asmenų (personalo). Šios pajėgos naudojo ginkluotą jėgą malšindamos maištininkus, užtikrindavo humanitarinės pagalbos dalijimą, dalyvavo rengiant konflikto sureguliuavimo dokumentus.

Tenka pažymėti, kad tuo metu vykęs šaltasis karas šioje srityje varžė JT galimybes. Per 40 metų (1948–1988 m.) JT organizavo tik 13 taikos palaikymo operacijų (daugiausia vykstant tarpvalstybiniais konfliktams), kuriose dalyvavo apie 10 tūkst. asmenų. 279 pasiūlymai dėl tokių operacijų surengimo buvo vetuoti.

Pasibaigus šaltajam karui, išaugo taikos palaikymo operacijų skaičius. Beveik per 10 pastarųjų metų buvo surengtos 28 taikos palaikymo misi-

jos, pakito ir jų pobūdis. Konfliktai dažniausiai vykdavo valstybių viduje, taikos palaikymo formos pasidarė sudėtingesnės, nes jose dalyvaudavo daugiau subjektų (partizaniniai judėjimai, regioninės, nevyriausybinės organizacijos, atskiri asmenys). Dabar, nors mandatas dažniausia ir išlieka karinio pobūdžio, daugiau dėmesio tenka skirti civilių apsaugai ir humanitarinei pagalbai užtikrinti. JT tokiomis sąlygomis atlieka vykdytojo, tarpininko bei laiduotojo vaidmenį. 2001 m. vyko 16 JT taikos palaikymo operacijų.

Pastaraisiais metais išsiplėtė ir taikos palaikymo misijų geografija – jos buvo vykdomos ir posovietinėse respublikose. Pavyzdžiui, 1993 m. tokia misija buvo surengta Gruzijoje (Abchazijos konfliktas), o nuo 1994 m. – Tadžikistane ir kitur. Stambiausia taikos palaikymo operacija organizuota buvusios Jugoslavijos teritorijoje dėl ten kilusio tarpnacionalinio konflikto. Nutraukiant šį konfliktą nemažą vaidmenį suvaidino NATO ir kitų valstybių ginkluotosios pajėgos, veikusios pagal JT mandatą, nors atskiri jo židiniai Kosove dar ilgokai neišblėso.

Reikėtų pažymėti, kad ir Lietuvos kariai nuo 1994 m. nuolat dalyvauja NATO vadovaujamos taikos palaikymo operacijose. Nuo tada tarptautinėse taikos palaikymo misijose kitų valstybių dalinių sudėtyje Kroatijoje, Bosnijoje ir Hercegovinoje, Kosovo provincijoje yra dalyvavę 750 Lietuvos karių.

Tokios operacijos nėra paprastas karių pasivaikščiojimas. Iš jų dalyvių reikalaujama ne tik gero fizinio pasirengimo, ištvermės bei ryžto, bet ir įvairių žinių, sumanumo ir kantrybės. Karinės pajėgos, siunčiamos į įvairius pasaulio „karštuosius taškus“, sudaromas iš profesinės tarnybos karių savanoriškumo pagrindu. Kareiviai ir karininkai, atestuojami tarnybai taikos palaikymo padaliniuose, turi atitikti nustatytus tarptautinius standartus bei šiuos reikalavimus: turi būti perėję profesinę ir psichologinę atranką; suprasti operacijų tikslus ir uždavinius; žinoti ir gerbti valstybės, kurioje atliks misiją, įstatymus, taisykles ir papročius; suvokti operacijos regiono karinės ir politinės aplinkos, geografinės padėties ir klimato sąlygų ypatumus; laikytis vadovaujamųjų dokumentų, reglamentuojančių karių elgesio užsienyje taisykles, pagrindinių nuostatų; mokėti dirbti su topografiniais žemėlapiais ir techninėmis ryšių priemonėmis; turėti pirmosios medicinos pagalbos teikimo įgūdžių ir kt.

Be JT ginkluotųjų pajėgų personalo, taikos palaikymo misijose daly-

vauja ir neginkluoti JT *kariniai stebėtojai*. Jų funkcijas nustato ST. Pagrindinės karinių stebėtojų užduotys: stebėti, kaip vykdomos paliaubų ir ugnies nutraukimo sąlygos; padėti išaiškinti incidento kaltininką; ST teikti informaciją apie politinę ir karinę situaciją jų buvimo vietoje ir pan.

Kariniai stebėtojai kviečiami ir į svarbesnes karines pratybas ir mokymus, perdislokuojant dideles kariuomenės grupuotes. Pagal 1986 m. Stokholmo konferencijos dėl pasitikėjimo stiprinimo, saugumo ir nusiginlavimo Europoje priemonių dokumentus numatyta, kad apie tokius renginius būtinai turi būti pranešama kariniams stebėtojams prieš 42 dienas, jeigu juose dalyvauja daugiau kaip 17 tūkst., o panaudojant oro ir jūrų desantą — daugiau kaip 5 tūkst. žmonių. Šis dokumentas taip pat numato valstybių dalyvių teisę siųsti karinius inspektorius ir tuo atveju, jeigu abejojama, kad šių reikalavimų laikomasi.

Siunčiamiems į JT misiją kariniais stebėtojais karininkams keliami papildomi reikalavimai. Jie privalo: sumaniai taikyti JT, kitų tarptautinių ir nacionalinių aktų, reglamentuojančių taikos palaikymo veiklą, nuostatas; sugebėti organizuoti grupės, kurią sudaro įvairių tikėjimų ir tautybių atstovai, darbą; mokėti taikos palaikymo misijos oficialios darbinės kalbos pagrindinius terminus; užtikrintai vairuoti automobilį; išmanyti tiek daugianacionalinių, tiek konflikto šalių ginkluotųjų pajėgų taktiką, ginkluotę, žinoti jų sprendžiamus uždavinius; mokėti atpažinti sausumos kariuomenės ginklų sistemas, orlaivius, sraigtasparnius ir laivus, kurie yra naudojami taikos ir saugumo atkūrimo operacijos vykdymo rajone.

Kartu tenka pripažinti, kad JT taikos palaikymo misijos turi nemažai problemų. Pirmiausia JT pajėgas organizuoti nėra lengva. Jas reikia sudaryti iš šalių, kurios būtų priimtinos visoms konflikto pusėms, karių. Iki 1992 m. (Jugoslavijos akcijos) savo atstovų į JT ginkluotąsias pajėgas nesiųsdavo supervalstybės, o Kanada, Didžioji Britanija ir kitos šalys dalyvaudavo aktyviai. Kita problema – tai neužtikrintas jų finansavimas. Iš JT biudžeto taikos palaikymo operacijoms skiriamos milžiniškos lėšos. Užsienio spaudos duomenimis, vien tik 1995 m. 17 JT įvykdytų operacijų, kuriose dalyvavo maždaug 60 tūkst. personalui priklausančių asmenų, išlaidos sudarė 3,5 mlrd. dolerių, o 1995–1998 m. šiems tikslams bendrai buvo išleista jau 7,5 mlrd. dolerių. Valstybės narės, pageidaujančios, kad JT reaguotų į daugu-

mą konfliktų pasaulyje, kartu atsisako mokėti nustatytus piniginius įnašus, todėl JT patiria nemažų finansinių sunkumų.

Paskaičiuota, kad viena taikos palaikymo minutė JT kainuoja 2 mln., o vieno JT kario išlaikymas per mėnesį – 998 dolerius. Šis skaičius yra atlyginimo vidurkis, nes skirtingų šalių kariams mokama nevienodai. Pavyzdžiui, suomiui kariui mokama 10 kartų daugiau nei indui.² Dėl didelių išlaidų JT kartais negalėdavo pasiūsti taikos palaikymo pajėgų į karštuosius konflikto rajonus, ir dėl to nukentėdavo šimtai tūkstančių žmonių.

Naivu būtų manyti, jog taikos palaikymo operacijose nepatiria nuostolių taikdariai. Iš taikos palaikymo padalinių, dalyvavusių JT operacijose, narių nuo 1948 m. žuvo daugiau kaip 950 žmonių, vykdžiusių ugnies nutraukimo stebėjimo, patruliavimo ir kitas tarnybos užduotis demilitarizuotose ir atskyrimo (buferinėse) zonose bei suplanuotus veiksmus užkertant kelią ginkluotiems konfliktams. Daug nuostolių „Žydrėji šalmai“ patyrė 1995 m. buvusioje Jugoslavijoje, kur žuvo daugiau kaip 200 žmonių ir 1500 buvo sužeisti. Per dvejus metus JT pajėgos neteko vien tik Somalyje daugiau kaip 130 misijų dalyvių, o per visą tą laiką Izraelyje žuvo 39 stebėtojai.

Iš viso buvo organizuotos 54 taikos palaikymo operacijos, kuriose dalyvavo daugiau nei 750 tūkst. karinio ir civilinio personalo. Vykdydami taikos palaikymo operacijų užduotis žuvo per pusantro tūkstančio jų dalyvių.

Tokia situacija kėlė rimtą susirūpinimą GA, kuri 1994 m. priėmė Konvenciją dėl JT personalo ir su juo susijusių asmenų saugumo. Konvencija atskiria taikos palaikymo operacijas nuo ginkluotų operacijų, numatytų JT Chartijos VII skyriuje, ir netaikoma personalui, kuris yra įtraukiamas į karo prieš organizuotas ginkluotąsias pajėgas veiksmus, nes jam taikoma tarptautinė humanitarinė teisė. Tačiau visa tai nereiškia, kad taikos palaikymo pajėgų personalui negalioja šios teisės normos. Konvencijoje aptarta, kad niekas nedraudžia taikyti JT personalui, dalyvaujančiame jos operacijose, tarptautinės humanitarinės teisės nuostatų, kaip ir reikalauti, kad personalas gerbtų šią teisę. JT personalas privalo gerbti šalies, kurioje atlieka taikos palaikymo misiją, ar tranzito šalies įstatymus, susilaikyti nuo veiksmų, nesuderinamų su jų pareigų nešališku ir tarptautiniu pobūdžiu.

² Šiuos duomenis pateikia ir išsamiai konfliktų reguliavimo specifiką analizuoja R. Jasiulevičienė (93, p. 163–176).

Pagal šią Konvenciją JT personalą sudaro: 1) JT generalinio sekretoriaus pasiūsti JT operacijose dalyvauti kariškiai, policininkai arba civiliai; 2) kiti JT arba jos specializuotų įstaigų komandiruoti pareigūnai ir ekspertai, oficialiai esantys JT operacijos vykdymo rajone. Su JT personalu susijusiu laikomi: 1) vyriausybės ar tarptautinių organizacijų paskirti, suderinus ir su JT kompetentingais organais, asmenys; 2) JT generalinio sekretoriaus arba specializuotų įstaigų ar Tarptautinės atominės energijos agentūros paskirti asmenys; 3) humanitarinių nevyriausybinių organizacijų siunčiami asmenys, kurių kandidatūros suderintos su JT kompetentingais organais, tam, kad padėtų įgyvendinti JT operacijos mandatą.

JT personalas, jo įrengimai ir patalpos negali būti puolimo arba bet kokių veiksmų, kliudančių veikti pagal jos mandatą, objektas. Valstybė, pasiuntusi savo personalą, turi teisę jį atšaukti. Operacijos metu nukentėję asmenys (personalas) turi teisę, kad jiems būtų atlyginta padaryta žala ar patirti nuostoliai.

Konvencija įpareigoja valstybes nustatyti baudžiamąją atsakomybę už veiksmus prieš JT personalą. Nusikaltimais JT personalui ir su juo susijusiam personalui, kurie dalyvauja JT operacijoje, laikomi: a) tyčia ir sistemingai arba dideliu mastu vykdomi nusikaltimai: nužudymas, pagrobimas ar kitoks bet kurio personalo nario užpuolimas; b) smurtinis bet kurio personalo nario tarnybinių ar gyvenamųjų patalpų ar transporto priemonių užpuolimas, kuris gali būti jam pavojingas ar ribotų jo laisvę.

Valstybė, kurios teritorijoje atsidurs asmuo, įtariamą padaręs tam tikrus nusikaltimus JT personalui, turi imtis įstatyminių priemonių, užtikrinančių jo persekiojimą arba išdavimą.

Lietuvos kariai, kaip jau buvo minėta, nuolat dalyvauja taikos palaikymo operacijose, todėl 1994 m. buvo priimtas, o 2002 m. pakeistas Lietuvos Respublikos tarptautinių operacijų, pratybų ir kitų karinio bendradarbiavimo renginių įstatymas (71), reglamentuojantis Lietuvos, taip pat užsienio valstybių karinių vienetų, karių ir civilių tarnautojų dalyvavimo karinėse operacijose, pratybose ir kituose karinio bendradarbiavimo renginiuose, kolektyvinės gynybos operacijų vykdymo teisinius pagrindus, formas ir sąlygas, dalyvaujančiųjų teisinį statusą, jų socialines garantijas ir atsakomybę.

Sprendimą dėl Lietuvos karinių vienetų dalyvavimo kolektyvinės gynybos ir kitose operacijose kitų valstybių teritorijose priima Lietuvos

Respublikos Seimas Prezidento teikimu. Lietuvos karinių dalinių operacinis vadovavimas ir kontrolė gali būti perduoti JT institucijoms, taip pat NATO, ES ir Vakarų Europos Sąjungos valstybėms ar institucijoms. Su šiomis tarptautinėmis organizacijomis bei kitomis valstybėmis gali būti steigiami bendri kariniai vienetai, skirti dalyvauti tarptautinėse operacijose.

Savo indėlių materialiai remiant JT taikos palaikymo operacijas įsipareigojo įnešti ir Lietuvos Vyriausybė. Tuo tikslu JT ir Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1998 m. pasirašė Tarpusavio supratimo memorandumą. Juo siekiama nustatyti išteklius, kuriuos Vyriausybė, laikydamosi konkrečių sąlygų, mano galėsianti teikti JT taikos palaikymo operacijoms.

Šiuo metu taikos palaikymo pajėgos naudojamos padėčiai stabilizuoti po to, kai konflikto dalyviai nutraukia karo veiksmus. Pagrindas pradėti taikos palaikymo operaciją yra JT nustatyti principiniai reikalavimai, iš kurių svarbiausiais laikytini:

1. Konflikto dalyviai turi parodyti norą jį nutraukti, pritarti JT pajėgų dalyvavimui ir bendradarbiauti su jomis.
2. Taikos palaikymo pajėgos naudojamos pagal ST sprendimą (mandatą) ir veikia su JT vėliava.
3. Taikos palaikymo pajėgoms vadovauja JT generalinis sekretorius.
4. JT pajėgos turi būti nešališkos abiejų konflikto pusių atžvilgiu.
5. Taikos pajėgų personalą parengia ir aprūpina taikos misijose dalyvaujančios valstybės.

Pastaruosiu metu surengtos JT taikos palaikymo misijos buvo orientuojamos vykdyti naujas užduotis, kartais kur kas platesnes nei tradicinė taikdariška veikla. Jos gali atlikti įvairias papildomas humanitarinės pagalbos užduotis: pristatyti maisto produktus ir krovinius, įvesti ir vykdyti embargą, išminuoti teritorijas, nuginkluoti kariaujančias šalis ir t.t. Kartu, be karinių užduočių, daugelis taikos palaikymo misijų užsiima ir grynai civilinio pobūdžio veikla, pavyzdžiui: stebi rinkimus, vykdo žmogaus teisių laikymosi kontrolę, dalyvauja atkuriant infrastruktūros ir valdymo sistemas ir kt.

Tarptautinio saugumo pokyčiai Europoje lėmė, kad NATO turėjo pradėti kurti naujos kartos taikos palaikymo pajėgas – Bendrąsias jungtines tikslines pajėgas, kurių pratybose dalyvauja ir Lietuvos kariai.

Baigiant bendrosios tarptautinės teisės apžvalgą, reikėtų priminti,

kad čia nebuvo siekiama aptarti visų jos aspektų (prie kai kurių dar teks grįžti). Šiuose pirmuosiuose dviejuose skyriuose daugiausia dėmesio skiriama toms tarptautinės teisės nuostatoms, kurios yra tiesiogiai susijusios su toliau nagrinėjamomis tarptautinės humanitarinės teisės temomis ir kariuomenės praktine veikla, vykdoma užtikrinant valstybių saugumą taikos ir karo metu.

Svarbu pažymėti, kad ne visą kariuomenės veiklą reglamentuoja tarptautinės teisės normos. Tai natūralu. Tačiau tarptautinė teisė yra nacionalinių ir užsienio valstybių ginkluotųjų pajėgų veiksmų, esant netipinėms situacijoms (pavyzdžiui, nekontroliuojamas sovietų karo orlaivio MIG-23M, nukritusio Belgijos teritorijoje 1989 m., skrydis; atominių povandeninių laivų katastrofos Norvegijos jūroje 1989 m. ir Barenco jūroje 2000 m.; dirbtinio žemės palydovo „Kosmos-954“, turinčio branduolinią energijos įrenginį, sudužimas virš Kanados teritorijos 1978 m. ir kiti panašūs atsitikimai), teisinio įvertinimo instrumentas.

Dažniausia nesunku atskirti valstybių ginkluotųjų pajėgų teisėtą veiklą nuo neteisėtos todėl, kad ją reguliuoja tarptautinės teisės ir nacionalinės teisės normos.

Taigi visų lygių karinės valdymo institucijos, reguliuodamos praktinę kariuomenės veiklą, nuolatos taiko tarptautinės teisės nuostatas, kad reikiamu lygiu galėtų užtikrinti savo valstybės saugumą. Žinant tarptautines teisės normas ir teisingai jas taikant, sparčiau galima gerinti kariuomenės kovinę parengtį ir kelti jos prestižą.

3. TARPTAUTINĖ HUMANITARINĖ TEISĖ: KILMĖ IR ESMĖ

Žmonijos istorijoje, kaip jau buvo minėta, buvo daugybė karų, kurie beprasmiškai nusinešė milijardus žmonių gyvybių. Ankstyvojoje visuomenės raidos stadijoje vyravo vadinamieji džunglių įstatymai. Paties stipriausiojo arba klastingiausiojo triumfas pasireiškėdavo žiauriomis skerdytinėmis ir neįsivaizduojamais žvėriškumais. Senovės garbės kodeksai neleidavo kariams pasiduoti – jie privalėjo arba nugalėti, arba mirti. Tačiau netgi šiuo laikotarpiu, ypač tai būdinga sėslioms tautoms, buvo bandoma sumažinti, sušvelninti karo padarinius.

Riboti kariavimo priemonės, tramdyti kariaujančiųjų žiaurumą buvo bandoma įvairiais žmonijos evoliucijos etapais. Senovės Indijos Mahabharato epe ir Manu įstatymuose kariams buvo draudžiama žudyti išėjusius iš rikiuotės priešus, t.y. tuos, kurie nebegalėjo toliau kovoti. Karo veiksmų metu nebuvo leidžiama naudoti degančių strėlių, rantų ar užnuodytų ginklų.

Pirmosios karo taisyklės buvo paskelbtos jau keletas tūkstantmečių prieš Kristų. Žiaurumu pagarsėjęs Babilono karalius Hamurabis yra pareiškęs: „Aš skelbiu šiuos įstatymus, idant stiprieji neengtų silpnųjų“.

Senovės Graikijoje humanizmo idėjas ikūnijo stoicizmo (filosofinė kryptis) mokykla, kurią apie 310 m. pr. Kr. pagrindė filosofas Zenonas. Vienas iš šios filosofinės mokyklos postulatų buvo nuostata, kad kiekviena maža būtybė pirmiausia myli save. Požiūris į kitus prilygintas požiūriui į patį save, todėl lygybė „svetimas yra priešas“, jo nuomone, daugiau nebeegzistuoja.

Stoicizmo idėja, kurios pasekėjai buvo Senovės Romos filosofai Seneka ir Ciceronas, skelbė visų žmonių lygybę ir smerkė vergiją. Jie pakeitė šūkį „Žmogus žmogui – vilkas“ sentencija „Žmogaus gyvenimas šventas“, o anksčiau egzistavusį posakį „Vargas nugalėtiesiems“ – kilnia-dvasiška fraze „Sužeisti priešai – (mūsų) broliai“.

Vergvaldinėje epochoje gimusios humanizmo idėjos dar mažai turėjo įtakos karo praktikai. Žiaurus elgesys su priešais ir taikiais gyventojais nebuvo retas reiškinys Senovės Kartaginos, vergvaldinės Romos ir kitų valstybių politikoje. Didžiųjų imperijų galybė kaip tik buvo grindžiama karais. Senovės Roma karo metu priešiškas jai tautas laikė už įstatymo ribų. Nugalėtieji galėjo tikėtis tik nugalėtojo, dažnai klastingo ir nenu-

maldomo, malonės. Kartaginoje apskritai nieko negailėdavo. Paimti į nelaisvę kareiviai ir civiliai gyventojai paprastai tapdavo pasityčiojimo objektais, o po pergalingų žygių juos tiesiog pasmaugdavo.

Net viduramžiais, pradėjus plisti humanizmo idėjoms, bandyta švelninti karo žiaurumus. Tam pasitarnavo Bažnyčia ir riterystės papročiai. Naujo požiūrio pagrindas buvo meilės artimui, kaip dieviškosios meilės pavyzdžio, propagavimas. Tačiau meilė priešams nebuvo deklaruojama. Belaisvių, jeigu jie buvo laikomi eretikais (klaidatikiais), žudymas pripažįstamas teisėtu elgesiu. Tuo remiantis Laterano sobore (1139 m.), dokumente, draudžiančiame naudoti arbaletus, buvo nurodyta, kad ši ginklą prieš nekrikščioniškas tautas naudoti leidžiama. Tas pat buvo pasakyta ir apie nuodus.

Tradicinėmis riterių savybėmis buvo laikomas tikėjimas, ištikimybė ir meilė, o riterių geradarių – garbė, santūrumas ir gailėstingumas. Jų kariavimo taisyklėse buvo įtvirtintas paprotys skelbti karą, principas neliesti siunčiamų derėtis pasiuntinių. Tokios nuostatos taip pat turėjo įtakos tarptautinės teisės raidai. Tačiau šios normos buvo skirtos tik riteriams. Pavyzdžiui, tik paimtas į nelaisvę dvarininkas turėjo teisę likti gyvas ir būti išpirktas.

Naująją epochą, kurioje susiliejo krikščionybė ir riterystė, įkūnija kryžiaus karai, rengti prieš tautas, kurios išpažįsta ne krikščionybę, o kitą religiją. Jų metu buvo leidžiama naudoti pačias žiauriausias kariavimo priemones. Atrodo, kariavimo taisyklės būdavo šiurkščiai pažeidžiamos ir vykstant karams tarp pačių krikščionių. Tai patvirtina ir 1204 m. kryžiuočių nusiaubtas Rytų Romos imperijos krikščionybės centras Konstantinopolis, kuriame keletą dienų buvo žudomi taikūs gyventojai.

Tais laikais karo baigtį dažnai lemdavo vienintelės kautynės, po kurių niekas nė neužsimindavo apie nežinomus karius, kuriems už darbą turėjo būti mokama. Užmokesčio dalį jie atsiimdavo plėšdami ir prievartaudami. Sužeisti kariai nebūdavo gydomi, armijose apsieita be medicinos tarnybų. Belaisvius, kurie nebūdavo išperkami, paprastai nužudydavo.

1207 m. Bažnyčia pasiūlė Vakarų pasauliui vadinamąsias „Dievo paliaubas“, kurios draudė kariauti sekmadieniais. Vėliau ši „karinė išėiginė“ buvo pailginta, tačiau šito vis vien nepakako, kad būtų nutraukti karo baisumai. Taigi, kaip galima spręsti iš šių atskirų anų laikų kariavimo epizodų, būtent viduramžiai buvo istorijos fanatiškasis ir kruvinasis periodas.

Šaunamųjų ginklų, tarp jų ir artilerijos, atsiradimas, valdžios centralizacija feodalinėse valstybėse vėliau padėjo karo veiksmų metu reguliuoti sužeistųjų, ligonių, karo belaisvių, taip pat moterų ir vaikų padėtį. Kovojančių armijų vadai pradėjo sudarinėti susitarimus („kartelius“ ir „kapituliacijas“), kuriuose numatė, kad kare nedalyvauja moterys, neiečiami sužeistieji, gerbiamas jų turtas.

Nuo 1581 iki 1864 metų Europoje buvo sudaryta apie tris šimtus tokių susitarimų. Žinomiausias iš jų – 1785 m. tarp Fridricho Didžiojo ir Bendžamino Franklino sudaryta draugystės ir taikos sutartis, kurioje buvo numatyti šalių išpareigojimai susilaikyti nuo blokados ir civilių asmenų – kiekvienos kariaujančios šalies piliečių – teisė per numatytą laiką palikti karo apimtą teritoriją. Karo belaisviai įgijo teisę būti išlaikomi tos šalies, kurios valioje jie atsidūrė.

Naują požiūrį karo ir taikos bei karo žiaurumų ribojimo klausimais gana aiškiai išdėstė jau minėtas olandų juristas G. Grocijus savo knygoje „Apie karo ir taikos teisę“. Čia teigiama, kad kiekviena valstybė turi neatimamą teisę kariauti. Net jeigu karas paskelbtas dėl teisingos priežasties, tai negali tapti pretekstu kariaujančioms valstybėms pažeisti jo taisykles. Smurtas kare turi būti ribojamas ir gali būti susijęs tik su tomis pastangomis, kurios būtinos pergalei pasiekti, o ne su užmanymu nubauti karą pralaimėjusiuosius. Todėl kiek įmanoma tiek civiliams gyventojams, tiek kariaujantiems turi būti išsaugota gyvybė.

Šios G. Grocijaus idėjos paskatino kitą mąstytoją – Žaną Žaką Ruso savo veikale „Apie visuomeninę sutartį“ padaryti išvadą, kad karas yra santykių tarp valstybių sistema, kai žmonės, kovojantys valstybės pusėje kaip kareiviai, turi ypatingą statusą, skiriantį juos nuo asmenų, nedalyvaujančių kare, t.y. nuo taikių gyventojų. Bet kai tik kareivis dėl sužeidimo ar ligos pasitraukia iš rikiuotės, jis nebėra priešas. Tokiu atveju jo, kaip ir kitų taikių gyventojų, gyvybė, turi būti išsaugota. Maža to, ją turi saugoti ir valstybė (p. 357–358). Šios idėjos parengė dirvą 1789 m. Didžiosios Prancūzijos revoliucijos aktuose įtvirtintoms nuostatoms, pagal kurias turi būti vienodai elgiamasi su savais ir priešo kareiviais, o karo belaisvius turi saugoti tauta ir įstatymas. Tačiau net toks sutartinis ir įstatyminis šio principo įtvirtinimas nesumažino karo žiaurumų. Valstybėms pripažįstama teisė kariauti, kurti reguliarias kariuomenes, tobulinti kariavimo priemones. Vykstant grobikiškiems karams neretai pasitai-

kydavo neseniai pradėtų taikyti humanitarinių taisyklių šiurkštaus pažeidimo atveju. Prancūzijos kariuomenė, vadovaujama tada dar turėjusio generolo laipsnį Napoleono, Egipto kampanijos metu žvėriškai nužudė Jaffi miesto įgulos 4000 turkų karių po to, kai jie pasidavė (su sąlyga – jei bus išsaugotos jų gyvybės).

Tai atskiras beginklių belaisvių išžudymo atvejis, tačiau visuomenė, tarp jų vyriausybiniai ir kariniai organai, suvokė, kad kare daugiausia karių žūsta ne nuo priešo ginklų kautynių lauke, o nuo sužeidimų, palikus sužeistuosius be jokios pagalbos, ir nuo ligų. Pradėdama 1854 m. Krymo karą, iš prancūzų ir anglų sudaryta ekspedicinė kariuomenė apskritai neturėjo jokios medicinos tarnybos, todėl iš 300 tūkst. karių 83 tūkst. mirė nuo ligų. Apskritai to meto karinėse kampanijose žuvusieji kautynių lauke vidutiniškai sudarė apie vieną ketvirtadalį viso žuvusiųjų skaičiaus. Likusieji mirdavo nuo žaizdų, ligų, nesuteikus reikiamos pagalbos ir priežiūros.

Vienas panašus epizodas, šį kartą iš Prancūzijos, Italijos ir Austrijos karo, padarė neišdildomą įspūdį Šveicarijos verslininkui Anri Diunanui, kuriam 1859 m. po mūšio prie Solferino miestelio Italijoje teko matyti kautynių lauką. Mūšiui, kuris truko 14 valandų, pasibaigus, kautynių lauke naktį liko apie 6 tūkst. žuvusiųjų ir 36 tūkst. sužeistųjų. Daugelis sužeistųjų galėjo likti gyvi, jeigu jiems būtų suteikta kvalifikuota medicinos pagalba, tačiau jie tiesiog buvo palikti mūšio lauke likimo valiai.

Sukrėstas šio siaubingo įvykio, A.Diunanas parašė emociingą knygą „Prisiminimai apie Solferiną“ (95), kurioje, be patirtų asmeninių įspūdžių, pateikė du pasiūlymus: kiekvienoje šalyje sukurti savanoriškas pagalbos draugijas, kurių nariai būtų rengiami taikos metu (ir tai buvo naujovė) tam, kad galėtų karo veiksmų metu padėti karo medicinos tarnyboms; antra, sušaukti kongresą ir dalyvaujant visų šalių atstovams įteisinti nekeičiamą tarptautinį principą, kurį garantuotų ir sankcionuotų konvencija dėl karo ligoninių ir medicinos personalo apsaugos teisinės bazės sukūrimo.

Pirmoji šio pasiūlymo dalis buvo įgyvendinta – 1863 m. Šveicarijoje įkuriama Raudonojo Kryžiaus organizacija, o 1880 m. – Tarptautinis Raudonojo Kryžiaus komitetas (TRKK), apie kurio veiklą bus kalbama atskirame šios knygos skyriuje, antroji idėja įkūnyta 1864 m. – Ženevoje buvo sušaukta tarptautinė diplomatinė konferencija.

Šioje konferencijoje, sušauktoje Šveicarijos vyriausybės ir penkių TRKK steigėjų iniciatyva, buvo pasirašyta Konvencija dėl sužeistųjų padėties veikiančiose armijose pagerinimo (2). Dokumentas buvo pakankamai kuklus tiek savo turiniu (10 straipsnių), tiek jį pasirašiusių dalyvių skaičiumi (16 valstybių). Konvencijos pagrindinės nuostatos: mobilūs karo medicinos tarnybos daliniai, sanitarinis transportas ir nuolatinės ligoninės pripažįstami neutraliais objektais, jiems garantuojama apsauga ir pagarba; kariuomenių dvasininkams, atliekantiems savo funkcijas, taikomas neutralus teisinis statusas: patekę į priešo rankas, jie turėtų būti paleisti ir gražinti į savo stovyklą; privaloma pagarbiai elgtis su taikiais gyventojais, suteikti pagalbą sužeistiesiems; sergantiems ir sužeistiems kariams būtina užtikrinti priežiūrą, nesvarbu, kieno pusėje jie kovojo; ligoninių ir medicinos personalo apsaugai užtikrinti patvirtinti skiriamąjį ženklą – raudoną kryžių baltame fone (Šveicarijos vėliavos – baltas kryžius raudoname fone – transformacija).

Netrukus buvo įsitikinta, kad ši Ženevoje pasirašyta Konvencija yra efektyvi. Konvenciją pasirašiusi Prūsija, pasinaudodama šio dokumento nuostatomis, kare su Austrija išgelbėjo gyvybes šimtams sužeistųjų. O Austrija, nepasirašiusi šios Konvencijos ir nevykdžiusi jos nuostatų, prarado 800 sužeistų savo karių, kurie kautynių lauke mirė nesulaukę medicinos pagalbos. Pirmasis karinis konfliktas, kuriame abi šalys laikėsi Ženevos konvencijos reikalavimų, buvo 1885 m. įvykęs serbų ir bulgarų karas. Jame mirtingumas nuo žaizdų ir ligų sudarė tik 2 procentus.

1864 m. Ženevos konvencija teisėtai laikoma humanitarinės teisės pradžia. Skiriamieji Konvencijos bruožai yra šie:

- raštu įtvirtinamos universalios taisyklės, skirtos apsaugoti nukentėjusiuosius konflikto metu;
- daugiašalė ir atvira visoms valstybėms;
- įpareigoja vienodais rūpintis sužeistaisiais ir sergančiais;
- reikalauja gerbti Raudonojo Kryžiaus baltame fone emblemą, kuria turi būti žymimas medicinos personalas, transportas ir įranga.

Priėmus šią Konvenciją, valstybės tarptautines pastangas sukcentravo ginkluotų konfliktų humanizavimo teisinėms priemonėms parengti: 1) ribojant kariavimo priemones; 2) kodifikuojant karo įstatymus ir papročius.

Minėtų tarptautinės teisės normų poreikį lėmė keletas skirtingų veiksnių: didelės naikinamosios galios kariavimo priemonių sukūrimas; karo veiksmų, sukeliančių naujas grėsmes žmonių gyvybei ir saugumui ginkluotų konfliktų metu, mastų augimas; visuomenės humanitarinio judėjimo, siekiančio apsaugoti žmones ginkluoto konflikto metu, suaktyvėjimas; būtinybė užtikrinti tarpvalstybinio bendradarbiavimo ekonomikos, prekybos ir kitose srityse plėtrą ir kiekvienos valstybės neatimamą teisę kariauti pasinaudojant karinės būtinybės doktrina.

Reaguodamos į nurodytas tendencijas, valstybės priėmė keletą tarptautinių aktų, siekiančių nors šiek tiek apriboti kariavimo priemones: 1868 m. Peterburgo deklaraciją dėl sprogstamųjų ir padegamųjų kulkų naudojimo uždraudimo (3); 1899 m. Hagos deklaraciją dėl sviedinių, turinčių vienintelę paskirtį skleisti dusinamąsias arba nuodingąsias dujas, nenaudojimo (5); 1899 m. Hagos deklaraciją dėl lengvai besisukančių ar susiplojančių kulkų nenaudojimo (4).

Šias tendencijas įkūnijo ir pirmoji tarptautinių santykių istorijoje karo įstatymų ir papročių kodifikacija, įgyvendinta 1899 ir 1907 m. Hagos taikos konferencijose. 1899 m. vykusiose konferencijose buvo priimtos keturios, o 1907 m. konferencijoje – trylika konvencijų ir viena deklaracija (6). Hagos konvencijos apima normas, reguliuojančias kariaujančių šalių elgesį sausumos ir jūrų karo metu, taip pat elgesio su karo belaisviais ir civiliais gyventojais jų teritorijos okupacijos atveju bei kitus klausimus. Svarbiausioji yra 1907 m. IV Hagos konvencija ir jos priedas – Nuostatai dėl sausumos karo įstatymų ir papročių, kurie yra privalomi tik susitariančioms šalims ir tik tuo atveju, jeigu visos kariaujančios šalys dalyvauja Hagos konvencijoje. Kiekviena kariaujanti šalis atsako už visus veiksmus, kuriuos įvykdė asmenys, priklausantys jos ginkluotosioms pajėgoms.

Pirmojo pasaulinio karo įvykiai parodė, kad Hagos konvencijose įtvirtintos taisyklės negali užtikrinti karo aukų apsaugos. Čia kalbama apie karo belaisvių, sužeistųjų ir ligonių padėtį. Vokietija, karo veiksmų metu naudodama nuodingąsias medžiagas, šturkščiai pažeidė tuo metu galiojusias taisykles. Visa tai paskatino TRKK parengti ir pateikti Konvencijos dėl sužeistųjų ir ligonių padėties pagerinimo veikiančiose armijose ir Konvencijos dėl elgesio su karo belaisviais projektus, kurias Šveicarijos vyriausybės iniciatyva 1929 m. priėmė suinteresuotos valstybės Ženevoje (11). Lietuva prie šių konvencijų prisijungė 1939 metais.

Abi 1929 m. konvencijos, palyginti su ankstesnėmis analogiškais klausimais priimtomis konvencijomis, įtvirtino naują ir labai svarbią taisyklę – jeigu viena iš kariaujančiųjų šalių nėra šių konvencijų dalyvė, joje dalyvaujančios valstybės savo tarpusavio santykiuose vis tiek lieka susijusios. Priminsime, kad ankstesnėse konvencijose galiojo kita taisyklė: konvencijos turėjo privalomąją galią tik su viena sąlyga – jeigu jose dalyvavo visos kariaujančios šalys, o tai žymiai ribodavo šių konvencijų taikymo galimybes. Taip pat labai svarbi buvo nuostata, draudžianti taikyti represalias sužeistiesiems, ligoniams ir karo belaisviams, patekusiems į kitos konflikto valstybės valią. Pirmojo pasaulinio karo metu buvo neteisėtai naudojamos nuodingosios medžiagos, todėl 1925 m. buvo priimtas Ženevos protokolai dėl dusinamųjų, nuodingų ir kitokių dujų, taip pat bakteriologinių karo vedimo metodų uždraudimo (9), papildomai draudžiantis naudoti masinio naikinimo priemones, nustatytas 1899 m. Hagos deklaracijoje dėl dusinamųjų dujų. Lietuva šį protokolą ratifikavo 1933 metais.

Humanitarinio pobūdžio buvo ir dar vienas tarptautinis aktas – 1936 m. Londono protokolai dėl povandeninio karo vedimo taisyklių, pakeitęs 1930 m. Londono jūrų sutarties IV dalį (12). Lietuva prie jo prisijungė 1938 m. Protokolas nustatė, kad povandeniniai, kaip ir antvandeniniai, karo laivai prekinių laivų atžvilgiu turi laikytis tarptautinės teisės normų.

Deja, anksčiau nurodytosios tarptautinės teisės normos, kaip ir daugybė kitų, buvo šiurkščiai pažeidinėjamos ne tik Pirmojo, bet ir Antrojo pasaulinio karo metu. Šie karai ir juos lydintys ginkluoti konfliktai atskleidė kai kurių humanitarinių normų teigiamas puses, tačiau kartu išryškėjo ankstesnių konvencijų ir kitų tarptautinių dokumentų trūkumai ir spragos. Atsirado poreikis teisiškai apmąstyti sukauptą patyrimą ir parengti naujus dokumentus, kurie būtų humanitarinės teisės pagrindas – bazė, atitinkanti naujas tarptautines realija. Apskritai reikėjo atsižvelgti į tarptautinės teisės padarytą pažangą bei plėtrą.

Šį uždavinį atliko 1949 metų keturios Ženevos konvencijos: Konvencija (I) dėl sužeistųjų ir ligonių padėties veikiančiose armijose pagerinimo; Konvencija (II) dėl sužeistųjų, sergančiųjų ir skęstančiųjų ginkluotųjų pajėgų narių jūroje padėties pagerinimo; Konvencija (III) dėl elgesio su karo belaisviais, Konvencija (IV) dėl civilių apsaugos karo metu, ir jų 1977 m. papildomi protokolai: 1949 m. Ženevos konvencijų Papildo-

mas protokolas dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolas) bei 1949 m. Ženevos konvencijų Papildomas protokolas dėl netarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (II protokolas). Šie dokumentai gerokai išplėtė žmogaus teisių užtikrinimo ginkluoto konflikto atveju galimybes, sustiprino jų atitinkamus mechanizmus ir tapo šiulaikinės humanitarinės teisės pagrindu. Jie sudaro gana platų principų ir normų (apie 600 straipsnių), susistemintų ir kodifikuotų, reguliuojančių labai plačią žmonių tarpusavio santykių sritį, sąvadą.

Stengdamiesi laikytis chronologijos, mes nuo tarptautinės teisės ištaukų priartėjome prie jos šiulaikinio įteisinimo mechanizmo. Manau, nesuklysiu teigdamas, kad nė vienas iš daugelio tarptautinės viešosios teisės šakų pavadinimų neturi tiek sinonimų kiek tarptautinė humanitarinė teisė. Ji dar vadinama *ginkluoto konflikto teise*, *karo teise*, *karo įstatymų ir papročių teise* arba tiesiog *humanitarine teise*. Terminai paprastai pasirenkami atsižvelgiant į tai, kas ir koku aspektu juos vartoja. Tarptautinėse organizacijose, ypač TRKK, valstybinėse institucijose, mokyimo įstaigose populiarus terminas „tarptautinė humanitarinė teisė“ (taip ir mes ją vadinsime), o kariuomenėje – kiti anksčiau minėti pavadinimai. Terminas „karo teisė“ šalininkas yra ir aukšto rango kariškis, TRKK atsakingas darbuotojas F. de Mulinenas, kuris mano, kad jis ginkluotosioms pajėgoms tinkamesnis, kaip suprantamesnis ir trumpesnis, nei sąvoka „ginkluotų konfliktų teisė“, o pavadinimas „humanitarinė teisė“ dažnai painiojamas su terminu „žmogaus teisės“ (84, p. xxii).

Kaip jau buvo kalbėta I skyriuje, nuo H. Grocijaus laikų tarptautinė teisė laikyta *karo teise*, nes kartais nustatydavo karo veiksmų vykdymo taisykles. Šios teisės nuostatos gimė mūšių laukuose ir formavosi veikiamos karinės patirties. Karo įstatymai yra tokie pat seni kaip ir pats karas, o karas toks pats senas kaip ir gyvenimas, – vaizdžiai samprotauja buvęs JT generalinio sekretoriaus specialusis atstovas Burundyje, TRKK koordinadorius C. de Roveris (85, p. 108).

Ilgą laiką Hagos konvencijos buvo vadinamos *karo teise*. Priėmus JT Chartiją, joje įvyko principinių pokyčių. Panaikinta svarbiausia jos nuostata – „teisė į karą“ (*jus ad bellum*). Dabar principai ir normos siekia apriboti karo nelaimes. JT TTT 1996 m. bylos dėl grėsmės arba branduolinio ginklo panaudojimo teisėtumo konsultacinėje išvadoje sakoma, kad kompleksas „normų, kuris pirmiau vadinosi „karo įstatymai ir papro-

čiai“, vėliau pradėtas vadinti „tarptautine humanitarine teise“. Tai oficialus patvirtinimas, kad *karo teisė* negrižtamai virto *humanitarine teise*. *Tarptautinės humanitarinės teisės* termino autoriumi laikomas šveicarų mokslininkas, buvęs TRKK vadovas Žanas Pikte. Jis ne tik pirmasis pateikė tarptautinės humanitarinės teisės apibrėžimą, bet ir aprašė jos raišą ir principus (97).

Literatūroje vartojami skirtingi, bet iš esmės teisingi šios teisės šakos apibrėžimai, nors jų turinys nėra visiškai vienodas.

Tarptautinės viešosios teisės vadovėliuose pateikiama plati tarptautinės humanitarinės teisės sąvoka, apimanti daug įvairių subjektų ir objektų teisinio reguliavimo nuostatų, principų, yra šios teisės šakos esmė.

Tarptautinė humanitarinė teisė – tai savarankiška tarptautinės teisės šaka, sutartinių ir paprotinių normų, reglamentuojančių kariaujančių ir karo paliestų subjektų santykius, nuostatas dėl karo pradžios ir jos padarinių, kariavimo būdų ir metodų naudojimo, neutraliteto, karo aukų apsaugos, karo nutraukimo ir valstybių bei fizinių asmenų atsakomybės už šių normų pažeidimus, visuma.

TRKK požiūriu, tarptautinė humanitarinė teisė taikoma ginkluotų konfliktų atvejais. Tai – sutarčių ir papročių nustatytos tarptautinės taisyklės, kurios sprendžia tik tarptautinių ir netarptautinių ginkluotų konfliktų metu kylančias problemas ir iš humanišku paskatų riboja konfliktuojančių šalių teisę rinktis karo metodus ir priemones arba apsaugo nuo konflikto nukentėjusius ar galinčius nukentėti asmenis bei jų turta.

Kaip matome, pastaroji sąvoka pabrėžia svarbiausią tarptautinės humanitarinės teisės tikslą – apsaugoti žmogaus gyvybę ir orumą, patenkinti jo poreikius susidarius ekstremalioms karo situacijoms. Žmogaus orumo apsaugos uždavinys pasidaro ypač reikšmingas, kai prievartos kaltininkas yra valstybė, todėl šiuo atveju tarptautinė humanitarinė teisė kartu yra ir tarptautinės teisės šakos, ginančios žmogaus teises nuo valstybinės valdžios kėslų, dalis.

Tarptautinė humanitarinė teisė pradedama taikyti tik tada, kai kyla karas ar ginkluotas konfliktas. Jos paskirtis – palengvinti žmonių patiriamas kančias pagal galimybes ginant karo aukas ir joms padedant. Ši teisė reglamentuoja tik tuos konflikto aspektus, kurie yra išimtinai humanitarinio pobūdžio. Jos nuostatos turi būti taikomos visiems Ženevos

konvencijų ginamiems asmenims, nepaisant ginkluoto konflikto pobūdžio ir jo priežasties. Šis teiginys pabrėžiamas I PP preambulėje.

O tarptautinės humanitarinės teisės paskirtis kita – ji nekontroliuoja ginklavimosi proceso, tačiau, kaip ir tarptautinė teisė, yra suinteresuota riboti šalių, dalyvaujančių konflikte, teises naudoti tam tikrų rūšių ginkluotę ir šaudmenis, o kai kuriais atvejais net tai draudžia. Pavyzdžiui, specialiais teisės aktais nustatytos laukų minavimo taisyklės, o naudoti nuodingąsias dujas iš viso uždrausta. Šie draudimai atsiranda vadovaujantis humaniško sumetimais, todėl konflikte dalyvaujančios šalys turi besąlygiškai juos vykdyti. Ginklavimosi ribojimo teisė įgyvendinama nusiginklavimo procesą reguliuojančiose sutartyse, numatančiose sumažinti tam tikrų rūšių ginklų skaičių arba net juos sunaikinti, o tai jau yra tarptautinės teisės dalykas. Todėl šiuo atveju humaniško sumetimai tampa antraeiliai, nes lemiamą reikšmę įgyja humanitarinei teisei nebūdingi kontrolės mechanizmai.

Tarptautinę humanitarinę teisę, atsižvelgiant į sutarčių šaltinius, jų turinį, sudarymo laiką ir vietą, tradiciškai buvo priimta dalyti į dvi atšakas – Hagos teisę ir Ženevos teisę.

Hagos teisė, vadinta karo teise, daugiau taikytina karo metodams bei priemonėms reglamentuoti, nustatant kariaujančių šalių teises ir pareigas karinių operacijų metu ir ribojant priemones, kuriomis daroma žala priešui. Šios normos išdėstytos 1899 m. priimtose ir 1907 m. peržiūrėtose Hagos konvencijose, o nuo 1949 m. – ir Ženevos konvencijose bei jų papildomuose protokoluose, taip pat įvairiose sutartyse, draudžiančiose ar reguliuojančiose ginklų naudojimą. Nors Hagos konvencijų pagrindinės normos įtrauktos į 1949 m. Ženevos konvencijas ir jų papildomus protokolus, kaip labiau išplėstus ir detalizuotus dokumentus, tačiau svarbiausią laikomos 1907 m. IV Hagos konvencijos dėl sausumos karo įstatymų bei papročių kai kurios nuostatos dėl karo veiksmų, karinės okupacijos ir neutraliteto tebegalioja iki šiol.

Hagos konvencijos reikšmingos dar ir dėl to, kad jose išdėstyti svarbiausi bendrieji principai įgijo tarptautinės paprotinės teisės galią bei pripažinimą ir yra taikomi visoms valstybėms. Mūsų dienomis tai turi lemiamą reikšmę, nes tai reiškia, kad valstybės, kurios nėra 1949 m. Ženevos konvencijų I PP dalyvės, yra saistomos pradinių taisyklių, išdėstytų ankstyvosiose Hagos konvencijose. Be to, daugelyje JT GA rezoliucijų,

reglamentuojančių kariaujančių šalių elgesį, kad būtų garantuojama „pagarba žmogaus teisėms ginkluotų konfliktų metu“, Hagos konvencijos minimos kaip dokumentas, taikomas iki šiol (85, p. 118).

Ženevos teisės tikslas – saugoti ginkluotų konfliktų aukas, t.y. ginkluotųjų pajėgų narius; tiesiogiai nebedalyvaujančius karo veiksmuose asmenis: sužeistuosius, ligonius, nukentėjusius per laivo sudužimą, karo belaisvius, taip pat civilius asmenis.

Šių normų pagrindą sudaro 1949 metų keturios Ženevos konvencijos dėl karo aukų apsaugos ir jų 1977 metų papildomi protokolai. Šie dokumentai, prie kurių prisijungė beveik visos pasaulio valstybės, sudaro taisyklių, ginančių žmonių teises ginkluotų konfliktų metu, sistemą, yra pagrindinis visos tarptautinės humanitarinės teisės šaltinis. Humanizmo principu – svarbiausiu civilizacijos ir taikos elementu – pagrįsta Ženevos teisė yra Raudonojo Kryžiaus idealo įkūnijimas. Tiesą sakant, TRKK veikla ir paskatino sukurti bei tobulinti humanitarinės teisės institutą. Savo ruožtu Ženevos institutas, Tarptautinės Raudonojo Kryžiaus organizacijos neutralus mechanizmas, ginkluoto konflikto metu įgijo galimybę savo veiklą, susijusią su žmonių, jų teisių apsauga ir pagalbos teikimu, grįsti teisiniu pagrindu. Žodžiu, Ženeva atvėrė žmogaus interesų ir humanizmo principų viršenybės erą.

Taigi galima padaryti išvadą, kad šios abi tarptautinės humanitarinės teisės šakos nėra absoliučiai izoliuotos, atskirtos viena nuo kitos, nes kai kurios Ženevos teisės normos užtikrina ginkluoto konflikto aukų apsaugą, o atskiros Hagos teisės nuostatos riboja kariaujančių šalių veiksmus. Priėmus 1949 m. Ženevos konvencijas ir jų papildomus protokolus, abi tarptautinės humanitarinės teisės šakos pasidarė susijusios, o anksčiau buvę kai kurie skirtumai dabar gali dominti tik istoriniu ir moksliniu požiūriu.

4. TARPTAUTINĖS HUMANITARINĖS TEISĖS PRINCIPAI

Šiuolaikinė tarptautinė humanitarinė teisė apima ne tik daugumą konkrečių kariavimo taisyklių (karo įstatymus ir papročius), bet ir daugelį fundamentalių normų – pagrindinius šios tarptautinės teisės šakos principus.

Teisės teorijoje principai – tai idėjos, jų įtvirtinimas teisės normose ir šių normų įgyvendinimas. Pagrindiniai principai užtikrina tam tikrą teisės šakos vieningumą ir jos normų sistemingumą. Tarptautinės teisės pagrindiniai principai – visų kitų valstybės parengtų normų, reguliuojančių tarptautinių santykių sritį, teisėtumo kriterijai.

Tarptautinės teisės pagrindiniai principai skiriasi nuo tarptautinės humanitarinės teisės principų: pirmieji daugiausia sudaro taikos ir taikaus sambūvio teiginius, o tarptautinės humanitarinės teisės principais grindžiamos labai aiškiai apibrėžtos kariaujančių šalių elgesio taisyklės. Tarptautinės humanitarinės teisės principai, kurie dėl reguliuojamų visuomeninių santykių srities ypatumų yra specifiniai, turi visiškai atitikti pagrindinius šiuolaikinės tarptautinės teisės imperatyvius principus, veikiančius tiek taikos, tiek karo metu. Jie reglamentuoja visus bendruosius ginkluotos kovos aspektus ir su ja susijusias sritis, bet nėra pritaikyti tipiniam, konkrečiam, konfliktui ir jo dalyviams. Šie principai apibrėžia tikslą, norminamojo pobūdžio reguliavimo kryptį, jo turinį ir pobūdį. Neatsižvelgus į principus, sunku suprasti ir išsiaiškinti konkrečių kariavimo taisyklių prasmę ir paskirtį.

Klasifikuojant tarptautinės humanitarinės teisės principus, įvardijamos trys pagrindinės jų grupės, nustatytos tik pagal tarptautinės teisės parametrus:

I. Bendrieji principai:

1. *Humaniškumo principu* pagrįstos nuostatos, taikomos visoms ginkluotos kovos sritims, visų kariaujančiųjų elgesiui, taip pat nustatant draudimus, ribojančius kariavimo priemones ir metodus. Jis susijęs su bendraisiais žmonijos idealais ir vertybėmis, kurias saugo tarptautinės teisės normos ir principai. Humaniškumo principo, kaip vieno seniausių tarptautinėje humanitarinėje teisėje, turinys grindžiamas draudimu kariaujančioms šalims taikyti prievartą, kai ji nėra pateisinama karine būtinybe.

Pavyzdžiui, III ŽK 13 straipsnis reikalauja, kad su karo belaisviais vi-sada būtų elgiamasi humaniškai. Ir kitos Ženevos konvencijos įpareigoja kariaujančias šalis garantuoti sužeistiesiems ir ligoniams reikiamą prie-žiūrą, padėti sumažinti karo sukeltas kančias. I PP yra numatyta nuosta-ta, pagal kurią civiliams ir kombatantams „galioja tarptautinės teisės principai, susiformavę pagal papročius, žmogiškumo principus ir visuo-menės sąžinės reikalavimus“ (1 str.).

Be Ženevos konvencijų, humaniškumo principais remiasi daugybė tarptautinių teisės aktų, pavyzdžiui, 1868 m. Peterburgo deklaracija dėl sprogstamųjų ir padegamųjų kulku nenaudojimo, 1907 m. Hagos konvencijos, 1954 m. Hagos konvencija dėl kultūros vertybių apsau-gos ginkluoto konflikto metu ir kt., kuriais valstybėms numatyti tam tikri įpareigojimai.

Humaniškumo principas – bendriausias šios sistemos teisės normų prin-cipas, kuriuo remiantis vyksta tolesnė tarptautinės humanitarinės teisės raida, taip pat jos normų aiškinimas ir taikymas.

2. Karo aukų diskriminaciją draudžiantis principas tarptautinėje huma-nitarinėje teisėje atsirado palyginti neseniai, po to, kai į JT Chartiją buvo įtraukta nuostata, kad vienas šios organizacijos tikslų yra „įgyvendinti tarp-tautinių bendradarbiavimą sprendžiant ekonominio, socialinio, kultūrinio ir humanitarinio pobūdžio problemas, vystant ir skatinant žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių visiems, nepaisant skirtingos rasės, lyties, kalbos bei religijos, gerbimą“ (1 str. 3 p.). Panaši nuostata yra ir Tarptautinių pilietini-ųjų ir politinių teisių pakte. Negali būti toleruojama diskriminacija ir dėl karo padėties, taip pat ir kilus ginkluotam konfliktui.

Šį principą įtvirtinus I PP 9 straipsnyje, buvo suvienodinti anksčiau tarptautinės teisės nustatyti kai kurių nuostatų taikymo principai, iki tol skirtingai taikyti tarptautinių ir netarptautinių konfliktų atvejais. Nors kartais JT pripažindavo teisėtai išsivaduojamuosius judėjimus, tačiau jų dalyviai – kombatantai, patekę į priešininko rankas, negalėjo naudo-tis jokia teisine apsauga.

Vienodo elgesio su ginkluotų konfliktų dalyviais ir jų diskrimina-vimo draudimo principas negali būti ignoruojamas, nesvarbu, su ko-kiais sunkumais besusidurtų kariaujančios šalys. Neatsitiktinai visų 1949 metų Ženevos konvencijų bendrame 3 straipsnyje įvardytos nuo-statos, kuriomis turi būti užtikrinamas humaniškas elgesys, garantuo-

jam asmenims, aktyviai nedalyvaujantiems vykstančiame netarptautiniame konflikte.

3. Atsakomybės už tarptautinės humanitarinės teisės normų ir principų pažeidimus principas numato valstybių tarptautinę teisinę ir fizinių asmenų baudžiamąją atsakomybę už ginkluotos kovos taisyklių pažeidimus. Tokios atsakomybės normos yra numatytos 1907 m. IV Hagos konvencijos priede – Nuostatuose dėl sausumos karo įstatymų ir papročių. III ŽK 129 straipsnyje nurodoma, kad asmenims, padariusiems ar įsakiusiems padaryti bet kokius sunkius šios konvencijos pažeidimus, taikomos baudžiamosios sankcijos.

Reikšmingą vaidmenį nustatant atsakomybę už karo nusikaltimus dar anksčiau suvaidino 1943 m. Maskvos deklaracija dėl baudimo už nusikaltimus, padarytus karo metu, TKT statutai ir nuosprendžiai, taip pat GA specialiosios rezoliucijos.

Ginkluotų konfliktų dalyvių atsakomybės principas – viena iš realių ir veiksmingų karo įstatymų ir papročių laikymosi garantijų.

II. Ginkluotos kovos priemonių ir metodų naudojimo principai:

1. Kariaujančių šalių kariavimo priemonių pasirinkimo ribojimo principu, kartais dar vadinamu riterystės principu arba riterių garbės kodeksu, grindžiamos ir „padoraus karo“ taisyklės.

Šis principas pirmą kartą buvo suformuluotas dar 1868 m. Peterburgo deklaracijoje. Jis nustatė, kad vienintelis teisėtas tikslas, kurį privalo turėti valstybės karo metu, yra priešininko karinių pajėgų susilpninimas, ir šiam tikslui pasiekti pakanka „išvesti iš rikiuotės kaip galima didesni žmonių skaičių“. Principas buvo įteisintas 1907 m. IV Hagos konvencijoje, pagal kurią kariaujantieji negali naudotis neribota teise pasirinkdami žalos padarymo priešininkui priemones. Šioje Konvencijoje įtvirtinta pakankamai normų, leidžiančių nustatyti, kokie būtent kariavimo metodai turi būti priskiriami išdavikiškiems, klastingiems ar pasalūniškiems veiksams.

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui šis principas ne kartą buvo patvirtintas įvairiuose tarptautiniuose forumuose. Tiksliai jis buvo suformuluotas tik I PP 35 straipsnyje, kuriame nurodoma, kad, „kilus bet kokiam ginkluotam konfliktui, konflikto šalių teisė pasirinkti kariavimo metodus ir priemones nėra neribota“ ir kad „draudžiama naudoti ginklus, šaudmenis, medžiagas ir kariavimo metodus, galinčius padaryti ne-

reikalingos žalos ir sukelti nereikalingų kančių“. Nurodyto principo turinys atskleidžiamas ir konkretinamas bendrosiose ir specialiosiose normose, draudžiančiose naudoti tam tikrų rūšių ginklus.

Specialiosios normos – tai į tarptautines sutartis įtrauktos normos, draudžiančios naudoti konkrečias ginklų rūšis.

Bendrosios normos įpareigoja kariaujančiuosius nenaudoti ginklų, kurie veikia nesirinktinai, t.y. tiek prieš karinius, tiek prieš civilinius objektus; padaro nenumatytos žalos arba sukelia nereikalingų kančių; yra išdavikiško pobūdžio ar yra naudojami dėl jų diskriminuojamojo pobūdžio.

2. Civilinių ir karinių objektų atskyrimo principas reiškia, kad gali būti puolami tik kariniai objektai. I PP šią paprotinę taisyklę papildė, detaliai apibrėždamas karinius objektus. Jais laikomi tie objektai, „kurie dėl savo pobūdžio, vietos, paskirties ar panaudojimo efektyviai padeda karo veiksmams ir kurių visiškas ar dalinis sugriovimas, paėmimas ar neutralizavimas tuometinėmis aplinkybėmis suteikia aiškų karinį pranašumą“ (52 str. 2 p.).

Draudžiama vykdyti kokius nors karo veiksmus, nukreiptus prieš istorinius paminklus, meno kūrinius ir bažnyčias, kurie yra kultūrinis ir dvasinis tautų paveldas.

1954 m. Hagos kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu konvencija (20) nebuvo visuotinė, todėl 1974–1977 m. diplomatinėje konferencijoje buvo nuspręsta principines nuostatas įtraukti į I PP 53 straipsnį. Karinių ir civilinių ligoninių apsaugą reglamentuoja I ir IV ŽK specialiosios nuostatos. Be to, draudžiama pulti pavojingas įmones ir įrengimus, jeigu dėl to gali pasireikšti pavojingos jėgos ir nukentėti civiliai gyventojai. Tai labai svarbi šioje konferencijoje suformuluota nuostata, liudijanti, jog pripažįstama, kad įstatymas turi prisitaikyti prie mokslo pažangos.

Civiliniai objektai neturi tapti puolimo ar represalijų objektu. Draudžiama naikinti arba išvežti objektus, kurie yra būtini, kad išgyventų civiliai gyventojai.

Ginkluotų konfliktų metu visada būna daugiau ar mažiau gyventojų aukų, tačiau neturi kilti grėsmė taikių gyventojų išlikimui. I PP 54 straipsnyje gana detaliai išvardyti veiksmai, kuriuos draudžiama atlikti prieš

civilius gyventojus. Tai veiksmai, kurie keltų pavojų jų gyvybei arba priverstų juos išsikelti kitur.

III. Ginkluotos kovos dalyvių ir civilių gyventojų apsaugos principai skirstomi į du pogrupius: *kombatantų teisėtų interesų apsaugos principus* ir *civilių asmenų neatimamas teisės ginkluotų konfliktų metu nustatančius principus*. Iš tokio padalijimo matyti, kad šiuolaikinė tarptautinė humanitarinė teisė aiškiai skiria asmenis, tiesiogiai dalyvaujančius karo veiksmuose, ir civilius gyventojus, kurių, kiek įmanoma, reikia gailėtis ir juos apsaugoti. Šis principas ne kartą buvo patvirtinamas JT dokumentuose ir pabrėžiamas GA 1970 m. 2675 (XXV) rezoliucijoje ir vėliau priimtame I PP.

1. Tarptautinės humanitarinės teisės dokumentuose ir paprotinėje teisėje pabrėžiama, kad karo veiksmai gali būti nukreipti tik prieš kombatantus ir karinius objektus. Tačiau tai negali būti daroma bet kokiomis priemonėmis. Nuostata, kad, net ir norint kombatantus eliminuoti iš kovos veiksmų, reikia stengtis padaryti jiems kuo mažiau nuostolių ir sukelti kančių, atsirado dar 1907 m. Hagos konvencijose, kuriose kalbama apie „nepakeliamas kančias“. I PP 35 straipsnio 2 punkte taip pat yra panaši norma, draudžianti „naudoti ginklus, šaudmenis, medžiagas ir kariavimo metodus, galinčius padaryti nereikalingos žalos ir sukelti nereikalingų kančių“.

Gali kilti klausimas, kaip apibrėžti „nepakeliamas“ ir „nereikalingas kančias“. Norint įgyti karinį pranašumą naudojant atitinkamos rūšies ginklą, pirmiausia reikia siekti tam tikros pusiausvyros, kita vertus – būtina atsizvelgti ir į humanitarinius sumetimus. Jeigu galima nukenksminti karį paimant jį į nelaisvę, nereikia jo sužeisti; jeigu tokį tikslą galima pasiekti tik sužeidus priešininką, nereikia jo žudyti. Kai siekiant kokio nors karinio pranašumo galima pasirinkti vieną iš dviejų priemonių, reikia rinktis tą, kuri padarys mažiau žalos. Apskritai šio principo prasmė – pasmerkti ginklus ir kariavimo metodus, sukeliančius protingas ribas viršijančias kančias. Kombatantams, tapusiems karo belaisviais, bet kokiomis aplinkybėmis turi būti užtikrinama jų garbės ir orumo apsauga. Jų atžvilgiu draudžiami bet kokie prievartos ar gąsdinimo aktai ir pan.

2. Viena svarbiausių tarptautinės humanitarinės teisės problemų – *taikių gyventojų apsauga nuo tiesioginės karinės prievartos*. I PP 57 straips-

nyje tiesiog nurodoma, jog atliekant karo veiksmus privalu nuolat rūpintis, kad būtų tausojami civiliai gyventojai, pavieniai civiliai ir civiliniai objektai. Reikia susilaikyti nuo sprendimo pulti, jei galima tikėtis, kad „bus civilių gyventojų atsitiktinių aukų, civilių sužeidimų“. Privaloma iš anksto perspėti apie planuojamus puolimus, kurių metu gali nukentėti civiliai gyventojai.

1980 m. Konvencija dėl tam tikrų įprastinių ginklų, kurie gali būti laikomi pernelyg žalojančiais arba veikia nesirinktinai, naudojimo uždraudimo arba apribojimo (41) numato, kad panaudojus tokius ginklus gali būti atsitiktinių civilių gyventojų aukų ir padaryta žalos civiliniams objektams.

Nauja ir svarbi mintis, kuri apibūdinama kaip vienas iš humaniškumo principų triumfų, lakoniškai išdėstyta I PP 54 straipsnio 1 punkte – tai draudimas kaip kariavimo metodą naudoti civilių gyventojų maršinimą badu. Šis straipsnis užtikrina ir žemės ūkio vietovių, pasėlių, gyvulių ir kt. apsaugą.

IV. Ginkluotų konfliktų dalyvių atsakomybė už karo nusikaltimus. Šiuolaikinė tarptautinė teisė už atitinkamų tarptautinių teisės normų pažeidimą karo (ginkluoto konflikto) metu numato valstybių ir fizinių asmenų atsakomybę. Šis principas – viena iš realių ir efektyvių garantijų, užtikrinančių, kad bus griežtai laikomasi karo įstatymų ir papročių.

Čia pateikti remiantis tarptautiniais įstatymais lakoniškai suformuluoti tarptautinės humanitarinės teisės pagrindiniai principai tarpusavyje glaudžiai susiję. Kiekvienas jų pagal 1979 m. GA deklaraciją dėl tarptautinės teisės principų „turi būti nagrinėjamas visų kitų principų kontekste“. Apie atskirų principų teisinį reguliavimą plačiau bus kalbama atitinkamuose šios knygos skyriuose. Tarptautinės humanitarinės teisės principų kūrimas – sudėtingas ir ilgas procesas. Manoma, kad ir ateityje, kol vyks ginkluoti konfliktai, bus ir toliau formuluojami nauji principai, o esami tobulinami.

Baigiant šį skyrių ir apibendrinant čia išdėstytą medžiagą, reikėtų pažymėti, kad tarptautinės humanitarinės teisės tikslas – įgyvendinti jos nustatytus principus ir taip sušvelninti ginkluotų konfliktų padarinius.

5. TARPTAUTINĖ HUMANITARINĖ TEISĖ IR ŽMOGAUS TEISĖS GINKLUOTŲ KONFLIKTŲ METU

Tarptautinė humanitarinė teisė ir tarptautinė žmogaus teisių teisė yra dvi viena kitą papildančios tarptautinės viešosios teisės dalys. Abi siekia apsaugoti žmogų, nors jų normos taikomos skirtingomis aplinkybėmis ir įgyvendinamos nevienodais būdais.

Tarptautinė humanitarinė teisė taikoma kilus ginkluotam konfliktui. Ją sudaro konfliktų aukų apsaugos standartai, nustatyti šios teisės šakos konvencijų ir kitų aktų normomis.

Tarptautinei humanitarinei teisei rūpi, kad tinkamai būtų elgiamasi su asmenimis, kurie pakliuvo į priešininko rankas, ir naudojami kariavimo būdai. Humanitarinė teisė negarantuoja žodžio laisvės, kilnojimosi laisvės, nes šios laisvės karo sąlygomis įgauna visai kitą prasmę. Žmogaus teisių teisė, ribodama valstybės valdžią atskirų asmenų atžvilgiu, siekia užkirsti kelią savavališkam ir neteisėtam elgesiui. Žmogaus teisių normomis nesiekama reguliuoti karinių operacijų vykdymo būdų.

Žmogaus teisių apsaugos normų paskirtis, kaip rodo pats žmogaus teisių teisės pavadinimas, – užtikrinti, kad visada (tiek taikos, tiek karo metu) būtų gerbiamos kiekvieno asmens pilietinės, politinės, ekonominės, socialinės ar kultūrinės teisės ir laisvės; garantuoti, kad šis asmuo galėtų visuomenėje laisvai tobulėti, taip pat prireikus apsaugoti jį nuo valdžios institucijų daromų šių teisių pažeidimų. Šios teisės įtvirtinamos valstybių konstitucijose ir nacionaliniuose įstatymuose, taip pat tarptautiniuose dokumentuose, kurie reglamentuoja valstybės atsakomybę už asmenų ir tautų teisių pažeidimus.

Dabar galiojančius tarptautinius susitarimus, kurie sudaro principų ir normų, nustatančių ir ginančių žmogaus teises, sistemą, galima būtų suskirstyti į tris grupes.

Pirmąją grupę sudaro tarptautiniai ir regioniniai dokumentai, nustatantys principus ir normas, apibrėžiančius žmogaus teises daugiausia taikos sąlygomis, kaip antai: 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (17), 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (25), 1966 m. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas (24), 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konven-

cija (19), 1969 m. Amerikos žmogaus teisių konvencija (31), 1981 m. Afrikos žmogaus ir tautų teisių chartija (42) ir kiti aktai.

Antrąją grupę sudaro tarptautinės konvencijos dėl žmogaus teisių apsaugos ginkluoto konflikto metu. Tai daugiausia 1899 ir 1907 m. Hagos konvencijos dėl karo įstatymų ir papročių, taip pat 1949 m. keturios Ženevos konvencijos dėl karo aukų apsaugos ir 1977 m. du jų papildomi protokolai.

Pagaliau trečiajai grupei priskiriami tarptautiniai dokumentai, kuriuose reglamentuojama atsakomybė už žmogaus teisių pažeidimus tiek taikos, tiek ginkluoto konflikto metu. Šiai grupei priklauso 1945 m. Niurnbergo statutas, TKK Niurnbergo ir Tokijo nuosprendžiai, 1998 m. TBT statutas (54), 1973 m. Tarptautinė konvencija dėl apartheidu nusikaltimo ir baudimo už jį (37), Konvencija dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir nubaudimo už jį (16), Konvencija dėl senaties termino netaikymo už karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui (29). Prie pastarųjų dviejų konvencijų Lietuvos Respublika prisijungė 1992 metais.

Žmogaus teisių teisė, kaip tarptautinės teisės šaka, yra principų ir normų, įtvirtintų visoms trimis grupėms priklausančiuose tarptautiniuose dokumentuose, visuma. Visų šių principų ir normų privalu laikytis tiek taikos, tiek ginkluotų konfliktų metu. Kai kurių žmogaus teisių galiojimą valstybė gali sustabdyti karo metu, karo padėties ar nepaprastosios padėties metu. Tai numatyta Lietuvos Respublikos Konstitucijos 145 straipsnyje ir Lietuvos Respublikos karo padėties įstatyme (67). Tačiau net ir šiais atvejais kai kurias pagrindines žmogaus teises ir laisves kiekviena valstybė privalo išlaikyti bet kokiomis sąlygomis, nepaisydama situacijos arba susidariusios padėties.

Visų 1949 m. Ženevos konvencijų dėl karo aukų apsaugos 3 straipsnis įpareigoja laikytis nuostatų, draudžiančių prieš asmenis, kurie tiesiogiai nedalyvauja karo veiksmuose, naudoti išvardytus veiksmus:

- a) kėsintis į gyvybę ir naudoti smurtą prieš asmenį, ypač įvairiais būdais žudyti, luošinti, žiauriai elgtis ir kankinti;
- b) imti įkaitus;
- c) žeisti asmens orumą ypač niekinamu ar žeminamu elgesiu;
- d) priimti nuosprendžius ir vykdyti bausmes, jei nuosprendžio nepri-

ėmė prieš tai įvykęs teisėtas teismas, suteikiant visas teisineis garantijas, kurias visos civilizuotos tautos pripažįsta ir mano esant būtinas.

Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas įtvirtino šiuolaikinės tarptautinės teisės principą, pagal kurį tam tikrų pagrindines žmogaus teises ir laisves saugančių nuostatų privalu laikytis bet kuriomis sąlygomis, taip pat ir ginkluoto konflikto metu. Ši valstybių pareiga ne kartą buvo patvirtinama GA rezoliucijose. Pavyzdžiui, 2675 (XXV) rezoliucijoje pabrėžiama, kad pagrindinės žmogaus teisės tokia forma, kokia jas pripažįsta tarptautinė teisė ir kokia jos išdėstytos tarptautiniuose dokumentuose, yra taikytinos ginkluoto konflikto atveju.

Humanitarinė teisė yra principų ir normų, apibrėžiančių bendrąsias žmogaus teises, sistemos dalis. GA ir remiantis Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija įkurta Žmogaus teisių komisija nagrinėja ir aiškina tiek bendruosius žmogaus teisių, tiek specialiuosius, susijusius su žmogaus teisių apsauga ginkluotų konfliktų metu, tiek atsakomybės už nusikalstamus žmogaus teisių pažeidimų faktus.

Kurį laiką nebuvo skiriama pakankamai dėmesio šių dviejų tarptautinės teisės šakų tarpusavio sąveikai. Tik XX a. septintojo dešimtmečio pabaigoje kilus keliems ginkluotiems konfliktams, kuriuos reguliuojant vienu metu reikėjo atsižvelgti ir į tarptautinės humanitarinės teisės aspektus, ir į žmogaus teisių nuostatas (nacionalinio išsivadavimo karai Afrikoje, konfliktas Artimuosiuose Rytuose, Nigerijos ir Vietnamo karai), tapo akivaizdžios abiejų šių teisės šakų sąsajos. Tarptautinėje žmogaus teisių konferencijoje, kurią JT 1968 m. surengė Teherane, buvo oficialiai susietos žmogaus teisių teisė ir tarptautinė humanitarinė teisė. Tais pačiais metais priimtoje rezoliucijoje „Žmogaus teisių laikymasis kilus ginkluotiems konfliktams“ raginama ginkluotų konfliktų metu griežčiau taikyti egzistuojančių konvencijų nuostatas ir parengti daugiau panašaus pobūdžio sutarčių.

Žmogaus teisių dokumentai turėjo įtakos 1949 m. Ženevos konvencijų ir 1977 m. papildomų protokolų turiniui. I PP 75 straipsnio (papildomos garantijos) ir II PP 6 straipsnio (baudžiamasis persekiojimas) normos yra paimtos iš Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto.

Tarp tarptautinės humanitarinės teisės ir žmogaus teisių teisės atsiradęs glaudus ryšys rodo, kad anksčiau atskirtos sferos – karas ir ginkluoti konfliktai, tarptautinė teisė ir nacionalinė teisė – vis dažniau atranda

daug ką bendra, suartėja. Tai reiškia, kad humanitarinės teisės ir žmogaus teisių teisės nuostatas teisiškai galima taikyti kartu, papildant vienas kitomis. Nors šios dvi sistemos yra artimos ir vykusiai papildo viena kitą, tačiau, kaip pažymi Ž. Piktė'as, kartu jos yra skirtingos ir privalo likti tokios (97, p. 11).

Šių dviejų teisės atšakų normų taikymo sąlygos skirtingos: humanitarinės teisės nuostatos galioja tik ginkluoto konflikto atveju, o žmogaus teisių teisės normos dažniausiai taikomos taikos metu. Pastarosiose įtvirtintos ir ribojančios išlygos, taikomos karo atveju, kurios nenustoja galioti ir kilus ginkluotam konfliktui.

Ne visuose žmogaus teisių teisės dokumentuose (pavyzdžiui, Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje) užsimenama apie būtinybę gerbti žmogaus teises kilus ginkluotiems konfliktams, tačiau šios teisės aiškiai apibrėžtos ir išplėtotos 1949 m. Ženevos konvencijų nuostatose, kurios užtikrina saugomų asmenų individualias teises.

Kai kuriose tarptautinėse žmogaus teisių sutartyse nurodyta, kaip jos turi būti taikomos karo metu. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 15 straipsnis nurodo, kad kilus karui ar susidarius nepaprastajai padėčiai, dėl kurių kilo grėsmė tautų išlikimui, galima imtis priemonių, kurias taikant nusižengiama pagal šią Konvenciją prisiimtiems išpareigojimams tik tiek, kiek to reikalauja padėties kritiškumas, tačiau privaloma išsaugoti tam tikras prigimtines teises, sudarančias žmogaus teisių „branduolį“ (draudžiama atimti gyvybę, išskyrus mirties atvejus dėl teisėtų karo veiksmų, kankinti; versti vergauti; numatyta atsakomybė už padarytus nusikaltimus). Panašios išimtys nurodytos Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 4 straipsnyje ir Amerikos žmogaus teisių konvencijos 27 straipsnyje.

Jei konfliktas nekelia grėsmės tautos egzistencijai (ir jei viešai nepaskelbta karo ar nepaprastoji padėtis), turi būti taikomos visos žmogaus teisių konvencijų nuostatos, kartu su tomis, kurias numato tarptautinė humanitarinė teisė. Žmogaus teisių teisės normos daugiausia reglamentuoja valstybės ir jos piliečių santykius, o humanitarinės teisės normos – valstybės ir priešininko santykius dėl atsidūrusių jo valioje asmenų: karo belaisvių, okupuotos teritorijos gyventojų ir kt., padėties.

Taigi žmogaus teisių teisės ir tarptautinės humanitarinės teisės normos, taikomos pagal jų reguliavimo dalyką, skirtos žmogiškosios asme-

nybės orumui apsaugoti. Kad ir koks būtų ginkluotas konfliktas, jis turi vykti laikantis tarptautinės teisės nuostatų, o ne pagal kariaujančios valstybės vienašališkai priimtus sprendimus.

Pastaruoju metu nagrinėjamu klausimu priimama vis daugiau įvairių tarptautinės teisės aktų, daugiašalių tarptautinių susitarimų, stiprinančių valstybių priimtų įsipareigojimų laikymosi kontrolės mechanizmą, todėl iš esmės keičiasi tarptautinio saugumo koncepcija.

1945 m. JT buvo įkurta tam, kad apsaugotų būsimąsias kartas nuo tarpvalstybinių karų ir jų padarinių. Dabar, be šio uždavinio, vis daugiau dėmesio skiriama gyventojų ir pavienių asmenų, kenčiančių nuo vidaus ginkluotų konfliktų, teisių ir laisvių apsaugai. Todėl neabejojama, kad XXI a. JT ir kitų tarptautinių organizacijų pagrindinės pastangos ir toliau bus telkiamos naujoms, papildomoms priemonėms, kurios padėtų apsaugoti pagrindines žmogaus teises ir laisves, parengti ir priimti. Tarptautinės humanitarinės teisės plėtra ir žmogaus teisių tarptautinis reguliavimas turėtų būti svarbiausi tarptautinės bendrijos veiklos prioritetai.

6. KARAS IR TARPTAUTINĖ TEISĖ

Jau pats žodis „karas“ kelia siaubą, pasibaisėjimą. Jis reiškia neišmatuojamas kančias, nesuskaičiuojamus nuostolius tiems, kurie tai patys patyrė, o tiems, kurie karą yra matę tik dokumentiniuose filmuose ar televizorių ekranuose, susipažinę su žiauria praeities padarinių statistika, jis asocijuojasi su šiurkščia ir nevaldoma prievarta.

Istorikai tvirtina, kad svarbiausių ir reikšmingiausių pasaulio įvykių grandinėje karas užima ypatingą vietą. Paskaičiuota, kad per penkis su puse tūkstantmečio planetoje įvyko apie 15 tūkst. karų ir ginkluotų konfliktų, kurių metu žuvo apie 3,5 mlrd. žmonių. Per visą žmonijos istoriją žmonės taikos sąlygomis gyveno galbūt tik 292 metus, t.y. mažiau kaip vieną savaitę per kiekvienus 100 metų.

Iki Napoleono užkariavimų dažniausiai vyko lokaliniai karai, kuriuos daugmaž kontroliavo diplomatai, o XIX amžius pagimdė totalinius karus, kurie buvo jau kur kas baisesni: jų metu buvo naudojami žiauresni kariavimo metodai, patiriama daugiau skaudžių padarinių. XX amžius, tapęs dviejų pasaulinių karų liudytoju, patyręs cheminio ir branduolinio ginklo jėgą ir pasiekęs kovos veiksmų metu žuvusiųjų, ypač civilių gyventojų, skaičiaus rekordą, visiškai pagrįstai gali būti vadinamas „karų amžiumi“. Tai patvirtinsime skaičiais: Pirmasis pasaulinis karas nusinešė 10 mln. gyvybių, neskaitant 21 mln. mirusiųjų nuo epidemijų, Antrojo pasaulinio karo metu žuvo 40 mln. žmonių.

Šiandien, kai mokslo ir technikos pažanga įgalino sukurti ypatingos galios masinio naikinimo ginklus, kaip niekada išaugo karų ir ginkluotų konfliktų teisinio reguliavimo reikšmė.

Tarptautinės humanitarinės teisės reguliavimo dalykas yra specifiniai visuomeniniai santykiai, susiklostantys tarp jos subjektų vykdant ginkluotos kovos veiksmus, kurie gali įgauti karo, tarptautinio ginkluoto konflikto arba netarptautinio ginkluoto konflikto pobūdį.

Tokia bendroji ginkluotų kovos veiksmų klasifikacija palengvina užduotį, kai reikia tarptautiniu ar nacionaliniu lygiu priimti teisingus sprendimus, numatyti būdus užkirsti kelią galimiems konfliktams, kurie padėtų adekvačiai reaguoti į valstybių saugumui, suverenitetui ir teritoriniam vientisumui realiai kilusią grėsmę. Todėl svarbu teoriškai pagrįsti ir apibrėžti kai kurias pagrindines karo mokslo sąvokas, vartojamas įvertinant ginkluotos kovos veiksmus.

Karo, kaip socialinio reiškinio, esmės tyrimas suteikia galimybę teisingai išspręsti vadinamosios „karo teisės“ klausimą. Pagal tarptautinę teisę karas – tai išimtinė būklė, kuriai esant ir tol, kol ji tęsiasi, tarptautinės teisės normos, reguliuojančios subjektų santykius taikos metu, nustoja galioti, o kariaujančios šalys vadovaujasi tarptautinės humanitarinės teisės normomis ir principais.

Tik susikūręs teisės mokslas padėjo spręsti sudėtingas su karu susijusias problemas. Dauguma užsienio teisininkų, tarptautinės teisės specialistų, karą siejo tik su valstybės politika, t.y. jį apibrėžė kaip ginkluotą kovą, vykstančią tarp dviejų arba kelių valstybių, kaip organizuotą valstybių ginkluotos prievartos taikymą. Tokia karo samprata, oponentų nuomone (ir mes jai pritariame), iškreipia šio reiškinio esmę, nes neigia politinių ir nacionalinio išsivadavimo karų, kai viena iš priešišku pusių neturi valstybinės valdžios ir kovoja dėl jos įgijimo, teisingą ir teisėtą pobūdį. Pagal tarptautinės teisės nuostatas nacionalinio išsivadavimo karai yra tautų apsisprendimo teisė, todėl jėgos naudojimas siekiant užkirsti kelią įgyvendinti šią teisę GA 1514 (XV) rezoliucijoje pripažintas neteisėtu.

Tarptautinėje teisėje vartojama karo sąvoka nėra aprobuota. Todėl remdamiesi šiuolaikinėmis karybos mokslo teorinėmis nuostatomis pateiksime tokį dažniausiai vartojamą apibrėžimą.

Karas – tai valstybės ar valstybių koalicijos, tautų, nacijų, klasių ir atskirų grupių politikos tęsimas siekiant įgyvendinti politinius, ekonominius, karinius ir kitus tikslus ginkluotos prievartos priemonėmis.

Karo turinys – ginkluota kova, kovojančių šalių įvairaus masto kariniai veiksmai, vykstantys sausumoje, ore, jūroje, po vandeniu ir kosmose. Jų tikslas – sutriuškinti priešininko ginkluotąsias pajėgas arba palaužti jų kovingumą, užkariauti jo teritoriją ir priversti priešiškos valstybės vyriausybę arba valstybių koalicijos vadovybę sudaryti taikos sutartį. Be ginkluotos kovos, kare gali būti taikomos ekonominės, diplomatinės, ideologinės, informacinės, psichologinės ir kitos kovos priemonės. Visų karų ir ginkluotų konfliktų priežastis yra karinė– politinė krizė.

Karai klasifikuojami remiantis tam tikrais kriterijais:

pagal mastą – pasauliniai, lokalūs ir regioniniai (atsižvelgiant į karo veiksmų užmojų ir kariaujančių valstybių sudėtį);

pagal trukmę – trumpalaikiai ir ilgalaikiai (užsitęsę);

pagal naikinimo priemones – karai, kurių metu naudojami vien įprastiniai ginklai, ir (arba) karai, kurių metu naudojami masinio naikinimo ginklai;

pagal įtampą – didelio, vidutinio ir mažo intensyvumo karo veiksmi;

pagal dalyvaujančių valstybių skaičių – koaliciniai ir dviejų valstybių tarpusavio;

pagal prieštaravimų tipą – tarpvalstybiniai, pilietiniai ir valstybės vidaus;

pagal tikslus – grobikiškieji, ginamieji, išsivaduojamieji ir kt.;

pagal pagrįstumą – teisingi ir neteisingi;

pagal formalų aktą – skelbiami ir neskelbiami.

Galima karus klasifikuoti ir kitais pagrindais, tačiau mes kiek plačiau aptarsime tik pagrindines mus dominančias karų, vykusių pastaruojų laikmečiu, rūšis.

Pasaulinis karas – valstybių plačių koalicijų, stambių blokų, sąjungų karas, į kurį tiesiogiai ar netiesiogiai įtraukiamos didžiausios pasaulio šalys ir kuris apima visą arba didesnę žemynų, vandenynų ir jūrų akvatorijų dalį, taip pat vyksta oro ir kosminėje erdvėje. Toks karas sukeliamas siekiant reikšmingų politinių, ekonominių ir karinių tikslų, jis išsiskiria globaline apimtimi ir kraštutinėmis kariavimo formomis; kare dalyvaujančios šalys kenčia nuo milžiniškų sugriovimų, jų ginkluotosios pajėgos patiria didžiulius nuostolius; karas pareikalauja daugybės taikių gyventojų aukų, jis taip pat paliečia visos pasaulio bendrijos interesus. Iš visų per ilgą žmonijos istoriją vykusių karų tik du laikomi pasauliniais.

Kai kurie istorikai pasaulinius karus lygina su vadinamaisiais *totaliniais* (*totaliaisiais*), arba *absoliučiaisiais*, karais. Totaliniams karams, jų nuomone, būdingi tokie požymiai: a) į karą įtraukiama visa tauta; skelbiama totalinė (visuotinė) visų darbingų piliečių mobilizacija. Dėl jo patiria milžiniškus nuostolius ginkluotosios pajėgos ir taikūs gyventojai; b) jame dalyvauja dauguma valstybių (į Pirmąjį pasaulinį karą buvo įtraukta 38, į Antrąjį – 55 valstybės); karo veiksmų teatru tampa ir užnugaris; c) karas tampa kova dėl išlikimo, kova, kuri turi baigtis arba pergale, arba pralaimėjimu: sudaryti paliaubas ar taikos sutartį neįmanoma – neišvengiama besąlyginė kapituliacija. Vykstant totaliniam karui visiškai nesilaikoma tarptautinės teisės normų. Geriausias tokio karo organizatoriaus ir dalyvio pavyzdys – fašistinė Vokietija, kurios totalinio karo koncepcija atskleista generolo ir politiko E. Liudendorfo knygoje „Totalinis karas“ (1935 m.).

Lokalus karas – pagal karo veiksmų politinius tikslus ir užmojus ribotas ginkluotas dviejų ar kelių valstybių susirėmimas, susijęs su jų nacionaliniais, politiniais, teritoriniais, ekonominiais, etniniais, konfesiniais ir kitais interesais.

Lokalaus karo skiriamieji požymiai: karo veiksmai vyksta ribotame regione, jame dalyvauja palyginti negausios ginkluotosios pajėgos, naudojama įprastinė ginkluotė. Tačiau kai kurie tokio pobūdžio karai išsiskiria aštria, bekompromisiška kova. Klasikiniai lokalių karų pavyzdžiai – Korėjos karas, Šiaurės ir Pietų Vietnamo karas, Šiaurės ir Pietų Jemeno karas. Lokalūs karai kartais vadinami regioniniais.

Pilietinis karas – tai organizuota ginkluota kova dėl valstybinės valdžios arba viešpataujančios padėties visuomenėje, kurią inicijuoja politinės partijos, religinės ir nacionalistinės organizacijos ir jų lyderiai, įtraukiantys į šį karą daugumą šalies gyventojų, kartais – savanorius ar samdinius iš užsienio.

Šiuolaikiniams pilietiniams karams būdingi tokie bruožai: aiškiai apibrėžtas politinis pobūdis, kovos trukmė ir bekompromisiškumas; plataus masto kovos veiksmai; valstybės teritorijos tarp kovojančių pusių pasidalijimas; reguliarios armijos, nereguliarių formuočių ir karinio valdymo organų dalyvavimas; ginkluotos kovos formų įvairovė – nuo ginkluotųjų pajėgų kovos veiksmų ir partizaninio judėjimo iki gyventojų ginkluotų sukilimų ir stichiškai kilusių akcijų. Didžiausi pilietiniai karai vyko 1861–1865 m. Jungtinėse Amerikos Valstijose, 1918–1920 m. Rusijoje, 1936–1939 m. Ispanijoje, 1946–1949 m. Kinijoje, kai kuriose Afrikos ir Azijos valstybėse.

Valstybės vidaus karas – viena iš ginkluotos prievartos formų, naudojamų prieš jėgas, kurios šalies viduje destabilizuoja padėtį, siekia neteisėtai pakeisti konstitucinę santvarką, ir prieš teroristų bei banditų formuotes.

Terorizmas – tai teroro ir grasinimų susidoroti, nužudyti taikymas, verčiantis atskirus asmenis ar jų nedideles grupes bijoti, padaryti nuolaidų, pastaraisiais metais vis dažniau kelia realią grėsmę strateginiams objektams, visuomenei, valstybei apskritai, jos vientisumui ir nacionaliniam saugumui. Teroro veiksmų imasi grupės, kurios atsisako pripažinti valstybės institucijų teisėtumą, savo pačios veiksmus laikydamos teisėtais, o

veiklą grįsdamos ideologiniais, religiniais, tautiniais motyvais. Teroristų veiksmai gali būti nukreipti ne tik prieš kariuomenę ar policiją, bet ir prieš civilinės valdžios pareigūnus ir niekuo nekaltus gyventojus.

Teroristinius aktus tarptautinio ginkluoto konflikto metu tarptautinė humanitarinė teisė pripažįsta nusikaltimais, tačiau jie kol kas nėra įteisinti kai kurių valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose.

Ne visi asmenys, tiesiogiai dalyvaujantys kovos veiksmuose, kurių atžvilgiu taikomos tarptautinės humanitarinės teisės nuostatos, turi kombatanto statusą. Pažymėtina, kad kombatantams, apie kuriuos plačiau kalbama 8 skyriuje, priskiriami ir įvairūs saviginos ir savanorių būriai, atitinkantys visus III ŽK 4 straipsnyje numatytus reikalavimus. Tačiau teroristai negali būti laikomi kombatantais dėl keleto priežasčių: pirma, jie, vykdydami operacijas, nesilaiko karo įstatymų ir papročių, antra – nėra pavaldūs jokioms oficialioms ginkluotosioms pajėgoms, o tai yra būtinas kombatanto statuso požymis.

Terorizmas tampa viena iš šiuolaikinių tarptautinių ginkluotų konfliktų priežasčių, dažnai – ir pasekmių, taip pat tai yra kai kurių partizaninių judėjimų kovos taktika, todėl gali būti įveiktas tik galutinai likvidavus patį konfliktą. Turbūt ilgiausiai (beveik 50 metų) trukusiu laikytinas Gvatemalos vidaus konfliktas, prasidėjęs 1954 m., kuriame pagrindinė jėga buvo teroristinis partizaninis judėjimas.

Nuo teroristų, veikiančių atskiros valstybės viduje, reikia skirti *tarptautinį terorizmą*, kuris naudojamas kaip užsienio politikos priemonė.

Pagal tarptautinę teisę teroristiniais aktais (terorizmu) yra laikomi pasikėsinimas į valstybės vadovo ar diplomatinės atstovybės nario gyvybę arba kitokios prievartos formos panaudojimas, jų tarnybinių patalpų sprogdinimas; orlaivių nuvarymas ir kitos tarptautiniu mastu visuomenei pavojingos veikos, sukeliančios beprasme žmonių žūtį, pažeidžiančios normalią valstybių diplomatinę veiklą, apsunkinančios tarptautinių kontaktų, transporto ryšių tarp valstybių plėtrą ir kt. Terorizmo organizatoriai siekia paveikti atitinkamos valstybės politiką ar įgyvendinti kitus nusikalstamus tikslus. Bene viena didžiausių teroristų surengtų akcijų buvo 2001 m. rugsėjį įvykdytas išpuolis prieš JAV civilinius objektus ir administracines įstaigas, nusinešęs tūkstančius gyvybių ir praktiškai sugriovęs atakuotus pastatus. Tarptautinis terorizmas tampa vis pavojingesniu ir sparčiai plintančiu reiškiniu. Dažnai jį remia užsienio jėgos.

Kita ginkluota vidaus konfliktuose dalyvaujanti jėga yra ginkluotų gaujų organizacijos, turinčios daugiau tikslų, ne tik užpulti valstybines ir visuomenines įstaigas, įmones ar atskirus asmenis, – kai kuriose šalyse gaujos tapo operatyvinėmis grupuotėmis, grasinančiomis valstybės interesams, jos teritoriniam vientisumui.

Tarptautinėje teisėje tapo įprasta karus vertinti dar ir kitu požiūriu – kaip *teisingus ir neteisingus*. Dar V a. pradžioje buvo paplitusi negailestinga „teisingo karo“ doktrina, pateisinusi tikinčiųjų karą, anot jų, pradėtą Dievo reikalavimu. Tai reiškė, kad kiekvienas priešininkas yra Dievo priešas, todėl kariauja neteisėtą karą. „Teisingo karo“ idėja turėjo siaubingų pasekmių, nes „Dievo teismu“ buvo pateisinamas žiaurumas, istorijoje gėdingai pagarsėję kryžiaus karai. Šis mitas išnyko tik XIX a., kai buvo uždrausta kariauti.

Dabar karai laikomi teisingais, jeigu kariaujant yra ginamas valstybės suverenitetas ir politinė nepriklausomybė, tokiais pripažįstami taip pat ir tautų išsivadavimo iš socialinės ir nacionalinės priespaudos karai. I PP I straipsnis numato, kad tautos gali kovoti su kolonijine valdžia, svetimšalių okupacija ir rasistiniais režimais, kad galėtų naudotis apsisprendimo teise, kurią užtikrina JT Chartija ir 1970 m. Tarptautinės teisės principų deklaracija.

Karas pačia paprasčiausia prasme – organizuota kova, vykstanti tarp dviejų priešišku šalių (pusių), kur viena šalis puola, o kita – ginasi. Ta šalis, kuri sukėlė ginkluotą konfliktą, dažniausia pripažįstama agresore, t.y. jos veiksmai pagal tarptautinę teisę yra neteisėti, nes nėra tokių tikslų, dėl kurių vertėtų sukelti karą, žudyti ir kankinti daugybę žmonių. Neteisėtais laikomi ir kolonijiniai karai. Iki Pirmojo pasaulinio karo kolonijos ir priklausomosios šalys užėmė net 66,8 procentų Žemės teritorijos, jose gyveno 60 procentų visų pasaulio gyventojų. Didžiausias kolonijas turėjo Didžioji Britanija, Prancūzija, Vokietija. Buvo pasidalyta beveik visa Afrika. Šiuo metu kolonijinė sistema praktiškai iširo, kolonizatoriai prarado svarbias politines, ekonomines ir strategines pozicijas Azijoje, Afrikoje, Lotynų Amerikoje.

Karų ir ginkluotų konfliktų trukmė XX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais buvo skirtinga: nuo šešių dienų – tiek truko trečiasis arabų šalių ir Izraelio karas (1967 m. birželio 5–10 d.) – iki aštuonerių metų, kiek tęsėsi Irano ir Irako karas (1980–1988 m.). Jų baigtis daugiausia priklausė

nuo to, ar kuri nors iš kariaujančių šalių pasiekė savo tikslus, arba nuo to, kiek abi šalys išėikvojo ekonominių, karinių, politinių bei moralinių jėgų ir resursų.

Veiksnių, turinčių įtakos karų ir ginkluotų konfliktų trukmei, analizė leidžia nustatyti šiuos svarbius dėsningumus: jei vienai iš šalių nepavyksta pasiekti norimų tikslų per trumpą laiką, karas įgauna tęstinį pobūdį ir sukelia nenumatytus padarinius (Korėjos, Vietnamo, Alžyro, Afganistano, Irano ir Irako karai). Dažniausia pasiekti pergalę pavyksta tai šaliai, kuri sugebėjo įgyti žymų karinį, strateginį, moralinį bei psichologinį ir, svarbiausia – technologinį pranašumą. Trumpalaikio karo metu ginkluotų pajėgų grupuotės, sudarytos profesiniu pagrindu, pasirodė esančios stipresnės už reguliarias ginkluotąsias pajėgas, sukomplektuotas remiantis kitais principais. Tai įrodė Didžioji Britanija anglų ir argentiniečių konflikto, JAV – Persų įlankos karo metu. Kartu pažymėtina, kad, kaip parodė patyrimas, užsitęsęs karui, pranašumą įgyja kariuomenės, sukomplektuotos privalomosios karo tarnybos pagrindu, nes tai leidžia į karo veiksmus įtraukti visą tautą ir daugiausia dėl to galiausiai nugalėti (Šiaurės Korėja, Vietnamas).

Baigdami klasifikuoti karus pažymėsime, kad XX a. antroje pusėje visi lokalūs karai vyko daugiausia naudojant *įprastines naikinimo priemones*. Tik atskirais atvejais buvo naudojami kitų rūšių masinio naikinimo ginklai, pavyzdžiui, cheminis ginklas – Korėjoje, Vietname, Irano ir Irako karų metu. Tiesa, praktiškai, vykstant visiems žymesniems, stambesnio masto šiuolaikiniams karams (arabų šalių ir Izraelio, Persų įlankos, Karibų jūros krizės metu), buvo ruošiamasi panaudoti masinio naikinimo ginklus, kaip kraštutinę priemonę, radikalią išeitį, tuo atveju, kai viena iš šalių nebeturi kitų priemonių karo veiksmams toliau vykdyti. Masinio naikinimo ginklas naudojamas ir tada, kai įsitikinama, kad priešininkas neatsakys adekvačiai.

Taigi valstybė, turinti masinio naikinimo ginklą, jo gabenimo priemones, sulaiko agresorių – jį riboja pasirenkant naudotiną ginklo rūšį ir apskritai neleidžia eskaluoti kovos veiksmų.

Dabar teisės literatūroje bandoma skirti ir skirtingai vartoti sąvokas „karas“ ir „ginkluotas konfliktas“. Tokie bandymai yra logiška sąvokos „karo teisė“ keitimo sąvoka „ginkluoto konflikto teisė“ pasekmė.

Pirmuosiuose tarptautiniuose teisės aktuose, įtvirtinusiuose ginkluoto

konflikto teisės normas, vartojamas vienintelis terminas – „karas“. 1907 m. Hagos konvencijos labai aiškiai kalba apie teisės normų taikymą „karo atveju“. Terminas „karas“ vartojamas ir 1925 m. Protokole dėl dusinamųjų, nuodingų ir kitokių dujų, taip pat bakteriologinių karo vedimo metodų uždraudimo ir jūrų karo veiksmus reglamentuojančiose konvencijose.

Pagrindiniame tarptautinės humanitarinės teisės šaltinyje – 1949 m. Ženevos konvencijose ir jų papildomuose protokoluose – akivaizdžiai vyrauja terminas „ginkluotas konfliktas“, nors nevengiama vartoti ir su sąvoka „karas“ sudarytų terminų („karo belaisviai“, „karo veiksmai“, „karo aukos“ ir kt.), todėl susidaro išpūdis, jog šios sąvokos yra vienareikšmės. Tokia mūsų nuomonė grindžiama šių teisės dokumentų formuluotėmis, pavyzdžiui, kaip teigiama šių konvencijų bendrame 2 straipsnyje, šios Konvencijos taikomos visais atvejais, kai skelbiamas karas arba kyla koks nors ginkluotas konfliktas tarp dviejų arba kelių susitariančių šalių, net jei viena iš dalyvaujančiųjų karo ir nepripažįsta.

Pasak kai kurių užsienio šalių teisininkų, tarp sąvokų „karas“ ir „ginkluotas konfliktas“ galima išvelgti tam tikrą skirtumą, kurie tampa reikšmingi šiuos teisės terminus vartojant teisės nuostatose, reglamentuojančiose veiksmus ginkluotų konfliktų metu. Bet koks karas – tai pirmiausia ginkluotas socialinis konfliktas. Tačiau ne bet koki ginkluotą konfliktą galima pavadinti karu.

Pirma, karas sukelia daugybę kokybinių visuomeninės būklės pakitimų. Daugelis valstybės institucijų karo metu pradeda vykdyti naujas, specifines funkcijas. Visas visuomeninis gyvenimas, visa ekonomika pertvarkoma turint vienintelį tikslą – nugalėti priešą. Šiais tikslais stiprinama šalies valdžios centralizacija, materialinių ir dvasinių jėgų koncentracija. Ginkluoto konflikto atveju, skirtingai nei karo metu, įgyvendinant politinius tikslus nebūtina, kad visas valstybės mechanizmas kardinaliai persitvarkytų ir dirbtų vien karinėms reikmėms patenkinti; visuomenei taip pat netenka iš esmės persiorientuoti, gyventi ypatingosios padėties ar karo būvio sąlygomis.

Antra, karas dažniausia kyla dėl bendrojo pobūdžio problemų, nuimtų atskirų valstybių hegemoninės politikos, o ginkluoti konfliktai – dėl pavienių, daug konkretesnių priežasčių, atsirandančių atskirų valstybių tarpusavio santykiuose. Karas ir tarptautinis ginkluotas konfliktas skiriasi dar ir tuo, kad paskelbus karo būvį nedelsiant turi pra-

dėti galioti teisės normos, taikomos ginkluotų konfliktų metu, o ginkluoto konflikto atveju tai ne visada būtina (pavyzdžiui, nenutraukiami diplomatiniai santykiai).

Trečia, kaip galima spręsti iš tarptautinių teisės aktų, sąvoka „karas“ vartojama kilus ginkluotam susirėmimui tarp dviejų suverenių nepriklausomų valstybių, o tautų ar nacijų kovos dėl savo nepriklausomybės atveju taikomas terminas „ginkluotas konfliktas“. Be to, sąvoka „karas“ ir dabar turi savo konkretų turinį, ypač gvildenant neutralių valstybių poziciją karo atveju, kai pagal tarptautinės teisės nuostatas turi būti tiksliai atskirtas karo būvis nuo kitų ginkluotų konfliktų. Su neutraliteto statusu susijusios tarptautinės teisės normos taikomos tik karo būvio atveju, o ginkluotų konfliktų metu jos negalioja. Esant karo būviui, kariaujančios šalys turi tam tikras teises neutralių valstybių laivų ir krovinių atžvilgiu. Todėl, kai kurių autorių nuomone, sąvokas „karas“ ir „ginkluotas konfliktas“ reikėtų skirti, nes jomis įvardijami reiškiniai nėra tapatūs, t.y. turi iki šiol svarbių skirtumų.

SIPRI dokumentuose vartojama karinio konflikto sąvoka apibūdina ją kaip ilgai trunkančią kovą tarp dviejų ar daugiau valstybių karinių pajėgų arba tarp vyriausybės ir ginkluotų opozicijos padalinių. „Konfliktą siūloma laikyti kariniu, jeigu jo metu žūsta 1000 žmonių. Remiantis šiuo apibūdinimu, kariniai konfliktai nelaikytini ypatinga, specifine konfliktų rūšimi. Juos būtų galima kvalifikuoti kaip aukščiausią prievartos fazę“ (93, p. 155).

1949 m. Ženevos konvencijose ir jų papildomuose protokoluose nėra apibrėžta ginkluoto konflikto sąvoka, nors nurodomos dvi jų rūšys – tarptautiniai ir netarptautiniai ginkluoti konfliktai.

Tarptautinį ginkluotą konfliktą apibūdina du požymiai, arba kriterijai: pirma, konfliktas turi būti tarptautinis, antra – ginkluotas. Sąvoka „tarptautinis“ nurodo tarptautinės teisės ir subjektų santykį, numato jo dalyvių specifines teises ir pareigas. Pagal tarptautinės teisės nuostatas konflikte dalyvaujančios šalys privalo būti tarptautinės teisės subjektai.

Požymis „ginkluotas“ rodo, kad prieš kitą kariaujančią šalį naudojamas ginklas. Todėl negalima konflikto laikyti ginkluotu, jeigu nenaudojamas ginklas, nors ir atliekami tarptautinės teisės draudžiami veiksmai. Tai reiškia, kad *ginkluota prievarta* yra *ginkluoto konflikto* esmė, specifinis požymis, be kurio sąvoka „ginkluotas konfliktas“ netenka dalies turinio, savo specifikos. Grasinimas jėga – tai dar ne ginkluotas konfliktas.

Sąvoka „ginkluotas“ neapibrėžta tarptautinėse konvencijose. Kai kurie užsienio teisininkai ginkluotu konfliktu siūlo laikyti bet kokius karo veiksmus, kuriuose dalyvauja kad ir nedidelis kariškių, sutelktų bendram tikslui įgyvendinti, skaičius, ir jeigu atliekamas nors vienas iš šių veiksmų: vienos valstybės ginkluotosios pajėgos įvykdo intervenciją į kitą valstybę; paimamas į nelaisvę arba sužeidžiamas bent vienas kitos šalies kombatantas; internuojamas arba priverstinai paimamas bent vienas kitos valstybės civilis asmuo (87, p. 78).

Ginkluotas konfliktas neapibrėžiamas remiantis kitais kriterijais. Pavyzdžiui, neturi reikšmės, ar jis teisiškai pagrįstas, ar ne (pavyzdžiui, agresijos aktas); jam priešinamasi ar ne; jis nevertinamas pagal okupuotos teritorijos dydį, sužeistųjų ar karo belaisvių skaičių ir pan.

Išnagrinėjus ginkluotus konfliktus apibūdinančius požymius ir išanalizavus daugybę JT dokumentų bei kitų tarptautinių aktų, taip pat I PP nuostatas, galima suformuluoti tokį *tarptautinio ginkluoto konflikto* apibrėžimą:

Tarptautinis ginkluotas konfliktas – tai ginkluotas susidūrimas, vykstantis tarp dviejų arba kelių šalių, turinčių tarptautinį teisinį statusą, t.y. tarptautinės teisės subjektų: tarp suverenių valstybių; tarp nacionalinių išsivaduojamųjų judėjimų ir metropolijų; šalies, kuri pripažinta sukilusia arba kariaujančia, ir kitų subjektų.

Netarptautinių ginkluotų konfliktų sąvoka, taip pat ją apibūdinantys kriterijai įtvirtinti II PP, pagal kurio I straipsnį *netarptautiniu ginkluotu konfliktu laikomi visi į I PP 1 straipsnio taikymo sritį nepatenkantys ginkluoti konfliktai, kurie vyksta kokios nors valstybės teritorijoje tarp jos ginkluotųjų pajėgų ir disidentų ginkluotųjų pajėgų arba kitų organizuotų ginkluotų grupių, kurios, pakludamos atsakingai vadovybei, vykdo tokią jos teritorijos dalies kontrolę, kuri laidžia joms įgyvendinti nenutrūkstamus ir suderintus karo veiksmus bei taikyti II PP.*

Pagal šį apibrėžimą nustatomi ir netarptautinio ginkluoto konflikto būdingi bruožai:

- netarptautinis ginkluotas konfliktas vyksta tik vienos valstybės teritorijoje;
- jo dalyviai yra valstybės ginkluotosios pajėgos arba kitos organizuotos ginkluotos grupės, esančios vadovybės, kuri atsako už jų veiksmus, žinioje;

- antivyriausybės pajėgos turi kontroliuoti teritorijos dalį, kad galėtų vykdyti nepertraukiamus ir suderintus karo veiksmus ir taikyti II PP.

Asmenys, įeinantys į antivyriausybinių organizuotų grupių sudėtį, kaip jie save bevardintų (sukilėliais, maištininkais, separatistais, teroristais arba dar kaip nors kitaip), paprastai kovoja turėdami tikslą užgrobti valdžią.

Po Antrojo pasaulinio karo įvairiose pasaulio dalyse įvyko daugiau kaip 200 ginkluotų konfliktų, kuriuos analizuojant išryškėjo pagrindinė tendencija – mažėja tarp valstybių vykstančių konfliktų skaičius, o valstybių viduje jie tampa vis dažnesni. Pastarieji sudarė 85 procentus bendro konfliktų skaičiaus. Vien tik buvusioje SSRS vidaus konfliktai kilo Padnestrėje, Kalnų Karabache, Abchazijoje, Čėčenijoje. 95 procentai tokių konfliktų vyko už Europos ribų – Angoloje, Etiopijoje, Kambodžoje ir kitose Pietryčių Azijos ir Afrikos žemyno šalyse.

Netarptautinio pobūdžio konfliktais nelaikomi vidiniai neramumai ir įtampos situacijos, kaip antai: riaušės, paskiri ir stichiški prievartos veiksmai. II PP nuostatos netaikomas daugumai šiuolaikinių vidaus konfliktų, nors jų metu ir yra naudojamas ginklas bei keliami pakankamai dideli reikalavimai antivyriausybiniams pajėgoms, kad jos būtų pripažintos netarptautinio konflikto dalyvėmis.

Ginkluotas konfliktas vienu metu gali būti ir tarptautinis, ir netarptautinis. TTT bylos „Nikaragva prieš JAV“ sprendime buvo nurodyta, kad pagal tarptautinės humanitarinės teisės nuostatas daugiašalis konfliktas gali būti tarptautinis arba netarptautinis, ir tai priklauso nuo to, kas yra jo dalyviai. Konfliktas, kilęs tarp sukilėlių ir Nikaragvos vyriausybės, yra netarptautinis, o Nikaragvos ir JAV, vykdančių ginkluotą įsikišimą į vidaus konfliktą, – tarptautinis. Jugoslavijoje kilęs konfliktas, prasidėjęs kaip vidaus konfliktas, tapo tarptautiniu susikūrus naujoms nepriklausomoms valstybėms.

Pagal šiuolaikinės tarptautinės teisės normas nė viena valstybė neturi nei tiesiogiai, nei netiesiogiai kištis į bet koki kitos valstybės teritorijoje vykstantį vidaus ginkluotą konfliktą, nepaisant, kokios yra jo kilimo priežastys ir kitos aplinkybės. Bet koks ginkluotas konfliktas, neišeinantis už valstybės ribų, yra laikomas jos vidaus reikalu. Valstybė turi teisę nustatyti normas, reguliuojančias jos santykius su sukilusiais piliečiais, apibrėžti šių veikų nusikalstamą pobūdį.

Pagrindinis tarptautinio ir netarptautinio ginkluotų konfliktų skiriamasis požymis yra valstybės siena. Karas, kilęs tarp dviejų ar daugiau vals-

tybių, tarptautinės teisės subjektų, pripažįstamas tarptautiniu ginkluotu konfliktu, o karas, vykstantis vienos valstybės teritorijoje, laikomas netarptautiniu ginkluotu (vidaus) konfliktu, kartais – pilietiniu karu. Pagal JT Chartijos 2 straipsnio 4 punktą draudimas naudoti jėgą pirmiausia taikomas tarptautiniams ginkluotiems konfliktams.

Tais atvejais, kai nenustatomas netarptautinio ginkluoto konflikto faktas, taikomi visuotinai pripažinti žmogaus teisių principai ir normos. 1968 m. GA rezoliucijoje „Žmogaus teisių gerbimas ginkluotų konfliktų metu“ ir 1970 m. rezoliucijoje „Pagrindiniai civilių gyventojų apsaugos principai ginkluotuose konfliktuose“ bei kituose dokumentuose nurodyta gerbti žmogaus teises vykstant bet kokiam ginkluotam konfliktui.

Karo ar ginkluoto konflikto situacijas reguliuoja įvairios teisės normos, reglamentuojančios šių reiškinių pradžią ir pabaigą. Labai svarbu apibrėžti karo ar ginkluoto konflikto pradžios momentą ir kartu nustatyti, ar iš tiesų egzistuoja tokia padėtis.

Karo skelbimas yra vienas seniausių papročių, nes dar senovėje karo veiksmai prasidėdavo tik formaliai paskelbus karą. Pavyzdžiui, Afrikos gentys, kurios tarpusavyje nuolat kariaudavo, apie karo veiksmų pradžios laiką ir puolimo motyvus priešininką visada išpėdavo iš anksto. Karai neprasidėdavo tol, kol abi šalys tam nebūdavo pasirengusios. Apie karo pradžią būdavo pranešama mušant būgnus, pučiant ragus arba laidant strėles. Senegale apie tai skelbdavo žyniai, o Malyje – ypač gerbiami žmonės. Senovės Romoje karo skelbimo tvarką reglamentavo viešoji teisė. Nuo XI a. feodalinėje Europoje karo paskelbimas įforminamas raštais, kurie būdavo pasiunčiant priešininkui, arba apie tai pranešdavo žodžiu per specialius pasiuntinius – heroldus.

Karo paskelbimo procedūrą nuo seno buvo bandoma sieti su tam tikrais formalumais. Pavyzdžiui, viduramžiais karas buvo skelbiamas trys dienos prieš pradėdant kovos veiksmus. Kartais karo pradžios data būdavo nustatoma abipusiu priešišku šalių susitarimu. Nuo XVI a. pradėti naudoti specialūs manifestai, kurie būdavo skirti pranešti apie būsimą karą tiek savajai, tiek kitoms tautoms. Be to, karas būdavo skelbiamas ir siekiant dar kartą pabandyti pašalinti esamus prieštaravimus nepraliejant kraujo, paveikti grasinimais, įtikinančiais priešininką imtis teisingų veiksmų. Pranešime apie priimtą sprendimą kariauti turėjo būti nurodomos ir ginklo panaudojimo priežastys.

Karo pradžia – tai karo veiksmų faktinės pradžios arba karo (karo būvio) formalus paskelbimo, net jeigu dar praktiškai nėra prasidėję kovos veiksmai, momentas.

Nuostata, kad būtina skelbti karą ir tai reiškia jo pradžią, tarptautiniu mastu buvo įtvirtinta tik 1907 m. III Hagos konvencijoje dėl karo veiksmų pradžios. „Karo veiksmai [...] neturi būti pradedami be išankstinio ir nedviprasmiško įspėjimo, kuris gali būti pareikštas motyvuoto karo paskelbimo arba ultimatumo su sąlyginiu karo paskelbimu, forma“, – sakoma šios Konvencijos I straipsnyje. Be to, apie karo būvį turi būti nedelsiant pranešta neutralioms šalims.

Iki tol precedento neturėję skaudūs Pirmojo pasaulinio karo padariniai, jo sukeltos kančios privertė pakeisti požiūrį į karą. 1919 m. pasirašytas Tautų Sąjungos statusas kariauti visiškai neuždraudė, tačiau šios Sąjungos nariai susitarė nepradėti karo prieš kitus narius, vykdančius tarptautinio arbitražo ar teismo sprendimus. Karą, kaip priemonę tarptautiniams nesutariams spręsti, pasmerkė 1928 m. Paryžiaus (Briano ir Kelogo) paktas, tačiau Antrojo pasaulinio karo metu jei ir buvo skelbiamas karas, tai dažnai būdavo tik faktą konstatuojantis formalumas jau pradėjus agresijos aktą. Mat III Hagos konvencijoje nebuvo nurodytas laiko tarpas tarp karo paskelbimo momento ir karo veiksmų pradžios, todėl atsirado galimybė karą skelbti atgaline data. Skelbiant karą nebūdavo nurodoma, kokių momentu iš tikrųjų prasidėjo konfliktas. Tai greičiau reiškė jau pradėtų veiksmų formalų pagrindimą. Nors Vokietija ir Japonija buvo ratifikavusios Hagos konvencijas, jos Antrąjį pasaulinį karą pradėjo klastingai, jo nepaskelbusios.

Vėliau paprotys skelbti karą išnyko, o dokumentai dėl jo skelbimo prarado karo būvio ar ginkluoto konflikto įrodymo galią, nors 1949 m. Ženevos visų konvencijų bendrojo 2 straipsnio, taip pat ir 1954 m. Kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu konvencijos 18 straipsnio nuostatos taikomos ir paskelbus karą.

Tiesa, dar iki Antrojo pasaulinio karo buvo atvejų, kai stambaus masto tarptautinio konflikto dalyviai ne tik vengdavo skelbti karą, bet ir atkakliai nenorėdavo konflikto pripažinti karu. Taip tarpusavio karuose 1931–1932 m. elgėsi Japonija ir Kinija, 1935 m. – Italija ir Etiopija; 1937–1941 m. – Kinija ir Japonija. Ir vis dėlto tai buvo gana dideli ginkluoti konfliktai, kuriems reguliuoti turėjo būti taikomos tuo metu galiojusios karo teisės normos.

Pats karo paskelbimo faktas jokiū būdu dar nereiškia, kad neteisėtas karas tampa teisėtu. Jau anksčiau aptartas JT GA 1974 m. priimtas Agresijos apibrėžimas tam tikrus veiksmus kvalifikuoja kaip agresijos aktus, „nepriklausomai nuo karo paskelbimo“ (3 str.) fakto.

Karą skelbti yra tik aukščiausiųjų valstybinės valdžios organų kompetencija. Šio akto tvarka nustatoma kiekvienos šalies konstitucijoje. Senosios konstitucijos (JAV, Šveicarijos, Liuksemburgo, Austrijos ir kt.) skelbti karą įgaliojo šalies parlamentą, o šiuolaikinės konstitucijos, priimtos po to, kai tarptautinė teisė uždraudė agresyvius karus, numato šalies užpuolimo atveju skelbti tik karo būvį (Vokietijoje – gynybos padėtis būvį, Ispanijoje – grėsmės būvį, nepaprastąją padėtį ir apgulos padėtį ir pan.). Po Antrojo pasaulinio karo japonų tauta pagal 1946 m. Konstituciją visiems laikams atsisakė karo kaip nacijos suverenios teisės įgyvendinimo priemonės ir įsipareigojo nekurti reguliariosios kariuomenės. 1947 m. Italijos Respublikos Konstitucijoje atsisakyta karo kaip kėsinimosi į kitų tautų laisvę ir tarptautinių ginčų sprendimo priemonės.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 142 straipsnis numato, kad karo padėtį įveda Seimas, „kai prireikia ginti Tėvynę arba vykdyti Lietuvos valstybės tarptautinius įsipareigojimus“. Ginkluoto užpuolimo atveju, kai kyla grėsmė Lietuvos valstybės suverenumui ar teritorijos vientisumui, karo padėtį visoje valstybėje ar jos dalyje gali įvesti Respublikos Prezidentas. Tokį Respublikos Prezidento sprendimą turi patvirtinti Seimas.

Karo paskelbimas iš esmės pakeičia konflikto dalyvių santykius net ir tuo atveju, kai karo veiksmai nevyksta. Paskutiniaisiais Antrojo pasaulinio karo metais kelios Lotynų Amerikos šalys paskelbė karą Vokietijai, tačiau karo veiksmuose nedalyvavo. Nepaisant to, jų teisinė padėtis iš principo buvo tokia pat kaip ir valstybių, dalyvavusių šiame kare.

Nebūtina skelbti nacionalinio išsivadavimo arba pilietinių karų. Jie, kaip buvo minėta anksčiau, paprastai prasideda sukylant prieš šalies politinį režimą, kolonizatorių arba okupantą.

Karo pradžia tiek kariaujančioms, tiek kitoms valstybėms reiškia svarbius teisinius pokyčius:

- Tarp kariaujančių valstybių nutrūksta diplomatiniai ir konsuliniai santykiai, atšaukiamas diplomatinis ir konsulinis atstovybių personalas. Kariaujančių šalių piliečių interesus gina ir derybas tarp šių šalių paprastai veda neutralios valstybės.

- Nutraukiami ir draudžiami ekonominiai, prekybiniai, finansiniai ir kiti santykiai bei sandoriai su priešininko juridiniais ir fiziniais asmenimis. Tarp kariaujančių šalių netenka galios visos dvišalės sutartys, sudarytos taikos metu, o daugiašalės sutartys (transporto, ryšių, tranzito bei kitais klausimais) sustabdomos. Įsigalioja konvencijos, sudarytos karo atvejui. Taikomos 1949 m. Ženevos konvencijos, reglamentuojančios kombatantų, karo belaisvių, kitų ginkluotų konfliktų teisėtų dalyvių ir civilių gyventojų teises ir pareigas.

- Kariaujančių šalių prekiniai laivai, karo pradžioje esantys priešininko uostuose, gali būti rekvizuoti ar sulaikyti iki karo pabaigos, neatsižvelgiant į jų priklausomybę (nesvarbu, valstybei, privačioms kompanijoms ar fiziniams asmenims jie priklauso). Gali būti konfiskuojama priešininko valstybės nuosavybė, išskyrus diplomatinę turta.

- Priešininko valstybės piliečiams, atvykusiems iki karo pradžios, gali būti taikomas specialus buvimo režimas, apribojantis gyvenamąją vietą, laisvo kilnojimosi teisę. Jie gali būti internuoti ir priverstinai apgyvendinti, deportuoti arba iškeisti į savo valstybės piliečius.

- Kariaujančios šalys privalo atsižvelgti į neutralių ir kitų nekariaujančių valstybių teisėtus interesus. Atskirais atvejais kariaujančios šalys gali atsakyti už šioms valstybėms padarytą žalą (pavyzdžiui, nepagrįstai užgrobus ar nuskandinus neutralios valstybės prekinį laivą ir pan.).

Tam tikrus teisinius padarinius patiria ir neutralios bei kitos nekariaujančios valstybės, kurios gali nustatyti savo poziciją kariaujančių šalių atžvilgiu: įsitraukti į karą (dažniausia agresijos aukos pusėje); paskelbti neutralitetą; suteikti pagalbą agresijos aukai neįsitraukdamos į karą ir neskelbdamos neutraliteto; imtis veiksmingų priemonių savo teisėtiems interesams nuo kariaujančių šalių kėslų apginti (pavyzdžiui, karo laivais konvojuoti savo prekybos laivus, esančius prie kariaujančių valstybių krantų); remdamosi Ženevos konvencijomis teikti humanitarinę pagalbą karo aukoms.

Baigiant trumpai apžvelgti karų ir ginkluotų konfliktų teisinį statusą, norisi pabrėžti, kad taikant privalomasias tarptautinės teisės normas neatsižvelgiama, kad viena šalis kariauja agresyvų karą, o kita – įgyvendina apsisprendimo teisę. Šios aplinkybės nėra vienai šaliai, net JT ginkluotosioms pajėgoms, negali būti pretekstas nesilaikyti nustatytų humanitarinės teisės normų.

Humanitarinės teisės nuostatos taikomos bet kokiems karo veiksams, nesvarbu, kur jie bevyktų, reglamentuoti. Pavyzdžiui, Pirmasis pasaulinis karas apėmė apie 4 mln. km², o Antrasis – net 22 mln. km² teritoriją. Kartu egzistuoja ir karo veiksmų teritorinės ribos, kurios dalija karo veiksmų teritoriją į karo teatrą ir karo veiksmų teatrą.

Karo teatras – kariaujančių valstybių sausumos, vandenų teritorija ir oro erdvė virš jos, kur potencialiai gali vykti karo veiksmai. Paprastai karo teatras apima vieną žemyną su gretima akvatorija arba vieną vandenyne su pakrantės zona, salynais ir salomis. Tačiau karo teatras kartais gali apimti ir kelis karo veiksmų teatrus. Jeigu karo veiksmai yra lokaliniai, karo teatro teritorija gali sutapti su karo veiksmų teatro teritorija.

Karo veiksmų teatras – kariaujančių valstybių sausumos teritorija, atviroji jūra ir oro erdvė, kurioje faktiškai vyksta karo veiksmai viena ar keliomis strateginėmis kryptimis. Tačiau karo veiksmų teatras negali būti platesnis už karo teatrą. Per Antrąjį pasaulinį karą sausumos karo veiksmų teatro plotis buvo 300–600 km, giluma – 800–1000 km.

Karo teatru ir karo veiksmų teatru negali tapti neutralizuotos teritorijos, tokios kaip Antarktida, Špicbergeno salynas, kosminė erdvė, įskaitant Mėnulį ir kitus dangaus kūnus, taip pat neutralių valstybių teritorijos. Agresyvos šalys neretai šiuos reikalavimus pažeidžia. Ypač ryškus tokio elgesio pavyzdys – hitlerinės Vokietijos kariuomenė, kuri 1940 m. įsiveržė į kelių neutralitetą paskelbusių Vakarų Europos valstybių teritorijas. 1967 m. Izraelis, įvykdydamas agresiją prieš Egiptą, pažeidė Sueco kanalo kaip neutralizuotos teritorijos statusą.

Tam tikri apribojantys reikalavimai nustatyti ir kariaujančių šalių teritorijoms. Pavyzdžiui, karo veiksmų teatru negali tapti kariaujančių šalių įkurtos sanitarinės zonos ir vietovės, kultūros vertybių sutelkimo centrai, pavojingos įmonės ir įrengimai, civiliniai objektai ir kt., kurių apsauga numatyta atitinkamomis tarptautinėmis sutartimis.

Pastaraisiais metais tarptautinėje literatūroje pradėta vartoti sąvoka „karo veiksmų zonos“. Štai 1982 m. Didžioji Britanija paskelbė išimtinę 200 jūrmylių pločio zoną aplink Folklendo salas. Šioje zonoje pasirodęs bet koks laivas buvo laikomas priešišku ir jį galėjo atakuoti britų ginkluotosios pajėgos. Išimtinę zonas jūroje bandė nustatyti ir Iranas karo su Iraku metu. Visais šiais atvejais tokio režimo nustatymas prieštaravo humanitarinei teisei ir jo nepripažino kitos valstybės. Karo veiksmų kaip

teisėtos kontrolės zonas turi teisę nustatyti kariaujanti šalis, laikydamasi tarptautinės teisės reikalavimų.

Galiojančios tarptautinės teisės normos nenumato galimybės nustatyti kokias nors specialias karo veiksmų jūroje zonas arba galimo karo teatro atvirojoje jūroje geografines ribas. Nors kariaujančios valstybės teoriškai turi teisę rengti karo veiksmus viena prieš kitą bet kurioje atvirojos jūros dalyje už pakrantės valstybės teritorinės jūros ribų, tačiau pagal JT 1982 m. Jūrų teisės konvenciją jos negali trukdyti neutralioms ir kitoms nekariaujančioms valstybėms naudotis atvirojos jūros laisve ir varžyti jų ekonominę, prekybinę, mokslo tiriamąją, verslovinę veiklą.

Kaip rodo tarptautinė praktika, daugeliu atvejų kariaujančios šalys neutralių ir kitų nekariaujančių šalių laivų saugumo užtikrinimo pretekstu atvirojoje jūroje bando nustatyti specialias karo veiksmų zonas (gynybines, operacines, patruliavimo ir patikrinimo, blokavimo, uždaras laivybai ir kt.), apie kurias praneša kitoms valstybėms, tarptautinei laivybai nustato esminius apribojimus, o kartais net draudimus.

Jeigu valstybė kariauja grobikišką, agresyvų, karą, tai kokių nors panašių karo veiksmų zonų tokio karo metu nustatymas yra neteisėtas aktas. Pavyzdžiui, tokiais neteisėtais veiksmais laikomi 1956 m. Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos įvykdytos agresijos prieš Egiptą metu zonų, uždarų laivybai Viduržemio jūros rytinėje ir Raudonosios jūros šiaurinėje dalyse, nustatymas.

Ir atvirkščiai – jeigu valstybė kariauja teisingą, išsivaduojamąjį, karą arba atremia agresiją, pagal JT Chartijos 51 straipsnį ji gali paskelbti specialią karo veiksmų jūroje zoną arba saugumo zoną. Pavyzdžiui, teisėti veiksmai buvo 1973 m. Egipto dėl Izraelio agresijos karo veiksmų rajono Viduržemio ir Raudonojoje jūrose, kur buvo uždrausta tarptautinė laivyba, paskelbimas.

Tuo atveju, jeigu viena iš kariaujančių šalių įvestų savo ginkluotąsias pajėgas į rajonus, kurie nėra karo teatro zonoje, arba įkurtų ten savo karines bazines, kita kariaujanti šalis tokius rajonus turi teisę laikyti karo teatru.

7. KARINIS NEUTRALITETAS

Karo teatro apimtį ir mastus riboja neutralios, kare nedalyvaujančios, valstybės, o tai žymiai sumažina karo veiksmų intensyvumą ir palengvina žmonių kančias.

Karinio neutraliteto šaknų reikėtų ieškoti žiloje senovėje. Iš pradžių jis buvo išreiškiamas paprotinės teisės normomis, o nuo XV a. jau minimas tarptautinėse sutartyse, numatančiose vienodą neutralios valstybės poziciją kariaujančių šalių atžvilgiu, įskaitant ir galimybes teikti joms lygias paslaugas (parduoti ginklus, verbuoti kareivius ir kt.).

XVIII a. pradžioje neutralitetas pradeda reikštis kaip nešališkumo principas, pagal kurį neutrali valstybė neturi teikti jokios pagalbos kariaujančioms šalims. Vėliau karinio neutraliteto principai buvo patvirtinti 1856 m. Paryžiaus kongrese priimtoje Deklaracijoje dėl jūrų karo (1). Jame buvo suformuluotos taisyklės, kurias pripažino visos to meto valstybės. Pagrindinės nuostatos skelbė, kad neutrali vėliava saugo priešininko krovinį, išskyrus kontrabandą, ir jog neutralus krovinyš, išskyrus karinę kontrabandą, negali būti užgrobiamas net priešininko laive.

1907 m. Hagos taikos konferencijoje paprotinės teisės normos, reglamentuojančios neutralitetą ir jo taikymą, buvo kodifikuotos Konvencijoje dėl neutralių valstybių ir asmenų teisių ir pareigų sausumos kare (V Hagos konvencija) ir Konvencijoje dėl neutralių valstybių teisių ir pareigų jūrų kare (XIII Hagos konvencija). Šiose konvencijose ir 1909 m. Deklaracijoje dėl jūrų karo teisės (7) buvo išdėstytos vadinamojo klasikinio neutraliteto taisyklės, pagrįstos vienodos ir nešališkos pozicijos kariaujančių šalių atžvilgiu principu.

Pagal šias konvencijas **karinis neutralitetas** (*lot. neutralis* – nei vienas, nei kitas) – tai valstybės, nedalyvaujančios vykstančiame kare ir neteikiančios karinės pagalbos ir paramos bet kuriai kariaujančiai šaliai, ypatingas teisinis statusas.

Taigi karinio neutraliteto statusas reglamentuojamas dviem vienu metu privalomomis vykdyti sąlygomis: pirma, reikalaujama nedalyvauti konkrečiame kare ir, antra – nenukrypstamai laikytis vienodos ir nešališkos pozicijos kariaujančių valstybių atžvilgiu. Bent vienos iš šių sąlygų nesilaikant prarandamas neutralios valstybės statusas.

Nors neutraliteto taisyklės buvo parengtos XX a. pradžioje, 1907 m.

Hagos konvencijos, numačiusios kilus karui visas valstybes skirstyti į dvi kategorijas – kariaujančiąsias ir nekariaujančiąsias, praktiškai su nedideliais pakeitimais galioja iki šiol.

Kartu tenka pažymėti, kad nors neutraliteto taisyklės buvo visuotinai pripažintos ir teisiškai įtvirtintos, tai dar nereiškia, jog visos kariaujančios šalys jų griežtai laikėsi. Atvirkščiai – daugelis karų neginčijamai liudija, kad agresyvios valstybės ne tik pažeidinėjo atskiras neutralitetą reglamentuojančias taisykles, bet kartais apskritai neutralitetą kaip statusą ignoravo.

Štai per Pirmąją pasaulinį karą Vokietija išiveržė į neutralių valstybių – Belgijos ir Liuksemburgo – teritoriją, Antantės kariuomenė išsilaipino Graikijoje. Antrojo pasaulinio karo metu fašistinė Vokietija pažeidė Belgijos, Olandijos, Norvegijos ir kitų valstybių neutralitetą ir kai kurias iš jų faktiškai okupavo. Tačiau pateikti neutraliteto taisyklių pažeidimo pavyzdžiai nė kiek nesumenkina karinio neutraliteto reikšmės.

Šiuolaikinė tarptautinė teisė pripažįsta tokias pagrindines neutraliteto rūšis: nuolatinį, eventualųjį (karo metu galiojantį), sutartinį ir kt. neutralitetą.

Nuolatinis neutralitetas nustatomas tarptautiniais susitarimais ar nacionaliniais įstatymais ir suprantamas kaip valstybės tarptautinis teisinis statusas, pagal kurį ji išpareigoja nedalyvauti kitų valstybių ginkluotuose konfliktuose, nestoti į karines sąjungas ir blokus, nesuteikti savo teritorijos užsienio kariuomenei dislokuoti ir kitų šalių karinėms bazėms kurti. Nuolatinio neutraliteto statusą turinčios valstybės, išsaugamos savo teisę į savignyą, privalo griežtai laikytis neutraliteto taisyklių, tačiau jos gali pasmerkti agresorių ir išreikšti savo simpatijas agresijos aukai.

Nuolatinėmis neutraliomis valstybėmis tarptautinės teisės literatūroje neretai laikomos Šveicarija, Austrija, Malta ir Švedija. Kitos nuomonės yra V. Vadapalas, kuris neutralia šiuo metu valstybe laiko tik Šveicariją, remdamasis seniau sudarytomis tarptautinėmis sutartimis ir kitų valstybių pareiškimais, pripažįstančiais šios šalies neutralitetą. Šveicarija nėra įstojusi į JT ir tiesiogiai netaiko ST nustatomų tarptautinių sankcijų, tačiau ji savo vidaus teisės aktais šių nuostatų įgyvendinimą.

Įtikinami, atrodo, V. Vadapalo argumentai, kad nuolatinio neutraliteto politiką pagal savo vidaus teisę vykdytų Austrija, Suomija ir Šve-

dija 1995 m. įstojo į ES, kurios narės turi laikytis bendros užsienio ir saugumo politikos, turinčios kolektyvinio saugumo elementų. Todėl šios šalys prarado neutralitetą, nes, būdamos ES narės, įsipareigojo siųsti savo pajėgas tarptautinei taikai palaikyti, taip pat dalyvauti vykdant kolektyvines sankcijas prieš valstybę agresorių, o tai nesuderinama su visiško neutraliteto statusu (91, p. 212–213).

O kalbant apie Švediją, reikia pasakyti, kad jos neutralitetas neįtvirtintas nei konstitucijoje, nei nustatytas tarptautine sutartimi, tačiau per ilgą laiką tapo papročiu, vadinamuoju tradiciniu neutralitetu.

Eventualusis neutralitetas – tai valstybės, panorusios likti nuošalyje, atsiriboti nuo konkretaus karo, oficialus pareiškimas kariaujančioms šalims dėl nedalyvavimo kare nei kurios nors šalies pusėje, nei savarankiškai, t. y. griežtai laikantis visų neutralumo taisyklių.

Skirtingai nei nuolatinės neutralios valstybės, neutraliomis konkrečiame kare pasiskelbusios šalys privalo vykdyti JT ST sprendimą, reglamentuojantį jų dalyvavimo karinėse sankcijose prieš agresorių sąlygas, ir taip atsisakyti neutraliteto, dažniausia agresijos aukų, bet jokia būdu ne agresoriaus naudai. Suteikdama karinę pagalbą vienai iš kariaujančių šalių, valstybė, anksčiau pasiskelbusi esanti neutrali konkrečiame kare, šiuo aktu atsisako neutraliteto ir nebegali būti laikoma neutralia. Eventualusis neutralitetas gali būti pakeistas ir jį paskelbusios valstybės vienašaliu aktu.

Valstybės, sudariusios **neutraliteto sutartį**, jos galiojimo laiku privalo griežtai laikytis neutraliteto taisyklių viena kitos atžvilgiu nuo momento, kai tampa žinoma apie trečiosios valstybės užpuolimą, įvykdytą vienos iš susitariančių šalių. Pavyzdžiui, XX a. dar 3–4-ajame dešimtmetyje SSRS su gretimomis valstybėmis buvo sudariusi dvišales nepuolimo, neutraliteto arba draugystės sutartis. Fašistinė Vokietija pirmoji pažeidė sutartinius įsipareigojimus 1941 m. klasingai užpuoldama SSRS. Savo ruožtu SSRS taip pat pažeidė savo sutartinius įsipareigojimus Suomijai, Baltijos šalims, Lenkijai ir Afganistanui.

Neutralios valstybės turi teisę:

- jėga atremti kariaujančių valstybių bet kokius bandymus pažeisti neutralios valstybės statusą, nes jos teritorija (sausumos, vandens ir oro) yra neliečiama ir nėra karo teatras, o jos karo laivai, prekybos laivyno laivai ir skraidomieji aparatai nėra puolimo ir naikinimo objektas;

- naudoti atvirąją jūrą ir oro erdvę virš jos laivininkystei, verslo, mokslo tiriamajai veiklai ir oro navigacijai, atkreipiant dėmesį į tai, kad kariaujančios valstybės yra paskelbusios karo veiksmų zonas;

- suteikti savo teritoriją ir prieglobstį kariaujančių šalių sužeistiesiems, ligoniams ir civiliams gyventojams, atsidūrusiems neutralios valstybės teritorijoje, ir pasirūpinti jų išsiuntimu į tėvynę; taip pat leisti įplaukti į savo uostus (nusileisti aerodromuose) karo laivams–ligoninėms ir sanitarijoms laivams (skraidomiesiems aparatams);

- suteikti galimybę plaukti per savo teritorinę jūrą kariaujančių valstybių karo laivams ir laivams–prizams;

- suteikti kariaujančioms šalims gerąsias paslaugas ir tarpininkauti derybose;

- suteikti prieglobstį kariaujančių šalių karo laivams ir kariniams skraidomiesiems aparatams, vėliau juos internuoti (nuginkluoti ir iki pat karo pabaigos neleisti dalyvauti karo veiksmuose);

- nekliudyti savo piliečiams dalyvauti kare vienos iš kariaujančių valstybių pusėje ir kt.

Neutralios valstybės privalo:

- nesuteikti savo teritorijos kariaujančių valstybių kariniams vienetams formuoti ir karinėms bazėms, iš kurių būtų vykdomos jūrų, sausumos ir oro operacijos, steigti;

- neleisti tiesiogiai ar netiesiogiai perduoti vienai iš kariaujančių šalių karo laivų, skraidomųjų aparatų, šaudmenų, technikos ir ginkluotės; trukdyti kariaujančių valstybių pasveikusiems sužeistiesiems ir ligoniams vėl dalyvauti karo veiksmuose;

- imtis priemonių kariaujančių valstybių kultūros vertybėms, patekusioms į neutralios valstybės teritoriją, apsaugoti, kad vėliau jas būtų galima grąžinti pagal priklausomybę;

- nesuteikti kariaujančioms šalims paskolų, tačiau leisti sudaryti susitarimus dėl paskolų maisto ir žaliavų nekariniams tikslams įsigyti bei kt.

Kariaujančios valstybės turi teisę santykiuose su neutraliomis valstybėmis:

- laikyti neutralios valstybės teritoriją karo veiksmų teatru, jeigu ši valstybė teikia pagalbą jos priešininkui;

- atakuoti savo priešininko karines bazines, įkurtas dar taikos metu neutralios valstybės teritorijoje ir neinternuotas prasidėjus karo veiksmams;

- imtis atitinkamų priemonių dėl tarptautinės jūrų teisės normų pažeidimų, padaromų neutralių valstybių uostuose (apie tai plačiau bus dar kalbama šiame skyriuje).

Kariaujančios valstybės pareigos santykiuose su neutraliomis valstybėmis:

- privalo gerbti neutralios valstybės teises ir jos statusą;
- negali vežti per neutralios valstybės teritoriją kariuomenės ir krovinių su karine įranga ir maisto produktais;

- negali statyti neutralios valstybės teritorijoje jokių įrenginių, kurie galėtų būti panaudoti kaip susisiekimo su savo ginkluotosiomis pajėgomis priemonės. Šis draudimas taikomas ir įrenginiams, kurie buvo įrengti kariaujančios šalies neutralios valstybės teritorijoje iki karo pradžios ir skirti išimtinai kariniams tikslams;

- neturi vykdyti neutralios valstybės teritorinėje jūroje jokių priešiškų veiksmų, įskaitant bet kokių laivų kontrolę ir jų sulaikymą, taip pat nerengti šioje jūroje prizų teismų;

- neturi kurti neutralios valstybės teritorinėje jūroje ir uostuose bazių, kurios būtų panaudojamos jūrų operacijoms prieš priešininką vykdyti, taip pat neutralios valstybės teritorijoje nestiegti karinių bazių;

- privalo nepiktnaudžiauti laikinojo prieglobsčio teise neutralios valstybės uoste ir kt.

Pagal 1907 m. V ir VIII Hagos konvencijas visos valstybės buvo skirstomos į kariaujančiąsias ir neutralias. Pastaruoju metu, kai pasaulyje yra daugiau nei 180 valstybių, kai sukurtas galingas karinis potencialas ir atsirado kitų svarbių politinių ir ekonominių veiksnių, toks dalijimas neatitinka šiuolaikinių realijų. Dabar kilus karui visos valstybės skirstomos į dvi kategorijas – kariaujančiąsias ir nekariaujančiąsias.

Šiuolaikinėmis sąlygomis sąvoka „nekariaujanti“ yra žymiai platesnė už sąvoką „neutrali“, nes kiekviena neutrali valstybė neabejotinai yra nekariaujanti, tačiau kiekviena nekariaujanti valstybė nebūtinai automatiškai tampa neutralia, jei konkrečiu atveju (kilus karui) nėra pareiš-

kusi apie savo neutralitetą. Tarkime, jei kovoja Iranas su Iraku, tai dar nereiškia, kad visos likusios valstybės šio karo atžvilgiu yra neutralios. Jos tiesiog nedalyvauja šiame kare, faktiškai yra „nekariaujančios“. Nekariaujančios valstybės statusas neturi būti panaudotas neteisėtiems tikslams įgyvendinti (pvz., teikti pagalbą agresoriui), nes tai yra tarptautinės teisės principų ir normų pažeidimas. Antrojo pasaulinio karo metu kai kurios šalys, pareiškusios apie savo neutralitetą, slapta, užmaskuotomis formomis, o kartais ir atvirai padėdavo „ašies“ valstybėms.

Įsigaliojus JT Chartijai, nustatančiai, koks jėgos panaudojimas yra neteisėtas, ir įpareigojantiems valstybes bendradarbiauti palaikant taiką ir saugumą, dauguma šalių liko neutralios. Netgi kai buvo panaudotos ginkluotosios pajėgos prieš Iraką pagal ST įgaliojimus, nuslopinant agresiją dalyvavo tik keletas valstybių. Tiesa, ST rezoliucijos įpareigojo kitas valstybes riboti savo santykius su agresoriumi, todėl tokiais atvejais neutralitetas imtas vadinti *ribotu* neutralitetu.

Yra dar ir vadinamasis „draugiškasis“ neutralitetas, kurio pirmaisiais Antrojo pasaulinio karo metais laikėsi JAV prekiaudama su Didžiąja Britanija ir kartu ribodama prekybą su Vokietija, nors tai prieštaravo neutraliteto normoms, reikalaujančioms laikytis vienodos pozicijos kariaujančių šalių atžvilgiu.

Nekariaujančios valstybės neturėtų, kaip jau buvo minėta, padėti agresoriui, tačiau jos turi teisę naudotis pasaulio vandenynu ir oro erdve virš jo, esančiais už kariaujančių valstybių teritorinės jūros ribų, tarptautinės jūrų ir oro navigacijos reikmėms, kad prireikus galėtų užtikrinti savo laivų saugumą ir apsiginti nuo kariaujančių valstybių užpuolimo. Tokia situacija buvo susiklosčiusi XX a. 9-ajame dešimtmetyje Persų įlankoje Irano su Iraku karo metu. Suprantama, negali būti kalbos apie neutralitetą vykstant netarptautinio pobūdžio konfliktams, nes tai yra tam tikros valstybės vidaus reikalas ir čia galioja nesikišimo principas.

Pagrindinė neutralios valstybės pareiga – susilaikyti nuo aktyvios pagalbos bet kuriai kariaujančiai šaliai ir laikytis vienuo standartų santykiuose su jomis. Be bendrųjų principų, neutralitetui, realizuojamam vykstant karo veiksams atskirose erdvėse, taikomi specifiniai reikalavimai.

Neutralios valstybės statusą sausumos ir jūrų kare apibrėžia 1907 m. Hagos konvencijos, kurių atitinkamos nuostatos tapo tarptautinės hu-

manitarinės teisės paprotinėmis normomis. Oro karo atvejui specialių normų nebuvo sukurta – jis reguliuojamas pagal analogiškas sausumos ir jūrų karo metu taikomas taisykles. Kai kurias oro karo taisykles reglamentuoja atskiri I PP straipsniai.

Sausumos karo metu neutraliteto teisė daugiausia taikoma santykiuose tarp valstybių, nedalyvaujančių konflikte, ir nustatant santykius su gretimomis šalimis. Sausumos teritorija, kaip ir apskritai visa neutralių valstybių nacionalinė erdvė, yra neliečiama. Ji negali tapti karo veiksmų teatru arba puolimo objektu, taip pat naudojama kitais kariniais tikslais. Per sausumos teritoriją draudžiama gabenti kitos valstybės kariuomenę ir karinio tiekimo reikmenis.

Neutralios valstybės teritorijoje negali steigtis kariaujančių šalių verbavimo punktai, tačiau ji neprivalo drausti savo piliečiams savanoriškai stoti į kariaujančių valstybių ginkluotųjų pajėgų gretas, tačiau neatsako už šių asmenų veiksmus. Daug savanorių iš įvairių šalių, tarp jų nemažai ir iš Lietuvos, 1936–1939 m. dalyvavo pilietiniame kare Ispanijoje kaip internacionalinių brigadų nariai, kovojantys vyriausybės pusėje.

Būtiniosios savigynos atveju neutralios valstybės veiksmai negali būti laikomi priešišku aktu. Ieškodama prieglobsčio perėjusi valstybės sieną užsienio kariuomenė turi būti internuojama. Antrojo pasaulinio karo metu Šveicarija, kaip neutrali valstybė, 1940 m. internavo apie 40 tūkst. jos sieną perėjusių prancūzų karių.

Neutralitetą ir karo veiksmus jūroje reglamentuoja 1907 m. XIII Hagos konvencija dėl neutralių valstybių teisių ir pareigų jūrų kare ir kiti tarptautiniai aktai.

Jūra visada buvo svarbi prekybos ir transporto plėtrai, todėl karo atveju buvo stengiamasi susilpninti priešininko ekonomiką. Jūrų karo veiksmus reglamentuojančiose taisyklėse išskiriamas neutralių valstybių prekinį laivų konfiskavimo klausimas, dėl kurio, kaip ir dėl karo veiksmų jūroje, kyla dvi pagrindinės problemos taikant:

- a) kariaujančių šalių teises neutralių valstybių jūrų prekybos laivų atžvilgiu,
- b) neutralios valstybės jurisdikcijos nustatytas teises kariaujančių šalių laivų atžvilgiu.

Nuo XVIII a. kariaujančių šalių karo laivai turėjo teisę atvirojoje

jūroje, išskyrus neutralių šalių teritorinę jūrą, stabdyti ir tikrinti neutralių šalių prekinis laivus, ar jie negabena priešininkui skirtos karinės kontrabandos.

Ilgą laiką nebuvo karinės kontrabandos sąvokos apibrėžimo. Dėl to kildavo nemažai problemų, komplikuojančių tiek kariaujančių, tiek nekariaujančių, taip pat ir neutralių valstybių tarpusavio santykius, kartu buvo padaroma didelė žala tarptautinei prekybai.

1856 m. Paryžiaus deklaracija dėl jūrų karo, 1907 m. IV Hagos konvencija dėl karo įstatymų ir papročių, 1909 m. Londono deklaracija dėl jūrų karo teisės sureguliuo kariaujančių, nekariaujančių ir neutralių valstybių tarpusavio santykius, suformulavo *karinės kontrabandos, prizu ir trofėjų* sąvokas.

Karinė kontrabanda – neutralių savininkų kroviniai kariaujančių šalių laivuose arba priešininko kroviniai neutralių valstybių laivuose, kuriuos viena iš šalių draudžia pristatyti savo priešininkui aprūpinti.

Karinė kontrabanda skirstoma į absoliučiąją ir sąlyginę.

Absoliučioji karinė kontrabanda – tai išimtinai karo reikmėms skirti daiktai ir medžiagos, išvardytos specialiaame sąrašė (dabar šis sąrašas pasenęs, todėl nėra išsamus – aut.). Tokia kontrabanda bet koku atveju turi būti paimta arba sunaikinta, jeigu gabenantis ją laivas plaukia į priešininko uostą, nesvarbu, kas yra krovinio gavėjas ar siuntėjas ir koks yra laivo maršrutas.

Sąlyginė kontrabanda – tai daiktai ir medžiagos, kurios gali būti naudojamos tiek kariniams, tiek nekariniams tikslams (maistas, drabužiai ir pan.). Sąlyginė kontrabanda taip pat turi būti paimta ir sunaikinta, jei ji yra skirta priešininkui ar jo kariniams valdymo organams. Ji negali būti paimama, jei sulaikoma laivui plaukiant į neutralios valstybės uostą.

Absoliučiosios ir sąlyginės kontrabandos objektų skirtumai nebuvo pakankamai apibrėžti ir aiškūs, todėl valstybės paprastai visus daiktus ir medžiagas laikydavo absoliučiąja kontrabanda ir savo nuožiūra juos konfiskuodavo.

Karo laivas, nustatęs, jog neutralios valstybės prekinis laivas gabena absoliučiąją ar sąlyginę kontrabandą, privalo atlikti nemažai formalumų: surašyti laivo sulaikymo ir apžiūros protokolą; įforminti laivo ir jo krovinio konfiskavimo faktą; patikrinti ir užantspauduoti dokumentus,

radisto kabiną, krovinių liukus ir kt. Kontrabandą gabenantis laivas (tarpautinėje teisėje, kaip ir kitas jūrų karo metu užgrobtas turtas, vadinamas *prizu*) nuvelkamas į savo uostą, kur valstybės, kurios karinės jūrų pajėgos užgrobė laivą, specialus teismas galutinai sprendžia laivo ir jo krovinių likimą – priešininko krovinius konfiskuojamas, neutralios valstybės kroviniai gražinami, tačiau už nepagrįstai sunaikintus krovinius ir padarytus nuostolius juos sulaikiusioji šalis privalo atlyginti. Jeigu kontrabanda sudaro daugiau nei pusę viso krovinių, gali būti konfiskuotas neutralios valstybės laivas, o jį sunaikinti galima tik po to, kai bus imtasi priemonių įgulai, keleiviams ir laivo dokumentams išgelbėti.

1907 m. XII Hagos konvencija numatė įsteigti *Tarptautinį prizų teismą*, tačiau ši konvencija nebuvo ratifikuota, todėl neišgaliojo.

Pridursime, kad neutralios valstybės laivai, net ir gabenantys kontrabandą, gali būti sulaikomi tik atvirojoje jūroje arba kariaujančios valstybės teritorinėje jūroje.

Karine kontrabanda nelaikomi daiktai ir medžiagos, kurios nenaudojamos kare (prabangos daiktai, paštas, turinčios paklausą prekės), taip pat sužeistųjų ir ligonių, net jeigu jie yra priešininko laivuose– ligoninėse ar transporto priemonėse, daiktai. Praktiškai ir Pirmojo, ir Antrojo pasaulinių karų metu prekiniai laivai, neatsižvelgiant į jų vėliavą, dažniau būdavo nuskandinami, pirmiausia išgelbėjus jų įgulas, o ne konfiskuojami, ypač po to, kai buvo sukurti povandeniniai laivai.

Jūrų akvatorijai taikomas bendrasis, kaip ir visai valstybės teritorijai, kuri yra neliečiama, režimas. Neutralios valstybės teritorinė jūra negali tapti karo veiksmų teatru. Tuo atveju, kai priešininko persekiojamas kariaujančios valstybės laivas įplaukia į neutralios valstybės vandenį, persekiojimas turi būti nutraukiamas.

1907 m. XIII Hagos konvencijos 10 straipsnis sako, kad per teritorinę neutralios šalies jūrą tranzitu plaukiantis kariaujančios šalies karo laivas nepažeidžia jos neutraliteto.

Plaukiant tranzitu, leidžiami tiek įprasti, tiek priverstiniai, t.y. dėl ypatingų aplinkybių, gresiančių laivo saugumui, įvykų sustojimai. Dėl to vienos iš kariaujančių šalių karo laivai gali būti įleidžiami į neutralios valstybės uostus ne ilgiau kaip 24 val. tam, kad jie galėtų pašalinti avarijos ar gedimo padarinius, papildyti maisto produktų, degalų ar vandens atsargas ir laimingai pasiekti artimiausią savo uostą. Viename uoste ne-

gali stovėti daugiau kaip trys kariaujančios šalies laivai. Jei karo laivas per nurodytą laiką nepaliko uosto, išskyrus atvejus, kai tai įvyksta dėl rimtų gedimų arba blogo oro, neleidžiančių išplaukti į jūrą, neutrali valstybė gali sulaikyti kariaujančios šalies karo laivą ir internuoti jo įgulą (1907 m. XIII Hagos konvencijos 12–14 str.).

Pastaraisiais metais daugelis valstybių tiek taikos, tiek ginkluoto konflikto metu draudžia įplaukti į jų uostus branduolinę energiją naudojantiems ir branduolinį ginklą gabenantiems laivams.

Kariaujančių šalių sanitariniams laivams ir pakrantės gelbėjimo laivams netaikomi apribojimai, kurie galioja karo laivams, esantiems teritorinėje jūroje ir neutraliuose uostuose (II ŽK 32 str. ir I PP 22 – 23 str.).

Neutralitetas ir karo veiksmai oro erdvėje iki šiol nėra pakankamai reglamentuoti, todėl aviacijos veiksmai neutralioje oro erdvėje reguliuojami vadovaujantis bendrosiomis humanitarinės teisės normomis.

Kariaujančios šalys privalo gerbti neutralios valstybės oro erdvės neiečiamumą. Kariaujančios šalies skraidomajam aparatui įskridus į neutralios valstybės oro erdvę, pastaroji privalo imtis visų turimų priemonių, kad pažeidėjas paliktų minėtą oro erdvę, arba priversti orlaivį ar kitą skraidomąjį aparatą nusileisti, o vėliau internuoti jame esančius asmenis. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, Šveicarija 1940 m. internavo arba numušė daugiau kaip 200 į jos oro erdvę įsiveržusių vokiečių, anglų ir amerikiečių orlaivių.

Skraidomojo aparato avarijos atveju jam galima leisti nutūpti ant žemės ar ant vandens neutralioje erdvėje. Taip pat internuojama atvirojoje jūroje avariją patyrusio orlaivio, kurį paėmė neutralus laivas, įgula.

Pagal I PP 31 straipsnį orlaiviai gali skristi virš neutralios valstybės teritorijos tik esant išankstiniam susitarimui. Sanitarinis orlaivis, skrendantis be neutralios valstybės sutikimo, turi imtis visų priemonių, kad būtų pranešta apie tokį skrydį ir jis būtų atpažintas. Priešingu atveju, prieš rengiantis tokį orlaivį pulti, jam turi būti duodamas įsakymas nusileisti ant žemės arba ant vandens. Nusileidęs orlaivis tikrinamas, siekiant nustatyti, ar jis tikrai yra sanitarinis. Po patikrinimo paaiškėjus, kad orlaivis nėra sanitarinis, jis sulaikomas, o jame buvę asmenys internuojami.

Neutrali valstybė neturi teisės teikti aviacijos technikos kariaujančioms valstybėms, tačiau negali drausti tai daryti privačioms firmoms.

Kariaujančios valstybės neutralių šalių civilinę aviaciją kontroliuoja analogiška tvarka, kokia reglamentuojama ir neutralių jūrų laivų kontrolė. Jeigu civilinis orlaivis vykdo veiklą, nesuderinamą su neutralitetu, jis gali būti konfiskuotas.

Tarptautinės humanitarinės teisės sutartyse neutralios valstybės minimos kaip humanitarinės pagalbos teikėjos. 1949 m. Ženevos konvencijose ir jų papildomuose protokoluose numatyta, kad neutraliose valstybėse gali būti hospitalizuojami sergantys ir sužeisti karo belaisviai (III ŽK 109 str. 2 d.); priglaudžiami iš karo veiksmų zonos evakuoti vaikai iki 15 metų, dėl karo tapę našlaičiais ar atskirti nuo savo šeimų (IV ŽK 24 str.; I PP 78 str.) ir kt. Konvencijose neutralios valstybės minimos reglamentuojant tam tikrų kategorijų globojamų internuotų asmenų, ypač vaikų, nėščių moterų, maitinančių ir turinčių mažamečių vaikų motinų, ir kt. evakuacijos arba repatriacijos klausimus (IV ŽK 132 str. 2 d.). Neutralioms šalims taip pat leidžiama iš savo teritorijų atlikti pagalbos teikimo akcijas nepakankamai atsargomis aprūpintiems konflikto šalies civiliams gyventojams (I PP 70 str.). Tokios akcijos nėra laikomos neutraliteto pažeidimu.

Be to, visos neutralios ar kitos konflikte nedalyvaujančios šalys gali atlikti *valstybių globėjų* funkcijas, kartu vykdydamos svarbiausiąją savo priedermę – konflikto metu laikydamosi humanitarinės teisės normų.

Neabejojama, kad kariaujanti valstybė gali bandyti pažeisti neutraliteto teisę. Todėl neutralios valstybės ginkluotosios pajėgos privalo tiksliai žinoti, kurį laiką galioja ši teisė, kad galėtų adekvačiai reaguoti į neutraliteto pažeidimus. Karinių priemonių taikymas turi atitikti situaciją. Pavyzdžiui, įvykus lokaliems ar atsitiktiniams neutralios erdvės pažeidimams, kariaujanti valstybė turi būti įspėjama. Įspėjimas gali būti bendrojo pobūdžio arba susijęs su konkrečiais pažeidimais. Kai pažeidimai yra šurkštūs ir įvykdomi dažnai, gali būti panaudota ginkluota jėga, tačiau atsakomieji neutralios valstybės veiksmai gali būti vykdomi tik iki tol, kol bus nutrauktas neutraliteto pažeidimas.

8. KARO DALYVIŲ TEISINIS STATUSAS

Karo dalyviais laikomi ne visi kariaujančių valstybių gyventojai, o tik aiškiai apibrėžta jų dalis – teisėti karo dalyviai, kurių veiksmams suteikiamas valstybinis, bet ne privatus pobūdis ir kuriems be išimties taikomi karo įstatymai ir papročiai. Tai pirmiausia visų ginkluotųjų pajėgų kariai. Valstybių ginkluotosios pajėgos yra tiesioginiai ir pagrindiniai karo veiksmų dalyviai, vienas iš tų objektų, prieš kuriuos priešininkas gali naudoti teisėtas naikinimo priemonės ir vykdyti tiesioginius karo veiksmus.

Nors tarptautinės humanitarinės teisės konvencijose dažnai kalbama apie ginkluotąsias pajėgas, tačiau jų samprata pirmą kartą apibrėžta I PP 43 straipsnyje, kuriame nurodoma, kad „ginkluotąsias pajėgas sudaro visos organizuotos ginkluotosios pajėgos, grupės ir daliniai, kuriems vadovauja asmuo, atsakingas šaliai už savo pavaldinių elgesį, [...] ir paklūsta vidaus disciplinos sistemai, kuri, *inter alia*, privalo užtikrinti tarptautinės teisės normų, taikomų ginkluotų konfliktų metu, laikymąsi“.

Priklausymo ginkluotosioms pajėgoms faktas susijęs su daugeliu svarbių teisinių padarinių, todėl tarptautinė teisė teikia didelę reikšmę teisingam šios kategorijos karo dalyvių apibrėžimui.

Prisiminkime, kad viduramžiais vien riteriai turėjo teisę naudoti ginklą, kiti galėjo tik pretenduoti į ginklanešius. Ne tik už ginklo naudojimą, bet ir už jo turėjimą paprasti mirtingieji buvo žiauriai baudžiami. Tokios padėties priežasčių aiškinti neverta. Palaipsnui armija tapo masiškesne struktūra, augo jos pagalbinio personalo skaičius. Į karą buvo įtraukiama vis daugiau civilių gyventojų, kurių nemenką dalį sudarė sukilę asmenys, savanoriai, pasipriešinimo judėjimų dalyviai, partizanai. Humanitarinė teisė palaipsnui šias jėgas legalizavo, kartu nustatė joms ir tam tikras sąlygas.

Visa humanitarinė teisė grindžiama principu, kad jėga gali būti panaudota tik prieš asmenis, kurie patys taiko jėgą arba ja grasina. Paprasčiau tariant, kurie naudoja ar turi teisę naudoti jėgą, vadinami *kombatantais*, arba kariaujančiaisiais. Asmenys, kurie nėra kombatantai, – gana plati žmonių, kuriems taikoma tarptautinės humanitarinės teisės apsauga, kategorija. Jie, kiek tai įmanoma, neturi tapti puolimo arba prievartos objektu. Taigi, kaip minėjome, pagal dalyvavimo karo veiksmuose faktą, atliekamų pareigų pobūdį ir suteikiamos tarptautinės teisinės apsaugos

apimtį visi teisėti karo dalyviai skirstomi į dvi grupes – kombatantus (kariaujančiuosius) ir nekombatantus (nekariaujančiuosius).

Kombatantai (pranc. *combattants* – kautynių dalyviai) yra konflikto šalies visų rūšių reguliariųjų ginkluotųjų pajėgų nariai, turintys teisę tiesiogiai dalyvauti karo veiksmuose. Kiekviena valstybė savo vidaus įstatymais nustato ginkluotųjų pajėgų kiekybinę ir kokybinę sudėtį, jų struktūrą ir vadovavimo organus, formavimo ir komplektavimo tvarką, apginklavimo reikalavimus bei naudotinas ginklų rūšis ir kitus komponentus.

Kombatantai, kaip teisėti karo veiksmų dalyviai, gali naudoti jėgą (dėl to žūsta žmonės arba padaroma materialinė žala) ir nebūti asmeniškai atsakingi už tokius veiksmus ar padarinius, išskyrus atvejus, kai jų veiksmuose nustatomi nusikalstamos veikos požymiai. Kombatantai taip pat gali būti naikinami tol, kol pasiduoda, tačiau jų sužeidimo ar patekimo į nelaisvę atvejais taikomos visos humaniškos kariavimo ir apsaugos nelaisvėje taisyklės.

Kartu reikia pabrėžti, kad kombatantas neturi visiškos veiksmų laisvės, nes negali naudoti draudžiamų kariavimo metodų bei priemonių ir privalo laikytis tarptautinės humanitarinės teisės, taikytinos ginkluotų konfliktų metu, reikalavimų. Kombatantas, pažeidęs šiuos reikalavimus, savo teisinio statuso nepraranda, tačiau už padarytą karo nusikaltimą gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Patekę į priešininko rankas kombatantai turi teisę reikalauti, kad su jais būtų elgiama kaip su karo belaisviais.

Remiantis šiais kriterijais galima apibrėžti kombatanto statusą. Jis suprantamas kaip teisių ir pareigų, kurios pagal tarptautinę teisę suteikiamos visiems aktyvių kovos veiksmų dalyviams ir kurias privalo gerbti visi kovojuojantieji, visuma. Pagrindinė sąlyga, kad asmuo būtų pripažintas kombatantu, yra jo dalyvavimas kovos veiksmuose valstybės vardu ir interesais jos reguliariųjų ar nereguliacinių ginkluotųjų pajėgų sudėtyje.

Ginkluotų konfliktų teisės raidos istorija liudija, kad asmenų, priskiriamų kombatantams, kategorija nuolat plečiama. 1907 m. IV Hagos konvencijoje dėl sausumos karo įstatymų ir papročių terminai „kombatantai“ ir „nekombatantai“ neįtraukiami, o kariaujančiųjų šalių ginkluotųjų pajėgų nariai skirstomi į „kovojančiuosius“ ir „nekovojančiuosius“. „Kovojančiųjų“ kategorijai ši Konvencija priskiria armiją, savigynos ir savanorių būrius bei, esant tam tikroms sąlygoms, ir neužimtos teritorijos gyventojus, kurie artinantis priešininkui savanoriškai imasi ginklo. Pate-

kę į priešą nelaisvę, tiek „kovojuantieji“, tiek „nekovojuantieji“ naudojami karo belaisvių teisėmis, nes taikant humanitarinės teisės nuostatas tarp jų nedaroma jokio skirtumo. Toks kovojančių ir nekovojančių asmenų statuso sutapatinimas nesukeldavo jokių teisinių padarinių, nors „kovojuantysis“ ir turėjo teisę nešiotis ginklą.

Kombatanto statusas pasidarė aiškesnis priėmus 1949 m. III Ženevos konvenciją dėl elgesio su karo belaisviais. Konvencijos 4 straipsnyje įtvirtinti 1907 m. IV Hagos konvencijos keturi kriterijai, kuriems esant galima naudotis karo belaisvio teisėmis. Taip pat buvo sudarytas sąrašas asmenų, kurie karo nelaisvės režimo sąlygomis priskiriami teisėtų kombatantų kategorijai. Tai:

1) konflikto šalies ginkluotųjų pajėgų, taip pat savignos ir savanorių būrių, įeinančių į šių ginkluotųjų pajėgų sudėtį, nariai;

2) kitų savignos ir savanorių būrių nariai, įskaitant įeinančius į organizuoto pasipriešinimo judėjimus, priklausančius konflikto šaliai ir veikiančius tiek savo teritorijoje, tiek ir už jos ribų, net kai ši teritorija okupuota, jeigu tokie savignos arba savanorių būriai, įskaitant organizuoto pasipriešinimo judėjimus, atitinka šiuos reikalavimus:

- a) turi atsakingą už savo pavaldinius vadą;
- b) turi sutartinį skiriamąjį, gerai matomą iš toli ženklą;
- c) atvirai nešiojasi ginklus;
- d) vykdo savo operacijas laikydamiesi karo įstatymų ir papročių;

3) pasipriešinimo judėjimų ir ginkluotųjų pajėgų, pavaldžių priešui nepripažintai valdžiai, nariai;

4) nacionalinio išsivadavimo judėjimų, kovojančių su kolonijine valdžia, svetimšalių okupacija ir rasistiniais režimais, dalyviai;

5) neokupuotos šalies gyventojai, kurie priešui artėjant spontaniškai griebiasi ginklų, kad pasipriešintų įsiveržusioms pajėgoms, nespėję susiburti į reguliariusius ginkluotus būrius, jeigu atvirai nešiojasi ginklus ir laikosi karo įstatymų ir papročių;

6) JT ir grupės valstybių ginkluotųjų pajėgų, suformuotų pagal ST mandata remiantis JT Chartijos 42 straipsniu, nariai.

Kombatantais nelaikomi medicinos ir religinis personalas, net ir tuo atveju, kai jam priklausantys asmenys yra ginkluotųjų pajėgų nariai ir kai jiems netaikomas karo belaisvio statusas.

I PP 44 straipsnio 3 punktas konkretina kai kurias kombatantams taikomas sąlygas, nurodydamas, kad jie privalo išsiskirti iš civilių gyventojų, kai dalyvauja puolime, karinėje operacijoje ar kai rengiamasi puolimui. Ginkluotų konfliktų metu būna situacijų, kai dėl karo veiksmų pobūdžio ginkluotas kombatantas negali išsiskirti iš civilių gyventojų, todėl jis išsaugo kombatanto statusą tik jei atvirai nešiojasi ginklą kiekvieno karinio susidūrimo metu ir tada, kai jį, vykstant pajėgų išsidėstymui prieš puolimą, kuriame jis turi dalyvauti, mato priešininkas.

Valstybių ginkluotųjų pajėgų nario sąvoką apibrėžia nacionaliniai įstatymai. Pagal Lietuvos Respublikos įstatymus gynybos nuo agresijos (karo) metu kombatantais gali būti privalomosios (pradinės ar įrašytieji į aktyvųjį rezervą), profesinės arba savanorių karo tarnybos kariai, Lietuvos karo akademijos kariūnai, Valstybės sienos apsaugos tarnybos, specializuotų policijos dalinių pareigūnai, kovinių piliečių ir jų organizacijų ginkluoto pasipriešinimo (partizanų) vienetų, kovinių Šaulių sąjungos būrių, pavaldžių ginkluotųjų pajėgų vadui, nariai. Nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme numatyta, kad agresijos ar kitu prievartos prieš Lietuvos valstybę atveju kiekvienam pasipriešinimo dalyviui taikomas kombatanto statusas pagal tarptautinės teisės aktus.

Lyginant šias nuostatas su tarptautinės humanitarinės teisės normomis, susijusiomis su kombatanto statusu, galima pastebėti, jog nei 1907 m. Hagos, nei 1949 m. Ženevos konvencijose bei jų papildomuose protokoluose nevartojamas žodis „partizanas“, nors partizaninės kovos papročiai pradėjo formuotis jau XIX a., o partizaninis judėjimas Antrojo pasaulinio karo metu Vokietijos ir jos sąjungininkių okupuotose teritorijose įgavo platų užmojį.

Su partizanų statusu susiję klausimai išliko aktualūs ir pokario laikotarpiu – partizaniniai karai Azijos, Afrikos ir Lotynų Amerikos šalyse pasidarė dažnas reiškinys, būdingas tiek tarptautiniams, tiek netarptautiniams ginkluotiems konfliktams, o kai kuriuose iš jų partizaniniai veiksmai ilgą laiką buvo svarbiausia ginkluotos kovos forma.

Iš anksčiau minėtų konvencijų ir kitų dokumentų tekstų galima suprasti, kad partizanų būriai yra prilyginami saviginos arba savanorių, įskaitant ir organizuoto pasipriešinimo judėjimus, būriams, todėl partizaninė kova yra teisėta (III ŽK 4 str.), o patys partizanai pripažįstami kombatantais, jeigu jie atitinka III ŽK 4 ir I PP 44 straipsniuose nurodytus reikalavimus.

Karo teisė iš principo neleidžia asmenims, gyvenantiems okupuotoje teritorijoje, bet nepriklausantiems ginkluotosioms pajėgoms (kas sudaro ginkluotąsias pajėgas, nurodoma I PP 43 straipsnyje), priešintis ginklu okupavusiai valstybei, nes tai gali sukelti terorizmą.

Labai svarbus reikalavimas kombatantams – išsiskirti iš civilių gyventojų, tačiau I PP 44 straipsnio 3 punkte ir čia numatyta išimtis, t. y. aplinkybė, kuriai esant galima nepaisyti šio reikalavimo, – kai tai neįmanoma dėl karo veiksmų pobūdžio. Diplomatinės konferencijos diskusijose, vykusiose priimant I PP, buvo pabrėžta, kad panašios situacijos galimos tik karinės okupacijos sąlygomis ir nacionalinio išsivadavimo karų metu. Tokiais atvejais kombatantams leidžiama veikti pogrindyje, slėptis tarp taikių gyventojų. Tada jie tampa partizanais. Tačiau ir tokiomis aplinkybėmis jie privalo nešiotis ginklą, kad būtų atpažinti kaip kombatantai, nors dėl suprantamų priežasčių kartais ginklą tenka slėpti.

Todėl abejojame, ar tarptautinės teisės vadovyje „Tarptautinės teisės apybraižos“ (1985 m.) pateiktas apibrėžimas, kad „partizanais laikomi asmenys, organizuoti į būrius, neįeinančius į reguliariąją kariuomenę, kariuoną priešininko užnugaryje teisingą karą prieš užsienio grobikus“ (83, p. 438), yra tikslus, nes čia nekalbama apie kitas I PP 44 straipsnio 3 punkto sąlygas, išskiriančias kombatantus (partizanus) iš civilių gyventojų. Kartu manome, kad Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymo 7 skyriaus II skirsnio nuostatos ir Lietuvos Respublikos ginkluotos gynybos ir pasipriešinimo agresijai įstatymo 12 straipsnio norma dėl Lietuvos priešinimosi agresoriui galimybės visomis jai prieinamomis priemonėmis, taip pat ir partizaniniais veiksmais, atitinka visuotinai pripažintus tarptautinės humanitarinės teisės aktų reikalavimus.

Nekombatantai – tai dažniausia visi civiliai gyventojai, kurie nesinešioja ginklo bei jo nenaudoja ir realiai nedalyvauja naudojant jėgą prieš priešininką.

Kitą nekombatantams priskiriamų asmenų grupę sudaro ginkluotąsias pajėgas lydintys, tačiau joms nepriklausantys asmenys, pavyzdžiui, karo laivų ir skraidomųjų aparatų ekipažų dalyviai – civiliai asmenys; žurnalistai, karo korespondentai ir reporteriai, karo juristai, intendantai, darbo komandų ar laidotuvių tarnybų nariai, asmenys, atliekantys ginkluotųjų pajėgų padalinių buitinio aptarnavimo darbus, medicinos ir

sanitarinio transporto, laivų–ligoninių ir sanitarinių laivų (skraidomųjų aparatų) personalas, visų religijų dvasininkai.

Nekombatantai neturi teisės dalyvauti kovos veiksmuose – tai vienas pagrindinių požymių, skiriančių juos nuo kombatantų. Prieš nekombatantus negali būti naudojami ginklai, o savo turimus ginklus jie gali naudoti tik savigynai ir jiems patikėtam turtui ginti. Jeigu nekombatantai tiesiogiai dalyvauja kovos veiksmuose, jie automatiškai tampa kombatantais ir patiria visas su šiuo faktu susijusias pasekmes.

Patekę į nelaisvę nekombatantai naudojami tokia pat tarptautine teisine apsauga kaip ir kombatantai, t.y. jie tampa karo belaisviais, išskyrus medicinos ir religinį personalą, kuriems taikomos III ŽK nuostatos.

Iš visų anksčiau išvardytų nekombatantų kategorijų išoriškai gana sunku atskirti kombatantus – sausumos kariuomenės, karinių jūrų ir oro pajėgų narius nuo nekombatantų – žurnalistų, karo korespondentų, teisės patarėjų, intendantų, nes pastarieji gali priklausyti ginkluotųjų pajėgų specialiesiems padaliniais arba tikrai lydėti ginkluotųjų pajėgų padalinius, patys nebūdami jų nariais. Be to, abiem atvejais jie gali dėvėti karinę uniformą, todėl juos labai sunku atskirti nuo kitų teisėtai kariaujančiųjų, ypač iš didesnio nuotolio. Neatsižvelgdama į tai, tarptautinė teisė iš esmės skirtingai reglamentuoja kombatantų ir nekombatantų galimo ginklų panaudojimo sąlygas.

Žurnalistai, atliekantys pavojingas profesines pareigas ginkluoto konflikto teritorijoje, laikomi civiliais, t. y. nekombatantais, su sąlyga, jeigu jie neatlieka veiksmų, nesuderinamų su jų statusu, ir nepažeidžia karo korespondentų, akredituotų ginkluotosiose pajėgose, veiklos taisyklių. Patekę į priešų rankas, jie yra laikomi karo belaisviais ir saugomi kaip ir kiti civiliai gyventojai. Žurnalistų statusą patvirtina vyriausybės institucijos išduotas asmens pažymėjimas.

Ginkluotųjų pajėgų teisės patarėjai. Tam, kad tiksliai būtų laikomasi tarptautinės teisės normų, valstybės visada, o kariaujančios šalys – ginkluoto konflikto metu privalo užtikrinti, kad būtų juridiniai patarėjai, kurie prireikus galėtų atitinkamu lygiu patarti karo vadams, kaip taikyti humanitarinės teisės dokumentus, ir šiuo klausimu tinkamai instruktuoti ginkluotąsias pajėgas (I PP 82 str.).

Kariniai patarėjai ir instruktoriai – civiliai asmenys ar kariai, esantys

kariaujančios valstybės politinės ar karinės vadovybės žinioje tam, kad teiktų jai patarimus politikos klausimais ar apmokytų užsienio valstybių karius naudotis teikiama technika ir ginkluote.

Tarptautinė teisė jų statuso nenumato. Tai nustatoma suinteresuotų valstybių sudaromose tarptautinėse dvišalėse sutartyse, kuriomis jiems suteikiamas iš dalies taikomas diplomatinis imunitetas ir privilegijos. Kariniai patarėjai ir instruktoriai, kaip ir teisės patarėjai, neištraukiami į kariaujančios valstybės ginkluotųjų pajėgų sudėtį ir pagal savo teisinę padėtį priskiriami nekombatantams. Jie neturi dalyvauti kovos veiksmuose, nors ir gali turėti asmeninį ginklą, naudotiną savigynai.

Parlamentaras (pranc. parler – kalbėti) – vienos iš kariaujančiųjų šalių oficialus asmuo (dažniausia karininkas), įgaliotas derėtis su priešininku kovos veiksmų zonoje. Parlamento ir priimančios jį šalies teisės ir pareigas sausumos karo metu reguliuoja 1907 m. IV Hagos konvencijos priedo III skyrius; jūrų karo metu – papročiai ir normos, analogiškos nurodytosioms šiame Priede.

Vienas seniausių ir labiausiai gerbiamų tarptautinių papročių – parlamentaro neliečiamumas. Šia teise naudojasi tiek pats parlamentaras, tiek ir jį lydintieji: trimitininkas arba būgnininkas, asmuo, nešantis baltą vėliavą, ir vertėjas. Parlamentaras įgaliojamas vesti derybas dėl: ugnies nutraukimo, sužeistųjų ir lavonų surinkimo, moterų ir vaikų iš apsuptos tvirtovės išvedimo, tvirtovės pasidavimo, pasipriešinimo nutraukimo ir t.t.

Karo vadas, pas kurį buvo pasiūstas parlamentaras, ne visais atvejais privalo jį priimti. Vadas gali imtis reikiamų priemonių, kad sukliudytų parlamentarui įvykdyti pavestą užduotį – rinkti žinias apie priešininką. Jeigu nustatoma, kad parlamentaras piktnaudžiauja savo padėtimi, jis gali būti laikinai sulaikytas. Parlamentaras praranda neliečiamumo teisę, jeigu bus neabejotinai įrodyta, jog jis savo privilegijuotą padėtį panaudojo tam, kad sukurstytų išduoti arba pats išduotų.

Antrojo pasaulinio karo metu buvo daug atvejų, kai vokiečių fašistai ir japonų militaristai nužudydavo parlamentarus ir juos lydinčius asmenis, tuo šturkščiai pažeisdami tarptautinės teisės normas. Tokius jų veiksmus pasmerkė Niurnbergo ir Tokijo TKT.

Žvalgas – tai teisėtas kombatantas, asmuo, priklausantis kariaujančios valstybės ginkluotosioms pajėgoms, dėvintis jos uniformą, prasiskverbęs į priešininko kariuomenės veiksmų rajoną ir turintis tikslą surinkti

žinių apie jį. Priešininko sulaikytas renkantis žinias žvalgas tampa karo belaisviu (1907 m. IV Hagos konvencijos Priedo II skyrius).

Ne tik žvalgai, bet ir oro desanto parašiutininkai, *komandų*³ nariai, išlaipinti iš katerių, skraidomųjų aparatų ar povandeninių laivų, yra teisėti kombatantai, nesvarbu, ar jie kovoja su priešininku tiesiog frontė, ar užnugaryje (savo ar priešininko okupuotoje teritorijoje), ar atlieka žvalgybos veiksmus, ar vykdo diversijos aktus. Žvalgybos veiksmai ir diversijos aktai ypač dažnai buvo vykdomi Antrojo pasaulinio karo metais vokiečių okupuotose teritorijose. Tokie žvalgų veiksmai tarptautinės teisės požiūriu laikomi ne diversijomis, o pačiais paprasčiausiais kovos veiksmais, neatsižvelgiant į tai, kur jie buvo vykdomi – priešininko užnugaryje ar okupuotoje teritorijoje.

Mūsų nuomone, diversijas gali vykdyti arba atitinkamos valstybės piliečiai, padedantys priešininkui, arba šnipai. Už tai jie pagal nacionalinius įstatymus yra traukiami baudžiamajon atsakomybėn. Neatsitiktinai Lietuvos Respublikos galiojantys baudžiamieji įstatymai diversiją priskiria ne karo nusikaltimų, o itin pavojingų valstybinių nusikaltimų kategorijai (BK 66 str.).

Šnipas – tai asmuo, veikias slapta arba prisidengęs apgaulingu pretekstu, renkantis ar bandantis rinkti žinias vienos iš kariaujančių šalių veiksmų rajone ir turintis tikslą jas perduoti priešingai šaliai. Taip šnipo sąvoka apibrėžiama 1907 m. IV Hagos konvencijos Priedo 29 straipsnyje. Sulaikytas vietoje, šnipas neturi belaisvio statuso ir gali būti teisiamas.

Taigi tarptautinė teisė šiuo atveju nurodo tik šnipo atliekamų veiksmų pobūdį, o konkretų apibrėžimą palieka nacionalinių įstatymų ir teismų (taip pat ir karo tribunolų) kompetencijai. Todėl ypatingo dėmesio nereikia skirti anksčiau nurodytai normai, taikomai išimtinai šnipinėjimui ne kur nors kitur, sakykime, kariaujančios šalies teritorijoje, toli nuo karo veiksmų teatro, o būtent „vienos iš kariaujančių šalių veiksmų rajone“.

Žinoma, šnipinėjama ne tik karo, bet ir taikos metu, tačiau pastaruo-

³Komandos (angl. *commando* – būrys) – Didžiosios Britanijos ginkluotųjų pajėgų specialiosios paskirties jūrų pėstininkų daliniai, kurių paskirtis – vykdyti diversinius žvalgybos veiksmus prieš užnugaryje. Tokie daliniai, JAV vadinami „reindžers“ (angl. *raungers*), buvo naudojami Antrojo pasaulinio karo metu.

ju atveju tarptautinė teisė savo dokumentuose neįtvirtina visuotinai taikomų principinių nuostatų. Kiekviena valstybė turi pati nustatyti, kokia informacija yra slapta, kokią leidžiama ar draudžiama rinkti, kokia turi būti saugoma ir pan. Lietuvoje tai numatyta Valstybės ir tarnybos paslapčių įstatyme (66), o atsakomybę už šnipinėjimą nustato Lietuvos Respublikos BK 63 straipsnis.

Šnipinėjimas karo metu pripažįstamas tarptautinės teisės pažeidimu, už kurį asmuo gali būti teisiamas pagal jį sulaikiusios valstybės įstatymus. Atsižvelgiant į tarptautinės teisės taikymo nacionalinio išsivadavimo karams ir kitas aplinkybes, I PP dėl šnipinėjimo įtvirtintos naujos nuostatos. Šio protokolo 46 straipsnio 3 punktą skelbia: „Konflikto šalies ginkluotųjų pajėgų narys, nuolat gyvenantis priešiškos šalies okupuotoje teritorijoje ir šalies, kuriai jis priklauso, vardu renkantis ar mėginantis šioje teritorijoje rinkti informaciją, turinčią karinę vertę, nelaikomas šnipinėjančiu, jei informaciją renka neapsimetinėdamas ir sąmoningai nesislėpdamas. Be to, toks asmuo nepraranda teisės į karo belaisvio statusą ir su juo negalima elgtis kaip su šnipu, jei tik jis nesugautas šnipinėjant“.

Ši formulė reiškia, kad okupuotų teritorijų gyventojai neturi būti laikomi šnipais, jeigu jie lengvai randa ginkluotąsias pajėgas dominančią informaciją. Kita vertus, I PP 46 straipsnis, išimtinai skirtas šnipinėjimui ir šnipams, kurie yra priešiškos pusės ginkluotųjų pajėgų nariai, tik išplečia jų teises, numatytas 1907 m. Hagos konvencijoje.

Ginkluotųjų pajėgų narys – šnipas, kaip minėta anksčiau, nesinaudoja karo belaisvio statusu, jei jis paimamas į nelaisvę tuo metu, kai šnipinėja. Su juo negalima elgtis kaip su šnipu, jeigu jis rinko arba bandė rinkti informaciją būdamas uniformuotas arba jeigu po to, kai jis, baigęs šnipinėjimo veiklą priešininko okupuotoje teritorijoje, grįžo į savo ginkluotąsias pajėgas.

Kartais neteisingai sutapatinamos šnipo ir karo žvalgo sampratos. Čia svarbiausias skiriamasis požymis yra karinė uniforma, liudijanti žvalgo priklausomybę konflikto valstybės ginkluotosioms pajėgoms.

Jau keleta šimtmečių tarptautiniuose ir vidaus konfliktuose dalyvauja **samdiniai**. Visais laikais dėl beatodairiško noro praturtėti, karo įstatymų ir papročių ignoravimo jie turėjo nepavydėtiną reputaciją. Tačiau nei 1907 m. Hagos konvencijų nuostatai, nei 1949 m. Ženevos konvencijos, nei tarptautinės paprotinės teisės normos neribojo jų, kaip kariau-

jančiųjų ir kaip karo belaisvių, teisių. Samdiniai ne kartą dalyvavo diversinėje ir teroristinėje veikloje, kolonizavimo akcijose, vykdytose Afrikos šalyse, dažnai būdavo pasitelkiami nuverčiant teisėtas vyriausybes ir destabilizuojant vidaus padėtį Afganistane, Angoloje, Nikaragvoje, Kongoje ir kitur. Nusikalstama samdinių panaudojimo praktika ne kartą buvo ryžtingai smerkiama daugelyje tarptautinių konferencijų ir forumų. Po ilgų debatų dėl samdinio ir savanorio statuso diplomatinėje konferencijoje priimtame I PP 47 straipsnyje buvo suformuluotas samdinio apibrėžimas.

Samdinys – tai asmuo, kuris:

a) specialiai užverbuotas vietoje arba užsienyje kovoti ginkluoto konflikto metu;

b) iš tikrųjų tiesiogiai dalyvauja karo veiksmuose;

c) karo veiksmuose dalyvauja daugiausia dėl asmeninės naudos ir iš tikrųjų konflikto šalies ar jos vardu jam yra pažadėtas materialinis atlyginimas, gerokai viršijantis atlyginimą, pažadėtą ar mokamą to paties rango ir atliekantiems tokias pat funkcijas kombatantams, priklausantiems tos šalies ginkluotosioms pajėgoms;

d) nėra nei konflikto šalies pilietis, nei asmuo, nuolat gyvenantis konflikto šalies kontroliuojamoje teritorijoje;

e) nėra konflikto šalies ginkluotųjų pajėgų narys ir

f) nėra siūstas valstybės, kuri nėra konflikto šalis, kaip jos ginkluotųjų pajėgų narys oficialiai užduočiai įvykdyti.

Manome, kad tikslinga pakomentuoti kai kuriuos šio apibrėžimo punktus.

Kalbant apie samdinio verbavimą, visai nesvarbu, kas jį užverbavo – speciali organizacija, privatus asmuo ar vienos iš kariaujančiųjų šalių atstovas. Pagrindinis verbavimo tikslas – pasiekti, kad samdinys kariaujančios šalies pusėje dalyvautų aktyviuose karo veiksmuose. Apibrėžime nekalbama apie konkrečią materialinio atlyginimo formą – reguliarios tai ar vienkartinės (už nužudytą priešininką, paimtą belaisvį, už karinės technikos sunaikinimą ir pan.) išmokos. Svarbiausia, kad materialinis atlyginimas gerokai viršytų analogiško rango tos šalies kombatanto atlyginimą. Apibrėžime numatyti kriterijai tiksliai atskiria samdinius nuo karinių patarėjų, pasiūstų į tarnybą užsienio kariuomenėje tarpvalstybiniu susitarimu ir tiesiogiai nedalyvaujančių karo veiksmuose.

Kaip matome, tam, kad būtų pripažintas samdiniu, asmuo turi atitikti visus šešis nustatytus kriterijus. Toks ganėtinai ribojantis apibrėžimas, užsienio teisės teorijos specialistų nuomone, verčia manyti, kad atsiras labai mažai asmenų, kuriuos galima būtų priskirti samdinių kategorijai.

Pažymėsime, kad diskusijų kyla ir dėl atsakomybės už samdinių veiksmus, nes nė viena valstybė nesirengia už juos atsakyti, ypač už jų padarytą materialinę žalą. Kita vertus, vadovaujantis suvereniteto lygybės principu, valstybė atsakinga už savo organų veiksmus, jeigu jais nebuvo užkirstas kelias fizinių asmenų nusikalstamoms veikoms, konkrečiu atveju samdinių dalyvavimui kovojant prieš kitas nepriklausomas šalis. Valstybės atsakomybės principas, reikalaujantis, kad iš jos teritorijos nekiltų grėsmė kitoms valstybėms, yra svarbus šiuolaikinės tarptautinės teisės principas.

Samdinys, nors ir nėra kombatantas, tiesiogiai dalyvauja ginkluotame konflikte, todėl jo veiksmai pagal TKT statutus kvalifikuojami kaip karo nusikaltimai ir nusikaltimai žmonijai. Pavyzdžiui, 1976 m. Angoloje buvo teisiami 13 samdinių. Teismo procesas įrodė šiuolaikinės tarptautinės teisės veiksmingumą – buvo griežtai nubauti tie, kurie bando apeiti taisykles, taikomas tarptautinių ginkluotų konfliktų metu. Nuteisti ne tik patys samdiniai, bet ir pasmerkta agresyvių valstybių praktika naudoti samdinius prieš tautas, kovojančias su kolonializmu ir rasizmu. Procesas įtikinamai parodė, kad tarp samdinių ir kombatantų nėra nieko bendra, tačiau ginkluotų konfliktų teisė nėra numačiusi normų, reguliuojančių samdinių panaudojimo ir jų apsaugos klausimus.

Į tai buvo atsižvelgta priimant I PP, kuriame numatyta, kad samdinys neturi teisės naudotis kombatanto ar karo belaisvio statusu. Taigi patekęs į nelaisvę samdinys nėra laikomas karo belaisviu ir gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn pagal jį paėmusios valstybės įstatymus arba išduotas tai valstybei, kurios teritorijoje jis padarė nusikaltimą.

Patys samdiniai yra kriminaliniai nusikaltėliai, kurių baudžiamoji atsakomybė nustatyta daugelyje tarptautinių teisės aktų. Jau minėtame *Agresijos apibrėžime* agresijos aktams priskiriama ginkluotų gaujų, reguliariųjų pajėgų ar samdinių grupių siuntimas vykdyti ginkluotas operacijas prieš kitą valstybę.

Labai svarbus dokumentas, kuriame pasisakoma prieš samdinių panaudojimo praktiką, keliančią didelį pavojų ypač nedidelėms besivystančioms valstybėms, buvo 1989 m. JT GA priimta Konvencija dėl kovos

su samdinių verbavimu, panaudojimu, finansavimu ir apmokymu (45). Be I PP minėtų požymių, Konvencijoje samdiniu taip pat pripažįstamas bet koks asmuo, kuris specialiai užverbuojamas tam, kad dalyvautų bet kokiuose smurtiniuose veiksmuose nuverčiant kitos šalies vyriausybę, kėsintis į valstybės konstitucinę santvarką arba jos teritorinį vientisumą.

Konvencija pripažino tokius veiksmus esant sunkiu nusikaltimu, pažeidžiančiu visų valstybių interesus, ir įpareigojo ją pasirašiusias šalis kaltus asmenis arba teisti, arba išduoti suinteresuotoms valstybėms. Lietuva dar netapo šios Konvencijos dalyve, BK nėra nurodyta tokio nusikaltimo sudėtis.

9. KARIAVIMO PRIEMONIŲ IR METODŲ TEISINIS RIBOJIMAS

Ginklų ir jų naudojimo metodų raidos istorija liudija, kad jie nuolat tobulėjo, t. y. žengė koją kojon su žmonijos civilizacija. Patys paprasčiausi pirmųjų žmonių ginklai buvo po ranka pasitaikę akmenys ar pagaliai, vėliau, juos apdorojus, virte primityviais akmeniniais kirviais, kuokomis ar vėzdais. Tik praslinkus ištisiems šimtmečiams buvo sukurti pirmieji lankai ir strėlės, kurie labai sustiprino žmogaus jėgą, praplėtė jo kovines galimybes ir buvo naudojami tam, kad žmogus galėtų naikinti į save panašius individus.

Šaunamojo ginklo sukūrimas karybos srityje sukėlė tikrą revoliuciją. Laikui bėgant pradėti naudoti plieniniai karo laivai, aprūpinti mechaniniais varikliais, apginkluoti stambaus kalibro pabūklais, povandeniniai laivai ir aviacija, mobilioji artilerija, tankai ir šarvuočiai, atsirado ir vėliau buvo tobulinami cheminiai ir biologiniai ginklai. Technikos ir technologijų pažangos, žmogaus kūrybinio genijaus triumfas – branduolinio ir termobranduolinio ginklo, įvairių jo nešėjų, pavyzdžiui, tarpžemyninių balistinių raketų, įvairių kosminių kariavimo priemonių sukūrimas.

Sukūrus naujos rūšies ginklą kildavo natūralus noras jį išbandyti, ieškoti įvairių jo panaudojimo metodų. Totalinio, barbariško, karo, galinčio sunaikinti ištisas tautas ar nugalėtos valstybės gyventojus, grėsmė vertė humanizuoti kariavimo priemones ir metodus. Vykstant karui žmonių žūtis neišvengiama, tačiau tarptautinei teisei rūpi, kaip jie žūva. Humanizmo, kaip kertinio tarptautinės teisės principo, esmę atspindi nuostatos, kurias taikant užtikrinama karo aukų apsauga nuo beprasmių karo veiksmų sukeltų kančių. Sunku įsivaizduoti, kas ištiktų žmoniją, jeigu nebūtų varžomas naujų rūšių šiuolaikinių ginklų kūrimo procesas, jeigu nebūtų kontroliuojama, kaip jie naudojami, jeigu karai ir ginkluoti konfliktai nebūtų „įsprausti“ į tam tikrų kariavimo taisyklių rėmus.

Dar senovėje buvo draudžiama naudoti kai kurių rūšių ginklus, pavyzdžiui, nuodus, užnuodytas ir degančias strėles su šukėtais antgaliais ir t.t. Viduramžiais Bažnyčia nedrąsiai bandė drausti ir pavienių rūšių ginklus, daugiausia arbaletus, tačiau nesėkmingai, nes buvo labai populiaru vadinamojo „teisingo karo“ teorija. Tokių pastangų būta ir XVIII a., tačiau dažniausia pateikiami argumentai būdavo visų priemonių, naudojamų kariaujant „teisingą karą“, naudai. Ir tik atsiradus bei toliau plėtojantis tarptautinei humanitarinei teisei, kariavimo priemonių ir me-

todų pasirinkimas buvo ribojamas ir reguliuojamas konvencijose ir kituose tarptautinės teisės dokumentuose įtvirtintomis normomis.

Dabar kariavimo priemonės ir metodus reglamentuoja šie tarptautinių sutarčių šaltiniai: 1856 m. Jūrų karo deklaracija, 1868 m. Deklaracija dėl sprogstamųjų ir padegamųjų kulku nenaudojimo, 1899 m. Deklaracija dėl lengvai besisukančių ar žmogaus kūne susiplojančių kulku naudojimo uždraudimo, 1907 m. keletas Hagos konvencijų, 1925 m. Ženevos protokolai dėl dusinamųjų, nuodingų ir kitokių dujų, taip pat bakteriologinio karo vedimo metodų uždraudimo, 1945 m. Tarptautinio karo tribunolo statusas (14), 1949 m. Ženevos konvencijos dėl karo aukų apsaugos ir jų 1977 m. papildomi protokolai, 1954 m. Hagos kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu konvencija, 1971 m. Sutartis dėl draudimo dislokuoti jūrų ir vandenynų dugne ir jo gelmėse branduolinį ginklą ir kitas masinio naikinimo ginklų rūšis, 1977 m. Konvencija dėl karinio ar kitokio priešiško poveikio gamtinei aplinkai uždraudimo, 1980 m. Konvencija dėl tam tikrų įprastinių ginklų, kurie gali būti laikomi pernelyg žalojančiais arba veikia nesirinktinai, naudojimo uždraudimo arba apribojimo (ir keturi jos papildomi protokolai), 1977 m. Konvencija dėl priešpėstinių minų naudojimo, kaupimo, gamybos ir perdavimo uždraudimo ir dėl jų sunaikinimo, 1998 m. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statusas (54) ir kt.

Karo veiksmų vykdymo taisyklės, vadinamieji karo įstatymai ir papročiai, yra principų ir normų, nustatančių naudojamų kariavimo priemonių ir metodų apribojimus, visuma. Kariavimo priemonių ir metodų ribojimas – tai tarptautinės karinių operacijų vykdymo taisyklės, kurių tikslas – išvengti mirtinų ir niokojamų karo padarinių arba bent kiek juos sumažinti. Šios taisyklės susijusios su karinių operacijų planavimu ir vykdymu, todėl jos pirmiausia skiriamos ginkluotųjų pajėgų vadovybei, generaliniams štabams ir karinių junginių vadams.

Šia prasme labai svarbia laikytina 1907 m. IV Hagos konvencijos Nuoostatų dėl sausumos karo įstatymų ir papročių 22 straipsnio norma, kad „kariaujantieji nesinaudoja neribota teise pasirenkant žalos padarymo priešininkui priemones“, kuri tapo pirmąja kariavimo veiksmus ribojančia kodifikuota formuluote.

Visuotinai pripažįstama, kad šis teiginys buvo svarbiausias teisinis kriterijus, pagal kurį buvo vertinami kariavimo veiksmai abiejų pa-

saulinių karų metu. Niurnbergo karo tribunolas konstatavo, kad minėti Nuostatai yra tarptautinės paprotinės teisės dalis, todėl jų privalo laikytis visos valstybės.

Principai, ribojantys pasirenkamas karo priemones, įtvirtinti ir 1965 m. TRKK tarptautinės konferencijos rezoliucijoje, ir 1968 m. JT GA rezoliucijoje „Žmogaus teisių gerbimas ginkluotų konfliktų metu“. Jose nurodyti ribojimai dar aiškesni, nes I PP 35 straipsnyje ne tik pakartojami Hagos teisės ir kitų vėlesnių dokumentų principai, bet ir pridedamas žodis „metodai“. Čia nurodoma, kad, „kilus bet kokiam ginkluotam konfliktui, konflikto šalių teisė pasirinkti kariavimo metodus ir priemones nėra neribota“. Ši pagrindinė taisyklė papildyta tokia nuostata: „Draudžiama naudoti ginklus, šaudmenis, medžiagas ir kariavimo metodus, galinčius padaryti nereikalingos žalos ir sukelti nereikalingų kančių“.

Kariavimo priemonės – tai įvairių rūšių ir tipų ginklai, karo technika, ginkluotė ir kitos priemonės, naudojamos siekiant priešininkui padaryti žalos ir jį sunaikinti.

Kariavimo metodai – kariavimo priemonių panaudojimo ir taikymo tvarka, būdai ir taisyklės.

Neatsižvelgiant į konflikto priežastis ir į tai, ar kuri nors kariaujanti šalis karą pripažįsta, ar ne, visos kariaujančios šalys privalo griežtai laikytis nustatytų taisyklių ir tarptautinės teisės galiojančių sutartinių bei paprotinių normų, reglamentuojančių kariavimo priemonių ir metodų naudojimą ir karo aukų apsaugą, kuriomis siekiama sumažinti karo keliamas kančias ir sugriovimų mastus.

Tarptautinės sutartinės ir paprotinės valstybių teisės praktikoje išsigeležėjo ir visuotinai pripažinti šie specialūs kariavimo priemonių ir metodų taikymo principai ir tarptautinės teisės normos:

- draudžiama naudoti kariavimo priemones (ginklus, šaudmenis, medžiagas) ir metodus, galinčius padaryti pernelyg didelių sužalojimų ir sukelti nereikalingų kančių arba neišvengiamą žmogaus mirtį;
- draudžiama naudoti kariavimo priemones ar metodus, kuriais siekiama ar galima padaryti gamtinei aplinkai didelės apimties, ilgalaikę ir rimtą žalą;
- ginkluotame konflikte dalyvaujančių šalių pareiga – visada skirti

civilius ir kitus globojamus asmenis nuo kombatantų, taip pat civilinius ir kitus saugomus objektus nuo karinių objektų:

- karo aukų apsaugos, įskaitant specialiąją moterų ir vaikų, kaip labiausiai pažeidžiamos gyventojų dalies, apsaugą, principas;
- valstybių ir fizinių asmenų atsakomybės už karo įstatymų ir papročių, susijusių su kariavimo priemonėmis ir metodais, pažeidimą principai;
- norminių aktų nenumatytais atvejais gyventojus ir kombatantus saugo tarptautinė teisė;
- kurdama, įsigydama arba apsiginkluodama naujų rūšių ginklais, pradėdama taikyti naujas kariavimo priemones ir metodus, kiekviena valstybė privalo įsitikinti, ar jas naudoti nedraudžia tarptautinės teisės normos.

Visoms kariaujančioms šalims laikantis šių specialių principų ir normų, reglamentuojančių kariavimo priemones ir metodus, sudaromos realios prielaidos išvengti blogiausių padarinių ir pasiekti, kad karas arba ginkluotas konfliktas nevirstų beatodairišku žmonių naikinimu, aiškiai nekontroliuojamais veiksmais.

Visos kariavimo priemonės (ir metodai) yra skirstomos į keletą grupių: tarptautinės teisės draudžiamos, iš dalies draudžiamos (naudojamos laikantis tam tikrų sąlygų), arba ribotosios, ir nedraudžiamos naudoti priemonės. Tarptautinės humanitarinės teisės dokumentuose nėra viena iš šių sąvokų nėra apibrėžta, o tik nustatytos konkrečių visiškai uždraustų ir iš dalies uždraustų kariavimo priemonių ir metodų naudojimo ribojimo teisinio reguliavimo normos.

Tarptautiniuose aktuose specialiai aptartos ir nurodytos **draudžiamos naudoti kariavimo priemonės:**

1. Lengvai besisukančios ar susiplojančios kulkos. Tai turinčios nevientisą arba iš anksto įskeltą apvaskalą kulkos, kurios žmogaus kūne lengvai deformuojasi, padarydamos labai gilią, sunkiai gyjančią žaizdą. Trumpai vadinamos „dum dum“, nes buvo pradėtos gaminti anglų karinėje įmonėje, įsikūrusioje vietovėje Dum Dum netoli Kalkutos (Indija). Uždraustos naudoti 1899 m. Hagos deklaracija dėl lengvai besisukančių ar susiplojančių kulkų nenaudojimo, kuri privaloma tik susitariančioms valstybėms jų tarpusavio karo metu. Dabar tokios rūšies kulkos sudaro tam tikrą Rusijos (5,45 mm kalibro kulkos skirtos Kalašnikovo sistemos automatams AK–74) ir JAV bei kitų NATO šalių (5,65 mm kalibro kulkos M–16 šautuvams pirmą kartą išbandytos Vietname) kariuomenių turimų šaudmenų dalį.

1980 m. rengiant JT konvenciją dėl įprastinių ginklų rūšių naudojimo draudimo arba apribojimo, buvo svarstyta galimybė uždrausti naudoti didelio greičio („besisukančias“) kulkas, taip pat kulkas, kurių svorio centras keičiasi (išcentruotąsias – aut.). Tačiau tokiam pasiūlymui nebuvo pritarta, todėl klausimas dėl panašių kulku naudojimo liko nesureguliuotas.

2. Sviediniai, lengvesni kaip 400 g, sprogstamieji arba užtaisyti smogiamuoju ar degiuoju mišiniu. Šios rūšies sviedinius naudoti draudžia 1868 m. Peterburgo deklaracija, kurios preambulėje nurodoma, kad vienintelis teisėtas tikslas, kuris pateisina tokių šaudmenų naudojimą – priešininko karinių pajėgų susilpninimas. Kad jis būtų pasiektas, pakanka iš rikiuotės išvesti kuo daugiau karių. Tokio ginklo, kuris padidina nukentėjusiųjų kančias arba neišvengiamai sukelia jų mirtį, naudojimas turi būti pripažintas netinkančiu nurodytam tikslui pasiekti ir nesuderinamas su žmoniškumu. Šios nuostatos nepraranda reikšmės iki šiol.

Draudimas naudoti tokio tipo, turinčius kinetinės energijos, sviedinius orlaiviams naikinti, atrodo, paseno, tačiau vis dėlto siekis apsaugoti žmones nuo tokių ginklų prasmingas ir dabar. Naudoti didesnio kalibro sprogstamuosius sviedinius, skirtus pastatams bombarduoti, nebuvo uždrausta.

3. Nuodingasis ginklas. Neigiamas požiūris į nuodų naudojimą kariams tikslams buvo žinomas jau labai senai. Dar Senovės Indijoje Manu įstatymai ir Romėnų teisė nuodus laikė neteisėta kariavimo priemone ir pabrėždavo, kad „kariaujama ginklais, o ne nuodais“ („Armis bella non veneri geri“). Būtina paminėti, kad pirmajame JAV sausumos pajėgų statute (1863 m. redakcija) taip pat buvo pripažinta, kad nuodų vartojimas bet kokiū būdu: turint tikslą užnuodyti šulinius, maisto produktus ar ginklus, be abejo, atmetamas kaip šiuolaikinis kariavimo būdas ir laikomas karo įstatymų ir papročių pažeidimu.

Pagal 1907 m. IV Hagos konvencijos 23 straipsnį, be apribojimų, numatytų specialiais susitarimais, ginkluotų konfliktų metu draudžiama naudoti nuodus ir nuodinguosius ginklus. Dėl šioje Konvencijoje numatytos normos tarp teisininkų buvo kilę įvairių debatų. Vieni abejojo, ar ši nuostata įtvirtina anksčiau galiojusią tarptautinės teisės normą, ar ji privaloma visoms kariaujančioms valstybėms, ar tik Konvencijos dalyvėms. Savo nuomonę šiuo klausimu pareiškė Niurnbergo TKT teisėjai, kurie nuosprendyje nurodė, kad Hagos konvencijų

normos sudaro tarptautinės teisės dalį, todėl neturi kilti ginčų, kodėl šias kariavimo priemones draudžia tarptautinė teisė.

Pirmasis pasaulinis karas atnešė naują nelaimę, žinomą „dujų karo“ pavadinimu. Pirmojo toksinio debesies, 1915 m. pasirodžiusio Belgijos miesto Ipro upės rajone (iš čia kilo iprito dujų pavadinimas), aukomis tapo 15 tūkst. žmonių, iš kurių 5 tūkst. žuvo. Šio karo metu buvo pagaminta apie 150 tūkst. tonų įvairių nuodingųjų medžiagų, iš kurių daugiau kaip 125 tūkst. tonų buvo panaudota kovos sąlygomis. Dėl to Pirmojo pasaulinio karo metais nukentėjo apie 1,3 mln. žmonių, iš kurių 100 tūkst. neišgyveno.

Atsižvelgiant į tai, kad naudojant cheminį ginklą, kaip ir kitas masinio naikinimo priemones, kyla ypatingas pavojus ne materialiams objektams, o civiliams gyventojams ir jo poveikis apima didelę teritoriją, 1925 m. Ženevos konferencijoje buvo priimtas Protokolas dėl dusinamųjų, nuodingų ir kitokių dujų, taip pat dėl bakteriologinio karo vedimo metodų uždraudimo.

Apskritai šis Protokolas pasirodė gana veiksmingas. Ir vis dėlto nebuvo išvengta atskirų nuodingųjų dujų panaudojimo atvejų: jas naudojo Italija įsiveržimo į Etiopiją (1935–1936 m.), Japonija – į Mandžiūriją ir Kiniją (pradedant 1937 m.), Irakas – karo prieš Iraną (1980–1988 m.) metu. Pastarąjį atvejį 1986 m. griežtai pasmerkė JT ST. Intensyviai cheminiam karui rengėsi fašistinė Vokietija, kurios pramonė tik 1943 m. pagamino apie 180 tūkst. tonų įvairių nuodingųjų medžiagų. Yra žinoma, kad Hitleris galvojo apie galimybę panaudoti dujas Rytų fronte, tačiau buvo įtikintas to nedaryti, nes bijota analogiškų atsakomųjų veikslių iš kitos kariaujančios valstybės pusės.

Nuodingųjų ginklų kategorijai, be įvairių rūšių dujų, priklauso itin pavojingos masinio naikinimo priemonės – cheminis ir bakteriologinis (biologinis) ginklai.

Cheminiu ginklu laikomos nuodingosios cheminės medžiagos, kurios savo poveikiu gali sukelti mirtį, ligą ar kitaip pakenkti žmonių ar gyvūnų sveikatai, ir jų kovinio naudojimo priemonės (specialiosios raketos, artilerijos sviediniai, minos, aviacijos bombos, cheminiai fugasai, rankinės cheminės granatos ir kt.). Cheminio ginklo naikinamasis poveikis pasireiškia cheminių junginių, kurie garų, skysčių ar aerozolio pavidalu gali patekti į organizmą per kvėpavimo organus, odą, gleivines, virškinamąjį traktą, toksinėmis savybėmis. Cheminis ginklas gali būti panaudojamas ne tik žmonėms ir gyvūnams naikinti,

bet ir vietovei, ginkluotei, karinei technikai ir įvairiems užnugario objektams užteršti.

Didelę reikšmę uždraudžiant cheminį ginklą turėjo 1993 m. Paryžiaus konvencija dėl cheminio ginklo kūrimo, gamybos, kaupimo ir panaudojimo uždraudimo bei jo sunaikinimo, kurią 1998 m. ratifikavo Lietuvos Respublika (46). Ši Konvencija pateikia detalių cheminio ginklo sąvokos apibrėžimą. Cheminis ginklas kartu ir atskirai reiškia:

a) nuodingąsias chemines medžiagas bei jų prekursorius (pirmtakus), išskyrus atvejus, kai jos panaudojamos tikslams, kurių Konvencija nedraudžia (pramonės, žemės ūkio, tyrimų, medicinos, farmacijos ar kitiems taikiems tikslams);

b) šaudmenis ir įtaisus, specialiai sukurtus tam, kad sukeltų mirtį ar padarytų kitokią žalą panaudojant nuodingųjų cheminių medžiagų toksines savybes;

c) bet kokius įrengimus, skirtus nurodytiems šaudmenims ir įtaisams tiesiogiai panaudoti.

Konvencija įpareigoja kiekvieną valstybę dalyvę niekada ir jokiais aplinkybėmis: nekurti, negaminti, kitokiu būdu neišigyti, nekaupiti ir nesaugoti cheminio ginklo, jo neperduoti tiesiogiai ar netiesiogiai kam nors kitam, taip pat jo nenaudoti; nevykdyti jokių karinių pasiruošimų chemiam ginklui panaudoti; jokių būdu nepadėti, neskatinti ar neraginti kitų užsiimti Konvencijos draudžiama veikla; sunaikinti cheminį ginklą, kuris yra jos nuosavybė ar kurį ji yra palikusi valstybės teritorijoje; sunaikinti bet kuriuos cheminio ginklo gamybos objektus; nenaudoti kaip kariavimo priemonių medžiagų, skirtų masiniams neramumams malšinti.

Ratifikavus šią Konvenciją, Lietuvos Respublika 1998 m. priėmė Cheminio ginklo uždraudimo įstatymą (62), kuris nustato tokio ginklo kūrimo, gamybos, kaupimo ir panaudojimo draudimų įgyvendinimo priemones bei tvarką, juridinių ir fizinių asmenų teises ir pareigas išigyjant, parduodant bei išvežant kontroliuojamas chemines medžiagas.

Bakteriologinis (biologinis) ginklas – masinio naikinimo ginklas: virusai, bakterijos, pirmuonys, grybeliai, apkrėsti vabzdžiai, graužikai ir jų gabenimo bei skleidimo priemonės, kuriuos panaudojus gali kilti žmonėms pavojingų infekcinių ligų (maro, juodligės, choleros ir kt.), gyvulių ir augalų ligų epidemijos. Biochemijos, molekulinės biologijos ir genetikos pasiekimai turi didelę reikšmę gamtos mokslų ir žmonijos pažangai,

modernių technologijų plėtrai, tačiau kartu atveria naujas galimybes nusikalstamai, kaip kariavimo priemonės, panaudoti įvairias biologines medžiagas. Mokslininkai paskaičiavo, kad pusė kilogramo botulizmo toksino gali sunaikinti visus Žemės gyventojus. Šio ginklo aukštą kovinį veiksmingumą lemia: maža infekuoti reikalinga toksino dozė; užmaskuoto panaudojimo didelėms teritorijoms biologiškai užteršti galimybė, jų poveikio sukeltų ligų gydymo sunkumai, stiprus psichologinis poveikis, didelė sudėtingų darbų apimtis, siekiant apsaugoti kombatantus ir gyventojus ir likviduojant ginklo panaudojimo padarinius.

Bakteriologinės medžiagos ne kartą buvo naudojamos įvairių karų metu. Per Pirmąjį pasaulinį karą vokiečiai apkrėsdavo juodligės ir įnosių sukėlėjais rumunų kavalerijos žirgus ir gyvulius, skirtus gabenti iš Amerikos į sąjungininkų šalis. Bakteriologinį ginklą naudojo Japonija 1939 m. Kinijoje prieš taikius gyventojus, kovodama su mongolų ir kinų kariuomenėmis. Sukelti bakteriologinį karą rengėsi taip pat ir hitlerinė Vokietija. TKT Niurnberge ir Tokijyje šiuos veiksmus kvalifikavo kaip karo nusikaltimus.

Svarbus žingsnis užkertant kelią mėginimams panaudoti cheminių ir bakteriologinių ginklus buvo 1972 m. JT konvencija dėl bakteriologinių ir toksinių ginklų kūrimo, gamybos ir saugojimo uždraudimo bei jų sunaikinimo (įsigaliojo 1978 m. pradžioje). Lietuva ją ratifikavo 1997 m. (35). Konvencija uždraudė kariniais tikslais gaminti šiuos ginklus ir jų pristatymo priemones, apribojo jų perdavimo kitoms valstybėms galimybes. Tuo atveju, jeigu ST pripažintų, kad valstybė tapo biologinės ar bakteriologinės atakos objektu, numatyta jai suteikti pagalbą. Teigiamai vertinant pačią Konvenciją, negalima nepastebėti su jos įgyvendinimu susijusių sunkumų. Pirmiausia tokio ginklo atsargoms sunaikinti reikia didelių finansinių išteklių ir ilgamečio darbo. Kita vertus, jį naikinant, kaip ir naudojant, gali kilti didelis pavojus aplinkai.

4. *Draudžiami naudoti įprastiniai ginklai* – tai ginklai, neatitinkantys tarptautinės teisės principų. Tai numatyta 1980 m. Konvencijoje dėl tam tikrų įprastinių ginklų, kurie gali būti laikomi pernelyg žalojančiais arba veikia nesirinktinai, naudojimo arba apribojimo ir šios konvencijos keturiuose papildomuose protokoluose: Protokole (I) dėl neaptinkamų dalelių, Protokole (II) dėl minu, minu–spastų ir kitų įtaisų naudojimo uždraudimo arba apribojimo, Protokole (III) dėl padegamųjų ginklų

naudojimo apribojimo ir uždraudimo, Protokole (IV) dėl apakinančių lazerinių ginklų.

Konvencija ir protokolai taikomi tiek tarptautinių, tiek netarptautinių konfliktų atvejais. Valstybė, norinti tapti Konvencijos dalyve, turi pareikšti savo sutikimą ir būtinai kartu ratifikuoti mažiausiai du papildomus protokolus. Lietuvos Respublika šią Konvenciją ir visus jos papildomus protokolus ratifikavo 1998 m. (41).

Protokolas (I) dėl neaptinkamų dalelių yra vienas trumpiausių dokumentų tarptautinės teisės istorijoje. Jį sudaro tik vienas sakinys: „Draudžiama naudoti bet kokius ginklus, kurie paprastai sužeidžia skeveldromis (dalelėmis) ir kurių žmogaus kūne negalima aptikti rentgeno spinduliais“. Šis draudimas taikomas visų rūšių ginklams, kurie specialiai skirti sužeisti plastmasinėmis, stiklinėmis arba rnedienos skeveldromis; sprogstamojo veikimo šaudmenims, pripildytais smulkiausių, į adates panašių dalelių, kurias aptikti žmogaus kūne labai sunku arba apskritai neįmanoma, dėl to tampa sudėtinga nukentėjusiems bei sužeistiesiems suteikti reikiamą medicinos pagalbą ir sukelia jiems dar daugiau kančių. Specialistų nuomone, ši nuostata didelės reikšmės neturi, nes, kaip parodė praktika, apskritai kyla abejonių, kad tokiais ginklais šiuo metu yra apginkluotos daugelio valstybių ginkluotosios pajėgos.

Toliau pateikiami terminai, kurie apibrėžia draudžiamus naudoti ginklus, suformuluoti II (pataisytas 1996 m. gegužės 3 d.) protokole.

II „protokolas liečia lauko minu, minu–spastų ir kitų jame apibrėžtų įtaisų naudojimą, įskaitant minas, naudojamas pakrantėms, persikėlimams per vandens kelius ir upes minuoti, bet netaikomas minu prieš laivus naudojimui jūroje ar vidaus vandenyse“ reglamentuoti.

Šiame protokole „mina“ reiškia bet kokią po žeme, ant žemės, šalia jos ar ant kitokio paviršiaus padėtą sprogmenį, skirtą susprogti, kai ant jo užlipa, prie jo artinasi arba prisiliečia asmuo ar transporto priemonė“.

Minos gali būti įvairių rūšių, tačiau čia bus kalbama tik apie tas, kurios nurodytos II protokole. Dėl palyginti pigaus ir paprasto padėjimo būdo minos yra gana dažnai naudojamos, be to, labai pavojingos. Ginkluoto konflikto metu daugelis vietovių jomis tiesiog nusėjamos.

JT Sekretoriato skaičiavimais, kasmet nuo minu žūsta ir suluošinama daugiau kaip 25 tūkst. žmonių. 64 šalių žemėje glūdi daugiau kaip 100 mln. minu. Todėl ŽK reikalauja, kad pavojingoje vietovėje minu laukai

būtų tiksliai pažymėti, nes tai svarbu norint išvengti civilių gyventojų aukų ir planuojant ateityje tokius laukus išminuoti. Dėl nepažymėtų minų laukų kilo rimtų problemų 1982 m. Folklendo salose po anglų ir argentiniečių konflikto ir Kuveite 1990 m. po Irako užpuolimo. Ypač daug minų yra konflikto vietose Balkanuose.

Protokole „minas–spąstai“ reiškia bet kokią įtaisą ar medžiagą, kurių paskirtis, konstrukcija ir pritaikymas yra žudyti arba sužeisti ir kuri pradeda veikti netikėtai, kai asmuo paliečia ar prisiartina prie tariamai nežalingo objekto arba atlieka tariamai saugų veiksmą“ (karybos terminų žodynuose ir kt. literatūroje šios rūšies minos vadinamos apgaulingosiomis – aut.).

Draudžiama bet kokiomis aplinkybėmis naudoti minas–spąstus ir kitus įtaisus, kurie susiję arba asocijuojasi su:

- tarptautiniu mastu pripažintais apsauginiais ženklais, signalais arba emblemomis;
- sergančiais, sužeistais ar mirusiais asmenimis;
- laidojimo ar kremavimo vietomis arba kapais;
- medicinos įstaigomis, medicinos įranga, medikamentais arba medicinos transportu;
- vaikiškais žaislais arba kitokiais nešiojamais daiktais, specialiai skirtais vaikų maitinimui, sveikatai, higienai, aprangai ar mokymui;
- maistu ir gėrimais;
- virtuvės indais ir prietaisais, išskyrus karinėse įstaigose, kariuomenės dislokacijos vietose ar karinių atsargų tiekimo bazėse;
- akivaizdžiai religinio pobūdžio daiktais;
- istoriniais paminklais, meno kūrinių ar gerbiamomis vietomis, kurios sudaro tautų kultūrinio ir dvasinio paveldo dalį;
- gyvūnais ar jų maita.

Protokolas apskritai kategoriškai draudžia naudoti minas–spąstus prieš civilius gyventojus ir civilinius objektus. Dažnai minas–spąstus Izraelis naudojo Artimuosiuose Rytuose, ypač 1982 m. Beiruto apgulos metu, įsiveržimo į Libaną metu.

Minos–spąstai, kitos minos, išskyrus nuotoliniu minavimo būdu dedamas minas, gali būti naudojamos gyvenamosiose vietovėse tik tada, kai:

- a) užminuojami priešininko kariniai objektai arba netoli esantys objektai;

b) imamasi priemonių nuo pavojaus apsaugoti civilius gyventojus, pavyzdžiui: pastatomi įspėjamieji ženklai, sargybiniai arba aptveriamą pavojingą teritoriją.

Protokole „svaidomoji mina“ reiškia miną, ne tiesiogiai padėtą, bet paleistą pasitelkiant artileriją, minosvaidį, raketą, mortyrą ar panašų įtaisą arba išmestą iš lėktuvo. Minos, paleistos iš antžeminių sistemų iš mažesnio kaip 500 metrų atstumo, nėra laikomos „svaidomosiomis“ (tokios minos karybos literatūroje vadinamos *išsviedžiamosiomis* – aut.).

Visos svaidomosios minos, kurios neturi „susinaikinimo mechanizmo“ ir negali „savime deaktyvuotis“, yra draudžiamos. Svaidomosios minos gali būti naudojamos tik tuo atveju, jeigu jos yra išdėstytos visiškai šalia jas padėjusio karinio dalinio ir kai karinis personalas turi galimybę stebėti, kad civiliai gyventojai nepatektų į šį rajoną. Apie padėtas svaidomasias minas turi būti iš anksto pranešta civiliams gyventojams, kad pastarieji, jas paleidžiant arba išmėtant iš orlaivių, nenukentėtų. Numanoma svaidomųjų minų buvimo vieta ar teritorija apibrėžiama atskaitos taškų koordinatėmis ir, kai įmanoma, pažymima žemėje. Be to, turi būti sudaromas minų lauko aprašas, kuriame nurodomas bendras padėtų minų skaičius ir jų tipas, padėjimo data ir laikas bei minų „susinaikinimo laikotarpis“.

„Pėstininko mina“ (karybos literatūroje – priešpėstinė) reiškia miną, skirtą susprogti, kai ant jos užlipa, prie jos prisitartina ar prisiliečia asmuo, ir kuri pašalins iš rikiuotės, sužeisdama arba užmušdama, vieną ar daugiau asmenų.“

Draudžiama naudoti pėstininkų minas, kurių negalima aptikti įprasta minų paieškos įranga. Rengiant II protokolą daugelis valstybių pasisakė už tai, kad būtų visiškai uždraustos pėstininkų minos. Tačiau šis reikalavimas akivaizdžiai buvo nepriimtinas valstybėms, turinčioms ilgas sausumos sienas. Dėl to, matyt, pateisinamas tokių šalių kaip JAV, Rusija, Kinija atsisakymas pritarti nuostatai visiškai uždrausti naudoti pėstininkų minas.

Grupė valstybių, nusprendusių užkirsti kelią veiksams, kurių metu daugiausia nukenčia nekalti ir beginkliai civiliai gyventojai, ypač vaikai, sumažinti jų kančias ir nelaimes bei kitus sunkius padarinius, kuriuos sukelia priešpėstinės minos netgi praėjus daugeliui metų, 1997 m. priėmė Konvenciją dėl priešpėstinių minų naudojimo, kaupimo, gamybos ir perdavimo uždraudimo ir dėl jų sunaikinimo (53). Konvencijos, kurią

1999 m. pasirašė ir Lietuvos Respublika (tačiau dar neratifikavo), dalyvės įsipareigoja nekurti, negaminti, kitokiu būdu neįsigyti ir niekam neperduoti tokio tipo minų bei sunaikinti turimas priešpėstinių minų atsargas ir išminuoti užminuotus rajonus.

II protokolas taip pat numato specialią registracijos procedūrą ir žinių apie minėtų rūšių minų laukų išdėstymą paviešinimą. Siekiant aptikti ir nukenksminti minas ir kitus įtaisus, jų buvimo vietos turi būti tiksliai pažymimos žemėlapiuose, schemose ir kituose aprašuose, nurodant visą informaciją: šių minų tipą, skaičių, jų padėjimo būdą, sprogdiklio tipą, veiksmingumo laiką ir kt.

Minų laukams ir užminuotoms teritorijoms žymėti turi būti naudojami specialūs ženklai (žr. priedą Nr. I), kad juos galėtų pastebėti ir atpažinti civiliai gyventojai. Ženklu turi būti žodis „MINOS“, užrašytas viena iš šešių Konvencijos kalbų (arabų, kinų, anglų, prancūzų, rusų ir ispanų) bei toje vietovėje plačiausiai vartojama kalba.

Pasibaigus aktyviems karo veiksams, visi minų laukai, užminuotos teritorijos turi būti nedelsiant išminuotos, įvairios minos ir kiti įtaisai – pašalinti ar sunaikinti. Vykstant ginkluotam konfliktui šį reikalavimą įvykdyti sunku, tačiau taikos metu tai padaryti realu. Prireikus šalys gali susitarti su kitomis valstybėmis ir tarptautinėmis organizacijomis dėl techninės ir materialinės pagalbos, kuri praverstų šalinant minėtų tipų minas. Valstybės – konflikto šalys bet kuriuo atveju atsako už jų kontroliuojamoje teritorijoje įrengtus minų laukus ir kitas užminuotas vietas.

Protokolas (III) dėl padegamųjų ginklų naudojimo apribojimo ir uždraudimo bet kokiomis aplinkybėmis draudžia padegamaisiais ginklais atakuoti tiek civilius gyventojus, tiek atskirus civilius ar civilinius objektus.

Pagal šį protokolą „padegamieji ginklai“ reiškia bet kokią ginklą ar šaudmenį, kuris skirtas padegti objektus ugnimi ar karščiu ar dėl jų abiejų sąveikos padaryti asmenims nudegimus, kuriuos sukelia į taikinį paleistos medžiagos cheminė reakcija“.

„Padegamieji ginklai gali būti, pavyzdžiui, ugniasvaidžiai, fugasiniai sviediniai, artilerijos sviediniai, raketos, granatos, minos, bombos ir kiti padegamųjų medžiagų konteineriai“, užtaisyti napalmo, baltojo ir geltono fosforo ir kt. mišiniais.

Kartu III protokolas nurodo, kokie ginklai nelaikomi padegamaisiais. Tai – „šaudmenys, kurie gali atsitiktinai uždegti (šviečiančios medžiagos,

trasuojančios kulkos, dūmų ar signalinės sistemos); šaudmenys, kurie, praskverbdami, sprogdami, suskildami į skeveldras, kartu ir padega, kaip antai: šarvus pramušančios kulkos, skeveldriniai sviediniai, sprogstamosios bombos ir panašūs mišraus poveikio šaudmenys, kai jų uždegimu specialiai nesiekama sukelti asmenims nudegimų, o naudojami prieš karinius taikinius, kaip antai: šarvuočius, orlaivius, instaliacijas ar aparatūrą“.

Neuždrausta ne oru paleidžiamą padegamąjį ginklą naudoti prieš karinius objektus, aiškiai atskirtus nuo civilių susitelkimo vietų, kai imamasi visų galimų atsargumo priemonių, kad šie ginklai padegtų tik karinį objektą, išvengiant arba kiekvienu atveju iki minimumo sumažinant atsitiktinę civilių gyventojų žūtį, sužalojimus ir civiliniams objektams padaromą žalą. Oru paleidžiamais padegamaisiais ginklais atakuoti karinį taikinį, esantį civilių susitelkimo vietoje, bet kokiomis aplinkybėmis draudžiama.

Padegamaisiais ginklais draudžiama atakuoti miškus ar kitokią augmeniją, išskyrus tuos atvejus, kai gamtos objektai naudojami kombatanams ar kitokiems kariniams taikiniams pridengti, paslėpti ar užmaskuoti arba kai jie patys yra kariniai taikiniai. Nurodytos išimtys, visi galimi motyvai, kurių gali turėti kariaujanti šalis, kad turėtų teisę atakuoti mišką padegamaisiais ginklais (taip pat faktiškai bet koku ginklu), kai kurių specialistų nuomone, šį Protokolo dėl padegamųjų ginklų baigiamąjį punktą praktiškai paverčia bereikšmiu.

Protokolas (IV) dėl apakinančių lazerinių ginklų reglamentuoja tokių ginklų panaudojimo uždraudimo atvejus.

Lazeris vis plačiau naudojamas ne tik įvairiose civilinėse srityse, bet ir kariniams tikslams. Jis tapo vienu reikšmingiausių XX a. išradimų, taip pat naujos rūšies moderniu ginklu. Lazerinis ginklas grindžiamas lazerinio spinduliavimo savybių panaudojimu, skirtas priešininko kariams kauti ir karinei technikai naikinti bei gadinti. Naikinimo pobūdis – degina, lydo, garina, jonizuoja. Jis, be kita ko, naudojamas ir siekiant ypač tiksliai į taikinius nutaikyti aviacijos bombas (tai buvo pademonstruota karo veiksmų prieš Iraką metu). Toks panaudojimas humanitarinės teisės požiūriu vertinamas teigiamai. Kita vertus, naudojant lazerinį ginklą patiriamas neigiamas šalutinis efektas – pirmiausia jis gali apakinti, o tai jokia būdu neatitinka principo, pagal kurį bet kuriuo atveju reikia stengtis nesukelti nereikalingų kančių.

Todėl 1995 m. buvo priimtas specialus Protokolas dėl apakinančių

lazerinių ginklų. Jame akcentuojama, kad „draudžiama naudoti lazerinius ginklus, kurie sukonstruoti taip, jog jų vienintelė arba viena iš kovinių funkcijų yra sukelti neapsaugoto regėjimo, tai yra plikos akies arba akies su korekcija, visišką apakimą“. Šiame protokole „visiškas apakimas“ reiškia negražinamą ir nepataisomą regėjimo praradimą, kai nėra vilties jį atgauti. Esminis darbingumo netekimas yra lygus regos aštrumui, mažesniau kaip 20/200 pagal Sneleno skalę, kai tikrinamos abi akys“.

Konvencijos IV protokolas ne tik draudžia naudoti lazerinį ginklą, bet ir neleidžia jo perduoti bet kokiai kitai valstybei ir nė vienam nevalstybiniam subjektui. Naudodamos lazerines sistemas, valstybės turi imtis visų galimų atsargumo priemonių. Šios ir kitos numatomos praktinės priemonės turi būti įtraukiamos į ginkluotųjų pajėgų rengimo programas.

Taigi 1980 m. Konvencija ir jos papildomi protokolai bei kiti tarptautiniai dokumentai padėjo teisinį pagrindą kitiems būsimų ginklų, galinčių padaryti itin didelę žalą ir sukelti nereikalingų kančių, naudojimo apribojimams ir draudimams nustatyti. Šiuolaikinio mokslo bei technikos pažanga turi įtakos visoms gyvenimo sritims, taip pat ir karinei, pavyzdžiui, kuriant kokybiškai naujas ginklų rūšis ir pažangias technologijas, ir, suprantama, ginkluotų konfliktų teisės normų bei principų turiniui.

Dažniausia, sukūrus naują ginklą, dar gana ilgai jo taikymo teisinis reglamentavimas nebūna sutvarkytas, todėl iškyla labai svarbus klausimas – ar galima naudoti naują ginklą ginkluoto konflikto atveju, kol šios procedūros nėra suregulavusi tarptautinė teisė? Kaip nurodyta PP 1 straipsnio 2 punkte, „šiam protokole ar kituose tarptautiniuose susitarimuose nenumatytais atvejais civilius ir kombatantus gina ir jiems galioja tarptautinės teisės principai, susiformavę pagal papročius, žmogiškumo principus ir visuomenės sąžinės reikalavimus“. Tai liudija, kad tarptautinės teisės nuostatos ir reikalavimai taikytini netgi tais atvejais, kai naudoti konkrečias ginklų rūšis nėra uždrausta galiojančiais tarptautiniais susitarimais.

1975 m. GA priimtos Rezoliucijos dėl masinio naikinimo ginklo naujų rūšių ir tokio ginklo naujų sistemų kūrimo ir gamybos draudimo kai kurios nuostatos buvo toliau plėtojamos I PP 36 straipsnyje, kuris skelbia, kad, tirdama, rengdama, įsigydama arba pripažindama naujas ginklų rūšis, kariavimo priemones ir metodus, valstybė turi išsiaiškinti, ar juos panaudoti tam tikromis arba bet kuriomis aplinkybėmis nedraudžia

tarptautinės teisės normos. Tiesa, šis straipsnis yra bendro pobūdžio, be to, teisė spręsti šį klausimą suteikiama pačioms suverenioms valstybėms.

Galima suprasti, kad tarptautinės humanitarinės teisės normos įpareigoja valstybes, prieš apginkluojant savo kariuomenes naujų rūšių ginklais, atlikti ekspertinį įvertinimą, kaip jos atitinka tarptautinės teisės normas ir principus. Pirmosios naujų rūšių ginklų karinius pranašumus ir jų neigiamą poveikį žmogui teisiškai įvertino JAV, Didžioji Britanija, Kanada, Švedija ir kitos šalys. Kitus konkrečių rūšių ginklus, kurie gali būti laikomi galinčiais padaryti nereikalingos žalos ir sukelti nereikalingų kančių arba veikiančių nesirinktinai, naudoti draudžia I PP 35 straipsnio 2 punkto nuostata. Bendrieji humanitarinės teisės principai taikomi ir naujoms ginklų rūšims, visiškai atitinkančioms uždraustų kariavimo priemonių kriterijus.

Užsienio spaudos duomenimis, šiai kategorijai priskirtini jau sukurti ir (arba) dar tik kuriami bei praktiškai išbandomi ginklai:

- infragarsinis ginklas – tai ginklas, kurio veikimas pagrįstas galingu akustiniu spinduliavimu, pažeidžiančiu jautrius infragarsui žmogaus vidaus organus, žalingai veikiantis smegenų biosroves ir nervų sistemą;
- etnis ginklas – ginklas, atsirinktinai reaguojantis į odos pigmentų, kraujo grupių specifinius skirtumus ir pažeidžiantis atskirų etninių grupių bei rasių asmenis, darantis cheminį ar biologinį poveikį žmogaus ląstelėms, audiniams ir organams;
- psichotropinis ginklas, galintis turėti neigiamą poveikį žmogaus psichikai, stimuliuojantis atminties praradimo procesą, pažeidžiantis suvokimą, sukeliantis haliucinacijas, baimę, depresiją ir kitus psichinius sutrikimus;
- radiologinis ginklas, skirtas vietai, vandeniui, orui, maisto produktams ir t. t. užteršti radioaktyviosiomis medžiagomis, žmonėms paveikti jonizuojančiąja spinduliuote;
- genetinis ginklas, skirtas žmogaus ar gyvūnų paveldimumo mechanizmui pakenkti;
- įvairios bombos: branduolinė, kartais vadinama „švariąja“, – bomba, turinti branduolinį užtaisą, kuriam sprogu pasiekiamas milžiniškas naikinamasis efektas, pasižyminti sumažinta radiacija; *kasetinė (rutulinė) bomba*, susidedanti iš keleto tūkstančių sviedinių, sprogančių prie

žemės paviršiaus tiksliai nustatytose vietose, vienodais atstumais vienas nuo kito; *vakuuminė bomba* – tai šaudmenys, užpildyti aerozoliais, kurie sprogsa netoli žemės paviršiaus ir sukelia mirtį nuo dusulio (dėl oro trūkumo); *sviediniai*, susidedantys iš dešimčių tūkstančių elektrinių dipolių, skirtų elektros tinklams gadinti (pirmą kartą panaudojo NATO pajėgos prieš Jugoslaviją 1999 m. kovo–birželio mėn.) ir kt.

Oficialiai tarptautinė teisė nedraudžia naudoti čia išvardytų ginklų, tačiau jie visi, be abejo, yra neatrankinio veikimo.

Neatrankinio veikimo ginklais laikomi ginklai, dėl kurių nepakankamo tikslumo ir poveikio pobūdžio – neriboto veikimo laiko ir erdvės atžvilgiu – gali būti padaroma žala ne tik kombatantams bei kariniams objektams, bet ir civiliams gyventojams, pavieniams asmenims bei civiliams objektams. Pačios pavojingiausios kariavimo priemonės yra dusinamosios ir nuodingosios dujos, plukdomosios minos, bakteriologinis ginklas ir kt., pavojingiausi veiksmai – masinis vietovės bombardavimas, paleistų raketų nukrypimo nuo taikinio atvejai ir pan. Tokias priemones naudoti draudžia 1907 m. Hagos konvencijos, 1925 m. Ženevos protokolas ir I PP 51 straipsnio 4 punktą, kuriame nurodyta, kad draudžiama atlikti puolimus be atrankos, ir išvardyti konkretūs atvejai.

Tarptautiniu mastu dar nepakankamai teisiškai sureguliuota viena svarbiausių humanitarinės teisės ir tarptautinės politikos problemų – klausimas dėl uždraudimo naudoti *branduolinį ginklą* (apie tai jau buvo kalbėta I skyriuje nagrinėjant nusiginklavimo aspektus).

Branduolinis ginklas – tai masinio naikinimo ginklas (atominė, vandenilinė, termobranduolinė bombos ir kt.), veikiantis branduolinių reakcijų energija ir radioaktyviaja spinduliuote. Branduolinį sprogimą apibūdina keturi pagrindiniai naikinamieji veiksniai: stipri smūginė banga, šviesos spinduliuotė, branduolinė radioaktyvioji spinduliuotė ir elektromagnetinis impulsas. Branduolinio ginklo nešėjai, gabenantys užtaisus iki taikinio, yra raketos, torpedos, aviacijos bombos, artilerijos sviediniai ir kt.

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje buvo išrastas iki tol galingiausias ginklas – *atominė bomba*, kuri buvo panaudota vienintelį kartą – baigiantis Antrajam pasauliniam karui. Dvi pirmosios tokios bombos 1945 m. rugpjūčio 6 ir 9 dienomis buvo numestos Japonijoje ant Hirosimos ir Nagasakio miestų. Jos nusinešė 120 tūkst. žmonių gyvybių, daugiau kaip 100 tūkst. japonų tapo invalidais. Buvo svarstoma galimybė panaudoti

branduolinį ginklą konflikto Persų įlankoje (1990–1991 m.) metu, jeigu Irakas būtų panaudojęs cheminį arba bakteriologinį ginklą. Tai sulaikė Iraką nuo labai pavojingų veiksmų ir buvo išvengta sunkių padarinių.

Šiuo metu nėra specialių nuostatų, draudžiančių gaminti, kaupti ir naudoti branduolinį ginklą. Tiesa, pasirašyta keletas tarptautinių sutarčių, reguliuojančių atskirus veiklos, susijusios su branduoliniu ginklu, aspektus. Apie kai kuriuos iš jų kalbėta anksčiau.

GA priimtose rezoliucijose smerkiamas branduolinio ginklo naudojimas, jis traktuojamas kaip JT Chartijos ir humaniškumo principų pažeidimas ir laikomas sunkiausiu nusikaltimu žmonijai. Branduolinio ginklo panaudojimo teisėtumo klausimą 1996 m. yra svarstęs TTT. Konsultacinėje išvadoje Teismas neatmetė ir nepatvirtino branduolinių valstybių jam pateiktos pozicijos, kad jos turi teisę naudoti branduolinį ginklą savigynai ir kitomis ypatingomis aplinkybėmis, kai kyla grėsmė valstybės išlikimui. Tokią Teismo išvadą reikėtų suprasti, jog visais kitais atvejais grasinimas branduoliniu ginklu arba jo naudojimas būtų neteisėtas.

Nemanoma, kad yra didelė tikimybė artimiausioje ateityje sudaryti sutartį, apskritai uždraudžiančią branduolinį ginklą, nes tuo nesuinteresuotos branduolinės valstybės, kurios yra sukaupusios nemažą branduolinį arsenalą ir kurių politikoje ir nacionalinio saugumo sistemoje šis ginklas užima pagrindinę vietą.

Ekologiniai kariavimo metodai ir priemonės. Vykstant karo veiksmams paprastai visada padaroma žalos gamtai – tiek sąmoningai (pavyzdžiui, bandant priešininko kariuomenei atimti galimybę pasislėpti miško masyve, sunaikinant maistinių kultūrų pasėlius ir pan.), tiek ir atsitiktinai (karinių objektų puolimo atveju miškai ir laukai kartais virsta savotiškais „krateriais“; įvairūs tepalai dažnai patenka į vandeningą gruntą ir pan.). Tačiau reikia skirti atsitiktinę žalą nuo žalos, padarytos panaudojus specialiai tam skirtas priemones ir metodus, kurių karinio ar bet kokio kito priešiško aplinkos keitimo galimybės dėl mokslo ir technikos pažangos tapo beveik neribotos ir gali sukelti nepaprastai žalingus žmogaus gerovei padarinius. Uraganų arba ciklonų išlaisvinta energija gali tiesiog kautynių lauke sugriauti aerodromus, uostus, sunaikinti laivus. Geofiziniais kariavimo metodais ir priemonėmis virš numatytų rajonų įmanoma sukelti ozono sluoksnio būklės pakitimus, liūtis ir užtvindyti didelius plotus, kad būtų išplauti pasėliai, ir kt.

Ekologiniai kariavimo metodai buvo taikomi Indokinijoje, kur daugiausia naudoti defoliantai – cheminės medžiagos, kurioms veikiant pradeda masiškai kristi medžių lapai. Paveikus šios rūšies medžiagomis, buvo sunaikinti stambūs miškų masyvai, nukentėjo ir žmonės. Po to atsirado terminas „ekocidas“. Juo įvardyti nusikalstami veiksmai, kuriais padaroma didelė žala aplinkai, įtraukti į kai kurių valstybių baudžiamuosius įstatymus (Lietuvos Respublikos BK tokios normos nėra – aut.).

Tokie nusikalstami veiksmai ir jų padariniai privertė sukurti atitinkamus teisinius barjerus. Siekiant pašalinti dėl ekologinių aplinkos keitimo metodų ir priemonių panaudojimo žmonijai kylantį pavojų, 1976 m. Ženevoje buvo pasirašyta speciali Konvencija dėl aplinkos keitimo būdų naudojimo karo ar bet kokiems priešiškiems tikslams uždraudimo, kurią Lietuvos Respublika ratifikavo 2002 m. (40).

Kiekviena Konvenciją pasirašiusi valstybė įsipareigoja karo ar jokiems kitiems priešiškiems tikslams nenaudoti didelio masto (apimančių kelių šimtų kvadratinį kilometrų vietovę), ilgalaikius (kelių mėnesių arba apytikriai sezono trukmės) ar sunkius (susijusius su dideliu ar pastebimu naikinimu arba žala žmonių gyvybei, gamtos ir ūkio ištekliams ar kitam turtui) padarinius sukeliančių aplinkos keitimo būdų kaip naikinimo, nuostolių ar žalos bet kuriai kitai valstybei padarymo priemonių.

Konvencijoje vartojama sąvoka „aplinkos keitimo būdai“ reiškia bet kokį Žemės, įskaitant jos aplinkos komponentus, litosferą, hidrosferą ir atmosferą, arba kosminės erdvės dinamikos, sudėties ar sandaros keitimo būdą sąmoningai valdant gamtos procesus, sukeltiant tokius reiškinius kaip žemės drebėjimus, cunamius, regiono ekologinės pusiausvyros pažeidimus, orų pobūdžio pakitimus (debesis, kritulius, įvairių tipų ciklonus ir tornado tipo audras), klimato pobūdžio pokyčius, vandenyno srovių, ozono sluoksnio ir jonosferos būklės pakitimus.

Čia pateiktas sąrašas nėra baigtinis. Į jį taip pat gali būti įtraukti ir kiti reiškiniai, jeigu jie atitinka aplinkos keitimo būdams nustatytus kriterijus.

Konvencija nekliudo aplinkos keitimo būdų naudoti taikiems tikslams. Jos dalyviai įsipareigoja kuo plačiau keistis mokslo ir technologijų informacija, pavieniui arba kartu su kitomis valstybėmis ir tarptautinėmis organizacijomis prisidėti prie tarptautinio ekonominio ir mokslinio bendradarbiavimo saugant, gerinant ir naudojant aplinką taikiems tikslams.

Konvencija reikšminga ir tuo, kad ji ne tik draudžia karo tikslams

naudoti jau žinomus aplinkos keitimo būdus, bet ir neleidžia padėti kitoms valstybėms kurti tokias priemones, jas remti bei skatinti imtis tokios veiklos. Konvencijoje numatytas tikslus jos nuostatų vykdymo mechanizmas, kuris apima ir tarpusavio bendradarbiavimo, tarptautinių organizacijų konsultacijų organizavimo, ir nepriklausomų ekspertų išvadų taikymo tvarką. Konvencijos šalis, turinti pagrindą manyti, kad kuri nors valstybė pažeidžia pagal šią Konvenciją nustatytus įsipareigojimus, gali pateikti skundą ST.

Norma, draudžianti panaudoti gamtą ir aplinką kariniais tikslais, įtraukta taip pat ir į I PP 35 straipsnio 3 punktą: „Draudžiama naudoti tuos kariavimo metodus ir priemones, kurie padarys arba, galima tikėtis, padarytų ilgalaikę, didelę ir rimtą žalą aplinkai“. Šį draudimą, kaip atsargumo priemonę, primena ir I PP 55 straipsnio norma, išspėjanti, jog „kariaujant reikia pasirūpinti, kad gamta būtų apsaugota nuo visokeriopos, ilgalaikės ir didelės žalos. Ši apsauga reiškia tokių kariavimo metodų ir priemonių, kuriais siekiama padaryti žalą gamtai arba tikimasi, kad ilgainiui tai bus padaryta, ir tuo norima pakenkti gyventojų sveikatai arba jų išlikimui“. To paties straipsnio 2 punktą įtvirtina dar vieną svarbią nuostatą – draudimą niokoti gamtą imantis represalijų.

Šie du I PP straipsniai tiesiogiai susiejo tam tikras reglamentuojamas kariavimo priemones ir metodus su civilių gyventojų apsaugos reikalavimais (tai rodo ir straipsnių pozicijos: 35 straipsnis įtrauktas į I PP III dalies I skyrių „Kariavimo metodai ir priemonės“, o 55 straipsnis – į IV dalį „Civiliai gyventojai“).

Pasibaigus Persų įlankos karui, 1993 m. JT GA bendru dalyvių sutarimu priėmė Rezoliuciją dėl aplinkos apsaugos ginkluoto konflikto metu, kurioje sakoma, kad didelio masto ir nepateisinamas karine būtinybe gamtinės aplinkos naikinimas prieštarauja tarptautinei teisei.

Po Kuveito okupacijos Irako vadovybė įsakė išpilti į Persų įlanką didelį naftos kiekį, dėl to buvo padaryti milžiniški nuostoliai jūrai ir jos aplinkai. Be to, buvo padegtos Kuveito naftos verslovės, kurios didelius plotus užteršė nuodingosiomis medžiagomis ir apnuodijo atmosferą, ypač neigiamai paveikė ozono sluoksnį. Dėl to išaugo kvėpavimo takų ir vėžinių susirgimų skaičius. 1991 m. priimtomis rezoliucijomis JT ST nustatė Irako materialinę atsakomybę už gamtai ir aplinkai padarytą žalą.

Tarptautinės teisės nuostatos dėl aplinkos apsaugos ginkluotų kon-

fliktų metu, dėl ekocido nusikaltimo pobūdžio yra platesnės už visas su šiuolaikiniu karu susijusias sąvokas, tokias kaip „sienos“, „valstybės“, „karinės operacijos“, nes *ekocidas* yra nukreiptas prieš visos žmogijos gyvybę.

Šiuolaikinė tarptautinė teisė draudžia naudoti ne tik daugelį kariavimo priemonių, bet ir **kai kuriuos kariavimo metodus**:

- *užmušti arba sužeisti civilius gyventojus ar priešininką* (kombatantą), kuris sudėjo ginklus arba neturėdamas kitų priemonių gintis besąlygiškai pasidavė (1907 m. IV Hagos konvencijos 23 str.). Žudyti galima tik tą karį, kuris pats rengiasi žudyti. Šią tezę išplėtojo I PP, kurio 41 straipsnyje nurodoma, kad draudžiama pulti kombatantą, „kuris pripažįstamas išėjusiu iš rikiuotės asmeniu ar kurį esamomis aplinkybėmis reikėtų tokiu pripažinti“. Būtina pažymėti, kad formuluotė „reikėtų pripažinti“ vartojama greta žodžio „pripažįstamas“. Siekiant išvengti atsakomybės už I PP 41 straipsnio pažeidimą, kareiviui nepakaks pasiteisinti: „Aš to nemačiau“, – reikės įrodyti, kad jis iš tikrųjų negalėjo pastebėti, kad priešininkas „išėjo iš rikiuotės“, t. y. negali priešintis. Išėjusiu iš rikiuotės (*hors de combat*) laikomas kiekvienas asmuo, jeigu jis: yra priešiškos šalies valdžioje; aiškiai pareiškia norą pasiduoti ir nelaisvę; yra be sąmonės ar dėl sužeidimo, ligos ar kitokių priežasčių negali gintis. Toks asmuo privalo susilaikyti nuo bet kokių priešiškų veiksmų ir nesistengti pabėgti, nes priešingu atveju jis gali būti puolamas.

Praktiškai tikėtina priešinga situacija: pulti gali bandyti ne tas, kuris sulaikytas, o priešininko karinis patrulis, paėmęs ir nelaisvę kombatantą. Užuoat paimtą belaisvį pabandžius pristatyti ir užnugarį (kartais tai padaryti gana sudėtinga), gali būti nuspręsta juo atsikratyti – nužudyti. Toki problema sprendimą diktuoja I PP 41 straipsnio 3 punktas, skelbiantis, kad „asmenys, turintys teisę ir apsaugą kaip karo belaisviai, patekę ir priešiškos šalies rankas neįprastomis karo veiksmų sąlygomis, kai jų evakuacija negalima, imasi visų įmanomų atsargumo priemonių“.

Panašią situaciją, tik susijusią su asmenimis, esančiais orlaivyje, kuris patyrė katastrofą, reglamentuoja I PP 42 straipsnis, numatantis, kad nė vienas asmuo, išsokęs su parašiotu iš katastrofą patyrusio orlaivio ir besileidžiantis ant žemės, neturi būti puolamas. Šiuo atveju neturi reikšmės, kieno teritorijoje toks asmuo nusileis. Asmeniui, nusileidusiam priešiškos šalies kontroliuojamoje teritorijoje, suteikiama galimybė pa-

siduoti į nelaisvę, jeigu jis neatlieka priešišku veiksmų ir nebando bėgti. Šis straipsnis nesaugo oro desantininkų būrių netgi tuo atveju, kai jie išsoka su parašiuotais iš katastrofą patyrusio orlaivio. Nusileidę priešinininko kontroliuojamojoje teritorijoje, jie kaip kombatantai gali tapti puolimo objektu ir turi teisę gintis nuo užpuolimo arba pasiduoti į nelaisvę;

- *skelbti, kad nieko nebus pasigailima*, t.y. kad kariaujančios šalys išvis neims belaisvių. 1907 m. IV Hagos konvencijos 23 straipsnis ir I PP 40 straipsnis draudžia karo vadui (viršininkui) duoti įsakymą nepalikti nė vieno gyvo žmogaus, grasinti tuo priešinininkui ar tuo remiantis kariauti;

- *užmušti, sužeisti arba paimti priešinininką į nelaisvę naudojantis apgaulė*:

Apgaulė, kaip sakoma I PP 37 straipsnyje – tai veiksmai, „kuriais siekiama įgyti priešinininko pasitikėjimą ir priversti jį patikėti, kad jis turi teisę į apsaugą“ remiantis tarptautinės teisės normomis, taikomomis ginkluoto konflikto metu, tam, kad būtų galima pasinaudoti šiuo pasitikėjimu. Pavyzdžiui, apgaulė yra laikomi veiksmai: apsimetimas, kad yra keitinama derėtis arba pasiduoti, iškėlus baltą paliaubų vėliavą; kad yra pasitraukiama iš rikiuotės dėl žaizdų ar ligos; apsimetimas civiliu (ne kombatantu) ir kad turi saugomo asmens statusą, tam naudojant JT arba neutralių ar kitų valstybių, nedalyvaujančių konflikte, ženklus, emblemas ar uniformas.

Siekdamas įvykdyti pavestą užduotį, vadas stengiasi savo ketinimus ir veiksmus nuslėpti nuo priešinininko, suklaidinti jį, paskatinti veikti neapgalvotai pakenkiant savo interesams. Taigi, kad klaidinant priešinininką karo teisės normos nebūtų pažeistos, draudžiamąją apgaulę reikia skirti nuo karinių gudrybių. Visa tai reglamentuodami, 1907 m. IV Hagos konvencijos 24 ir I PP 37 straipsniai nedraudžia karinių gudrybių.

Karinės gudrybės – tai tarptautinės teisės normų nepažeidžiantys veiksmai, kuriais siekiama suklaidinti priešinininką ar paskatinti jį veikti neapgalvotai. Tokie veiksmai nėra išdavikiški, nes nepasinaudojama priešinininko šalies pasitikėjimu, saugumu, kurį užtikrina tarptautinė teisė. Karinėmis gudrybėmis gali būti laikomi tam tikri veiksmai ir priemonės, pavyzdžiui: įvairios maskuotės (gamtinės ir dirbtinės; maskuojamasis dažymas slepiamųjų spalvų dažomosiomis medžiagomis; maskavimo apdangalų, dūmų naudojimas), spąstai, tariamosios operacijos, dezinformacija, techninių priemonių (elektroninių, ryšių) panaudojimas.

Kartais nelengva atskirti apgaulę nuo karinės gudrybės. Pavyzdžiui, mūšio lauke kombatantas, siekdamas išvengti nelaisvės, apsimeta žuvusiuoju, o vėliau arba prisijungia prie savo kariuomenės, arba lieka priešininko užnugaryje. Tai veikiau priešininko suklaidinimas negu apgaulė. Tačiau, sakykime, kad kombatantas, simuliuodamas mirtį, turi tikslą nužudyti ar sužeisti priešininką tuo momentu, kai pastarasis prisiartina, manydamas, kad šis sužeistas, ir norėdamas jam suteikti pagalbą. Tokiu atveju šiuos veiksmus turime traktuoti kaip apgaulę, o ne kaip karinę gudrybę;

- *nužudyti parlamentarų ir juos lydintįsias asmenis;*

- *neteisėtai naudotis neutralių valstybių ir priešininko šalies vėliavomis, karinėmis emblemomis arba uniformomis, taip pat JT, TRKK skiriamaisiais ir kitais ne pagal paskirtį naudojamais ženklais ir emblemomis (medicinos tarnybų, civilinės gynybos, kultūros vertybių apsaugos, ženklais pavojingoms įmonėms ir įrengimams žymėti ir kt.), net jei tai nesusiję su apgaulė.*

Ženklus ir emblemas naudoti ne pagal paskirtį draudžiama ne tik dėl to, kad tai gali turėti neigiamų pasekmių konkrečiam priešininko kombatantui, – po tokių veiksmų apskritai gali kilti abejonių, ar tokia emblema bus gerbiama ir tada, kai ji bus naudojama teisėtai;

- *naikinti ir nusavinti bet kokią priešininkui priklausantį turtą, išskyrus atvejus, kai tai daroma dėl karinės būtinybės ar karinių operacijų. Visais atvejais civilių gyventojų būstai ir kiti pastatai neturi tapti karo veiksmų objektais. Draudžiama plėsti miestus ir gyvenvietes, net jei jos buvo užimtos šturmu;*

- *versti priešininko šalies civilius ir karo belaisvius tarnauti kitos valstybės ar okupanto ginkluotosiose pajėgose ar dalyvauti karo veiksmuose prieš savo šalį arba karinėse operacijose naudoti civilius ir karo belaisvius kaip „gyvąjį skydą“.*

Vertimu tapti kitos valstybės kombatantu laikomas bet koks reikalavimas, paremtas fizine ar psichine prievarta, šantažu, įkalbinėjimu, papirkimu ir pan. Laikoma, kad civiliai ar karo belaisviai naudojami kaip „gyvasis skydas“, jei jie nuolatinais ar laikinai, savanoriškai ar priverstinai įtraukiami į karinę operaciją skiriant jiems atlikti gynybos ar priedangos funkcijas (priedanga – atakos metu, laikymas kariniame objekte dėl gynybos ir pan.);

- *imti įkaitus (visų keturių Ženevos konvencijų bendras 3 straipsnis).*

Įkaitų ėmimu laikomas neteisėtas žmogaus laisvės atėmimas jį sulaikant tam tikroje vietoje prieš jo valią, kai tai susiję su trečiųjų asmenų šantažu. Šis šantažas gali pasireikšti grasinimu nužudyti, padaryti kūno sužalojimus ar toliau laikyti įkaitu, jei šantažuojamasis neatliks reikalaujamų veiksmų arba neatsisakys atlikti tam tikrus veiksmus. Įkaitus arba jų grupę gali paimti vienos kokios nors šalies valdžia, atskiri ginkluotųjų pajėgų padaliniai, atskiros kovotojų grupės tam, kad galėtų gauti išpirką, jį iškeisti į priešininko paimtą asmenį arba kitais tikslais;

- *konvencijų saugomų asmenų atžvilgiu imtis bauginimo ir teroro priemonių* (IV ŽK 33 str.). Teroras tarptautinės humanitarinės teisės prasme – tai prievartos aktai ar grasinimai fizine ar psichine prievarta siekiant įbauginti civilius gyventojus (I PP 51 str. 2 p.) karo, ginkluoto konflikto arba okupacijos ar aneksijos sąlygomis;

- *priverstinai perkelti ar deportuoti konvencijų saugomus asmenis* iš okupuotos teritorijos į okupuojančios valstybės teritoriją arba į bet kurios kitos okupuotos ar neokupuotos valstybės teritoriją (IV ŽK 49 str.);

- *naikinti kultūros vertybes ir specialiai saugomus kultūros centrus*, pažymėtus ypatingais skiriamaisiais ženklais, taip pat visų religijų kulto apeigų vietas.

Plačiau apie draudžiamųjų kariavimo priemonių ir metodų naudojimą civilių gyventojų ir civilinių objektų atžvilgiu bus kalbama specialiuose jų apsaugą nagrinėjančiuose skyriuose.

Be anksčiau išvardytų tiesioginių draudimų, egzistuoja tam tikri apribojimai, taikomi naudojant kai kurias tarptautinės teisės neuždraustas naudoti ginklų ir ginkluotųjų pajėgų rūšis, nes atskiri jų naudojimo būdai ir priemonės gali šiurkščiai prieštarauti tarptautinės teisės normoms. Šie apribojimai taikomi oro karo metu aviacijai, jūrų karo atveju – karo ir povandeniniams laivams bei jūrų minoms.

Oro karas tarptautinio teisinio reguliavimo prasme – tai kariaujančių šalių karo veiksmų vykdymas panaudojant bet kokio tipo skraidomuosius aparatus. Oro karo metu privaloma laikytis visų karo įstatymų ir papročių, nustatančių bendrąsias taisykles, taikomas kovos veiksmams bet kuriame karo teatre.

Skraidomųjų aparatų naudojimą kariniams tikslams reglamentuoja daugelis tarptautinių dokumentų. Pirmiausia – 1907 m. Hagos deklara-

cija dėl sviedinių ir sprogstamųjų medžiagų mėtymo iš oro balionų uždraudimo. Nors aviacijos, kaip kariavimo priemonės, tarptautinė teisė naudoti nedraudžia, tačiau jos galiojančios normos numato gana konkrečius karo aviacijos veiksmų apribojimus. Karo aviacijos veiksmams tiesiogiai taikytinas 1907 m. IV Hagos konvencijos draudimas bet kokiū būdu bombarduoti neapsaugotus miestus, kaimus, būstus bei statinius, taip pat ir siekiant įbauginti taikius gyventojus, naikinti nekarinius objektus, medicinos įstaigas, sanitarinį transportą ir kultūros vertybes.

1907 m. Hagos deklaracija uždraudė iki Trečiosios taikos konferencijos pabaigos iš oro balionų mėtyti sviedinius ir sprogstamąsias medžiagas, tačiau tokia konferencija neįvyko, kadangi prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas. Tiesa, 1999 m. Hagoje, o po mėnesio ir Sankt Peterburge, įvyko konferencija, skirta Pirmosios taikos konferencijos šimtmečiui paminėti, tačiau joje kariavimo priemonės ir metodai nagrinėjami nebuvo.

Neįsigaliojo kai kurių šalių prašymu teisininkų parengtos Oro karo vedimo taisyklės, kurių projektas (8) buvo svarstomas 1923 m. Hagoje. Jos nebuvo pripažintos privalomai vykdytinomis, nors nemažai valstybių oro karo metu jomis vadovaujasi iki šiol. Taisyklėse pateikta detali orlaivių klasifikacija (jie skirstomi į karinius, nekarinius ir privačius), nurodomas jų žymėjimas, įgulos narių statusas, kovos veiksmų apimtis, išaiškintas bombardavimo teisėtumas, šnipinėjimo pasekmės, kariaujančių valstybių pareigos neutralių valstybių atžvilgiu ir pastarųjų pareigos kariaujančiųjų šalių atžvilgiu, privačių orlaivių užgrobimo, apžiūros ir konfiskavimo sąlygos bei kt. Taisyklių projekte galima išvelgti bandymus tobulinti humanitarinę teisę, be to, jų nuostatos buvo naudingas precedentas priimant I PP.

Realiai 1907 m. IV Hagos konvencijoje numatytos ribojančios normos, kaip ir pastangos, kurių imtasi 1923 m., dažnai būdavo ignoruojamos. Antrojo pasaulinio karo metu Vokietija, kaip ir su ja kariavusios Didžioji Britanija bei JAV, vykdė didelės apimties bombardavimus, kurių tikslas buvo sunaikinti priešininko pramoninį potencialą, bet kartu nukentėdavo ir greta šių objektų gyvenantys taikūs asmenys. Milžiniški sugriovimai vėliau įvykusių ginkluotų konfliktų metu kituose regionuose dėl aviacijos bombardavimų, kurių objektais neretai tapdavo civiliai gyventojai, kėlė rimtą visuomenės ir tarptautinių organizacijų susirūpinimą.

Po Antrojo pasaulinio karo 1949 m. Ženevos konvencijose ir I PP buvo priimta keletas specialių normų, reguliuojančių sanitarinės aviaci-

jos režimą. Tai I Ženevos konvencijos 36 ir 37, II Ženevos konvencijos 39 ir 40, I PP 24–31 straipsniai, kuriuose numatytos ne tik sanitarinių orlaivių apsaugos nuostatos, bet ir kai kurie jų naudojimo apribojimai. I PP 28 straipsnis draudžia naudoti sanitarinius orlaivius bet kokiam kariniam pranašumui prieš priešišką šalį igyti, karinių objektų neliečiamumui užtikrinti ir nuo užpuolimo saugoti renkant žvalgybinę informaciją. Sanitariniai orlaiviai negali turėti jokios specialios ginkluotės, neturi būti naudojami sužeistųjų, ligonių ir asmenų, patyrusių laivo sudužimą, paieškai, nes tai nėra jų funkcija.

Šiuolaikinėmis sąlygomis, kai raketinis bombų ginklas tapo pagrindine oro karo priemone ir buvo patobulintas, atsirado galimybė bombarduojant pasiekti žymiai didesnio bombų ir raketų pataikymo tikslumo. GA 1969 m. Rezoliucijoje suformulavo esminius civilių gyventojų apsaugos ginkluoto konflikto metu principus, kurių turi būti laikomasi ne tik bombarduojant iš oro, bet ir sausumos. Ši rezoliucija buvo pagrindas priimant I PP nuostatas dėl civilių gyventojų apsaugos. Šios normos taikomos ne tik aviacijos bombardavimams, bet ir „visiems karo veiksmams sausumoje, ore ar jūroje, galintiems paveikti civilius gyventojus, paskirus civilius ar civilinius objektus, esančius sausumoje“ (49 str. 3 p.).

Visų rūšių ginkluotųjų pajėgų puolimai pavojingi, ypač oro antpuoliai, bombardavimai. Mat, pirma, jie apima gana didelę veikimo sferą. Bombomis ir raketomis atakuojant strateginius taikinius neretai padaroma sugriovimų toli už fronto linijos, priešininko šalies gilumoje, kur sunaikinami miestai ir kaimai, automobilių keliai ir geležinkeliai, įdirbti laukai; jų metu, deja, būna ir gyventojų, tiesiogiai nedalyvaujančių mūšiuose, aukų. Antra, nors pastaruoju metu pasiekama didesnio bombardavimų tikslumo, tačiau neišvengiama ir puolimų be atrankos.

Pagal I PP 51 straipsnio 5 punktą puolimu be atrankos laikomas puolimas bombarduojant bet kokiais būdais ir priemonėmis; kai vienu kariniu objektu laikomi keli aiškiai atskirti ir vienas nuo kito per atstumą esantys kariniai objektai mieste, kaime ar kitoje vietovėje, kur sutelkti civiliai arba civiliniai objektai, ir kurio metu gali būti atsitiktinių civilių gyventojų aukų ir sunaikinti civiliniai objektai.

Bombardavimo taisyklės taikomos ne tik aviacijos vykdomiems šios rūšies veiksmams (nors turi tam tikrų ypatumų), bet ir jūrų karo veiksmų rūšims, taip pat bombardavimo iš sausumos, neatsižvelgiant į tai, ar tai

daroma savarankiškai, ar sąveikaujant su kitomis ginkluotųjų pajėgų rūšimis, sąlygoms reglamentuoti. Taigi sausumos, jūrų ir oro karo metu kariavimo metodams taikomas humaniškumo principu grindžiamas bendrasis reikalavimas, draudžiantis bombarduoti nekarinius objektus, civilius gyventojus, neapsaugotas vietas, demilitarizuotas zonas ir kitus ypač saugomus objektus. Apie pastaruosius plačiau kalbama 10. 3. skyriuje, todėl čia apžvelgsime tik vieną specifinę sritį – saugomus objektus, kuriuos draudžiama bombarduoti.

Remiantis 1949 m. Ženevos konvencijų ir I PP nuostatomis draudžiama: atakuoti, bombarduoti ar sunaikinti sanitarines įstaigas, sanitarinį transportą, laivus–ligonines, sanitarinius skraidomuosius aparatus, turinčius skiriamuosius ženklus (emblemas) ir naudojamus pagal paskirtį; naikinti sanitarinį ir medicinos personalą (I ŽK III skirsnis, IV ŽK 18–22 str.). I PP 8 ir kiti Ženevos konvencijų straipsniuose pateikti šių saugomų įstaigų ir asmenų sąvokų apibrėžimai.

„Sanitarinė įstaiga“ – bet kuri įstaiga, išimtinai skirta medicininiam tikslams (ligoninės ir analogiškos bet kokio masto įstaigos, kraujo perpilimo stotys, medicinos profilaktikos centrai, medicinos bei farmacijos sandėliai).

„Sanitarinis transportas“ – visokios transporto priemonės (karinės ir civilinės, nuolatinės arba laikinosios), naudojamos tik medicininiam transportavimui sausuma, vandeniui ir oru.

„Karo laivai–ligoninės“ – tai valstybių laivai, specialiai pastatyti arba įrengti turint tikslą teikti pagalbą sužeistiesiems, ligoniams ir asmenims, patyrusiems laivo sudužimą, juos gydyti ir gabenti.

„Sanitariniai orlaiviai“ reiškia visas oro transporto priemones, naudojamas medicininiam transportavimui oru.

„Medicinos personalas“ – tai asmenys, paskirti nuolatos ar laikinai vykdyti medicininės funkcijas, administruoti medicinos įstaigas, valdyti ir tvarkyti sanitarinį transportą. Tokį pat statusą kaip ir nuolatinis medicinos personalas turi ir religinis personalas. Medicinos personalas gali turėti asmeninį ginklą, naudojamą savigynai ir slaugomų sužeistųjų ir ligonių apsaugai.

„Skiriamasis medicinos tarnybos ženklas“ yra Raudonojo Kryžiaus baltame fone arba jam lygiavertė Raudonojo Pasmėnulio baltame fone emblema. Skiriamasis ženklas turi būti pakankamai didelis ir kiek įmanoma

gerai matomas (esant naktiniam apšvietimui, įžiūrimas infraraudonuosiuose spinduliuose). Medicinos reikmėms skirtų laivų ir plaukiamųjų priemonių visi išoriniai paviršiai turi būti balti, skiriamasis ženklas – tamsiai raudonos spalvos. Nakties metu ir riboto matomumo sąlygomis laivai–ligoninės turi būti apšviesti, kiek tai leidžia situacija. Sanitarinis oro transportas identifikuojamas ir atpažįstamas naudojant vizualinius signalus – skiriamąją emblemą, šviesos signalą (melsvos spalvos blyksnius), radijo ryšį, antrinio radiolokacinio atpažinimo sistemą. Kariaujanti šalis atsako už teisėtą skiriamojo ženklo naudojimo pagrįstumą.

Jūrų karas (tarptautinės teisės reguliavimo prasme) – ginkluoto konflikto šalių naudojamos visos karinių jūrų operacijų rūšys.

Tarptautinė teisė taiko plačią reguliavimo sritį apimančias, daugumos valstybių pripažintas taisykles, leidžiančias jūrų platybėse panaudoti karo laivynų pajėgas ir priemones. Šios taisyklės turi galias istorines ištakas. Jos per daugelį šimtmečių iš dalies išvirtino paprotinėje teisėje, bet tik XIX a. buvo užfiksuotos tarpvalstybiniuose susitarimuose.

Nemažai jūrų kodeksų, kurių nors ir nesankcionavo kokia nors suvereni valdžia, palaipsniui tapo privalomi, juos savanoriškai pripažinus visų tautų jūrininkams. Vėliau tai naudingai pasitarnavo unifikuojant jūrų teisės normas.

Dauguma jūrų karo įstatymų ir papročių buvo įtvirtinti specialiuose sutartiniuose aktuose, vienas pirmųjų buvo 1856 m. Paryžiaus deklaracija dėl jūrų karo. 1907 m. įvykusi antroji Hagos taikos konferencija priėmė dar keletą konvencijų dėl karo veiksmų jūroje. X konvencija dėl 1864 m. Ženevos konvencijos dėl sužeistųjų ir ligonių padėties veikiančiose armijose pagerinimo taikymą. XI konvencija iš dalies apribojo kariaujančiųjų teisę jūrų karo metu užgrobti pašto korespondenciją, žvejybos ir kabotažinius (pakrančių laivybos) laivus, taip pat palengvino priešininko prekinių laivų, kuriuos užgrobė kariaujanti šalis, įgulos režimą. Buvo pasiekta pažangos kodifikuojant normas, reguliuojančias neutralių valstybių ir asmenų jūrų kare teises (XIII konvencija), taip pat teisės normas dėl priešininko prekybos laivų padėties prasidėjus karo veiksmams (VI konvencija), dėl automatiškai sprogstančių nuo prisilietimo povandeninių minų dėjimo (VIII konvencija), dėl jūrų pajėgų bombardavimo sąlygų (IX konvencija).

1909 m. Londono deklaracijoje dėl jūrų karo teisės buvo suderintos

nuostatos dėl: blokados karo metu; karinės kontrabandos; neutralių valstybių laivų konfiskavimo ir sunaikinimo; laivo vėliavos pakeitimo tvarkos ir kt. Nors Deklaracijos neratifikavo nė viena ją pasirašiusi šalis, tačiau joje nurodytos taisyklės iš esmės atitinka visuotinai pripažintus tarptautinės teisės pagrindus. Šios taisyklės vėliau buvo nuolat taikomos praktiškai vykstant karo veiksams jūroje, o keletas jūrų valstybių (Anglija, JAV ir kt.) įtvirtino jas savo įstatyminiuose aktuose. Taigi 1909 m. Londono deklaracijos nuostatos visiškai pagrįstai laikomos tarptautinės teisės paprotinėmis normomis.

Jau per Pirmąjį pasaulinį karą bandyta išnaudoti povandeninio karo, kurio metu abiejų koalicijų šalys be atvangos skandindavo keleivinius ir prekinius laivus, galimybes.

Apskritai *povandeninius laivus* visos valstybės pripažįsta teisėtomis kariavimo priemonėmis. Povandeninių laivų teisinė padėtis ir jų kovinio naudojimo reglamentavimas iš esmės niekuo nesiskiria nuo taisyklių ir normų, nustatytų kitų tipų karo laivams. Pirmojo pasaulinio karo metu šias taisykles ypač šiurkščiai pažeidinėdavo vokiečių karinė vadovybė. Be išankstinio įspėjimo ir patikrinimo, nesuteikus galimybės keleiviams ir įgulai saugiai palikti laivą, 1915 m. buvo torpeduotas ir nuskandintas anglų transatlantinis garlaivis „Lusitania“. Žuvo beveik 1200 žmonių, tarp jų ir 128 neutralūs JAV piliečiai. Iš viso vokiečių povandeniniai laivai nuskandino 5861 priešininkų ir neutralių valstybių laivą (bendrasis tonažas sudarė 13,3 mln. bruto registruotų tonų), žuvo apie 30 tūkst. žmonių.

Po Pirmojo pasaulinio karo bandymai humanizuoti kariavimo taisykles kurį laiką buvo bevaisiai. Tarptautinės teisės, reglamentuojančios karo veiksmus jūroje, raidą paspartino 1930 m. sutartis dėl karinės jūrų ginkluotės apribojimo ir sumažinimo, kurioje buvo nurodoma, kad naudojant povandeninius laivus prieš prekinus laivus turi būti laikomasi tokių pat taisyklių, kokių privalo laikytis antvandeniniai karo laivai skandindami priešininko laivus, t.y. nepamiršti humaniškumo. Panašaus turinio buvo ir nurodymai, numatyti 1936 m. Taisyklėse dėl povandeninių laivų veiksmų karo metu prekinį laivų atžvilgiu (1930 m. Londono protokolo dėl povandeninio karo vedimo taisyklių priedas). Lietuva prisijungė 1938 metais.

Taisyklėse nurodoma, kad povandeninių laivų veiksmai, vykdomi prieš prekinus laivus, turi atitikti tarptautinės teisės normas, taikomas ant-

vandeninių laivų atžvilgiu naudojamiems veiksams reglamentuoti. Išimtis, kai leidžiama pažeisti šias taisykles, yra prekinį laivą atsisakymas sustoti teisėtai pareikalavus tai padaryti arba atkakliai priešinantį norint juos apžiūrėti. Tokiu atveju antvandeninis arba povandeninis karo laivas gali paskandinti prekinį laivą arba atimti jam galimybę toliau plaukti su sąlyga – jeigu jis, prieš pradėdamas minėtuosius veiksmus, pristatys keleivius, ekipažą ir laivo dokumentus į saugią vietą. Atsižvelgiant į tai, laivo valtytis laikomos saugiomis tik tuo atveju, jeigu jų saugumą leidžia užtikrinti jūros būklė ir oro sąlygos, nuotolis iki kranto arba kitas laivas, turintis galimybę priimti keleivius ir įgulą.

Nors šios Taisyklės yra galiojančios tarptautinės teisės normos, nuo pat Antrojo pasaulinio karo pradžios jas visiškai ignoravo fašistinė Vokietija ir militaristinė Japonija. Jau pirmąją karo su Anglija dieną – 1939 m. rugsėjo 3-iają – buvo paskandintas keleivinis laivas „Afina“ su 128 keleiviais. Vokietijos povandeninio laivyno vadas išleido įsakymą, draudžiantį gelbėti žmones, imti juos į savo laivą ar suteikti gelbėjimo valtis, nurodantis neduoti paskandintų laivų keleiviams nei maisto produktų, nei geriamojo vandens. Vadovaudamasis šiuo įsakymu, vokiečių povandeninis laivas 1944 m. paleido ugnį į skęstančio Graikijos laivo „Peleus“ valtis ir gelbėjimo plaustus ir sunaikino bandančiuosius išsigelbėti automatų ugnimi ir rankinėmis granatomis. Į tokių vokiečių povandeninių laivų elgesį antihitlerinės koalicijos šalys atsakė analogiškais veiksmais.

Karo veiksmus, tarp jų ir jūroje, humanizuojančios nuostatos atsižvelgiant į Antrojo pasaulinio karo patirtį ir Niurnbergo proceso išvadas toliau buvo išplėtos 1949 m. Ženevos diplomatinėje konferencijoje priimtose keturiuose konvencijose.

Atsiradus povandeniniams laivams su branduoliniais varikliais ir kokybiškai pasikeitus jūrų karo pobūdžiui, 1936 m. Taisyklės nebetiko ir praktiškai tapo neįvykdomos, nes šiuolaikinio karo metu bet kokį povandeninį laivą aptikus po vandeniu, juo labiau išplaukusį į paviršių, norint įvykdyti šiose taisyklėse priešininko prekinio laivo atžvilgiu numatytą ketinimą, jį reikėtų nedelsiant sunaikinti. Mat Antrojo pasaulinio karo metu ir prekiniai laivai buvo ginkluoti artilerijos pabūklais, kurie buvo skirti savigynai. Be to, šiuolaikiniai povandeniniai laivai naudoja torpedinį ir raketinį ginklą, kurių veikimo nuotolis yra už matomo horizonto ribų. Dėl to jie taip pat negali vykdyti 1936 m. Taisyklių reika-

lavimų. Todėl povandeniniams laivams karo veiksmų metu reikia vadovautis, kiek įmanoma ir praktiškai įvykdoma, tarptautinės teisės principais ir normomis bei galiojančių konvencijų dėl karo įstatymų ir papročių nuostatomis, kurias taiko antvandeniniai karo laivai.

Be to, karo specialistai kritiškai vertina kai kurias 1994 m. San Remo Vadovo taisykles, pavyzdžiui, 59 ir 60 straipsnius, pagal kuriuos priešininko prekiniai laivai gali būti priskirti kariniams objektams, todėl šiuo atveju reikalaujama, kad povandeninio laivo vadas nustatytų: ar sutiktas laivas ginkluotas, ar ne; kokią veiklą jis atlieka; kokia jo įtaka karo veiksmams, o tai padaryti vykstant šiuolaikiniam jūrų karui praktiškai neįmanoma. Kai kurios valstybės neigiamai vertina draudimą naudoti neskestančias, į taikinių nepataikiusias (nesprogusias), bet vis tiek pavojingas, torpedas (79 str.), nes tuo suinteresuotos tik turinčios technines galimybes valdyti tokias torpedas šalys.

1937 m. pilietinio karo Ispanijoje metu 9 valstybių atstovai pasirašė Niono susitarimą, kuriame, atsižvelgiant į tai, kad Viduržemio jūroje povandeniniai laivai gėdingai puldavo prekinis laivus, nepriklausančius nė vienai iš Ispanijoje kovojančių šalių, buvo nutarta, jog bet koks povandeninis laivas, užpuolęs prekinį laivą, yra laikomas 1936 m. Taisyklių pažeidėju, todėl turi būti konfiskuotas ir pagal galimybes sunaikintas. Nors Niono susitarimas buvo pasirašytas dėl pilietinio karo Ispanijoje metu jūrų kare susiklosčiusios situacijos, tačiau jis gali būti precedentas sprendžiant klausimus dėl povandeninių laivų veiksmų ir vykstant kitiems pilietiniams karams. Tai reiškia, kad bet kurios pilietiniame kare dalyvaujančios šalies povandeniniai laivai neturi teisės vykdyti kovos veiksmų atvirojoje jūroje už savo valstybės teritorinės jūros ribų ir trukdyti kitų šalių laivininkystės laisvei. Jeigu povandeniniai laivai taikos metu užpuola praplaukiančius laivus, tokie veiksmai turi būti traktuojami kaip agresijos aktas prieš valstybės vėliavos atakuotą laivą, o ne kaip piratavimas, nes povandeninis laivas – tai karo, o ne privatus laivas.

Naudoti *jūrų minų ginklą* tarptautinė teisė taip pat nėra visiškai uždraudusi. XIX a. antroje pusėje ir XX a. pradžioje vykusių karų (1854–1855 m. Krymo karo, 1861–1865 m. pilietinio karo JAV, 1877–1878 m. rusų ir turkų karo, 1904–1905 m. rusų ir japonų karo) metu minų ginklas užsirekomendavo kaip veiksminga gynybinio ir puolamojo karo jūroje priemonė. Būtent Baltijos jūroje 1854–1855 m. vykę kovos veiksmai pir-

mą kartą parodė, kad galingiausios jūrų valstybės, tais laikais turėjusios patį moderniausią laivyną, neturėjo priemonių, kurios būtų įveikusios rusų įrengtas minų užtvaras. Minos neleido šarvuotlaiviams nekludomai priplaukti prie kranto ir apšaudyti priešininko įtvirtinimų.

Po šių įvykių 1907 m. priimtoje VIII Hagos konvencijoje reglamentuojamos povandeninių automatiškai sprogsančių nuo prisilietimo minų naudojimo sąlygos. *Draudžiama naudoti minas:*

- nepritvirtintas prie inkarų (dreifuojančiasias), išskyrus tas, kurios tampa nepavojingos valandai praėjus po to, kai nutraukiamas jų stebėjimas;
- pritvirtintas prie inkarų, kurios lieka pavojingos ir atitrūkusios nuo jas laikančio lyno (mirepo);
- prie priešininko krantų ir uostų, turint vienintelį tikslą – nutraukti prekybinę laivininkystę.

Konvencija įpareigoja kariaujančias valstybes, kurios naudoja minas, imtis priemonių, užtikrinančių taikios laivininkystės saugumą, o tais atvejais, kai jų stebėjimas nutraukiamas, nurodyti leidinyje „Žinios jūrininkams“ ar kituose visiems prieinamuose dokumentuose pavojingus minų rajonus ir pranešti apie juos diplomatiniais kanalais kitoms valstybėms. Šie reikalavimai privalomi ne tik kariaujančioms, bet ir neutralioms, ir kitoms kare nedalyvaujančioms valstybėms, įrengiančioms prie savo krantų gynybines minų užtvaras, kad karui pasibaigus būtų galima minas traluoti ir sunaikinti.

1907 m. VIII Hagos konvencija iš esmės pripažino minų ginklo naudojimą teisėtu ir įtvirtino tik formalius apribojimus, kurių, tiek vykstant abiem pasauliniams karams, tiek vėlesniems ginkluotiems konfliktams, praktiškai nebuvo laikomasi – minų ginklą naudojo visos kariaujančios valstybės. Kai kurių karo specialistų ir istorikų nuomone, Pirmojo pasaulinio karo metu būtent nuo minų žuvo daugybė vokiečių povandeninių laivų, o vykstant Antrajam nuo jų nukentėjo tiek laivų, kiek nuo torpedų ir artilerijos kartu sudėjus. Minavimo užmojai ir mastai Antrojo pasaulinio karo metu parodė, kad minos tapo masiniu puolamuoju ginklu, kuris itin varžė laivynų karinius veiksmus, padarė daug žalos kariaujančiųjų, neutralių ir kitų nekariaujančiųjų šalių ekonomikai ir prekybai bei atskirais atvejais privertė visiškai arba iš dalies nutraukti laivybą (pavyzdžiui, 1945 m. Vidurio Japonijos jūroje). Be to, minų pavojus laivybai išliko ir praėjus daugeliui metų po šių karų ir kitų vėlesnių ginkluotų

konfliktų, net atlikus nuodugnų tralavimą. XX a. 9-ajame dešimtmetyje nuo Irano ir Irako karo laikų Persų įlankoje likusių minų nukentėjo nemažai įvairių šalių laivų.

Negalima nutylėti, kad 1907 m. VIII Hagos konvencijos nuostatos iš dalies paseno. Konvencija formaliai netaikoma dugninėms nekontaktinėms minoms, kurių sprogdikliai sužadinami ir sprogsta ne dėl laivo korpuso sąlyčio su mina arba ją laikančiu lynu, o dėl laivo fizinių laukų (akustinio, magnetinio, indukcinio, elektrinio, hidrodinaminio ir kt.) poveikio; kombinuotosioms minoms: minoms–torpedoms, minoms–raketoms ir kitokioms minoms, kurias valdo žmogus arba jose įrengta speciali programinė įranga. Negalima su tais laikais lyginti tiek kiekybiniu, tiek kokybiniu atžvilgiu pakitusio minų nešėjų arsenalo: dabar minas gabena antvandeniniai ir povandeniniai laivai, aviacija, ne karo laivai, įvairios raketos ir kt. Jūrų minų ginklas pasidarė žymiai pavojingesnis sukūrus minas su branduoliniais užtaisais.

Patobulėjo ir nusiginklavimo bei įvairių ginklų naudojimo teisinis reguliavimo mechanizmas. Pagal 1971 m. nepasirašytą Sutartį dėl draudimo dislokuoti branduolinį ginklą ir kitų rūšių masinio naikinimo ginklus jūrų ir vandenynų dugne ir jo gelmėse (34) tokius bet kokių pavyzdžių ir rūšių ginklus su bet kokių tipų sprogdikliais draudžiama dislokuoti jūrų dugne ir jo gelmėse už pakrančių valstybių 12 mylių zonos ribų. Sutartyje numatyta visa išsipareigojimų vykdymo kontrolės sistema, kurią sudaro: valstybių veiklos jūros dugne stebėjimas, su sąlyga, kad jis netrukdytų šiai veiklai; abipusės konsultacijos siekiant pašalinti abejones dėl stebimos veiklos jūros dugne; kitų valstybių, Sutarties dalyvių, pranešimai ir užklausimai; veiklos, keliančios abejonių, inspektavimas; klausimo perdavimas nagrinėti JT ST, jeigu priėmus visas anksčiau išvardytas priemones lieka abejonių.

Šiuolaikinė tarptautinė teisė numato ir reglamentuoja *blokados*, kaip ypatingo kovos veiksmų metodo, kuris reiškia prievartinį blokuojamos valstybės ar blokuojamo objekto visišką ar dalinę izoliaciją, jo išorinių ryšių nutraukimą, taikymą. Blokuojami objektai gali būti miestai, karinės tvirtovės, karinės bazės, didelės kariuomenės grupuotės, atskiros sritys ir rajonai, salos, įlankų zonos ir kt. Blokados tikslas – ekonominėmis ir karinėmis priemonėmis nuslopinti blokuojamos valstybės ar blokuojamo objekto pasipriešinimo galimybes, siekiant vėliau priversti kapitu-

liuoti (nutraukti pasipriešinimą) arba blokuojamąjį objektą pasiduoti. Blokada gali būti visiška ar dalinė, sausumos, jūrų, oro arba kombinuotoji (mišri).

Blokados veiksmus reglamentuoja JT Chartija (41 ir 42 str.), 1907 m. IV, V ir VII Hagos konvencijos, 1856 m. Paryžiaus deklaracija dėl jūrų karo, 1909 m. Londono jūrų karo teisės deklaracija ir kiti dokumentai bei bendrieji tarptautinės teisės principai. Tarptautinė teisė daugiausia yra suregulavusi jūrų blokados taikymo tvarką.

Jūrų blokada – tai kariavimo jūroje metodas, įgyvendinamas karinio jūrų laivyno ir aviacijos veiksmais, trukdančiais patekti į priešininko blokuojamus uostus ir pakrantes, taip pat išplaukti iš šių uostų ir pakrančių į jūrą.

Jūrų blokada yra teisėta tik dviem atvejais, numatytais JT Chartijoje: kai JT imasi prievartinių veiksmų, tarp jų ir jūrų blokados, panaudodama kariuomenę tarptautinei taikai bei saugumui palaikyti arba atkurti (42 str.), ir kai valstybė (valstybių grupė) paskelbia jūrų blokadą įgyvendindama savigynos teisę (51 str.). Bet kuriais kitais atvejais blokada (nepaisant, ar karas paskelbtas) yra neteisėta ir laikoma agresijos aktu.

Jūrų blokada turi atitikti šiuos reikalavimus:

1) ją gali taikyti tik kariaujančios valstybės viena kitai ir tik karo metu, kai įsigalioja karo įstatymai ir papročiai; blokadą galima taikyti tik priešininkui priklausantiems arba jo užimtiems uostams ir pakrantėms;

2) blokadą turi oficialiai paskelbti blokuojančios valstybės vyriausybė ar jos įgaliojimus turinčios karinės jūrų žinybos, nurodydamos blokados pradžios datą, blokuojamos pakrantės geografines ribas ir laiką, per kurį neutralių ir kitų nekariaujančių valstybių laivai turi išplaukti iš blokuojamų uostų;

3) apie paskelbtą blokadą turi būti pranešta neutralių ir kitų nekariaujančių valstybių vyriausybėms; blokuojamo uosto ar pakrantės vietai valdžiai apie tai praneša blokuojančių pajėgų vadas;

4) blokada turi būti veiksminga, t.y. veiksmai, kurių imamasi įgyvendinant paskelbtą blokadą, privalo realiai trukdyti patekti bet kokiems laivams į blokuojamą uostą ar pakrantę. Blokada nelaikoma baigta, jeigu blokuojančios pajėgos laikinai pasitraukė dėl blogo oro;

5) pilietinio karo metu kariaujančios šalys neturi teisės vykdyti blokavimo veiksmų už savo valstybės teritorinės jūros ribų. Jie neturi trukdyti

teisėtai tarptautinei jūrų laivininkystei ir oro navigacijai. Tai numato 1958 m. Konvencijos dėl atvirosios jūros (22) 2 ir 1982 m. Jūrų teisės konvencijos 87 straipsnis.

6) nelaimės, kurią patvirtina blokuojančių pajėgų vadovybė, atveju neutralios ar nekariaujančios valstybės laivas gali įplaukti į blokuojamą vietovę, o vėliau palikti ją neiškraudamas ir nepakraudamas jokio krovinio;

7) blokada neturi trukdyti konvencijose numatytiems humanitariniams veiksams atlikti, pavyzdžiui, laisvai pristatyti į blokuojamą objektą siuntinius su vaistais, sanitarijos reikmenimis, maisto produktais, drabužiais ir stiprinančiomis priemonėmis (pienu, gliukoze, vitaminais ir kt.), skirtus vaikams iki 15 metų, nėščioms moterims ir gimdyvėms, su sąlyga, kad nepiktnaudžiaujama šia teise;

8) jūrų blokada nutraukiama, kai: jos atsisako blokuojanti valstybė; blokuojama valstybė sunaikina blokuojančiąsias pajėgas; blokada tampa neveiksminga; blokuojamą vietovę užgrobia blokuojančioji valstybė;

9) blokuojančiosios pajėgos neturi drausti patekti į neutralių ir kitų nekariaujančių valstybių uostus ar pakrantes.

Draudžiama blokuoti demilitarizuotus ir neutralizuotus rajonus ir teritorijas. Pavyzdžiui, draudžiama blokuoti (ir bet kokie kiti karo veiksmai) Sueco kanalo zoną, tačiau šio draudimo nesilaikė Izraelis karo su Egiptu metu, tuo šturkščiai pažeisdamas galiojančias tarptautinės teisės normas (1888 m. Konstantinopolio konvenciją dėl laisvo plaukiojimo užtikrinimo Sueco kanalu) ir jūrų blokados taisykles. Pagal 1977 m. Sutartį dėl Panamos kanalo nuolatinio neutraliteto ir eksploatavimo kanalas ir sąsmauka negali tapti represalijų objektu vykstant bet kokiam gincluotam konfliktui tarp kitų pasaulio šalių. Kanale esantys laivai neturi vykdyti jokių priešišku aktų.

Sankcijos, taikomos už blokados pralaužimą arba bandymą ją pralaužti, gali būti: laivo ir (ar) krovinio sulaikymas, užgrobimas ir (ar) konfiskavimas arba blokadą pralaužiančio laivo sunaikinimas. Jeigu sulaikyto laivo įgula nėra sudaryta iš kitos kariaujančios šalies (priešininko) piliečių, sulaikytieji netampa karo belaisviais ir turi būti paleisti užgrobusiai valstybei išsprendus laivo ir jo krovinio likimo klausimą.

Pasaulio karų istorijoje būta pačių įvairiausių jūrų blokados atvejų – teisėtų ir neteisėtų, pavykusių ir nesėkmingų. Teisėta laikytina 1990 m.

JT kaip ekonominė sankcija taikyta Irako blokada, kurios tikslas buvo nutraukti šios šalies naftos eksportą jūra. 1991 m. antiirakinės koalicijos valstybės paskelbė Irako ir jo užgrobtos Kuveito pakrantės blokadą. Siekdama įvykdyti sutartinius išsipareigojimus dėl etninio konflikto sureguliuavimo, Indija 1987 m. paskelbė Šri Lankos valstybėje esančio Džafno miesto, kur dėl grupuotės „Išsivadavimo tigrų“ kovotojų veiksmų Indijos karinės pajėgos vykdė taikos palaikymo operacijas, blokadą.

Pavyzdžiui, 1956 m. Anglija, Prancūzija ir Izraelis taikė neteisėtą jūrų blokadą Egiptui, 1986 m. Anglija – Argentinai. Jūrų blokada yra ir ginčas dėl Folklendo salų kolonijinio statuso, ir ilgai užsitęsusi Izraelio vykdoma Libano blokada, „Karibų krizės“ atvejis ir kt. 1971 m. karo su Pakistanu metu nepavyko įgyvendinti savo sumanymo Indijai, kuri buvo paskelbusi priešininko uostų blokadą, bet turėjo per mažai laivų.

Atskiros jūrų blokados nuostatos gali būti taikomos ir sausumos bei oro blokados atveju.

Apibendrinant jūrų karo teisinio reguliavimo principus, reikia pažymėti, kad ginkluoto konflikto teisė jūroje ilgą laiką nebuvo reglamentuota taip kaip ginkluoto konflikto sausumoje nuostatos, ypač priėmus 1949 m. Ženevos konvencijas ir I PP. Todėl Tarptautinio humanitarinio teisės instituto iniciatyva buvo sudaryta teisės specialistų ir karinių jūrų ekspertų grupė, kuri 1988–1994 m. parengė šiuolaikinių tarptautinės teisės normų, taikomų ginkluotiems konfliktams jūroje, sąvadą, pavadintą San Remo Vadovu (50). Šiame Vadove panaudotos kai kurios ankstesnės jūrų karo taisyklės, reguliuojančios kariaujančiųjų šalių santykius, nes II ŽK apsiriboja tik sužeistųjų, ligonių ir asmenų, patyrusių laivo sudužimą, apsauga, o I PP IV dalies normos reguliuoja civilių gyventojų apsaugos nuo karo veiksmų padarinių nuostatas. Šios nuostatos yra taikytinos tik karinėms jūrų operacijoms, kurių metu gali nukentėti civiliai gyventojai ar civiliniai objektai, esantys sausumoje.

10. KARO AUKŲ TARPTAUTINĖ TEISINĖ APSAUGA

Visi žmonijos istorijoje vykę karai ir ginkluoti konfliktai buvo labai žiaurūs. Senovės tautos į priešininką žiūrėjo kaip į beteisę būtybę, kurios atžvilgiu buvo leidžiami bet kokie veiksmai. Netgi visiškai bejėgiams seniams, moterims ir vaikams grėsė arba vergija, arba mirtis. Neegzistavo jokių teisės normų, ginančių nuo karo nukentėjusius asmenis, ir viduramžiais. O jeigu kariaujančios valstybės nors kiek ir gailėdavosi tokių asmenų, tai darydavo tik dėl dorovinių, politinių ar kitokių motyvų.

Jau H. Grocijus traktate „Apie karo ir taikos teisę“ (1625 m.), šveicas E. von Vattelis knygoje „Tautų teisė“ (1758 m.) ir vėlesnių epochų mokslininkai pateikė daug tarptautinės teisės paprotinių normų, kurios reikalauja humaniškai elgtis su belaisviais, mažiau jų paversti vergais, gailėtis moterų, vaikų ir senių, šventikų, žemdirbių, pirklių ir mokslo žmonių, nežudyti įkaitų ir nekaltų asmenų, keistis belaisviais ar paleisti juos už išpirką ir pan., pavyzdžių.

Laikui bėgant humanitarinės teisės paprotinės normos palaipsniui virto sutartinėmis normomis. Jos buvo įtvirtinamos dvišalėse ir daugiašalėse sutartyse ir susitarimuose, taip pat valstybių nacionaliniuose įstatymuose.

Karo aukų tarptautinę teisinę apsaugą šiuo metu nustato šios tarptautinės sutartys: 1899 ir 1907 m. Hagos konvencijos dėl sausumos karo įstatymų ir papročių, 1948 m. Ženevos konvencija dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį, 1949 m. Ženevos konvencijos dėl karo aukų apsaugos ir jų 1977 m. papildomi protokolai, 1954 m. Hagos kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu konvencija, 1945 m. Tarptautinio karo tribunolo statutas, 1998 m. Tarptautinio baudžiamojo teismo statutas, kiti dokumentai.

Su bet kokio žmogaus gyvybės, garbės ir orumo, fizinės neliečiamybės apsauga tiek taikos, tiek karo metu tiesiogiai susijęs 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas ir 1984 m. Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (44).

Pagal tarptautinės teisės normas *karo aukomis* laikomi asmenys, kurie tiesiogiai nedalyvauja karo veiksmuose (kariaujančių šalių, okupuotų teritorijų civiliai gyventojai, nekombatantai) arba nuo tam tikro momento juose nebedalyvauja (sužeisti ir sergantys kombatantai, patyrę laivo sudužimą ginkluotųjų pajėgų nariai, karo belaisviai).

Anksčiau išvardytose tarptautinėse konvencijose ir sutartyse įtvirtintas normas pripažino beveik visos pasaulio valstybės. Todėl kiekvienas bet kokio karo, tarptautinio ar vidaus ginkluoto konflikto dalyvis neturi teisės pažeisti šių normų netgi tada, kai kariaujančios valstybės (arba viena iš jų) nėra šių sutarčių dalyvės (šiuo atveju valstybės privalo vykdyti jas kaip tarptautinės teisės paprotines normas) arba kai viena iš kariaujančių šalių nepripažįsta karo būvio.

Tiek pagal savo nacionalinius įstatymus, tiek pagal tarptautinės teisės normas kiekviena kariaujanti valstybė privalo užtikrinti karo aukų, atsidūrusių jos valioje, tarptautinę apsaugą, kurią gali suteikti TRKK arba valstybės globėjos, kontroliuojančios, kaip laikomasi konvencijų reikalavimų.

Visuose tarptautiniuose dokumentuose dėl karo aukų apsaugos įtvirtinti bendrieji reikalavimai ir garantijos:

- su karo aukomis bet kokiomis aplinkybėmis turi būti elgiamasi humaniškai; šie asmenys turi būti saugomi, nedarant jokių nepalankių skirtumų dėl rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos ar tikėjimo, politinių ar kitų įsitikinimų, nacionalinės ar socialinės kilmės, turtinės padėties, gimimo ar kitokio statuso arba dėl kokių nors kitų panašių kriterijų. Kiekviena šalis privalo gerbti visų tokių žmonių asmenybę, orumą, įsitikinimus ir religiją;
- draudžiama naudoti smurtą prieš asmenį, kėsintis į gyvybę, ypač įvairiais būdais žudyti, luošinti ir kankinti, kenkti jų fizinei sveikatai ar psichikos būklei, žėisti žmogaus orumą žeminančiu ir įžeidžiančiu elgesiu; draudžiamos kūno bausmės, biologiniai ar medicinos bandymai ir eksperimentai;
- neleidžiama nuteisti ir vykdyti bausmes be nustatyta tvarka priimto teismo nuosprendžio; bausti už nepadarytus teisės pažeidimus, taip pat taikyti kolektyvines bausmes;
- draudžiama beprasmiškai naikinti ir grobti priešininko turta; draudžiami teroro aktai;
- ypatinga apsauga ir globa turi būti skiriama moterims, ypač nėščiosioms, vaikams, nusenusiems žmonėms.

Asmenys, tyčiniai veiksmais pažeidę karo aukų apsaugos normas, laikomi karo nusikaltėliais, turi būti traukiami baudžiamojon atsakomybėn ir teisiami.

10.1. SUŽEISTŪJŲ, LIGONIŲ IR ASMENŲ, PATYRUSIŲ LAIVO SUDUŽIMĄ, APSAUGA

Karo, kuris pateisinamas kaip prievartos priemonė, naudojama priešininkui sunaikinti ar jo kariniam potencialui susilpninti, metu neišvenigiamai būna sužeistųjų, ligonių ir kitų nukentėjusiųjų. Senovėje žiauriai buvo elgiamasi ne tik su priešininko, bet ir su savo sužeistais kariais. Pasiūlymų pagerinti sužeistųjų padėtį buvo pateikiama ne kartą, tačiau tik XIX a. viduryje tarptautinė bendrija susirūpino šiuo klausimu ir ėmėsi veiksmingų priemonių.

Po siaubingo mūšio prie Solferino tų įvykių liudininko šveicaro A. Diuano iniciatyva buvo įkurtas TRKK, o Šveicarijos vyriausybė sušaukė konferenciją, kurioje buvo priimta 1864 m. Ženevos konvencija dėl sužeistųjų ir ligonių padėties veikiančiose armijose pagerinimo. Tai buvo karo aukų apsaugos teisės pradžia. Nors ši Konvencija atsižvelgiant į besikeičiantį karo pobūdį ir nukentėjusiųjų padėtį 1906 m. buvo peržiūreta, tačiau jos pagrindiniai principai liko nepakeisti. Naujovių įnešė tokiu pat pavadinimu žinoma 1929 m. Konvencija, pakeitusi ankstesnę nuostatą, kad Konvencija įsigalioja tik abiem kovojančioms šalims ją ratifikavus.

Dėl 1929 m. Konvencijos pažeidimų, padarytų Antrojo pasaulinio karo metu, 1949 m. diplomatinėje konferencijoje buvo priimtos net dvi konvencijos: Ženevos konvencija (I) dėl sužeistųjų ir ligonių padėties veikiančiose armijose pagerinimo ir Ženevos konvencija (II) dėl sužeistųjų, sergančiųjų ir skęstančiųjų ginkluotųjų pajėgų narių jūrose padėties pagerinimo, o 1977 m. – ir du jų papildomi protokolai.

I ŽK nuostatos reguliuoja ginkluotųjų pajėgų narių, kurie dėl ligos ar sužeidimo toliau negali dalyvauti karo veiksmuose, apsauga, II ŽK normos apibrėžia ginkluotųjų pajėgų narių ir kitų asmenų, kurie, būdami jūroje, sužeidžiami, serga arba patiria laivo sudužimą, tarptautines teisinės apsaugos priemones. Pagal II ŽK 12 straipsnį „terminas *laivo sudužimas* reiškia laivo sudužimą, neatsižvelgiant į priežastis, taip pat priverstinį orlaivių nusileidimą arba nukritimą į jūrą“.

Pagal I ŽK ir II ŽK skirtingos taisyklės buvo taikomos atsižvelgiant į tai, ar sužeistasis, ligonis ar asmuo, patyręs laivo sudužimą, yra kombatantas, ar nekomatantas. Tačiau I PP šioms abiem asmenų kategorijoms pritaikė bendrą terminiją.

Šiame Protokole *sužeistieji ir ligoniai* – „asmenys, tiek kariškiai, tiek ir civiliai gyventojai, kuriems dėl traumos, ligos ar kito fizinio ar psichinio sutrikimo ar negalios reikia medicinos pagalbos ar priežiūros ir kurie susilaiko nuo bet kokių karo veiksmų“.

Terminu *asmenys, patyrę laivo sudužimą*, įvardijami „asmenys, ir kariškiai, ir civiliai gyventojai, kuriems gresia pavojus jūroje ar kituose vandenyse dėl nelaimės, atsitikusios jiems patiems ar juos gabenusiam laivui ar orlaiviui, ir kurie susilaiko nuo bet kokių karo veiksmų“. Tam, kad lengviau būtų aptikti asmenis, patyrusius laivo sudužimą, pastarieji turi naudotis atpažinimo priemonėmis, pavyzdžiui, gelbėjimo priemonėmis su radijo švyturėliu ir pan.

Visi kariaujančios valstybės sužeistieji ir ligoniai, atsidūrę priešininko valioje, laikomi karo belaisviais ir jiems turi būti taikomos tarptautinės teisės normos, reguliuojančios karo belaisvių statusą.

Tarptautinė teisė numato anksčiau nurodytai karo aukų kategorijai priskiriamų asmenų teisių tam tikras apsaugos priemones.

Visi sužeistieji, ligoniai ir asmenys, patyrę laivo sudužimą, kokiais šaliai jie bepriklausytų, turi būti gerbiami bei saugomi ir jiems nedelsiant privalo būti suteikta visokeriopa praktiškai įmanoma medicinos pagalba ir atitinkama priežiūra. Jais turi būti rūpinamasi kaip ir savaisiais. Griežtai draudžiami bet kokie smurtiniai veiksmai, jų negalima sąmoningai palikti be medicinos pagalbos ir priežiūros.

Tokia pat apsauga naudojasi *medicinos daliniai*⁴, medicinos personalas ir sanitarinės transporto priemonės, kurių sąvokos buvo aptartos anksčiau, taip pat religinis personalas.

Medicinos personalo pareiga suieškoti ir surinkti sužeistuosius ir ligonius, nustatyti jų asmenybę ir apsaugoti juos nuo apiplėšimo ir blogo elgesio. Sužeistiesiems bei ligoniams nuo smurtinių veiksmų ginti ir tam, kad galima būtų užkirsti kelią galimiems medikamentų plėšimams, medicinos personalas gali turėti ir panaudoti ginklus, pastatyti piketus, sargybinius ir pan. Šis personalas turi nešioti skiriamąją Raudonojo Kryžiaus arba Raudonojo Pusmėnulio baltame fone emblemą (I priedas). Medicinos ir religinis personalas, atliekantis savo pareigas mūšio zono-

⁴ *Medicinos daliniai* reiškia ir karinę, ir civilinę žinybą, todėl sužeisti ir sergantys civiliai gali gydytis karo ligoninėse, o kombatantai – civilinėse medicinos įstaigose.

je, privalo, jei tai įmanoma, nešioti galvos apdangalus ir drabužius su skiriamąja emblema.

Pažymėtina, kad medicinos dalinių negalima ginti, jei priešininko gin-
kluotosios pajėgos jas užgrobia. Atvirksčiai, jie turi būti perleidžiami puo-
lančiam priešininkui tokios būklės, kad galėtų atlikti savo funkcijas. Jei
medicinos ar religinis personalas patenka į priešininko rankas, jam turi
būti leidžiama toliau vykdyti savo pareigas tol, kol jį užgrobusi valstybė
sužeistiesiems ir liginiams pati negali garantuoti reikiamos priežiūros.

Medicinos ir religinio personalo nariai negali būti laikomi karo
belaisviais.

Mobilių sanitarinių dalinių, patekusių į priešininko rankas, turtas pa-
liekamas šiems daliniams, kad jie galėtų prižiūrėti sužeistuosius ir ligo-
nius. Kariaujančios šalys turi rekvizicijos teisę tik būtinojo reikalingumo
atveju ir tik tada, kai užtikrinamas sužeistųjų ir ligonių likimas. Tam, kad
medicinos daliniai galėtų naudotis veiksminga apsauga net kautynių metu,
jų nereikėtų dislokuoti arti karinių objektų.

Nė vienas asmuo jokiais aplinkybėmis negali būti baudžiamas dėl
to, kad atliko medicininės pareigas, neprieštaraujančias profesinei eti-
kai, nesvarbu, kokiam asmeniui buvo suteikta pagalba. Nė vienas gydy-
tojas negali būti verčiamas atlikti veiksmus, pažeidžiančius medicinos
etikos normas, arba suteikti informaciją apie prižiūrimus asmenis, išsky-
rus atvejais, numatytais šalies, kuriai priklauso, įstatymuose.

Kariniam medicinos personalui prilyginami Raudonojo Kryžiaus na-
cionalinių draugijų ir kitų savanoriškų pagalbos organizacijų darbuoto-
jai, pripažinti ir įgalioti savo vyriausybių, su sąlyga, jei jie paklūsta karo
įstatymams ir nurodymams. Nacionalinėms draugijoms karo metu jų pa-
čių iniciatyva arba konflikto šalių prašymu leidžiama surinkti sužeistuo-
sius, ligonius ir asmenis, patyrusius laivo sudužimą, teikti pagalbą gyven-
tojams užgroboje ar okupuotoje teritorijoje.

Karinė vadovybė tam, kad galėtų suieškoti sužeistuosius ir ligonius,
gali skelbti paliaubas, taip pat kreiptis ir į vietinius gyventojus, prašyda-
ma savanoriškai surinkti ir slaugyti sužeistuosius ir ligonius, jai prižiūrint
ir suteikiant šiems gyventojams būtiną paramą ir lengvatų. Civiliai gy-
ventojai su sužeistaisiais ir ligoniais turi elgtis pagarbiai, jų atžvilgiu ne-
gali imtis jokių prievartos veiksmų. Niekas neturi būti persekiojamas ar-
ba baudžiamas už sužeistųjų ir ligonių slaugymą ir kitus humaniškus po-

elgius. Dar 1864 m. Ženevos konvencija numatė, kad gyventojai, suteikę pagalbą sužeistiems kombatantams, bus neliečiami ir liks gyvi ir laisvi.

Asmenų, patyrusių laivo sudužimą, atžvilgiu taikomos tos pačios normos kaip ir sausumos karo metu, tačiau turi savo ypatumų, kurias lemia jų taikymo srities specifika. Ypatingą reikšmę turi tokių asmenų paieška, gelbėjimas ir evakavimas. Tai turi atlikti patys karo laivai iš karto po mūšio, surinkdami ne tik sužeistuosius ir ligonius bei asmenis, patyrusius laivo sudužimą, bet ir žuvusiuosius, kad apsaugotų juos nuo apiplėšimo. Vykdydami tokias operacijas, laivai nesinaudoja tarptautinės teisės numatyta apsauga.

Praktiškai labai sudėtinga asmenų gelbėjimo operacijas atlikti povandeniniams laivams. Po to, kai 1982 m. ginkluoto konflikto dėl Folklendo salų metu britų povandeninis laivas torpedavo argentiniečių laivą, anglams taip ir nepavyko išgelbėti jo įgulos. Visais atvejais povandeniniai laivai neturi teisės imtis priešiškų veiksmų, kuriais galėtų paakenkti gelbėjamiems asmenims.

Kita vertus, bet kurios kariaujančios šalies karo laivas turi teisę reikalauti perduoti jam sužeistuosius, ligonius arba asmenis, patyrusius laivo sudužimą, esančius karo laivuose–ligoninėse ar kituose laivuose, nepaisant jų nacionalinės priklausomybės, jeigu sužeistųjų ir ligonių būklė tam netrukdo, o karo laivas gali sudaryti tinkamas būtinosios medicinos priežiūros sąlygas. Antrojo pasaulinio karo metais antihitlerinės koalicijos laivai iš vokiečių laivų–ligoninių „Tiubingen“ ir „Gradisk“ paėmė į nelaisvę 4 tūkst. lengvai sužeistų asmenų.

Konflikto šalys gali kreiptis į neutralių šalių prekinių laivų, jachtų ir nedidelių laivų kapitonus su humanišku prašymu priimti sužeistuosius, ligonius ir asmenis, patyrusius laivo sudužimą, ir juos paslaugyti, taip pat paimti mirusiuosius. Visų rūšių laivai, kurie atsiliepia į tokius prašymus, taip pat tie, kurie savo iniciatyva surenka tokius asmenis, naudojami specialia globa ir atliekant pagalbos teikimo misiją negali būti puolami ir užgrobiami.

Kai tokius asmenis paima neutralus karo laivas ar orlaivis, turi būti garantuojama, kad jie nebegalės dalyvauti tolesniuose karo veiksmuose. Kariaujančios šalies nurodytų kategorijų asmenys, patekę į priešininko rankas, yra laikomi karo belaisviais. Paėmusi į nelaisvę šalis, atsižvelgdama į aplinkybes, gali nuspręsti, kur tikslinga juos laikyti: vežti į savo ar

neutralų uostą, ar į uostą, esantį priešininko teritorijoje. Pastaruoju atveju sugrąžinti į savo tėvynę karo belaisviai negali tarnauti ginkluotosiose pajėgose iki pat karo pabaigos.

Dabar karo veiksmų jūroje metu svarbiausios pagalbos priemonės yra *laivai–ligoninės*, kuriuos naudoja tiek nacionalinės, tiek neutralių šalių Raudonojo Kryžiaus draugijos. Jie plaukia paskui karo laivus ir renka nukentėjusiuosius. Sausumos karo veiksmų metu laivai–ligoninės yra ligonių ir sužeistųjų evakuacijos transporto priemonė. Kai karas vyksta ir sausumoje, ir jūroje, tokie laivai tampa nuolatinėmis plaukiojančiomis ligoninėmis.

Be minėtų laivų–ligoninių, yra ir valstybių specialiai įrengtų karo laivų–ligoninių, kurie išimtinai skirti medicinos tikslams – pagalbai sužeistiesiems, ligoniams ir asmenims, patyrusiems laivo sudužimą, teikti, gydyti ir gabenti. Bet kokios rūšies laivai–ligoninės negali būti puolami arba užgrobiami ir visada turi būti saugomi ir gerbiami. Laivų–ligoninių neliečiamumas užtikrinamas tik tada, kai juos naudojanti valstybė, neutrali šalis ar tarptautinės humanitarinės organizacijos konflikto šalims prieš 10 dienų iki juos panaudojant praneša laivų pavadinimus, techninius duomenis, tonažą, laivo ilgį, stiebų ir kaminų skaičių. Šiuose laivuose gali būti įrengti navigacijos prietaisai arba ryšio priemonės, tačiau jie negali turėti slaptojo kodo. Tam, kad būtų užtikrintas maksimalus komfortas ir saugumas, II ŽK rekomenduoja valstybėms, gabenančioms sužeistuosius ir ligonius tolimais atstumais ir atvirąją jūrą, naudoti tik didesnės kaip 2 tūkst. bruto tonų vandens talpos laivus–ligonines (26 str.).

Laivai–ligoninės gali suteikti pagalbą ne tik kariškiams, bet ir civiliams, kurie, skirtingai nuo kombatantų, negali būti paimami į nelaisvę, perduodami šaliai, kuri jiems nėra sava, negali būti paimti iš tokių laivų.

Kariaujančios valstybės įsipareigoja šių laivų nenaudoti jokiems kariniams tikslams. Norėdamos įsitikinti, ar laikomasi nustatytų reikalavimų, konflikto šalys turi teisę tikrinti laivus–ligonines ir pakrantės gelbėjimo laivus. Kariaujančios šalys gali įsakyti laivams–ligoninėms plaukti tam tikru kursu, kontroliuoti jų radijo aparatūros ir kitų ryšio priemonių panaudojimo tvarką ir dėl svarbių aplinkybių netgi juos sulaikyti, bet ne ilgiau kaip 7 dienoms. Prireikus kariaujančios šalys gali apskritai atsisaikyti tų laivų pagalbos.

Sanitarinius laivus ir kitas plaukiamąsias priemones gali sustabdyti,

priversti vykdyti savo komandas, palikti rajoną arba pasirinkti tam tikrą kursą bet kuris karo laivas, esantis vandens paviršiuje, o šios privalo vykdyti kiekvieną tokią komandą. Sanitariniams laivams negalima trukdyti atlikti jų užduotis tol, kol tai būtina esantiems laive sužeistiesiems, ligoniams ir asmenims, patyrusiems laivo sudužimą. Laivams–ligoninėms, patekusiems į priešininko rankas uoste, leidžiama iš to uosto išplaukti.

Tokia pat kaip ir sausumos medicinos įstaigų globa ir apsauga naudojasi ir laivų–ligoninių, sanitarinio transporto, medicinos ir religinis personalas bei jų įgulų nariai. Kol tarnauja laive, jų negalima imti į nelaisvę, nepaisant, ar laive yra sužeistųjų, ar ne. Prekiniai laivai, paversti ligoninėmis, kol vyksta karo veiksmai, taip pat negali būti naudojami jokiems kitiems tikslams.

Kariniai laivai–ligoninės ir kitas sanitarinis transportas bei medicinos tarnybos personalas privalo būti žymimi specialiais ženklais. Medicininių laivų ir plaukiamųjų priemonių visi išoriniai paviršiai turi būti balti. Ant abiejų korpuso šonų ir horizontalių plokštumų pavaizduojami tamsiai raudoni kryžiai, išdėstyti taip, kad būtų kuo geriau matomi ir iš jūros, ir iš oro.

Tiek Pirmojo, tiek Antrojo pasaulinių karų metu orlaiviai bombardavo laivus–ligonines, nes jų atpažinimo ženklai, kaip reikalavo tada galiojusi 1907 m. X Hagos konvencija, būdavo pavaizduoti tik ant bortų, o ne ant denių, o tuo ir pasiteisindavo užpuolimų vykdytojais.

Be to, visi laivai–ligoninės, kad būtų atpažįstami, privalo iškelti savo nacionalinę vėliavą, o priklausantieji neutraliai šaliai – konflikto šalies, kurią palaiko, vėliavą. Naktį ir esant blogam matomumui tokie laivai turi būti apšviečiami, jei tai netrukdo strateginiams tikslams. Naujas atpažinimo simbolių formas reglamentuoja I PP I priedo normos. Tarptautinės humanitarinės teisės ginami laivai kaip skiriamąjį signalą turėtų perduoti vieną ar daugiau mėlynos šviesos blyksnių, matomų iš bet kurios pusės. Be to, su sanitariniu transportu susijusius duomenis galima nurodyti radijo pranešime anglų kalba, perduodamame atitinkamais intervalais specialiai šiam tikslui Radijo reglamente nustatytu dažniu.

Specifinė sanitarinė transporto priemonė yra *sanitariniai orlaiviai*, kurie naudojami sužeistiesiems ir ligoniams evakuoti, taip pat medicinos personalui bei inventoriui gabenti. Kariaujančios šalys sanitarines oro transporto priemones taip pat turi gerbti ir negali jų pulti, tačiau pastarosios privalo laikytis nustatytų reikalavimų – pirmiausia susitarimuose

aptartų jų skridimo pagrindinių parametru: aukščio, laiko, maršruto. Sanitariniai orlaiviai privalo turėti aiškiai matomą skiriamąją emblemą – raudoną kryžių baltame fone kartu su nacionalinių spalvų juostomis apačioje, viršuje ir ant šonų. Tokio orlaivio bet kokia apsauga turi būti reguliuojama kariaujančių šalių susitarimu dėl identifikavimo priemonių.

Kariaujančioms šalims karo metu gana sudėtinga sudaryti susitarimus, ypač ekstremaliais atvejais, ir sanitarinis orlaivis gali būti numuštas už matomumo ribų. I PP numatė trijų tipų signalų sistemą. Laikinas sanitarinis oro transportas, kurio dėl laiko stokos ar dėl techninių ypatybių neįmanoma pažymėti skiriamąją emblemą, kaip atpažinimo ženklą gali naudoti mėlynos šviesos blyksnių signalą, kuris turi būti matomas iš visų įmanomų pusių. Be to, sanitariniai orlaiviai, kaip ir sanitarinio jūrų transporto priemonės, gali pasinaudoti radijo signalu, kuris leidžia sanitarinės aviacijos vadovybei užmegzti ir palaikyti ryšį su priešininko vietinė karine vadovybe, antrinio radiolokacinio sekimo sistema (SSR), taip pat tarptautiniais kodais ir signalais.

Naudojant sanitarinius orlaivius turi būti paisoma tam tikrų apribojimų, kurie nustatomi atsižvelgiant į vietas, virš kurios skrendama, specifika:

a) skrendant virš priešiškos šalies *nekontroliuojamos teritorijos* nekyla rimtų problemų, nes nereikia jokio susitarimo su priešiška šalimi. Ir vis dėlto I PP 25 straipsnis rekomenduoja tokių skrydžių atvejais informuoti priešininką, ypač kai sanitariniai orlaiviai skrenda ten, kur juos gali pasiekti priešiškos šalies „žemė–oras“ tipo ginklų sistemos. Sanitariniams orlaiviams taip pat leidžiama skristi virš neutralių šalių teritorijos ir prireikus ten nusileisti, apie tai iš anksto pranešus šioms valstybėms ir nusileidžiant laikantis visų jų reikalavimų ir sąlygų. Išlaipintus sužeistuosius ir ligonius neutrali valstybė internuoja ir laiko tokiomis sąlygomis, kad jie toliau nebegalėtų dalyvauti karo veiksmuose;

b) didesnių sunkumų atsiranda, kai sanitariniai orlaiviai atsiduria *sąlyčio arba panašiose zonose*, t.y. sausumos teritorijoje, kur priešakiniai priešišku pajėgų daliniai kontaktuoja vieni su kitais, ypač ten, kur juos gali tiesiogiai apšaudyti iš sausumos. Šių zonų dalyse, kurias fiziškai kontroliuoja taikios ginkluotosios pajėgos, taip pat sausumos zonose, kur kurių nors pajėgų kontrolė aiškiai neapibrėžta, ir oro erdvėje virš jų sanitarinių orlaivių saugumas gali būti užtikrinamas tik remiantis konflikto šalių karinių institucijų išankstiniais susitarimais. „Nors, jei tokio susitarimo nėra ir sanitariniai

orlaiviai skrenda savo pačių rizika“, formaliai jie nepraranda imuniteto ir po atpažinimo privalo būti gerbiami (I PP 26 str.);

c) problemiška situacija susidaro, kai skraidoma virš sausumos ar jūros teritorijų, kurias kontroliuoja priešiška šalis. Dėl šių skrydžių iš anksto turi būti susitarta su priešininku. Jeigu sanitarinis orlaivis, neturėdamas priešininko sutikimo, skrenda virš tokios zonos dėl navigacijos klaidų ar verčiamas ypatingų aplinkybių, keliančių grėsmę skrydžiui, jis turi stengtis būti kuo greičiau atpažintas. Priešininkas, atpažinęs tokį sanitarinį orlaivį, gali įsakyti jam nusileisti ant žemės arba ant vandens arba imtis kitų priemonių, apsaugančių jo interesus. Sanitarinis orlaivis privalo paklusti tokiam įsakymui. Bet kokių atveju sanitariniam orlaiviui turi būti duota laiko, per kurį jis galėtų įvykdyti įsakymą pirmiau, nei bus atakuotas.

Nusileidęs orlaivis gali būti tikrinamas: ar jis iš tikrųjų yra sanitarinis, o ne karinis, tik klaidinamai pažymėtas specialiais skiriamaisiais ženklais; ar sanitarinis orlaivis nenaudojamas žvalgybos duomenims rinkti ir perduoti; ar negabena ginklų, išskyrus lengvuosius asmeninius ginklus, skirtus medicinos personalui apsiginti; ar turi išankstinį susitarimą dėl skrydžio. Tikrinimo metu nenustačius taisyklių pažeidimo, sanitariniam orlaiviui nedelsiant leidžiama skristi toliau. Pažeidus nustatytus reikalavimus ir priverstinai nusileidus priešininko ar jo okupuotoje teritorijoje, orlaivis sulaikomas, o sužeistieji, ligoniai ir asmenys, patyrę laivo sudužimą, bei įgulos nariai išlaipinami iš sanitarinio orlaivio ir tampa karo belaisviais.

Siekiant garantuoti geresnę medicinos tarnybų apsaugą ir sužeistųjų bei ligonių priežiūrą, gali būti įsteigtos *sanitarinės zonos ir vietovės*, kurių statusą reglamentuoja I ŽK I priedas „Susitarimo dėl sanitarinių zonų ir vietovių projektas“. Sanitarines zonas taikos metu gali nustatyti bet kuri valstybė, tačiau prasidėjus ginkluotam konfliktui apie jas turi būti pranešama priešiškai šaliai ir susitariama dėl jų pripažinimo, taip pat TRKK ar valstybėms globėjoms, taip joms sudarant galimybę teikti gerąsias paslaugas. Šios zonos turi apimti tik nedidelę valstybės, kuriai jos priklauso, retai apgyvendintą teritorijos dalį ir įkuriamos toli nuo karinių bei pramonės objektų ir administracinių įstaigų, nuošalyje nuo karo veiksmų teatro. Jos negali būti naudojamos karo veiksmams remti ir ginamos karinėmis priemonėmis. Neapribojant zonose gyvenančių asmenų teisių, sanitarinės zonos yra skiriamos sužeistiesiems ir ligoniams, taip pat medicinos pagalbą teikiančiam personalui. Siekiant, kad būtų laikomasi I

ŽK ir atitinkamuose susitarimuose nustatytų sąlygų, numatyta kontrolės, kurią vykdo specialios komisijos, sistema.

1949 m. ŽK reikalauja, kad kariaujančios šalys bet kokiomis aplinkybėmis gerbtų ir saugotų medicinos personalą, kuris atlieka sužeistųjų, ligonių ir asmenų, patyrusių laivo sudužimą, paiešką, juos surenka, transportuoja ar gydo, taip pat rūpinasi susirgimų profilaktika. Tokį pat statusą turi ir asmenys, vadovaujantys medicinos daliniams, ir ginkluotųjų pajėgų religinis personalas.

Medicinos pagalbą – nuolatinius sanitarinius padalinius ir transporto priemones kartu su personalu – kariaujančioms šalims savo iniciatyva gali suteikti: neutralios valstybės ir kitos valstybės, kurios nėra konflikto šalys; pripažintos ir įgaliotos tokių valstybių pagalbos draugijos; taip pat nešališkos tarptautinės humanitarinės organizacijos. Norėdamos padėti kariaujančios šalies sužeistiesiems ir ligoniams, šios humanitarinės tarnybos turi gauti priimančios pagalbą valstybės sutikimą ir apie tai pranešti jos priešiška šaliai. Minėtų organizacijų asmenų, pakliuvusių į priešiškos šalies rankas, sulaikyti negalima. Tokiam pagalbos draugijų personalui, grąžinamam į savo šalį, o jei tai neįmanoma – į tos konflikto šalies, kuriai tarnavo, teritoriją, atiduodami asmeniniai daiktai, instrumentai, ginklai, priklausančios transporto priemonės (I ŽK 27 ir 32 str.).

Kur kas silpnesnė *laikinojo medicinos personalo* – kariškių, apmokytų prireikus atlikti pagalbines medicinos tarnybos funkcijas (dirbti sanitarais, padėti medikams ieškoti ar surinkti, transportuoti ar slaugyti sužeistuosius ir ligonius), apsaugos sistema. Tokie kariškiai, patekę į nelaisvę, tampa karo belaisviais, tačiau ir šios kategorijos asmenis reikia gerbti ir saugoti, jeigu jie atlieka nurodytas funkcijas tarnybos metu arba būdami nelaisvėje.

Teritorijos okupacijos atveju civilinis medicinos ir religinis personalas dažnai atsiduria priešininko valioje, todėl I PP 16 straipsnis numato bendrąsias asmenų, atliekančių medicinos tarnybos pareigas, apsaugos garantijas. Nė vienas asmuo, atliekantis medicininio pobūdžio veiklą, nepaisant, kokiai šaliai jis atstovauja ir kokia jo profesinė kvalifikacija, negali būti:

- 1) baudžiamas dėl to, kad atliko medicinos pareigas, neprieštaraujančias medicinos etikai, nesvarbu, kokiam asmeniui jos buvo atliekamos;
- 2) verčiamas imtis veiksmų ar darbų, nesuderinamų su medicinos eti-

kos normomis, saugančiomis sužeistųjų ar ligonių interesus, taip pat verčiamas neatlikti darbų, atitinkančių šių taisyklių normas;

3) verčiamas teikti informaciją apie savo prižiūrimus sužeistuosius ir ligonius, jeigu tokia informacija galėtų pakenkti jiems patiems arba jų šeimoms, išskyrus atvejus, kuriuos numato šalies įstatymai ar reikalavimai būtinai pranešti apie užkrečiamąsias ligas.

Aprašytas medicinos personalo ir jo turto, ligoninių ir sanitarinio transporto priemonių, sužeistųjų, ligonių ir asmenų, patyrusių laivo sudužimą, statusas, jo pagarbos ir apsaugos sistema yra vienas iš tarptautinės humanitarinės teisės principų, palengvinančių šios kategorijos karo aukų kančias ir išgyvenimus, patiriamus ginkluotų konfliktų metu.

1949 m. ŽK ir jų I PP skirsniuose dėl sužeistųjų, ligonių ir asmenų, patyrusių laivo sudužimą, padėties remiantis įvairiose civilizacijose ir teisinėse sistemose susiklosčiusiomis pagarbos *mirusiesiems* tradicijomis įtvirtintos nuostatos dėl jų atminimo gerbimo ir apsaugos.

Bet kokiu metu, ypač po kovos veiksmų, turi būti atliekama mirusiųjų paieška, nustatomos jų asmenybės, pasirūpinama jų apsauga nuo apiplėšimo. Mirusieji laidojami garbingai, jei tai įmanoma, su religijos, kurią išpažino, apeigomis. Jų kapai turi būti gerbiami, tinkamai prižiūrimi ir pažymėti taip, kad juos visada būtų galima atpažinti.

Laidojant kombatantus viena dvigubo asmens ženkle dalis ar pats asmens ženklas, jeigu jis viengubas, turėtų būti paliktas prie kūno. Apie asmenis, kurie mirė dėl karo veiksmų ar okupacijos metu, ar nelaisvėje, turi būti pranešama giminaičiams, kad jie lengviau galėtų pasiekti ir susirasti kapavietes ir sugrąžinti jų palaikus į tėvynę ir per CIA atsiimti mirusiųjų daiktus, pinigus, testamentus, kitus svarbius dokumentus.

Mirusiųjų kūnai gali būti kremuojami tik tais atvejais, jei to būtinai reikia dėl išskirtinių sanitarijos aplinkybių, arba atsižvelgiant į mirusiųjų išpažintą religiją, arba jei jie, gyvi būdami, nelaisvėje pareiškė tokį pageidavimą. Pelenus saugo internuotuosius nelaisvėje laikančios valstybės institucijos ir artimųjų prašymu kaip galima greičiau jiems perduoda (IV ŽK 130 str.).

Karo jūroje veiksmų sąlygomis, jei nėra galimybės mirusiuosius nugabenti į sausumą, kur jie būtų palaidoti bendrąja tvarka, konflikto šalys turi užtikrinti, kad mirusieji būtų laidojami jūroje (II ŽK 20 str.).

Siekiant nesumenkinti pagarbos mirusiesiems dorovinės reikšmės, I

PP pirmiausia atsižvelgiama į šeimų teisę sužinoti savo giminaičių likimą – ne tik mirusių, bet ir *dingusių asmenų*, apie kurių dingimą turi pranešti priešiška šalis. Kai leidžia aplinkybės, o vėliausiai – vos pasibaigus karo veiksams, kiekviena konflikte dalyvaujanti šalis turi ieškoti asmenų, apie kuriuos priešiška šalis praneša kaip apie dingusius. Surinkta informacija apie dingusius asmenis turi būti perduodama tiesiogiai arba per valstybę globėją, arba per Centrinę TRKK paieškų agentūrą, ar per nacionalines RK draugijas (33 str.).

Sužeistųjų, ligonių ir asmenų, patyrusių laivo sudužimą, apsaugos priemonių tarptautinis teisinis reglamentavimas gana tiksliai išdėstytas 1949 m. Ženevos konvencijose bei jų papildomuose protokoluose. Jų nuostatos galioja tiek ginkluotų konfliktų, kai tautos kovoja prieš kolonijinį viešpatavimą, užsienio okupaciją ir rasistinius režimus, siekdamos įgyvendinti savo apsisprendimo teisę, tiek netarptautinių ginkluotų konfliktų metu.

10. 2. KARO NELAISVĖS TEISINIS REŽIMAS

Karo nelaisvės režimas – tai tarptautinės teisės normomis reguliuojama *karo belaisvių* padėtis.

Pagarba karo belaisviui, jo asmeniui, fizinei ir psichinei neliečiamybei kaip vieninga samprata susiformavo palyginti neseniai. Senajame pasaulyje kombatantai, kurie patekdavo į priešininko rankas, beveik visada būdavo sunaikinami. Tačiau palaipsiui nugalėtojai suprato, kad karo belaisviai yra naudinga, nemokama darbo jėga. Todėl Egipte, Atėnuose, o vėliau ir Romoje įsigalėjo paprotys belaisviams palikti gyvybę, bet jie tapdavo vergais.

Pačioje viduramžių pradžioje Europoje riterystės idėjos turėjo šiek tiek įtakos tam, kad karo belaisviai būdavo paleidžiami už išpirką, tuo labiau jog nuo XI a. Bažnyčia draudė krikščionis laikyti vergais. Nuo XVI a. Europoje belaisvių padėtis žymiai pagerėjo, o XVIII a. tapo įprasta pasibaigus karo veiksams pasikeisti karo belaisviais.

Filosofai ir publicistai padėjo įtvirtinti principą, kad į nelaisvę paimtas priešo kombatantas neatsako už veiksmus, kuriuos vykdė jo vyriausybė. Todėl belaisviui nebuvo galima keršyti. XVIII a. sudarytos sutartys įpareigoja valstybes su karo belaisviais elgtis humaniškai, o Prancūzijos

revoliucijos metu paskelbtuose vienašaliuose dekretuose nurodoma, kad prieš juos draudžiama vykdyti bet kokius prievartos aktus.

Toks liberalizmas plito ir XIX a. Antai 1899 m. Hagoje priimti Nuostatai dėl karo įstatymų ir papročių, kurių II skyrius buvo skirtas karo belaisviams. Tai buvo pirmasis šią sritį teisiškai reglamentuojantis dokumentas. Elgesio su karo belaisviais klausimus jie reguliavo iki 1929 m., kol 1907 m., peržiūrėjęs šiuos Nuostatus, Ženevoje buvo pasirašyta speciali Konvencija dėl elgesio su karo belaisviais. Ši Konvencija reguliavo visus paėmimo į nelaisvę ir laikymo joje aspektus, draudė prieš belaisvius naudoti represines priemones, nustatė jų darbo sąlygas, numatė bausmes bei neutralių valstybių ir kitų humanitarinių organizacijų, tokių kaip TRKK, kontrolės sistemą.

Deja, ne visos valstybės pasirašė šią Konvenciją (Lietuva prie jos prisijungė 1939 m.), o ir pasirašiusiosios jos nesilaikė. Antrojo pasaulinio karo metu nei Vokietijoje, nei SSRS į nelaisvę paimti kariai negalėjo naudotis Konvencijos nustatyta apsauga, todėl jų mirtingumas buvo itin didelis. SSRS iš 3 mln. čia buvusių belaisvių mirė maždaug vienas trečdalis. Dar didesnis mirtingumas buvo Vokietijoje – iš 5,7 mln. belaisvių mirė 3,3 mln. (maždaug trys penktadaliai). Iki praėjusio šimtmečio 9-ojo dešimtmečio pabaigos SSRS vyravo staliniškas požiūris – į belaisvius buvo žiūrima kaip į tėvynės išdavikus. Būtent tuo galima paaiškinti, kodėl iš esmės nebuvo sprendžiamas sovietinių karo belaisvių grąžinimo iš Afganistano klausimas.

1929 m. Konvencija, atsižvelgiant į Antrojo pasaulinio karo įvykius, 1949 m. buvo peržiūrėta ir pavadinta „Ženevos konvencija dėl elgesio su karo belaisviais“, o 1977 m. papildyta dviem protokolais, ir, jei taip galima pasakyti, dabar sudaro taisyklių dėl karo belaisvių sąvadą. III ŽK ne kartą suvaidino teigiamą vaidmenį daugelio ginkluotų konfliktų metu ir užtikrino milijonų žmonių apsaugą sunkiomis ir griežtomis nelaisvės sąlygomis.

Karo belaisviu tampa kiekvienas kombatantas ir gana plati asmenų (nekombatantų), patekusių į priešiškos šalies nelaisvę, kategorija. Kokie asmenys priskiriami šiai karo belaisvių kategorijai, išsamiai išdėsto III ŽK 4 straipsnis. Apie jų statusą detaliau jau buvo kalbėta 8 skyriuje, todėl netikslinga visa tai kartoti. Ankstesniuose skyriuose taip pat minėta, kad negali būti laikomi karo belaisviais medicinos (išskyrus asmenis,

priklausančius laikinajam kariniam medicinos personalui) ir religinis personalas, į karo belaisvio statusą negali pretenduoti šnipai ir samdiniai.

Karo nelaisvė prasideda nuo kombatanto patekimo į priešininko rankas momento. Būti paimtam į nelaisvę reiškia pasiduoti arba nepasiduodant patekti į priešininko (pavyzdžiui, karinio dalinio, kario, karo ar civilinės policijos arba bet kokio civilio) valdžią.

Paimti į nelaisvę galima įvairiais būdais: kombatantas gali pasiduoti priešininko kariuomenei metęs savo ginklą, iškėlęs baltą vėliavą ar pakėlęs rankas aukštyn. Pasiduoti galima ir kolektyviai – tai būna vietinės ar bendrosios kapituliacijos atveju. Paimti į nelaisvę galima, kai kombatantas sužeistas guli priešininko užimtoje teritorijoje ir nebando priešintis. Asmenys, kurie pasiduoda ir pasitraukė iš mūšio dėl sužeidimo ar ligos, neturi būti puolami. Savo ruožtu jie turi susilaikyti nuo bet kokie priešiško akto ir nebandyti bėgti.

Paimti į nelaisvę kombatantai turi būti apieškomi ir nuginkluojami. Jeigu reikia, jiems turi būti suteikiama apsauga bei pagalba, po to jie evakuojami. Karinio padalinio vadas turi užtikrinti, kad jo pavaldiniai veiktų pagal populiarią anglišką Penkių „S“ taisyklę: „*Search, segregate, silence, speed and safeguard*“ (iškratyti, izoliuoti, nuraminti, skubėti ir apsaugoti).

Karo belaisviai nuginkluojami darant kratą ir paimant ginklus, karinę amuniciją, transporto priemones, portatyvinius radijo imtuvus, optinius prietaisus, karinius dokumentus (pavyzdžiui, žemėlapius, raštiškus įsakymus, planus, telekomunikacijų kodus ir pan.).

Su karo belaisviais visada turi būti elgiamasi humaniškai. Jie turi būti saugomi nuo smurto arba bauginimų bei ižeidinėjimų, taip pat nuo minios smalsumo. Karo belaisviams draudžiama taikyti represalijas. Iki evakuacijos jie neturi būti stumiami į pavojų, susijusį su kovos veiksmais, neturi būti verčiami dalyvauti karinio pobūdžio veiksmuose.

Paimti į nelaisvę karo belaisviai kiek galima greičiau evakuojami į kuo toliau nuo mūšio zonos įkurtas stovyklas, kad jiems negrėstų pavojus ir skubi evakuacija palengvintų imančiųjų į nelaisvę karinių pajėgų padėtį. Karo belaisvius laikanti valstybė evakuojamuosius privalo aprūpinti reikiamu maisto ir geriamojo vandens kiekiu, drabužiais, pasirūpinti medicinos pagalba, kuo skubiau sudaryti evakuojamų karo belaisvių sąrašus. Pavojingoje zonoje galima laikinai laikyti tik tuos karo belaisvius, kuriuos dėl ligų būtų rizikingiau evakuoti, negu palikti vietoje. Jeigu karo

belaisvius reikia evakuoti per tranzito stovyklas, jie turi būti laikomi tose stovyklose kuo trumpiau. Elgesys su karo belaisviais tranzito stovyklose turi būti toks pat kaip ir paprastose (III ŽK 19, 20 str.).

Jeigu paėmusi belaisvius kariuomenė neturi galimybių juos evakuoti (pavyzdžiui, nedidelis karinis padalinys) arba jų išlaikyti ir apsaugoti pagal tarptautinių normų reikalavimus, kol evakuacija taps galima, turi juos nuginklavusi paleisti ir imtis visų įmanomų atsargumo priemonių (pavyzdžiui, skubiai perdislokuoti pajėgas į kitą rajoną) savo ir paleistųjų saugumui užtikrinti, aprūpinti pastaruosius maistu ir vandeniu, signalizacijos priemonėmis, reikalingomis buvimo vietai pažymėti, informuoti gelbėjimo organizacijas ir pan. Paleidus į nelaisvę paimtus karo belaisvius, atsiranda tikimybė, jog pastarieji perduos svarbią informaciją savo pajėgoms, todėl gali kilti pavojus paėmusiųjų į nelaisvę ir kitų karių gyvybei.

Kartais dėl karo veiksmų pobūdžio pareikšti apie ketinimą pasiduoti gana sunku. Tačiau jeigu asmenims gresia akivaizdus pavojus, juos puliti draudžiama. Todėl negalima puliti asmenų, patyrusių laivo sudužimą, besileidžiančių parašytu iš katastrofą patyrusio orlaivio, iki jie nusileis ant žemės. Nusileidusiems turi būti suteikta galimybė patiems pasiduoti į nelaisvę ir iki tol jie negali tapti puolimo objektu. Savo ruožtu tokie asmenys privalo susilaikyti nuo priešišku veiksmų. Tokios taisyklės, suprantama, netaikomos oro desantininkų būriams.

Kaip jau buvo minėta, asmuo, dalyvavęs karo veiksmuose ir patekęs į priešininko šalies rankas, laikomas karo belaisviu. Kilus abejonių, ar toks asmuo priklauso karo belaisvio kategorijai, jis yra saugomas tol, kol kompetentingas tribunolas nustatys jo statusą.

Kad būtų suvokta, jog paimtas į nelaisvę priešininko kombatantas nėra atsakingas už karą ir kariavimo būdus, prireikė ilgos tūkstantmetės evoliucijos. Pagaliau susiformavo tvirta nuostata, kad karo belaisvis – tai ne nusikaltėlis, o karys, atliekantis savo pareigą, jog karo nelaisvė nėra nusikaltimas ar gėda, kaip buvo manoma Antrojo pasaulinio karo metu Japonijoje. Pagrindinis karo nelaisvės tikslas – dėl karinės būtinybės izoliuoti kombatantus ir neleisti jiems toliau dalyvauti karo veiksmuose, nors ir šiuo metu kai kurių šalių nacionalinės instrukcijos vis dar draudžia ginkluotųjų pajėgų kariams pasiduoti į nelaisvę neišnaudojus visų gynybos priemonių ir galimybių.

Belaisvis priešininko valstybei yra potencialus svarbios karinės infor-

macijos šaltinis, todėl nelaisvės pradžioje paprastai atliekama *apklausa*. Neatidėliotina apklausa kartais duoda teigiamų rezultatų, nes paimti karo belaisviai dažniausia būna fiziškai išsekę, patiria psichologinį diskomfortą, nerimauja dėl savo ateities ir gyvybės.

Atsižvelgiant į tai, kad paėmimo į nelaisvę metu paprastai nebūna pakankamai laiko detaliai apklausai, rekomenduojama karo belaisvius kuo greičiau evakuoti į tranzito stovyklas, kur juos galėtų kvalifikuotai apklausti karinės žvalgybos specialistai. Siekiant gauti dominančių ir reikalingų žinių, belaisvius galima apklausti taikant tik įtikinimo, o ne prievartos metodus.

Kiekvienas apklausiamas karo belaisvis turi pasakyti savo vardą, pavardę, laipsnį, gimimo datą bei kariuomenės, pulko, asmens arba serijos numerį, o tokių nesant – pateikti lygiavertę informaciją. Šios žinios, beje, yra nurodytos asmens pažymėjime, kurį paprastai su savimi turi karo belaisvis ir kurio negalima iš jo atimti. Atsisakius pateikti šias žinias, gali būti apribotos karo belaisvio privilegijos, kurias jam suteikia jo laipsnis arba statusas, tačiau negalima grasinti, įžeidinėti ar kitaip nepalankiai elgtis. Karo belaisviai, nepajėgūs dėl savo fizinės arba psichinės būklės pateikti duomenų apie save, perduodami medicinos tarnybai, kuri visomis galimomis priemonėmis turėtų bandyti nustatyti šių belaisvių asmenybę.

III ŽK 18 straipsnis reglamentuoja *belaisvių nuosavybės* klausimus. Karo belaisviams leidžiama pasilikti: visus asmeninius daiktus (tualetu priemonės, rankinį laikrodį, portfelį, raktus, maldaknygę, rašymo priemones, kišeninį žibintuvėlį, akinius, skiriamuosius ženklus, apdovanojimus); aprangos reikmenis (visus drabužius, apatinius baltinius, batus, diržą, milinę, maišą asmeniniams daiktams laikyti); maitinimuisi skirtas priemones (katiliuką, kelioninę gertuvę, stalo įrankius, maisto produktus ir maišą jiems susidėti); asmens apsaugos reikmenis (metalinį šalną, dujokaukę, individualųjį pirmosios medicinos pagalbos paketą, žetoną su asmens numeriu). Pinigai ir vertingi daiktai gali būti paimti, išduodant paėmimo kvitą: jie belaisviui gražinami nelaisvei pasibaigus. Nedidelės vertės asmeninių daiktų (fotografijų, vestuvinio žiedo, pasižymėjimo ženklų) iš belaisvių negalima atimti.

Kiekvienam belaisviui, iš karto paėmus jį į nelaisvę, arba ne vėliau kaip per savaitę nuo atvykimo į stovyklą ar į ligoninę suteikiama galimybė parašyti savo šeimai CIA atviruką ir *pranešti apie paėmimą į nelaisvę*, sveikatos būklę, nurodyti savo adresą. Šie atvirukai išsiunčiami kiek galint skubiau, jų jokių būdu negalima sulaikyti (III ŽK 70 str.).

Laikanti karo belaisvius valstybė gali juos *internuoti*. Karo belaisvių internavimą – ypatingą jų laisvę apribojantį režimą – ir kitas jų nelaisvėje laikymo sąlygas gana smulkiai reglamentuoja III ŽK, nes monotonišką gyvenimą nelaisvėje sudaro detalės, kurios karo belaisviams dažnai būna labai reikšmingos.

Karo belaisviai gali būti internuoti aptvertose ar kitose stovyklose, už kurių ribų išeiti neleidžiama. Internuoti karo belaisviai gali būti įkurdinami tik sausumoje esančiose patalpose, atitinkančiose higienos reikalavimus bei nekenksmingose sveikatai. Karo belaisvius draudžiama įkurdinti laivuose ar pastatuose, esančiuose kovos veiksmų zonoje. Kaip ir vietos civiliai gyventojai, karo belaisviai gali naudotis slėptuvėmis nuo oro antskrydžių arba kitokių karo pavojų apsisaugoti. Karo belaisvių stovyklos turi būti pažymėtos raidėmis „PW“ arba „PG“, kurios išdėstomos taip, kad būtų gerai matomos iš oro. Laikančios karo belaisvius valstybės praneša kitoms valstybėms tokių stovyklų geografinę padėtį. Karo belaisviai paskirstomi į stovyklas atsižvelgiant į jų tautybę, kalbą ir papročius, pagal galimybes kartu su jų valstybei priklausančių ginkluotųjų pajėgų nariais.

Karo belaisvių *apgyvendinimo stovyklose sąlygos* neturi būti prastesnės už tas, kokiomis gyvena laikančios belaisvius valstybės kariuomenė, išdėstyta toje pačioje vietovėje. Šios sąlygos sudaromos atsižvelgiant į karo belaisvių įpročius bei papročius ir jokių būdu negali būti kenksmingos jų sveikatai. Patalpos turi atitikti įprastus bendrojo ploto ir minimalaus tūrio reikalavimus. Jos turi būti pakankamai apšildytos ir apšviestos, apsaugotos nuo gaisrų ir drėgmės. Tose stovyklose, kuriose kartu su vyrais laikomos ir karo belaisvės moterys, įrengiami atskiri miegamieji (III ŽK 25 str.).

Maitinimas kiekio, kokybės ir įvairovės atžvilgiu turi būti tinkamas gerai karo belaisvių sveikatai palaikyti. Reikia atsižvelgti į belaisviams įprastą maitinimosi režimą. Dirbantiems karo belaisviams turi būti skiriamas papildomas racionas. Kiek įmanoma, karo belaisviai pasitelkiami ruošiant maistą. Draudžiama taikyti kolektyvines drausmės priemonės, susijusias su maistu (III ŽK 26 str.). Visose stovyklose įrengiami kioskai, kur karo belaisviai galėtų įsigyti maisto produktų ir tabako bei kasdieninio vartojimo reikmenų. Jų pardavimo kainos neturi viršyti vietinės rinkos kainų (III ŽK 28 str.).

Laikanti karo belaisvius valstybė privalo pakankamai aprūpinti juos

viršutiniais drabužiais, baltiniais ir avalyne, tinkama vietos klimato ir darbo, kurį atlieka, sąlygoms (III ŽK 27 str.).

Privaloma imtis visų būtinų *higienos priemonių*, užtikrinančių švarą bei sveikatingumą stovyklose ir užkertančių kelią epidemijoms. Karo belaisviai turi turėti galimybę naudotis švariais sanitariniais patogumais (moterims jie įrengiami atskirai), pirtimis ir dušais, nusiprausti bei išskalbti baltinius (III ŽK 29 str.).

Kiekvienoje stovykloje įrengiamas tinkamas *medicinos punktas*, kuriame karo belaisviai galėtų gauti reikiamą pagalbą. Belaisviams, sergantiems infekcinėmis arba psichikos ligomis, įrengiamas atskiras izoliatorius. Pageidautina, kad pagalbą karo belaisviams teiktų tos valstybės, kuriai jie priklauso, medicinos personalas. Medicininė karo belaisvių apžiūra atliekama ne rečiau kaip kartą per mėnesį. Jos tikslas – patikrinti bendrą belaisvių sveikatos būklę, mitybą ir švarą bei nustatyti užkrečiamąsias ligas. Karo belaisviams visada turi būti leidžiama kreiptis į medicinos tarnybos vadovybę dėl apžiūros (III ŽK 30 ir 31 str.).

Kaip jau buvo minėta, *medicinos ir religiniam personalui* priklausančys asmenys, sulaukyti laikinios belaisvių valstybės pagalbai karo belaisviams teikti, neturi būti laikomi karo belaisviais. Tačiau jie naudojami visomis privilegijomis ir apsauga. Jiems taip pat sudaromos visos būtinos galimybės medicinos pagalbai ir dvasinei paramai karo belaisviams teikti: leidžiama periodiškai lankyti karo belaisvių darbo būriuose arba už ligoninės ribų; naudotis transporto priemonėmis; laisvai susirašinėti profesinės veiklos klausimais; be to, jie stovykloje atleidžiami nuo darbų, nesusijusių su jų profesinėmis pareigomis (III ŽK 33 str.).

Karo belaisviams suteikiama visiška laisvė atlikti *religines savo tikėjimo* apeigas, įskaitant pamaldų lankymą, tam tikslui skirtose patalpose. Kapelionams, patekusiems į priešiškos valstybės rankas ir likusiems arba sulaukytiems padėti karo belaisviams, leidžiama jiems tarnauti ir laisvai teikti dvasinę paramą bendratikiams. Kai karo belaisviai negauna sulaukto kapeliono arba karo belaisvio, jų tikėjimo dvasininko, pagalbos, suinteresuotų belaisvių prašymu eiti šias pareigas paskiriamas jų ar artimos tikybos dvasininkas arba, tokio nesant, išmanantis pasaulietis (III ŽK 34, 37 str.).

Gerbdama individualius kiekvieno belaisvio polinkius, belaisvių laikanti valstybė skatina jų intelektinę, švietimosi veiklą ir laisvalaikio užsi-

ėmimus, sudaro sąlygas sportuoti. Tai veiklai skiriamos tinkamos patalpos ir įrengimai (bibliotekos, skaityklos, sporto inventoriūs, sporto aikštelės ir kt.). Tačiau ši nuostata neleidžia laikančiai belaisvius valstybei organizuoti politinio ar ideologinio auklėjimo kursų ir užsiėmimų, į kuriuos kviečiami dalyvauti karo belaisviai, jeigu jie nori gauti arba išsaugoti kai kurias privilegijas.

Kiekvienai karo belaisvių stovyklai tiesiogiai vadovauja atsakingas laikančios belaisvius valstybės reguliariųjų ginkluotųjų pajėgų įgaliotasis karininkas, kuris privalo turėti III ŽK teksto kopiją, kad su jos nuostatomis pirmiausia susipažintų ir jas vykdytų stovyklos personalas ir sargybiniai. Konvencijos tekstas, taip pat kitų taisyklių, įsakymų, skelbimų, taisyklių visiems karo belaisviams, tekstai turi būti parašyti belaisvių ar kita jiems suprantama kalba ir iškabinti matomose vietose.

Su karininkais ir tolygaus statuso asmenimis elgiamasi pagarbiai, atsižvelgiant į jų rangą ir amžių. Karo belaisviai, išskyrus karininkus, privalo sveikinti visus laikančios belaisvius valstybės karininkus atiduodami pagarbą, kaip to reikalauja jų pačių kariuomenės statusas. Karo belaisviai karininkai privalo atiduoti pagarbą tik aukštesnio laipsnio laikančios belaisvius valstybės karininkams ir stovyklos viršininkui, nepaisant, koks jo laipsnis (III ŽK 39, 41, 44 str.).

Esant būtinybei karo belaisviai gali būti perkeliami iš vienos stovyklos į kitą. Tokią perkėlimo tvarką reglamentuoja specialus III ŽK 8 skirsnis. Belaisviai visada perkeliami humaniškai ir neblogomis sąlygomis. Perkėlimas neturi pakenkti karo belaisvių sveikatai ir neapsunkinti jų repatriacijos. Karo belaisviams leidžiama pasiimti asmeninius daiktus, kurių leistinas svoris neturi būti didesnis kaip 25 kg žmogui. Negalima perkelti sergančių arba sužeistų karo belaisvių, jei kelionė kelia pavojų jų sveikumui. Karo belaisviai taip pat neperkeliama, kai karo veiksmų zona priartėja prie stovyklos, nebent juos galima perkelti saugiai arba pasilikti vietoje jiems pavojingiau, negu būti perkeliama.

III ŽK daug dėmesio skiriama karo belaisvių darbo ir finansinių išteklių reguliavimo klausimams. Laikanti belaisvius valstybė gali panaudoti fiziškai sveikų karo belaisvių darbą, atsižvelgdama į jų amžių, lytį, rangą ir fizines galimybes bei profesinius sugebėjimus. Iš karo belaisvių puskarininkių galima reikalauti dirbti tik prižiūrimąjį darbą. Karininkai negali būti verčiami dirbti, tačiau jie gali prašyti tinkamo darbo.

50 straipsnyje, be stovyklos valdymo, įrengimo ir jos priežiūros darbų, išvardijamos sritys, kuriose gali būti verčiami dirbti eiliniai karo belaisviai (žemės ūkyje, kai kuriose gamybos ar pramonės šakose, prekyboje, namų ūkyje ir kt.). Pabrėžiama, kad karo belaisviams skiriami darbai neturi būti tiesiogiai susiję su karo veiksmais. Be to, nė vienas belaisvis negali būti naudojamas darbams, kurių jis fiziškai negali dirbti, kenksmingiems sveikatai ar pavojingiems darbams (minų arba panašių įtaisų šalinimas), nebent jis juos atliktų savo noru. Anglijos ir Argentinos konflikto metu argentiniečiai belaisviai, karo inžinieriai, pareiškė norą padėti išvalyti minų laukus Port Stenlio uosto rajone, tačiau, sproguš minai, šie darbai buvo nutraukti.

Karo belaisviams turi būti sudaromos tinkamos darbo sąlygos: jie aprūpinami būstu, maistu, apranga ir įrankiais. Šios sąlygos neturi būti blogesnės už laikančios belaisvius valstybės piliečių, dirbančių panašų darbą, darbo sąlygas. Karo belaisviai už savo darbą turi gauti teisingą atlyginimą. Jo dydis negali būti mažesnis nei viena ketvirtoji Šveicarijos franko už visą darbo dieną. Belaisvių darbo trukmė neturi būti ilgesnė nei tokį pat darbą dirbančių civilių darbininkų darbo laikas. Jokiu būdu negalima sunkinti darbo sąlygų taikant drausmines nuobaudas. Naudodamasi karo belaisvių darbu, juos laikanti valstybė privalo užtikrinti, kad darbo vietose būtų laikomasi nacionalinių darbo saugos įstatymų ir ypač darbo su technika saugos taisyklių. Karo belaisviams, nukentėjusiems darbe nuo nelaimingų atsitikimų, suteikiama visa reikiama pagalba ir išduodama medicininė pažyma, kuria remdamiesi jie galės pateikti ieškinį valstybei, nuo kurios jie priklauso, ir pretenduoti į tam tikrą kompensaciją. Jei kuris nors belaisvis mano esąs nedarbingas, jam leidžiama kreiptis į stovyklos medicinos personalą, kuris gali rekomenduoti atleisti jį nuo darbo.

Karo belaisviams grynuosius pinigus leidžiama laikyti asmeninėse sąskaitose, kurių dydis gali būti ribojamas. Nelaisvei pasibaigus, turimos grynujų pinigų sumos turi būti gražintos. Laikanti belaisvius valstybė turi kas mėnesį mokėti visiems karo belaisviams atlyginimo avansą, kurio dydis Šveicarijos frankais: žemesnio negu seržanto laipsnio kariams – 8; seržantams ir kitiems puskarininkiams – 12; viršiloms ir karininkams iki majoro – 50; majorams, pulkininkams–leitenantams, pulkininkams – 60; generolams – 75 frankai. Už šiuos grynuosius pinigus belaisviai gali pirk-

ti kioskuose, o kai kuriais atvejais ir už stovyklos ribų, maisto produktus bei kasdieninio vartojimo reikmenis (III ŽK IV skyrius).

Karo belaisviams leidžiama palaikyti ryšius ir su išoriniu pasauliu: siųsti ir gauti laiškus bei atvirukus, paprastai gimtąja kalba. Dėl tam tikrų aplinkybių (pavyzdžiui, dėl transporto priemonių ar cenzūravimo tarnybų pernelyg didelio darbo krūvio) susirašinėjimas ribojamas, leidžiant išsiųsti per mėnesį ne daugiau kaip du laiškus ir keturis atvirukus. Karo belaisviams, ilgai negaunantiems žinių iš savo artimųjų, taip pat esantiems labai toli nuo savo namų, turi būti leista siųsti telegramas. Visiems belaisviams suteikiama galimybė konsultuotis su juristais, kaip surašyti ir persiųsti tokius teisinius dokumentus kaip įgaliojimai ir testamentai. Cenzūruoti galima tik siunčiamą ir gaunamą korespondenciją ir tai turi būti atliekama kaip galint greičiau.

Belaisviams leidžiama gauti individualią ir kolektyvinę pagalbą, kurią paprastai sudaro maisto produktai, drabužiai, medikamentai, kulto reikmenys, knygos, muzikos instrumentai, sporto inventorius ir kt. Karo belaisvių gaunamos siuntos, kurios kartais būna pakankamai didelės, jokiū būdu neatleidžia laikančios belaisvius valstybės nuo pareigos užtikrinti nemokamą karo belaisvių išlaikymą. Pagalbos apimtys gali būti ribojamos tik valstybės globėjos ar TRKK siūlymu pačių belaisvių labui arba rūpinantis dėl jų siuntų, kai transporto ir ryšių priemonių pernelyg didelis darbo krūvis. Kolektyvinę pagalbą paskirstyti pavedama stovyklos belaisvių atstovui.

Karo belaisvių korespondencija, taip pat jų gaunamos visos pagalbos siuntos neapmokestinamos, tačiau gali būti tikrinamos, nepakenkiant jose esantiems daiktams, ypač maisto produktams. Tikrinama dalyvaujant adresatui, nesant rimto pagrindo, siuntinys turi būti nedelsiant įteiktas gavėjui. Bet koks konflikto šalių kariniais ar politiniais sumetimais įvestas korespondencijos draudimas turi būti laikinas ir trukti kiek įmanoma trumpiau.

Karo belaisviai turi teisę pateikti karinei vadovybei, kurios valioje jie yra, bet kokius skundus ar prašymus dėl nelaisvės sąlygų. Skundai ir prašymai gali būti žodiniai arba raštiški, siunčiami stovyklos viršininkui ar jo aukštesniesiems viršininkams. Periodiškai siųsti oficialius pranešimus valstybių globėjų atstovams ir pranešti apie padėtį stovyklose ir karo belaisvių poreikius gali ir belaisvių atstovai. Net jeigu skundai ir prašymai pripažįstami esą be pagrindo, už tai negalima skirti jokių nuobaudų.

Numatyta galimybė skirti valstybes globėjas iš neutralių valstybių, kad jos stebėtų, kaip gerbiamos belaisvių teisės, todėl kario belaisviai turi neribojamą teisę su skundais ir prašymais kreiptis ir į valstybių globėjų atstovus, siekdami atkreipti dėmesį į neigiamus nelaisvės aspektus. Deja, tokių valstybių globėjų nėra tiek daug, todėl atitinkamas funkcijas gali vykdyti TRKK. Konflikto Persų įlankoje metu (1990–1991 m.) TRKK prezidentas pareiškė protestą dėl Irako atsisakymo įleisti jo atstovus į koalicijos kariuomenių belaisvių stovyklas.

Visose stovyklose ir jų skyriuose kas šeši mėnesiai belaisviai gali laisvai rinkti slaptu balsavimu tos pačios pilietybės ir papročių belaisvių atstovus. Išrinktas belaisvių atstovas gali pradėti eiti savo pareigas tik tada, kai laikanti belaisvius valstybė tai patvirtina. Karininkų arba mišriose stovyklose belaisvių atstovu laikomas vyriausias pagal amžių ir turintis aukščiausią karinį laipsnį karininkas.

Belaisvių atstovai privalo atstovauti valstybėms globėjoms, TRKK ar bet kuriai kitai jiems teikiančiai pagalbą ir prisidedančiai prie fizinės, dvasinės ir intelektualinės karo belaisvių gerovės organizacijai. Belaisvių atstovai sprendžia įvairius administracinius klausimus, į kuriuos įeina: naujienų iš šeimų užklausa, oficialių dokumentų surašymas ir jų perdavimas, testamentų, skundų ir prašymų perdavimas, kolektyvinių siuntų tvarkymas, vadovavimas valgyklai, karo belaisvių asmeninių sąskaitų kontrolė, karo belaisvių perkėlimo atveju kolektyvinio turto pervežimas, pranešimų apie karo belaisvių teismo procesą gavimas, sergančių karo belaisvių pristatymas mišrių medicinos komisijų apžiūrai ir kt.

Belaisvių atstovams leidžiama lankytis patalpose, kuriose laikomi karo belaisviai. Kiekvienas karo belaisvis turi teisę laisvai konsultuotis su savo belaisvių atstovu. Iš belaisvių atstovų negalima reikalauti, kad jie dirbtų kitą darbą, jei tai trukdytų jiems atlikti tiesiogines pareigas. Jiems ir jų paskirtiems padėjėjams turi būti suteikta tam tikra judėjimo laisvė, kurios reikia jų pareigoms atlikti (darbo būriams tikrinti, siuntoms priimti ir t.t.).

Negalima pamiršti, kad karo belaisviai yra priešiškos valstybės, o ne asmenų arba karinių dalinių, paėmusių juos į nelaisvę, valioje, todėl už elgesį su jais atsako laikanti belaisvius valstybė, nepaisant galimos asmeninės atsakomybės. Savo ruožtu, naudodamiesi Konvencijos suteiktomis garantijomis, karo belaisviai turi paklusti juos laikančios nelaisvėje vals-

tybės ginkluotosiose pajėgose nustatytai tvarkai ir drausmei. Jei pagal laikančios nelaisvėje valstybės įstatymus, statutus ar įsakymus karo belaisvių veiksmai yra baustini, o tokie patys veiksmai, įvykdyti laikančios belaisvių valstybės kariuomenės nario, nebaustini, už tokius veiksmus karo belaisviams skiriamos tik drausminės nuobaudos.

Karo belaisviams gali būti skiriamos tokios drausminės nuobaudos:

- 1) piniginė bauda, ne didesnė kaip 50 proc. atlyginimo avanso ir darbo užmokesčio, ne ilgiau kaip 30 dienų;
- 2) Konvencijoje nenumatytų privilegijų atėmimas;
- 3) papildomas darbas be eilės, tačiau ne ilgiau kaip dvi valandas per dieną (karininkams neskiriamas);
- 4) įkalinimas.

Nuo drausminės nuobaudos paskyrimo iki jos įvykdymo negali praėti daugiau kaip mėnuo. Drausminės nuobaudas gali skirti tik karininkas – stovyklos viršininkas, arba jo įgaliotas atsakingas karininkas. Karininkai nekalinami tose pačiose patalpose su puskarininkiais arba kareiviais. Karo belaisvės moterys kalinamos atskirai nuo karo belaisvių vyrų ir prižiūrimos moterų.

Už padarytus nusikaltimus karo belaisvių gali teisti tik karo teismai. Jie turi būti nepriklausomi bei nešališki ir užtikrinti belaisviams gynybos teises: teisę turėti savo pasirinktą advokatą; teisę reikalauti iškviesti į teismą liudytojus ir, jei būtina, kompetentingą vertėją. Teismo posėdžiuose gali dalyvauti ir suteikti pagalbą kaltinamajam karo belaisviui valstybės globėjos atstovai.

Laikančios belaisvių valstybės karinė vadovybė ir karo teismai negali skirti karo belaisviams jokių kitų baudų, išskyrus tas, kurios numatytos už tokias pačias veikas tos valstybės ginkluotųjų pajėgų nariams. Skirdami bausmę, teismai arba laikančios belaisvių valstybės valdžia turi atsižvelgti į tai, kad kaltinamasis nėra laikančios belaisvių valstybės pilietis ir su ja nesusijęs lojalumo saitais, todėl turi galimybę sušvelninti bausmę už padarytą pažeidimą ir neprivalo laikytis bausmės minimumo reikalavimo. Negalima iš jokio belaisvio atimti jo karinio laipsnio ar uždrausti jam nešioti skiriamuosius ženklus.

Karo belaisviai ir valstybės globėjos kaip galint greičiau informuojami apie nusikaltimus, už kuriuos pagal laikančios belaisvių valstybės įsta-

tymus baudžiama mirties bausme. Mirties bausmė vykdoma ne anksčiau kaip po 6 mėnesių nuo valstybės globėjos gauto galutinio sprendimo, patvirtinančio mirties nuosprendį.

Kiekvienas karo belaisvis, kaip ir laikančios belaisvius valstybės ginkluotųjų pajėgų nariai, turi teisę paduoti apeliacinį ar kasacinį skundą dėl jam paskelbto nuosprendžio ir prašyti peržiūrėti bylą. Įsiteisėjus teismo nuosprendžiui, karo belaisvis bausmę atlieka tose pačiose įstaigose ir tokiomis pačiomis sąlygomis kaip ir laikančios belaisvius valstybės ginkluotųjų pajėgų nariai. Šios sąlygos visada turi atitikti sveikatos ir humaniškumo reikalavimus. Su karo belaisviais, atlikusiais bausmes, reikia elgtis lygiai taip pat kaip ir su kitais karo belaisviais.

Nelaisvė pasibaigia, kai karo belaisviai: *pabėga; repatrijuojami karo veiksmų metu; paleidžiami ir repatrijuojami pasibaigus karo veiksmams; miršta.*

Pabėgimas laikomas pavykusiu, kai karo belaisvis:

- 1) prisijungia prie savo valstybės ar valstybės sąjungininkės ginkluotųjų pajėgų;
- 2) palieka teritoriją, kontroliuojamą laikančios belaisvius valstybės ar jos sąjungininkės;
- 3) patenka į laivą, plaukiantį su tos valstybės, kuriai jis priklauso, arba su jos sąjungininkės vėliava ir esantį laikančios belaisvius valstybės teritoriniuose vandenyse, bet nepavaldų jos kontrolei.

Karo belaisviai, kuriems pavyko pabėgti, vėl patekę į nelaisvę negali būti už tai baudžiami. Už nesėkmingą pabėgimą karo belaisviams galima skirti tik drausmines nuobaudas, net jei tai yra ne pirmą kartą padarytas nusižengimas. Tokiu atveju jiems gali būti skiriama ypač griežta priežiūra belaisvių stovykloje, bet ji neturi atsiliiepti jų sveikatos būklei ir neatimti Konvencijos teikiamų garantijų. Bandant sulaikyti bėgančius ar mėginančius pabėgti karo belaisvius galima naudoti ginklą, tik visada prieš tai išpėjus. Pagavus bėgusį karo belaisvį, apie tai pranešama valstybei, jeigu jau buvo pranešta apie jo pabėgimą.

Repatriacija karo veiksmų metu – tai sunkiai sergančių ir sunkiai sužeistų karo belaisvių, neatsižvelgiant į jų skaičių ar laipsnius, tiesioginis išsiuntimas į tėvynę arba internavimas neutralioje valstybėje.

Tiesiogiai į tėvynę repatrijuojami: nepagydomi sužeistieji ir ligoniai; medikų nuomone, vargu ar pasveiksiantys per metus sužeistieji ir ligo-

niai, kuriems reikia priežiūros; pagiję sužeistieji ir ligoniai, kurių psichinė ar fizinė galia labai ar visam laikui sumažėjusi. Tokie ligoniai negali būti repatrijuoti prieš jų valią, jeigu vyksta karo veiksmai.

Vykstant karo veiksams konflikto šalys pagal susitarimą su neutraliomis valstybėmis gali įkurdinti jose: sužeistuosius ir ligonius, kurie galėtų geriau ir greičiau pasveikti; karo belaisvius, kurių psichinei ar fizinei sveikatai buvimas nelaisvėje kelia didelį pavojų ir kurių įkurdinimas neutralioje šalyje galėtų šią grėsmę pašalinti.

Sergančius ir sužeistus karo belaisvius apžiūri ir atitinkamus sprendimus dėl jų repatriacijos priima, karo veiksams prasidėjus, paskirtos mišrios medicinos komisijos. Tačiau tie karo belaisviai, kurie, laikančios belaisvius valstybės medicinos vadovybės nuomone, akivaizdžiai sunkiai sužeisti ar sunkiai serga, gali būti repatrijuoti be mišrios medicinos komisijos apžiūros.

Be to, kariaujančios valstybės gali sudaryti susitarimus dėl sveikų karo belaisvių, išbuvusių nelaisvėje ilgą laiką, tiesioginės repatriacijos į tėvynę ar internavimo neutralioje šalyje.

Karo belaisvių repatriacijos arba jų pervežimo į neutralią šalį išlaidas nuo laikančios belaisvius valstybės sienos apmoka valstybė, kuriai šie belaisviai priklauso. Nė vienas repatrijuotas asmuo negali būti paimtas į tikrąją karo tarnybą.

Pasibaigus karo veiksams, karo belaisviai nedelsiant paleidžiami ir repatrijuojami. Nepateisinamas belaisvių repatriacijos vilkinimas (nesudarant arba nevykdant repatriacijos plano, fiziškai nepaleidžiant belaisvių, draudžiant juos repatriuoti) yra sunkus tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimas. Jeigu konflikte dalyvaujančios šalys susitarime dėl karo veiksmų nutraukimo nenumatė repatriacijos tvarkos, laikanti belaisvius valstybė pati sudaro ir nedelsdama vykdo repatriacijos planą, kuriame gali nustatyti prioritetus, tačiau suteikiant pirmenybę sužeistiesiems ir ligoniams, asmenims, ilgai buvusiems nelaisvėje, patiems vyriausiems amžiumi karo belaisviams. Iš belaisvių paimti daiktai ir pinigai repatrijuojant turi būti jiems gražinti. Jie taip pat gali pasiimti savo asmeninius daiktus, jiems siustą korespondenciją ir siuntinius. Bet kuriuo atveju kiekvienam belaisviui leidžiama pasiimti ne mažiau kaip 25 kilogramus mantos.

Areštuoti ar persekiojami už padarytus nusikaltimus karo belaisviai gali būti laikomi iki proceso pabaigos arba tol, kol jie atliks bausmę. Apie tai turi būti pranešta kitai konflikto šaliai.

Karo belaisvių paleidimas ir repatriacija pasibaigus karo veiksmams kartais praktiškai tai įgyvendinant sukelia tam tikrų sunkumų. Pavyzdžiui, pasibaigus Korėjos karui (1953 m.), nemažai Pietų Korėjos nelaisvėje buvusių belaisvių atsisakė grįžti į Šiaurės Korėją. Ši prieštara-
vimą JT išsprendė išaiškindama, kad negalima belaisvių versti grįžti į tėvynę, jeigu jie to nenori.

Norinti repatriuoti karo belaisvius valstybė neprivalo laukti karo veiksmų pabaigos. Karo belaisvis gali būti paleistas iš nelaisvės garbės žodžio ar pasitikėjimo pagrindu, tačiau tik tuo atveju, jeigu jis atsisakys toliau dalyvauti kovos veiksmuose prieš valstybę, paėmusią jį į nelaisvę, ir jeigu tai leidžia jo šalies įstatymai. Tokia išankstinė repatriacija turi tam tikrų pranašumų, nes tokiu atveju lengviau sprendžiamos paimtų į nelaisvę karo belaisvių administravimo bei logistikos problemos. Daugelio valstybių įstatymai draudžia jų kariams sutikti su panašiomis sąlygomis arba laiko galimu priimti jas tik išimtiniais atvejais, todėl toks paleidimas iš nelaisvės taikomas gana retai.

Karo belaisviai jokiū būdu negali atsisakyti dalies arba visų III ŽK ir I PP jiems suteiktų teisių. Bet koks minėtų teisių atsisakymas, susitarus su nelaisvėje laikančia valstybe, karo belaisviams negali suteikti tam tikrų privilegijų. Sakykime, belaisviui sutikus dirbti priešininko ginklų gamykloje, grįžus į tėvynę, jis gali būti teisiamas. Be to, karo belaisviai negali atsisakyti savo statuso ir tapti civiliais darbuotojais.

Vadovaudamasi Lietuvos Respublikos karo padėties įstatymu, Vyriausybė 2001 m. vasario 28 d. nutarimu Nr. 230 patvirtino Asmenų, turinčių teisę į karo belaisvių statusą, ir karo belaisvių repatrijavimo iš Lietuvos Respublikos tvarką, kuri, remdamasi III ŽK ir I PP, reglamentuoja karo belaisvių repatriacijos atvejus ir jos procedūrą (74).

Karo belaisviui mirus, atliekama medicininė kūno apžiūra mirčiai konstatuoti ir aktui surašyti, taip pat asmenybei nustatyti. Mirties liudijimuose arba specialiuose sąrašuose nurodomi asmenybę patvirtinantys duomenys (pagal asmens pažymėjimą), mirties data ir vieta, mirties priežastis, laidojimo data ir vieta bei kiti duomenys, būtini kapams atpažinti. Mirties liudijimai arba visų mirusių karo belaisvių sąrašai kiek įmanoma greičiau perduodami CIA, o testamentai – valstybei globėjai.

Apie mirusiųjų karo belaisvių, kaip ir kitų kombatantų laidojimo ir galimo kremavimo tvarką buvo kalbėta 10.1. skirsnyje. Jeigu karo belais-

vio mirties kaltininkas yra sargybinis, kitas belaisvis ar bet kuris kitas asmuo, laikanti belaisvius valstybė turi atlikti oficialų tyrimą ir, nustačius kaltininką, patraukti jį baudžiamojon atsakomybėn.

10. 3. CIVILIŲ GYVENTOJŲ APSAUGA

Karų istorija akivaizdžiai įrodo, kad daugiausia nuo karo veiksmų ir jų padarinių kenčia civiliai gyventojai. Ilgus amžius buvo laikoma, kad karas įtraukia į kovą ne tik valstybes ir kariuomenes, bet ir tautas, dėl to civiliai gyventojai patekdavo nugalėtojų valdžion. Nugalėtojai dažnai juos žudydavo arba vertė dirbti sunkiausius darbus, plėšė ir su panieka pažeidinėdavo jų teises. Pati vergvaldinių karų esmė lakoniškai nusakoma lotynišku posakiu – „Vae victis!“ („Vargas nugalėtiesiems!“). Tais laikais ir vėliau su taikiais gyventojais buvo elgiamasi taip pat kaip ir su kariaujančiaisiais.

Nuomonė, kad tauta neturi būti įtraukta į karo veiksmus, pradėjo formuotis dar XVI a., tačiau įsitvirtino tik XVIII a. Su civiliais gyventojais žiauriai buvo elgiamasi iki XVIII a., kol atsirado nedidelių ir profesionalesnių kariuomenių, kurios paprastai kaudavosi atokiau nuo gyvenamųjų vietų, todėl civiliai gyventojai netapdavo karo „taikiniai“. Padėtis vėl pradėjo keistis Didžiosios Prancūzijos revoliucijos laikais (1789–1794 m.), kai buvo pradėta visuotinė mobilizacija ir tėvynės gynimas tapo piliečių pareiga.

Veržliai tobulėjant kariavimo priemonėms karo aukų vis daugėjo. Pastovi civilių gyventojų nuostolių spartaus augimo tendencija pastebima XX a. Pavyzdžiui, 1870–1871 m., nustačius, kiek iš viso buvo prancūzų ir prūsų karo aukų, paaiškėjo, kad nukentėję civiliai gyventojai sudarė apie 2 proc., tačiau jau Antrojo pasaulinio karo metu tokie nuostoliai išaugo iki 48 proc., t.y. jų buvo jau apie 25 mln. – 50 kartų daugiau nei Pirmojo pasaulinio karo metais. 1982 m. Izraelio agresijos Libane metu civilių gyventojų aukos sudarė net 95 proc. Dabar karai vyksta gana didelėse teritorijose: miestuose, kaimuose ir ištisuose regionuose, todėl atsirado būtinybė numatyti civilių gyventojų teisinės apsaugos užtikrinimo sistemą.

Tarptautinėje teisėje civilių gyventojų apsaugos principas kaip sutartinė norma pirmą kartą įtvirtintas 1868 m. Peterburgo deklaracijoje ir vėliau buvo akcentuojamas 1899 ir 1907 m. Hagos konvencijose dėl sausumos

karo įstatymų ir papročių. 1907 m. IV Hagos konvencija daugiau nei 40 metų buvo vienintelis tarptautinės teisės aktas, kurio nuostatos ginkluotų konfliktų metu leido tiksliai atskirti kombatantus nuo civilių gyventojų, nustatė pastarųjų apsaugos nuo karo veiksmų teisinės priemones, apibrėžė karinės okupacijos režimo sąvoką. Tačiau nurodytos Konvencijos nuostatų šiurkštūs pažeidimai Antrojo pasaulinio karo metu parodė, jog būtina parengti ir priimti naujas, tobulesnes normas, kurios būtų skirtos civilių gyventojų apsaugai ginkluotų konfliktų metu užtikrinti.

Didžiausią indėlį įteisinant tokias apsaugos priemones įnešė 1945 m. Tarptautinio karo tribunolo statutas, apibrėžęs nusikaltimų civiliams gyventojams sąvoką ir nustatęs asmeninę atsakomybę už šiuos nusikaltimus. Niurnbergo ir Tokijo tribunolų nuosprendžiai taip pat turėjo didelę įtaką tobulinant tolesnes civilių gyventojų apsaugos nuo ginkluotų konfliktų ir jų padarinių tarptautines teisinės priemones.

Tačiau pats svarbiausias šia kryptimi žengtas žingsnis buvo IV ŽK dėl civilių apsaugos karo metu. Pagal IV ŽK 4 straipsnį ši Konvencija saugo asmenis, kurie tam tikru momentu ir koku nors būdu konflikto ar okupacijos metu patenka į konflikto šalies ar okupuojančios valstybės, kurios piliečiai jie nėra, rankas. Konvencija netaikoma: a) valstybių, nesaistomų šios Konvencijos nuostatų, piliečiams; b) neutralių valstybių piliečiams, esantiems vienos iš kariaujančių valstybių teritorijoje, kol valstybė, kurios piliečiai jie yra, turi normalią diplomatinę atstovybę toje valstybėje, kurios valioje jie yra; c) kariaujančių valstybių piliečiams, kol valstybė, kurios piliečiai jie yra, turi normalią diplomatinę atstovybę toje valstybėje, kurios valioje jie yra; d) asmenims, kuriuos gina kitos trys ŽK: sužeistiesiems, ligoniams, asmenims, patyrusiems laivo sudužimą, ginkluotųjų pajėgų nariams, taip pat karo belaisviams. Taigi IV ŽK galiojimo sfera buvo ribota, nes faktiškai jos nuostatos galėjo būti taikomos tik tiems civiliams, kurių apsauga nustatyta šios Konvencijos 4 straipsnio I dalyje.

IV ŽK saugomų asmenų kategorija buvo išplėsta priėmus I PP, kurio 51 straipsnis nustato, kad civiliai gyventojai ir pavieniai civiliai turi būti saugomi nuo pavojų, kylančių dėl karo veiksmų. I PP (50 str.) pirmą kartą pateiktas civilių ir civilių gyventojų apibrėžimas, pagal kurį *civilis* yra bet kuris asmuo, nepriklausantis ginkluotosioms pajėgoms ir kitoms asmenų, kurie turi teisę dalyvauti karo veiksmuose, kategorijoms ir negalintis turėti karo

belaisvio statuso (žr. III ŽK 4 str. ir I PP 43). Jei abejojama, ar asmuo yra civilis, jis laikomas civiliu.

Civiliams gyventojams priskiriami visi civiliai asmenys. Atskirų asmenų, nelaikomų civiliais, buvimas tarp civilių gyventojų netrukdo pastarųjų laikyti civiliais gyventojais. Civiliai gyventojai praranda savo statusą ir teisę būti saugomi tuo atveju, jeigu tarp jų yra ištisi kariniai daliniai ar junginiai. Pagal I PP 51 str. 3 punktą civiliai yra saugomi, „išskyrus atvejus ir laiką, kai jie tiesiogiai dalyvauja karo veiksmuose“.

Be I PP numatytų civilio ir civilių gyventojų apibrėžimo, 1980 m. Konvencijos Protokolas (III) dėl padegamųjų ginklų naudojimo apribojimo ir uždraudimo į tarptautinę teisę įveda sąvoką *civilių koncentracija*, kuri reiškia bet kokį nuolatinį ar laikiną civilių susitelkimą. Tokios civilių koncentracijos vietos yra miestų gyvenamieji rajonai, miesteliai ir kaimai, pabėgėlių ar evakuotųjų stovyklos ar kolonos arba klajoklių grupės.

Šie apibrėžimai turi svarbią reikšmę nustatant asmenų, kuriems šiuolaikinė tarptautinė teisė ginkluoto konflikto metu taiko tiek *bendrašias*, tiek *specialiąsias* civilių gyventojų ir kitų civilių apsaugos normas, kategorijas. IV ŽK taikoma karo ar ginkluoto konflikto metu (net jei viena iš šalių karo ir nepripažįsta), saugant civilius asmenis tiek nuo kai kurių karo padarinių, tiek nustatant Konvencijos saugomų asmenų padėtį ir elgesio su jais taisykles.

Šiuos klausimus pradėsime nagrinėti nuo principinę reikšmę turinčių civilių gyventojų ir atskirų civilių teisinės apsaugos nuo karinių veiksmų padarinių priemonių kompleksu. Apie šios Konvencijos saugomų asmenų padėtį ir elgesį su jais bus kalbama vėliau.

I. Bendroji apsauga skiriama visiems konflikto šalių teritorijų ir okupuotų teritorijų civiliams gyventojams ir pavieniams asmenims, neatsižvelgiant į jų buvimo vietą ir kitas sąlygas. Taikių gyventojų bendrosios apsaugos nuo karinių operacijų pavojų įgyvendinimo interesais:

1. civiliai gyventojai, pavieniai asmenys, taip pat civiliniai objektai neturi būti puolami;
2. draudžiama naudoti neatrankines kariavimo priemones ir metodus arba jie ribojami;
3. kariaujančių šalių pareiga imtis būtinų ir praktiškai galimų atsargumo priemonių;
4. draudžiama taikyti represalijas.

1. *Draudimas pulti civilius gyventojus ir civilinius objektus.*

I PP 52 straipsnyje nurodoma, kad *civiliniai objektai* yra visi objektai, kurie nėra kariniai objektai. Tačiau civiliniai objektai dėl konkrečių karo aplinkybių ir sąlygų gali tapti kariniais objektais, jeigu juos kariaujanti šalis taktiniais sumetimais panaudoja gynybiniais ar puolimo tikslams. Tais atvejais, kai abejojama, ar objektas, paprastai skirtas civiliniams tikslams, pavyzdžiui, bažnyčia, gyvenamasis namas, mokykla, „nenaudojami efektyviai padėti karo veiksmams, manoma, kad toks objektas naudojamas civiliniams tikslams“.

Kariniais objektais, kurie gali būti puolami, laikomi tie objektai, kurie dėl savo pobūdžio, vietos, paskirties ir panaudojimo efektyviai padeda vykdant karo veiksmus ir kurių visiškas ar dalinis sugriovimas, užėmimas ar neutralizavimas tuometinėmis aplinkybėmis suteikia aiškų karinį pranašumą (52 str. 2 p.). Kariniais objektais laikomos ir ginkluotosios pajėgos, išskyrus karo medicinos tarnybos ir karinį–religinį personalą bei jų turtą, įstaigos, statiniai ir pozicijos, kuriose dislokuojami ginkluoti daliniai ir jų turtas (kareivinės, sandėliai ir kt.).

Siekdama užtikrinti civilių gyventojų apsaugą, tarptautinė teisė įpareigoja kariaujančiąsias šalis skirti civilius gyventojus nuo kombatantų, taip pat civilinius objektus nuo karinių. Vykdyti karo veiksmus galima tik prieš pastaruosius.

Kariniu objektas laikomas net tuo atveju, kai jame ar visiškai arti jo yra civilių. Todėl, norint apsaugoti nuo puolimo karinius objektus arba pridengti karo veiksmus, padėti jiems ar trukdyti, negalima naudotis tuo, kad į juos persikėlė ar juose yra civilių gyventojų arba pavienių civilių. Neturi tapti puolimo objektu pavojingos įmonės ir įrengimai netgi tada, kai šie objektai yra kariniai.

2. *Draudimas naudoti neatrankines kariavimo priemones ir metodus* apima tokių rūšių ginklus ar kariavimo metodus, kurie dėl savo naikinamųjų savybių ar veikimo specifikos gali nesirinktinai kliudyti tiek teisėtus (kombatantus ir karinius objektus), tiek neteisėtus (civilius gyventojus ir civilinius objektus) taikinius.

I PP pirmą kartą tarptautinės teisės istorijoje įtvirtintos normos, draudžiančios vykdyti neatrankinio pobūdžio puolimą, kurio metu sunku išvengti civilių gyventojų aukų. Pagal 51 straipsnio 4 punktą *puolimais be atrankos* laikomi:

- puolimai, nenukreipti į konkrečius karinius objektus;
- puolimai, kai naudojami metodai ir kariavimo priemonės, kurių negalima taikyti konkrečioms kariniams objektams;
- puolimai, kai taikomi metodai ar kariavimo priemonės kiekvienu atveju gali be atrankos suduoti smūgį kariniams objektams ir civiliams arba civiliniams objektams.

Išvardyti puolimai yra kaip pavyzdys, todėl puolimų be atrankos kategorijai gali būti priskirti ir kiti atvejai. Be to, I PP 51 straipsnio specialus 5 punktą draudžia šių rūšių neatrankinio pobūdžio puolimus, keliančius ypatingą pavojų civiliams gyventojams:

a) puolimą bombarduojant bet kokiais būdais ir priemonėmis, kai vienu kariniu objektu laikomi keli aiškiai atskirti ir vienas nuo kito per atstumą esantys kariniai objektai mieste, kaime ar kitoje vietovėje, kur sutelkti civiliai ar civiliniai objektai;

b) puolimą, kurio metu galima laukti atsitiktinių civilių gyventojų aukų, civilių sužeidimų ir tikėtis, kad bus padaryta žalos civiliniams objektams, nes tai būtų pernelyg didelė kaina už konkretų ir tiesioginį karinį pranašumą.

Kaip matome, I PP 51 straipsnio nuostatose suformuluoti draudimai taikomi karo veiksmų vykdymo būdams, o ne kokioms nors konkrečioms ginklų rūšims. Ši nuostata turi principinę reikšmę, nes praktiškai bet kokios rūšies ginklas gali būti taikomas taip, kad jo panaudojimas būtų neatrankinio pobūdžio ir galėtų kelti grėsmę civiliams gyventojams.

3. *Įpareigojimas puolimo atveju imtis atsargumo priemonių*, kad nenukentėtų civiliai gyventojai ir nebūtų sunaikinti civiliniai objektai, buvo numatytas dar Tautų Sąjungos dokumentuose, GA rezoliucijose, TRKK memorandumuose, 1954 m. Kultūros vertybių apsaugos konvencijoje. Ypač daug dėmesio atsargumo priemonėms skiriama I PP. Čia jas reglamentuoja specialus IV skirsnis, susidedantis iš dviejų straipsnių – „Atsargumo priemonės vykstant puolimui“ (57 str.) ir „Atsargumo priemonės prieš puolimą padarinius“ (58 str.).

57 straipsnio 1 punkte įtvirtintas gana reikšmingas principas, pagal kurį, „atliekant karo veiksmus, būtina nuolat rūpintis, kad būtų tausojami civiliai gyventojai, pavieniai civiliai ir civiliniai objektai“. Būtų idealu, to visais atvejais kombatantai ir turi siekti, kad būtų išvengta

bet kokios žalos civiliams gyventojams ir civiliniams objektams. Šiuo tikslu Protokolas asmenis, kurie planuoja puolimą arba priima sprendimą pulti, įpareigoja:

- įsitikinti, ar puolimo objektas yra civilinis, ar karinis (pavyzdžiui, mokyklos kieme stovintys keli šarvuočiai); ar tai nėra ypač saugomas objektas (pavyzdžiui, kulkosvaidžio pozicija užtvankos papėdėje); jei tokio puolimo metu galėtų būti civilių gyventojų atsitiktinių aukų ir atsitiktinai padaryta žala civiliniams objektams, kariaujančios šalys turėtų atšaukti arba sustabdyti puolimą;

- renkantis puolimo priemones ir metodus, imtis visų praktiškai galimų saugumo priemonių, kad žala būtų minimali (pavyzdžiui, atkreipti dėmesį į gyvenamuosius rajonus, gyventojų galimybę pasislėpti, civilių judėjimą, svarbius civilinius objektus, įvairių pavojaus skirtingu paros laiku laipsnį ir pan.);

- kai leidžia aplinkybės, iš anksto ir operatyviai perspėti civilius gyventojus apie puolimą, kuris gali juos paliesti (pavyzdžiui, paleisti įspėjamąją pėstininkų ugnį, kad tai paskatintų civilius suskubti į slėptuves; iš skraidomųjų aparatų išbarstyti apie pavojų įspėjančius lapelius ir pan.).

I PP 57 straipsnis ypatingas dar ir tuo, kad čia imtis nurodytų atsargumo priemonių įpareigojama ne tik kariaujanti šalis, bet visų pirma konkretūs asmenys, kurie tiesiogiai planuoja puolimą arba priima sprendimus dėl jo vykdymo. Tai padidina ginkluotųjų pajėgų vadų asmeninę atsakomybę užtikrinant, kad šių tarptautinės humanitarinės teisės reikalavimų būtų laikomasi.

Minėto straipsnio nuostatos glaudžiai susijusios su I PP 58 straipsniu, įpareigojančiu konflikto šalis užtikrinti civilių gyventojų ir civilinių objektų maksimalią ir veiksmingą apsaugą. Šiuo tikslu karinė vadovybė, bendradarbiaudama su civilinėmis institucijomis, turi išskeldinti civilius gyventojus iš vietovių, esančių netoli karinių objektų (pageidautina į jiems žinomas vietas), vengti išdėstyti karinius objektus tankiai gyvenamose vietovėse arba arti jų, patikrinti, ar ypač saugomi objektai pažymėti skiriamaisiais ženklais, ir imtis kitų būtinų atsargumo priemonių, kad civiliai gyventojai ir civiliniai objektai būtų apsaugoti nuo karinių operacijų keliamo pavojaus.

4. *Represaliju*, kaip atsakomųjų prievartos priemonių, kurių imasi valstybė siekdama nutraukti kitos šalies neteisėtus veiksmus, draudimas. Tarpautinė humanitarinė teisė draudžia represalijas nukreipti ne tik prieš civilius gyventojus bei civilinius objektus, bet ir prieš kitas karo aukas, kultūros vertybes, pavojingas įmones ir įrengimus, jomis veikti gamtą ir aplinką ir kt. Tai pažymėta visose ŽK ir I PP bei 1954 m. Hagos konvencijoje.

II. Specialiosios apsaugos priemonės skiriamos atskiroms civilių kategorijoms, kurios nustatomos atsižvelgiant į jų pažeidžiamumą ginkluoto konflikto metu (daugiau pažeidžiamos yra moterys, vaikai, sužeistieji, ligoniai, invalidai) arba į profesinių funkcijų, kurias atlieka konflikto metu, specifiką (medicinos dalinių ir civilinės gynybos organizacijų personalo, žurnalistų ir kt. darbo ypatybes).

Specialioji apsauga reiškia papildomas priemones ir garantijas, užtikrinančias nurodytų subjektų saugumą arba detaliai reglamentuojančias tokios apsaugos sąlygas.

IV ŽK numato, kad „sužeistieji ir ligoniai, taip pat invalidai ir nėščios moterys yra ypač saugomi ir gerbiami“ (16 str.). Tokiai ypatingai apsaugai užtikrinti konflikto šalys turi sudaryti vietinius susitarimus dėl sužeistųjų, ligonių, invalidų ir senų žmonių, vaikų ir gimdyvių evakuacijos iš apgultų ar apsuptų rajonų ir dėl visų religijų dvasininkų, medicinos darbuotojų ir medicinos įrangos įleidimo į tokius rajonus.

I PP įpareigoja kariaujančiąsias šalis užtikrinti vaikų apsaugą ir teikti pagalbą, jiems reikalingą dėl amžiaus ar dėl kokios nors kitos priežasties. Jos privalo stengtis, kad vaikai, neturintys 15 metų, dėl karo tapę našlaičiais ar atskirti nuo savo šeimų, nebūtų palikti likimo valiai ir bet kokiomis aplinkybėmis atrasti galimybių juos išlaikyti. Kariaujančios šalys turi imtis visų įmanomų priemonių, kad vaikai, neturintys 15 metų, tiesiogiai nedalyvautų karo veiksmuose ir nebūtų verbuojami į savo ginkluotąsias pajėgas, o jeigu taip atsitinka ir jie atsiduria priešiškos šalies valioje, jie turi būti ypač saugomi, nesvarbu, ar jie yra karo belaisviai, ar ne (I PP 77 str.).

IV ŽK 14 straipsnis numato galimybę tiek taikos metu, tiek prasidėjus karo veiksmams suinteresuotų šalių abipusiu susitarimu įkurti savo teritorijoje, o prireikus ir okupuotose teritorijose, *sanitarines ir saugumo zonas* bei vietas (ir perduoti viena kitai jų sąrašus), kad jose būtų galima apsaugoti nuo karo padarinių sužeistuosius, ligonius ir senus žmo-

nes, vaikus iki 15 metų, nėščias moteris bei motinas su vaikais iki 7 metų. Prie šių zonų bei vietų steigimo ir pripažinimo kviečiamos geranoriškai prisidėti valstybės globėjos ir TRKK. Sanitarinių ir saugumo zonų bei vietų jokiomis aplinkybėmis negalima atakuoti. Jas visada turi globoti ir gerbti konflikto šalys.

Sanitarinės ir saugumo zonos turi atitikti tam tikras sąlygas: a) jos gali užimti tik nedidelę jas įkūrusios valstybės valdomos teritorijos dalį; b) tokiose zonose turi gyventi mažai žmonių, palyginti su tuo skaičiumi, kiek jų tokiose zonose būtų galima apgyvendinti; c) jas reikėtų įkurti toli nuo visų karinių objektų ar didelių pramonės įmonių arba administracinių įstaigų, be to, tokių objektų jų teritorijoje neturi būti; d) sanitarinės ir saugumo zonos negali būti kuriamos rajonuose, kurie, tikėtina, taps svarbūs karui tęsti.

Sanitarinėms ir saugumo zonoms keliami tokie reikalavimai: a) šiose zonose esantys susisiekimo keliai ir transporto priemonės negali būti naudojami kariuomenei ar karinėms medžiagoms vežti (net tranzitu); b) jokiomis aplinkybėmis jos neginamos karinėmis priemonėmis. Į šią zoną uždrausta patekti asmenims, neturintiems teisės joje gyventi ar būti.

Sanitarinės ir saugumo zonos žymimos įstrižomis raudonomis juostomis baltame fone ant pastatų ir zonos išorinių sienų. Zonos, skirtos tik sužeistiesiems ir ligoniams, gali būti pažymėtos Raudonojo Kryžiaus (Raudonojo Pasmėnulio, Raudonojo Liūto ir Saulės) baltame fone emblema.

Kiek bus sumažinti šiuolaikinių ginkluotų konfliktų poveikio padariniai civilių gyventojų sveikatai ir gyvybei, itin priklauso tiek nuo medicinos dalinių, suteikiančių reikiamą pagalbą sužeistiesiems, ligoniams ir kitoms karo aukoms, tiek nuo civilinės gynybos organizacijų, atliekančių gelbėjimo darbus, kovojančių su gaisrais, įrengiančių nukentėjusiems civiliams gyventojams slėptuves, suteikiančių jiems pastogę ir pan., darbo efektyvumo.

Medicinos ir civilinės gynybos personalas tarptautinės teisės nustatyta apsauga naudojasi ne tik tada, kai teikia pagalbą civiliams gyventojams, bet ir kai atlieka kitas funkcijas, nesusijusias su civiliais. Jam priklausančias asmenys turi teisę nešiotis asmeninį ginklą ir susidarius tam tikroms situacijoms jį panaudoti, neprarasdami šiai asmenų kategorijai suteiktos apsaugos ir statuso.

Be bendrosios civiliniams objektams skiriamos apsaugos, tarptauti-

nės teisės normose numatyta **specialioji apsauga**, taikoma kai kurioms tokių objektų grupėms, kurių pagrindinės:

- ypač saugomos vietovės ir zonos;
- objektai, būtini civiliams gyventojams išlikti;
- medicinos daliniai ir sanitarinės transporto priemonės;
- objektai, naudojami civilinės gynybos reikmėms;
- pavojingos įmonės ir įrengimai.

Ypač saugomos vietovės ir zonos turi svarbią praktinę reikšmę užtikrinant civilių gyventojų apsaugą tuo atveju, kai kariaujančios šalys laikosi tarptautiniuose susitarimuose specialiai aptartų reikalavimų.

Be anksčiau minėtų sanitarinių ir saugumo zonų, IV ŽK 15 straipsnis numato galimybę įkurti specialias *neutralias zonas*. Jų paskirtis – apsaugoti nuo karo padarinių ne tik sužeistus kombatantus ir nekombatantus, bet ir civilius, kurie nedalyvauja karo veiksmuose. Tokios zonos ypatingos tuo, kad kuriamos, kaip numato IV ŽK, mūšių rajonuose. Be to, neutralios zonos gali būti sukurtos tik tuo atveju, jei abi kariaujančios šalys pripažįsta jų statusą, todėl realiai įgyvendinti tokias nuostatas gana sunku. XX a. žinomi tik keli atvejai, kai ginkluotų konfliktų metu praktiškai buvo sukurtos tokios zonos, – pilietinio karo Ispanijoje (1937 m. – Madridas), japonų agresijos Kinijoje (1937 m. – Šanchajus), o pokario laikotarpiu arabų šalių ir Izraelio konflikto (1948 m. – Jeruzalė) metu.

Ypač saugomoms vietovėms ir zonoms taip pat priskiriamos neapsaugotos vietovės ir demilitarizuotos zonos.

Neapsaugota vietovė (dar vadinama ir improvizuotąja zona) laikoma bet kuri gyvenamoji vietovė, esanti ginkluotųjų pajėgų susikirtimo zonoje arba greta jų, kuri yra atvira priešiškos šalies okupacijai.

Demilitarizuotos zonos, kaip ir neapsaugotos vietovės, turi atitikti tokias sąlygas:

- a) iš jų turi būti evakuoti visi kombatantai, mobilios karinės priemonės;
- b) stacionarios karinės įmonės ir įrengimai neturi būti naudojami kariniams tikslams;
- c) jose neturi būti atliekami kokie nors karo veiksmai;
- d) čia negalima imtis jokių karines operacijas palaikančių veiksmų.

Tarp jų esama esminių skirtumų: pirma, įkurianti neapsaugotą vietovę konflikto šalis gali paskelbti vienašališkai, pranešdama apie tai kitai

šaliai ir nurodydama tiksliai jos ribas, o demilitarizuota zona įkurama abiejų šalių susitarimu; antra, neapsaugotos vietovės statusas yra laikinas ir jis gali būti nutrauktas, kai vietovę okupuoja priešininkas, o susitarimai dėl demilitarizuotų zonų galioja tol, kol šalys nepažeidžia anksčiau nurodytų sąlygų.

Tiek neapsaugotos vietovės, tiek demilitarizuotos zonos perimetras turi būti pažymėtas suderintais, aiškiai matomais iš oro ir sausumos reikiamo dydžio skiriamaisiais ženklais (pavyzdžiui, pakrantės linija, užstatyto ruožo arba miško pakraščio riba, pagrindinis kelias, upė). Iš jų būtina evakuoti visus kombatantus, taip pat mobilią karinę įrangą, todėl ginkluotosioms pajėgoms turi būti duoti tikslūs nurodymai, kada jos turi palikti vietovę be kovos, privaloma kontroliuoti jų veiksmus. Karinė vadovybė turi suderinti su civilinėmis institucijomis atitinkamus veiksmus, kaip sudaryti reikalaujamas sąlygas ir spręsti praktinius klausimus (pavyzdžiui, vietovės perimetro pažymėjimas; evakuotini objektai ir įrengimai; įėjimo kontrolė; aprūpinimas; sanitarija; viešoji tvarka; teisės saugos institucijų funkcijos; gyventojų informavimas).

Konflikto šalims draudžiama naudojant bet kokias priemones pulti neapsaugotas vietoves ir vykdyti karines operacijas demilitarizuotose zonos (I PP 59 ir 60 str.).

Specialus tarptautinės teisinės apsaugos režimas taikomas *objektams, kurie būtini, kad civiliai gyventojai galėtų išlikti*. Šių objektų sąvoka netiesiogiai pirmą kartą apibrėžta I PP 54 straipsnyje. Ja įvardijamos maisto atsargos, žemės ūkio vietovės, kuriose gaminami maisto produktai, pasėliai, galvijai, geriamojo vandens įrengimai ir jo atsargos, irigacinės sistemos. Kaip galima suprasti iš Protokolo, šis išvardijimas yra pavyzdinis, nes tokiais objektais gali būti laikomi ir kiti jame nenurodyti objektai. Tai priklauso nuo konkrečių karo veiksmų rajonų sąlygų ir šių rajonų civilių gyventojų gyvenimo būdo.

Šiuos objektus draudžiama pulti, naikinti, išvežti ar paversti netinkamai naudoti, turint tikslą neleisti juos panaudoti kaip egzistavimo palaikymo priemonę, arba badu marinti civilius gyventojus, priversti juos išsikelti kitur ir pan. Tačiau šiame straipsnyje numatytos dvi išimtys, kai netaikomos bendrosios nuostatos: jei tokie objektai naudojami tik priešiškos šalies ginkluotųjų pajėgų nariams maitinti arba jei jie yra skirti tiesiogiai karo veiksmams remti. Net ir šiais atvejais kariaujančios šalys

privalo riboti karinių priemonių poveikį, taip pat veiksmus, dėl kurių civiliai gyventojai galėtų likti be jiems būtino išgyventi maisto ar vandens ir dėl to kiltų badas ar jie būtų priversti keltis kitur.

Plėtodamas normas, įtvirtintas 1899 ir 1907 m. Hagos konvencijose, IV ŽK, I PP numato nustatyti specialų tarptautinį teisinį apsaugos režimą ir medicinos daliniams, sanitariniam transportui, kurie yra gerbiami bei saugomi ir negali tapti puolimo objektu.

Medicinos daliniai – tai kariniai ir civiliniai daliniai ar kitos įstaigos, „sukurti medicinos tikslams, būtent – ieškoti, surinkti, transportuoti, diagnozuoti ir gydyti, įskaitant ir pirmosios pagalbos teikimą, sužeistuosius, ligonius ir asmenis, patyrusius laivo sudužimą, arba ligoms išvengti“. Medicinos dalinių sąvoka apima ir ligonines, kraujo perpylimo stotis, medicinos profilaktikos centrus, medicinos saugyklas, farmacijos sandėlius ir kitus panašius dalinius. Medicinos daliniai gali būti stacionarūs arba kilnojamieji, nuolatiniai arba laikinieji (I PP 8 str.).

Sanitarinio transporto (tiek karinio, tiek civilinio) paskirtis, kaip jau buvo minėta, – gabenti sužeistuosius, ligonius ir asmenis, patyrusius laivo sudužimą, taip pat pervežti medicinos ir religinių personalą, medicinos įrangą bei atsargas.

Tarptautinės teisės normos, skirtos civilių gyventojų ir civilinių objektų apsaugai užtikrinti, yra I PP VI skirsnio nuostatos dėl civilinės gynybos apsaugos, o tai anksčiau nebuvo reglamentuojama.

Civilinė gynyba – tai kai kurių humanitarinių užduočių, skirtų civiliams gyventojams apginti nuo pavojų ir padėti jiems pašalinti tiesioginius karo veiksmų ar katastrofų padarinius, taip pat sukurti jiems išlikti būtinas sąlygas, vykdymas. Svarbiausios civilinės gynybos užduotys: civilių gyventojų perspėjimas ir jų evakavimas, slėptuvių rengimas, šviesos maskavimo priemonių naudojimas, kova su gaisrais, gelbėjimo operacijų vykdymas, pavojingų vietovių nustatymas ir žymėjimas, skubi pagalba nelaime patyrusiose vietovėse atkuriant ir palaikant tvarką, skubus būtinų komunalinių tarnybų atkūrimas, pagalba siekiant išsaugoti būtinus objektus ir kt.

Su civilinės gynybos teisiniu reguliavimu tiesiogiai susiję keletas I PP 61 straipsnyje suformuluotų apibrėžimų, padedančių nustatyti šios tarnybos subjektus ir atskleisti jų veiklos turinį.

Tai pirmiausia *civilinės gynybos organizacijų* apibrėžimas. Pagal I PP

61 straipsnį *civilinės gynybos organizacijos* – tai „įstaigos ar daliniai, kurie arba suorganizuoti, arba yra gavę kompetentingų konflikto šalies valdžios institucijų įgaliojimus vykdyti kurią nors iš minėtų užduočių ir kurie skirti ir naudojami tik toms užduotims vykdyti“.

Ten pat apibrėžtos ir kitos sąvokos. *Civilinės gynybos organizacijų personalas* – asmenys, kuriuos konflikto šalis paskiria tik civilinės gynybos užduotims vykdyti ar šioms organizacijoms vadovauti. *Civilinės gynybos organizacijų inventorius* – įrengimai, medžiagos ir transporto priemonės, kurias šios organizacijos naudoja civilinės gynybos užduotims vykdyti.

Civilinės gynybos organizacijos ir jų personalas yra gerbiami, saugomi ir turi teisę vykdyti patikėtas civilinės gynybos užduotis. Svarbu pažymėti, kad civilinei gynybai naudojami objektai negali būti sunaikinami arba naudojami ne pagal paskirtį. Naudoti juos kitaip gali tik šalis, kuriai jie priklauso (I PP 62 str.).

Pagal nacionalines civilinės gynybos nuostatas civilinės gynybos organizacijoms leidžiama bendradarbiauti su ginkluotosiomis pajėgomis, kurių nariai ir kariniai daliniai yra gerbiami ir saugomi, jeigu jie atlieka išimtinai civilinės gynybos užduotis, neatlieka jokių kitų karinių pareigų ir tiesiogiai nedalyvauja karo veiksmuose.

I PP 63 straipsnis apibūdina civilinės gynybos objektų okupuotose teritorijose teisinę padėtį. Okupuotose teritorijose civilinės gynybos organizacijoms turi būti teikiama valdžios institucijų parama, būtina jų užduotims vykdyti. Jokiomis aplinkybėmis okupavusi valstybė šių organizacijų personalo negali versti imtis veiklos, trukdančios tinkamai vykdyti jų funkcijas (pavyzdžiui, neleidžiama keisti civilinės gynybos organizacijų struktūros ar personalo; teikti prioriteto okupavusios valstybės piliečiams ar interesams). Okupavusi valstybė neturi teisės pastatų nei kitaip panaudoti, nei jų rekvizuoti, jei tai pakenktų civiliams gyventojams, neturi keisti slėptuvių, skirtų civiliams gyventojams naudotis ar jiems būtinų, paskirties ar jas rekvizuoti.

Civilinės gynybos organizacijų funkcijas konflikto šalies teritorijoje, jai pritariant ir kontroliuojant, gali vykdyti ir neutralių ar kitų konflikte nedalyvaujančių valstybių analogiškos organizacijos. Apie šią pagalbą pranešama priešišškai šaliai ir tai nelaikoma kišimusi į konfliktą. Okupuotose teritorijose okupavusi valstybė gali uždrausti arba apriboti civi-

linės gynybos organizacijų, priklausančių neutralioms ar kitoms konflikte nedalyvaujančioms valstybėms, ir tarptautinių koordinuojančių organizacijų veiklą tik tuo atveju, jeigu ji pati gali pasirūpinti, kad civilinės gynybos užduotys būtų tinkamai vykdomos.

Tiek okupuotose teritorijose, tiek rajonuose, kur vyksta ar gali vykti mūšiai, civilinės gynybos objektai ir civilinės slėptuvės, kad būtų atpažintos, turi būti pažymėtos tarptautiniu civilinės gynybos skiriamuoju ženklų (žr. I priedą), o personalas – turėti asmens pažymėjimą, patvirtinantį jo statusą. Konflikto šalys gali susitarti civilinės gynybos objektams atpažinti naudoti net tik skiriamąjį ženklą, bet ir skiriamuosius signalus. Tarptautiniu civilinės gynybos skiriamuoju ženklų taip pat turi būti aiškiai pažymėti karinių dalinių, skirtų civilinėms organizacijoms, stambūs įrengimai ir transportas.

Apsauga, į kurią turi teisę civilinės gynybos organizacijos, jų personalas ir kuri skiriama pastatams, slėptuvėms ir inventoriui, nutraukiama tik tada, jeigu ji, be savo pačios užduočių, atlieka veiksmus, darančius žalą priešininkui, arba naudojama tokiems veiksams atlikti. Veiksmai, nelaikomi darančiais žalą priešininkui, išvardyti I PP 65 straipsnyje.

Analizuodami tarptautinės humanitarinės teisės normų įgyvendinimo Lietuvos nacionalinėje teisėje civilinės gynybos klausimus, V. Vada-palas ir I. Jarukaitis daro išvadą, kad organizacinė ir reguliavimo sistema, susijusi „su civilinių organizacijų humanitarinių užduočių, minimų I PP 61 straipsnyje, vykdymu, Lietuvoje yra sukurta ir visiškai veikianti“ (96, p.79). Tai visų pirma patvirtina Lietuvos Respublikoje priimti Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas, Civilinės saugos įstatymas (63) ir kiti teisės aktai.

Paskutinė objektų, kuriems tarptautinė humanitarinė teisė nustato specialiosios apsaugos režimą ginkluoto konflikto metu, grupė – *pavojingos įmonės ir įrengimai*. I PP 56 straipsnyje išsamiai išdėstytos jų apsaugos sąlygos, nurodyta, kokie objektai priskirtini šiai kategorijai. Tai – užtvankos, pylimai ir atominės elektrinės, kurie neturi tapti puolimo objektu, nes priešingu atveju tai gali sukelti masinę civilių gyventojų žūtį, būtų patirta milžiniškų ekonominių ir ekologinių nuostolių dėl pavojingų – tiek natūralių (didelių teritorijų užtvindymas), tiek dirbtinių (radioaktyviųjų medžiagų patekimas į atmosferą ir jų išplitimas dideliuose plotuose) – jėgų pasireiškimo. Abejojame, ar toks detalus ypatingas

gai saugomų pavojingų įmonių ir įrengimų sąrašas yra teisingas, nes kitiems šia prasme pavojingiems objektams, pavyzdžiui, branduoliniams reaktoriams, branduolinių kurą gaminančioms įmonėms, šios normos negalioja, nors jie gali padaryti civiliams gyventojams nemažesnę žalą.

Didelio masto karo veiksmai tokiuose pramonės koncentracijos regionuose kaip Vakarų Europa yra labai pavojingi, nes neišvengiamai gali sukelti bendrą katastrofą. Žinoma keletas tokių pavojingų objektų bombardavimo atvejų. Pavyzdžiui, Izraelis bombardavo atominę elektrinę Irake, o pastarasis – Irane. Laimė, abiem atvejais šiose elektrinėse branduolinių medžiagų nebuvo. Todėl tokios įmonės ir įrengimai negali būti puolami netgi tada, kai jie yra kariniai objektai arba išikūrę greta karinių objektų. Suprantama, kuo didesnis atstumas tarp karinių objektų ir pavojingų įmonių ir įrengimų, tuo mažesnė tikimybė, kad jie gali būti sunaikinti, nors I PP 56 straipsnis netikslina sąvokos „greta“, nenurodo kokio nors kriterijaus. Tuo atveju, kai užtvankos ir pylimai reguliariai naudojami tiesioginėms karinėms operacijoms remti arba atominės elektrinės gamina elektros energiją kariniams tikslams, tokių objektų ypatingoji apsauga gali būti nutraukta, jei puolimas yra vienintelis įmanomas būdas tokiai karinio pobūdžio veiklai sustabdyti. Tačiau konflikto šalims leidžiama statyti karinius objektus greta pavojingų įmonių ir įrengimų tik vienu atveju – kai taip siekiama jas apsaugoti nuo užpuolimo.

Tam, kad pavojingoms įmonėms ir įrengimams būtų užtikrinta papildoma apsauga, kariaujančios šalys raginamos sudaryti tarpusavio susitarimus. Tokie objektai gali būti žymimi specialiu ženklu – trimis ryškiai oranžiniais apskritimais, išdėstytais ant tos pačios ašies (žr. I priedą). Ženklas turi būti pakankamai didelis ir aiškiai išsiskiriantis.

Savo ruožtu karinė vadovybė privalo bendradarbiauti su civiline valdžia, kurios žinioje yra užtvankos, pylimai ir atominės elektrinės, siekiant sumažinti civiliams gyventojams galimos grėsmės tikimybę, pavyzdžiui, parengti civilių asmenų perkėlimo į kitą vietovę priemones, informuoti apie galimą pavojų, sumažinti užtvankų vandens lygį ir pan.

Lietuvoje taip pat yra tokių objektų, todėl 1996 m. buvo priimtas Lietuvos Respublikos potencialiai pavojingų įrengimų priežiūros įstatymas (60), kuris nustato projektuojamų, statomų ir eksploatuojamų potencialiai pavojingų įrengimų priežiūros bendruosius principus bei priežiūros teisinių ir organizacinių veiksmų pagrindą. Įgyvendindama šio įsta-

tymo nuostatas, Vyriausybė priėmė nutarimą, patvirtinantį Pavojingų Lietuvos ūkio objektų registro nuostatus (72). Registrą administruoja Civilinės saugos departamentas prie Krašto apsaugos ministerijos.

Be civilių asmenų bendrosios apsaugos nuo karo padarinių, IV ŽK III dalyje reglamentuojama Konvencijos saugomų asmenų padėtis ir elgesys su jais konflikto šalių ir okupuotose teritorijose.

27 straipsnis nustato bendrąsias elgesio su Konvencijos saugomais asmenimis taisykles, kuriose sakoma, kad visomis aplinkybėmis turi būti „gerbiamas jų asmuo, garbė, šeimos teisės, religiniai įsitikinimai ir apeigos“, elgiamasi humaniškai; jie ginami nuo bet kokių smurtinių veiksmų ar grasinimų. Moterys specialiai saugomos nuo kėsinimusi į jų dorovę (bet kokia forma), ypač nuo žaginimo ar priverstinės prostitucijos. „Su visais Konvencijos saugomais asmenimis elgiamasi vienodai, be jokios diskriminacijos, ypač dėl rasinių, religinių ar politinių įsitikinimų“, tačiau gali būti taikomos dėl karo nustatytos būtinosios kontrolės ir saugumo priemonės.

Negalima prieš saugomus asmenis taikyti fizinės ir moralinės prievartos siekiant gauti iš jų informacijos. 32 straipsnis pabrėžia, kad šalims draudžiama imtis bet kokių priemonių, galinčių sukelti jų rankose esančių asmenų fizines kančias ar juos sunaikinti. Šis draudimas aprėpia ne tik nužudymus, kankinimus, kūno bausmes, luošinimą ir medicinos bei mokslinius bandymus, bet ir kitokias civilinės ar karinės valdžios atstovų taikomas brutalias priemones.

Saugomas asmuo gali būti baudžiamas tik už jo padarytą teisės pažeidimą; draudžiamos kolektyvinės bausmės, bauginimo ar teroro priemonės, represalijos; draudžiama plėšti, imti įkaitus. Saugomiems asmenims sudaromos visos galimybės kreiptis į valstybes globėjas, TRKK, nacionalinę Raudonojo Kryžiaus draugiją ar kitas galinčias padėti organizacijas, kurių atstovai, teikdami dvasinę ar materialinę pagalbą, turi galimybę juos lankyti.

35 – 46 straipsniuose reglamentuojama *konflikto šalies teritorijoje esančių svetimšalių* padėtis. Karo tarp valstybių metu vienos iš jų piliečiai dėl įvairių priežasčių gali būti kitos šalies teritorijoje be diplomatinės ar konsulinės apsaugos. Tokie Konvencijos saugomi asmenys turi teisę palikti šią teritoriją, jei jų išvykimas neprieštarauja nacionaliniams valstybės in-

teresams. Su savo noru pasiliekančiais arba negavusiais leidimo išvykti svetimšaliais reikia elgtis pagal taikos meto įstatymus dėl užsieniečių teisinės padėties. Jiems turi būti garantuojama minimali apsauga, suteikta galimybė rasti mokamą arba pragyventi leidžiantį darbą, naudotis medicinos pagalba, leidžiama atlikti religines apeigas, gauti pašalpas iš savo tėvynės, valstybės globėjos ar kitų tarptautinių draugijų ir t.t. Vaikai iki 15 metų, nėščios moterys ir motinos su vaikais iki 7 metų naudojami toms pačioms privilegijomis kaip ir tos šalies piliečiai. Taip pat saugomi ir pabėgėliai, tarp jų ir priešiškos valstybės piliečiai, jeigu jų negina nė viena vyriausybė.

Pažymėtina, kad būtinais valstybės saugumo sumetimais (pavyzdžiui, dėl ardomosios veiklos, šnipinėjimo, sabotazo ir pan.) svetimšaliai gali būti internuoti ar priverstinai apgyvendinti kitoje gyvenamojoje vietoje. Vien tik piliečių priklausymas priešininko valstybei negali būti pagrindas juos internuoti. Bet kuris internuotas asmuo turi teisę reikalauti, kad valstybės paskirtas atitinkamas teismas ar kita administracinė įstaiga per kuo trumpesnę laiką persvarstytų sprendimą internuoti.

Internuotų svetimšalių laikymo sąlygos paprastai analogiškos belaisvių laikymo sąlygoms, tačiau kai kuriais atvejais jos yra palankesnės. Pavyzdžiui, neturi būti atskiriamos šeimos. Internuotieji negali būti apgyvendinti kariniu požiūriu pavojingose vietovėse.

Karo Persų įlankoje (1990–1991 m.) metu, po Kuveito okupacijos, Irako vyriausybė Vakarų valstybių piliečius laikė pavojingose vietose kaip „svečius“, tikėdamasi, kad jos dėl to nebus atakuojamos. Tokios rūšies „gyvojo skydo“ taktika visais atvejais yra neteisėta.

Konvencijos saugomi svetimšaliai bet kuriuo metu gali būti išsiųsti į tėvynę arba perduoti valstybei Konvencijos dalyvei, jeigu įsitikinama, jog priimančioji valstybė sutinka laikytis Konvencijos reikalavimų ir nepersekios perduotųjų už jų politinius ar religinius įsitikinimus. Pasibaigus karo veiksams, kuo skubiau atšaukiamos visos ribojančios priemonės, taip pat ir tos, kurios buvo taikytos asmenų nuosavybei.

Okupuotos teritorijos gyventojai naudojami visomis IV ŽK nuostatomis ir jų teisės visiškai gina tarptautinė teisė. Įstatymai, susiję su karine okupacija, kuri yra laikinas dalykas, reikalauja okupuotoje teritorijoje išsaugoti anksčiau buvusią tvarką. Vietinės valdžios tarnautojams, įskaitant teisėjus, turi būti suteikta galimybė tęsti savo veiklą, tačiau tai ne

visada yra įgyvendinama, ypač esant ilgalaikiai okupacijai. Pavyzdžiui, Vokietija Antrojo pasaulinio karo metais visose be išimties okupuotose teritorijose buvo įvedusi savo įstatymus.

Okupuojanti valstybė jokia būdu negali ignoruoti pagrindinių saugomų asmenų teisių. Nesvarbu, kokie būtų motyvai, draudžiama individualiai ar masiškai priverstinai perkelti ar deportuoti vietinius gyventojus į okupuojančios valstybės ar į bet kurios kitos okupuotos ar neokupuotos valstybės teritoriją. Tik dėl svarbių su gyventojų saugumu susijusių priežasčių okupuojanti valstybė gali tam tikrame rajone atlikti laikiną visuotinę ar dalinę jų evakuaciją, neperkeldama asmenų už okupuotos teritorijos ribų. Antrojo pasaulinio karo metu nacistai vykdė panašius veiksmus ir ištremtus asmenis panaudodavo savo karo mašinai stiprinti. Okupuojanti valstybė taip pat negali perkelti savo gyventojų į okupuotą teritoriją. Šiuo draudimu siekiama užkirsti kelią aneksijai ar kolonizacijai.

Konflikto šalys privalo itin rūpintis vaikų apsauga ir pagalbos jiems teikimu. Vaikams našlaičiams ir atsiskyrusiems nuo savo šeimų reikia padėti surasti giminaičius. Vaikai, neturintys 15 metų, negali būti verbuojami į ginkluotąsias pajėgas ir dalyvauti karo veiksmuose. Jeigu jie vis dėlto dalyvauja karo veiksmuose ir patenka į nelaisvę, su jais turi būti elgiamasi ypač dėmesingai. Asmenims, nesulaukusiems 18 metų, mirties bausmė už padarytus nusikaltimus, susijusius su ginkluotu konfliktu, nevykdoma. Vaikus evakuoti leidžiama tik iš pavojingų rajonų ir dėl jų sveikatos būklės, kai reikia juos gydyti. Bet kokią vaikų evakuaciją turi kontroliuoti valstybės globėjos, kad būtų galima užkirsti kelią mėginimams juos neteisėtai išvežti ir neteisėtai įvaikinti.

Specialios apsaugos priemonės numatytos mažamečių vaikų motinoms, nėščioms moterims ir vaikams, kurių duomenys apie jų asmenybę ir kilmę yra registruojami. Turi veikti mokyklos, kuriose mokoma gimtąja kalba ir išpažįstama pasirinkta religija. Saugomi asmenys negali būti verčiami tarnauti okupuojančios valstybės ginkluotosiose pajėgose ar pagalbinuose jos daliniuose. Okupuotoje teritorijoje viešajai tvarkai palaikyti turi būti panaudota vietinė policija, iš kurios negalima reikalauti, kad ji padėtų vykdyti įsakymus dėl gyventojų panaudojimo kariniams tikslams ir jų dalyvavimo karo veiksmuose.

Valstybė okupantė negali civilių gyventojų versti dirbti, net ir už atly-

ginimą, išskyrus darbą, būtiną okupacinės armijos poreikiams tenkinti arba susijusį su komunalinių paslaugų teikimu ar pačių gyventojų maitinimu, būstu, apsirengimu, transportavimu bei sveikata (IV ŽK 40 str.).

Draudžiama naikinti asmeninį ar bendrą, valstybinį ar visuomeninį nekilnojamąjį ar kilnojamąjį turtą, išskyrus atvejus, kai tai būtina dėl karinių operacijų. Okupuojanti valstybė įpareigojama užtikrinti gyventojų aprūpinimą maistu ir medikamentais. Ji negali rekvizuoti maisto produktų, medicinos reikmenų ir kitų dalykų, išskyrus atvejus, kai jų reikia okupacinei kariuomenei, bet atsižvelgiant į civilių gyventojų poreikius ir už tai teisingai atlyginant. Civilinės ligoninės gali būti laikinai rekvizuojamos karinio personalo reikmėms. Okupuojanti valstybė leidžia kulto tarnautojams teikti dvasinę pagalbą bendratikiams.

Valstybė okupantė, siekdama užtikrinti teisėtumą ir tvarką, gali imtis bet kokių priemonių. Nors okupuotoje teritorijoje lieka galioti baudžiamieji įstatymai ir funkcionuoti senieji teismo organai, kai nesilaikoma įstatymų, užtikrinančių kariuomenės ir administracijos interesus, okupuojanti valstybė gali steigti savo karo teismus. IV ŽK detaliam numato baudžiamosios procedūros tvarką, įvardija teises: kaltinamojo teisę į gynybą, nuteistojo teisę paduoti apeliaciją, valstybės globėjos atstovo teisę dalyvauti teismo procese.

Už šnipinėjimą, pavojingus diversinius veiksmus prieš okupuojančios valstybės karinius objektus, tyčinį nužudymą numatyta mirties bausmė (neskiriama asmenims, kuriems nusikaltimo padarymo metu nebuvo sukakę 18 metų), jeigu okupuotosios teritorijos įstatymai, galioję iki okupacijos, už tokius nusikaltimus taip pat numato mirties bausmę.

Reikšmingu IV ŽK pasiekimu laikoma joje įtvirtinta nuostata, kad visi civiliai, kuriems bet kokių pagrindų atimta laisvė, turi naudotis tokiais pat statusu kaip ir karo belaisviai.

Tiek svetimšaliai, esantys konflikto šalies teritorijoje, tiek ir okupuotų teritorijų gyventojai dėl tam tikrų aplinkybių gali būti internuoti.

Atsižvelgiant į tai, kad Antrojo pasaulinio karo metu okupuotų teritorijų internuoti asmenys tapo siaubingų piktnaudžiavimų valdžia Vidurio ir Rytų Europos ir Tolimųjų Rytų koncentracijų stovyklose aukomis, buvo kruopščiai parengtos ir išdėstytos IV ŽK III dalies IV skyriuje *elgesio su internuotaisiais taisyklės*.

Šių taisyklių nuostatos detaliam reglamentuoja internuotųjų civilinių

statusą, jų išlaikymo sanitarines ir higienos sąlygas, galimybę būti apgyvendintiems kartu su tos pačios šalies piliečiais ir šeimos nariais, pakankamą mitybą, reikiamą aprangą, religinės, intelektinės ir fizinės veiklos klausimus. Internuotieji gali pasilikti savo asmeninio naudojimo daiktus, pinigines lėšas, gauti paramos siuntas. Jiems leidžiama susirašinėti ir susitikti su artimais giminaičiais. Internuotųjų perkėlimas atliekamas humaniškai, atsižvelgiant į jų fizinę būklę, bendrus saugumo poreikius, esamas transporto priemones.

Internuotųjų mirtį visada konstatuoja gydytojas, kuris surašo mirties liudijimą. Mirusieji laidojami garbingai atskiruose kapuose, išskyrus atvejus, kai neišvengiamos aplinkybės verčia laidoti bendruose kapuose, ir pagal galimybes su jų religijos apeigomis. Kūnai gali būti kremuojami, o pelenai perduodami artimiesiems jų prašymu. Užtikrinamas tinkamas testamentų saugojimas ir laiku atliekamas perdavimas testatoriaus nurodytam asmeniui.

Internavimo vietoms vadovauja reguliariųjų ginkluotųjų pajėgų kariškai ar laikančios nelaisvėje valstybės civilinės administracijos pareigūnai. Visi įsakymai ar nurodymai asmeniškai duodami internuotiesiems suprantama kalba. Drausmė internavimo vietose derinama su humaniškumo principais. Draudžiama fiziškai ar moralškai iš jų tyčiotis, internuotuosius tatuiruoti, kad galima būtų juos identifikuoti, ir kiti bet kokie nehumaniški aktai. Internuotieji turi teisę pateikti valdžios institucijai peticijas ar skundus per išrinktus internuotųjų komitetus arba tiesiai kreiptis į valstybės globėjos atstovus.

Konvencija įpareigoja konflikto šalis nuo pat konflikto pradžios ir visais okupacijos atvejais įsteigti oficialų informacijos biurą, turintį rinkti žinias apie visas priemones, taikomas saugomiems asmenims, kurie laikomi areštuoti ilgiau nei dvi savaites, priverstinai apgyvendintiems ar internuotiems, taip pat žinias apie saugomų asmenų perkėlimą, paleidimą, repatrijavimą, pabėgimą, hospitalizavimą, gimimą ir mirtį. Kiekvienas nacionalinis informacijos biuras informaciją apie visus internuotuosius turi perduoti CIA, įkurtai neutralioje šalyje, kad surinktos žinios būtų perduotos internuotųjų asmenų valstybei arba joje esantiems artimiesiems su sąlyga, kad tokia informacija nepakenks suinteresuotiems asmenims.

Internavimas nutraukiamas pasibaigus karo veiksams. Internuoti as-

menys, kuriems gresia teismas, arba asmenys, anksčiau nuteisti laisvės atėmimo bausme, sulaikomi iki teismo proceso pabaigos arba iki bausmės atlikimo pabaigos. Šalys turi stengtis, kad būtų užtikrintas visų internuotųjų sugrįžimas į jų nuolatinę gyvenamąją vietą, arba sudaryti sąlygas juos repatrijuoti. Paleistų internuotųjų grįžimo išlaidas iki jų pasakutinės gyvenamosios vietos apmoka laikanti nelaisvėje valstybė.

Apibendrinant galima pasakyti, kad IV ŽK yra tarsi civilių gyventojų ir asmenų konstitucija (nors ir apribota), taikoma tik tarptautinio pobūdžio konfliktams, kuri įsigalioja, kai kitos valstybės kariuomenė užgrobia ir okupuoja svetimą teritoriją. Ši Konvencija kartu su I PP turi užtikrinti visapusę žmogaus teisių apsaugą nuo okupuojančios valstybės neteisėtų veiksmų ekstremaliois karo ir ginkluoto konflikto sąlygomis.

10.4. NETARPTAUTINIŲ GINKLUOTŲ KONFLIKTŲ AUKŲ APSAUGA

Ginkluota kova žmonių bendrijų viduje, kaip manoma, yra viena seniausių žinomų karo formų. Piliietiniai karai dėl jiems būdingų neapykantos ir žiaurumo pasireiškimų sukelia daugiau kančių nei tarp valstybių kilusieji. Vidaus konfliktų metu priešininkai pažįsta vieni kitus ir turi asmeninių priešasčių vieni kitų nekęsti. Tuo tarpu vykstant tarpvalstybiniams karams kareiviai savo priešininkams nejaučia tokio pykčio.

Be tarptautinių karų, istorijoje gausu sukilimų prieš monarchus ir egzistuojančią tvarką – dažnai teisėtos reakcijos prieš tironiją faktų. Tokie sukilimai buvo vadinami revoliucijomis, maištais ir pan. Dabar paprastai tokie veiksmai laikomi *ardomąja veikla*. Slopinant tokias akcijas nebuvo vadovaujamosi jokiais įstatymais, todėl būdavo malšinama itin žiauriai, neapsieinant be kraujo praliejimo.

Tik XVIII a., pasirodžius E. von Vattelio knygai „Tautų teisė“, ledai pajudėjo – revoliucijos Amerikoje metu abi kovojančios šalys pradėjo vadovautis paprotine teise. Tačiau ši viltis greitai išblėso – bandymai įgyti nepriklausomybę buvo itin žiauriai nuslopinti Graikijoje, Lenkijoje, Lotynų Amerikoje.

Pirmosios šiuolaikinį požiūrį rodančios pastangos, tapusios pavyzdžiu rengiant tolesnius tarptautinius veiksmus, buvo Amerikos prezidento A. Linkolno patarėjo teisėkūros klausimais F. Libero 1863 m. parengta „In-

strukcija Jungtinių Valstijų sausumos armijos vadams karo lauke“ (dar vadinama „Liberio kodeksu“), kuri buvo skirta vidaus konfliktams reguliuoti (88, p. 3–23). Tačiau ir vėliau kilusių konfliktų metu vėl dominavo žiaurumas ir žvėriškumas.

Po Paryžiaus komunos 1871 m. žlugimo mirtimi buvo nubausta apie 25 tūkst. žmonių. Tai negalėjo nekelti TRKK susirūpinimo, kaip humanizuoti vidaus konfliktų veiksmus. Ši užduotis nebuvo lengva, nes valstybė neturi baisesnių priešų už tuos, kurie bando jėga nuversti egzistuojantį režimą, todėl vyriausybės tam įnirtingai priešinasi.

1872–1876 m. pilietinio karo Ispanijoje metu, o kiek vėliau ir Hercegovinoje TRKK ėmėsi ryžtingų priemonių, norėdamas padėti šių vidaus konfliktų aukoms, tačiau susidūrė su vyriausybių, kurios tikino, jog tai yra kišamasis į valstybės vidaus reikalus ir kad taip remiami banditai ir plėšikai, pasipriešinimu. Ir tik nacionalinėms Raudonojo Kryžiaus draugijoms išplėtojus aktyvią veiklą, dėl sukrėtimų, įvykusių Europoje Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje, 1921 m. X Raudonojo Kryžiaus konferencija priėmė keletą sprendimų, patvirtinančių TRKK nacionalinių draugijų teisę ir pareigą teikti pagalbą pilietinių karų aukoms. 1928 m. peržiūrėjęs TRKK Įstatus, jie buvo papildyti nauju paragrafu, nurodančiu, kad šios neutralios organizacijos vienas iš tikslų yra teikti pagalbą pilietinio karo ar vidaus neramumų aukoms. Tačiau visa tai neįpareigojo vyriausybių leisti savo teritorijoje vykdyti tokią veiklą ir vidaus ginkluoto konflikto atveju taikyti karo įstatymus ir konvencijas.

Sukrėtimai, vykę valstybių viduje tarpukariu (tarp dviejų pasaulinių karų), ypač pilietinis karas Ispanijoje, prasidėjęs 1936 m., parodė nejuridinio humanitarinio požiūrio, kuris visiškai priklauso nuo vietinės vyriausybės, silpnumą.

Po Antrojo pasaulinio karo beveik visuose pasaulio regionuose vidaus ginkluoti konfliktai (jų skaičius, įvairių šaltinių duomenimis, svyruoja nuo 200 iki 250) praktiškai vyksta be pertraukos. Iki 90 proc. aukų, tiesiogiai nukentėjusių nuo kovos veiksmų vidaus ginkluotų konfliktų metu, panaudojus naujų rūšių masinio naikinimo ginklus ir ginklus, kurie veikia nesirinktinai, yra ne kombatantai, kaip būdavo anksčiau, o civiliai gyventojai. Vien tik Čėčėnijoje, Rusijos spaudos duomenimis (1997 m.), taikių gyventojų aukos sudarė 95 proc. bendro jų skaičiaus.

Šią opią XX a. problemą buvo bandoma spręsti priimant 1949 m. ŽK.

Visų keturių konvencijų bendrame 3 straipsnyje „Netarptautiniai konfliktai“, kartais vadinamame „mini konvencija“, yra išvardytos taisyklės, kuriose išreikšti pagrindiniai humaniško principai. Šiame straipsnyje nurodoma, kad, kilus netarptautiniam ginkluotam konfliktui vienos iš Konvenciją pasirašiusių valstybių teritorijoje, kiekviena konflikto šalis privalo laikytis bent šių nuostatų:

a) su asmenimis, aktyviai nedalyvaujančiais karo veiksmuose, įskaitant ir ginkluotųjų pajėgų narius, sudėjusius ginklus, taip pat išėjusius iš rikiuotės dėl ligos, sužeidimo, sulaikymo ar kitų priežasčių, visada turi būti elgiamasi humaniškai, nepaisant jų rasės, spalvos, religijos ar tikėjimo, lyties, kilmės, turto ar kitų panašių skirtumų.

Šiuo tikslu visada ir visur draudžiama: kėsintis į gyvybę ir vartoti smurtą prieš asmenį, ypač įvairiais būdais žudyti, luošinti, žiauriai elgtis ir kankinti; imti įkaitus; žeišti asmens orumą ypač niekinančiu ar žeminančiu elgesiu; priimti nuosprendžius ir vykdyti bausmes, jei nuosprendžio nepriėmė prieš tai įvykęs teismas, suteikiant visas teisineis garantijas, kurias visos civilizuotos tautos pripažįsta ir mano esant būtinas;

b) būtina surinkti visus sužeistuosius ir ligonius ir jais pasirūpinti. Nešališka humanitarinė organizacija, pavyzdžiui, TRKK, gali pasiūlyti konflikto šalims savo paslaugas. Savo ruožtu konflikto šalys, priimdamos specialius susitarimus, privalo stengtis įgyvendinti visas ar bent dalį kitų Ženevos konvencijų nuostatų.

Nors priėmus ŽK tarptautinės teisės normos tapo taikytinos ir netarptautiniams (vidaus) konfliktams, vis dėlto praktiškai, pasak tarptautinės teisės profesoriaus Ž. Abi Saabo (Ženeva), paaiškėjo kai kurie 3 straipsnio trūkumai. Netarptautinio konflikto apibrėžimas pateikiamas neigimo forma: vadinami konfliktai, kuriems reguliuoti negalima taikyti šio straipsnio ir nenurodomi konflikto identifikavimo materialiniai ar procesiniai kriterijai. Dėl to kyla įvairių klausimų: kokios minimalios sąlygos (būtinios ir pakankamos) leidžia konstatuoti, kad „netarptautinis ginkluotas konfliktas“ egzistuoja, ir koku būdu šiuos konfliktus atskirti nuo kitų, siauriau apibrėžtų, prievartos formų ir nuo vidaus sukrėtimų, viešosios tvarkos pažeidimų, neprilygstančių ginkluotam konfliktui (TRKK juos vadina „vidaus neramumais ir netvarka“), taip pat nuo tarptautinių ginkluotų konfliktų (94, p. 299, 300).

Dauguma netarptautinių ginkluotų konfliktų, kuriems taikomas 3 straipsnis, paprastai vyksta ne pagal klasikinio karo, kur reguliariosios ginkluotosios pajėgos aiškiai skiriasi nuo civilių gyventojų savo uniforma ir strategija, taisyklės. O vidaus (partizaninio) karo metu dėl jo specifikos naudojami nekonvenciniai kariavimo metodai, pagrįsti mobilumu, netikėtais veiksmais ir maskavimusi. Dėl to vidaus konflikto atveju kyla tam tikrų sunkumų norint adekvačiai taikyti 3 straipsnį. Šiame straipsnyje išvardytos taisyklės suformuluotos pačia bendriausia forma, todėl sudėtingiau vykdyti tarptautinę jų laikymosi kontrolę. Suprantama, valstybė pasilieka teisę naudoti jėgą tam, kad savo teritorijoje galėtų atkurti tvarką.

Atsižvelgiant į tarptautinės humanitarinės teisės taikymo sąlygas galima pastebėti, kad pasigendama aiškesnių konkrečioms, specialioms, situacijoms reglamentuoti skirtų nuostatų. Visų keturių ŽK beveik 500 straipsnių skirti tarptautiniams ginkluotiems konfliktams ir tik bendrasis 3 straipsnis taikomas netarptautinių konfliktų atvejams. Be to, 3 straipsnyje nėra tiesioginio teiginio, įvardijančio civilius gyventojus kaip teiktinos apsaugos objektą, nei draudimo pulti tokius gyventojus, taip pat ir vykdyti represalijas, kartu ir normų, susijusių su civilinių objektų apsauga.

Šias spragas iš dalies užpildo 1977 m. priimtas II PP, kurio 1 straipsnyje pabrėžiama, kad jis išplečia ir papildo 3 straipsnį, nepakeisdamas jo taikymo sąlygų, ir apima visus ginkluotus konfliktus, nepatenkančius į I PP taikymo sritį ir vykstančius kokios nors susitariančios šalies teritorijoje tarp jos ginkluotųjų pajėgų ir disidentų ginkluotųjų pajėgų arba kitų organizuotų grupių, kurios, pakludamos atsakingai vadovybei, vykdo tokią jos teritorijos dalies kontrolę, kuri leidžia joms įgyvendinti nenutrūkstamus ir suderintus karo veiksmus bei taikyti II PP. Protokolas netaikomas vidinių neramumų ir įtampų situacijoms, kaip antai: riaušėms, pavieniams ir stichiškiems prievartos bei kitiems panašioms veiksams, kurie nelaikomi ginkluotais konfliktais ir turi būti reguliuojami specialiais nacionaliniais įstatymais. Šį II PP 1 straipsnį iš esmės galima laikyti netarptautinio ginkluoto konflikto koncepcija.

II PP pabrėžia būtinumą gerbti žmogaus teises ir netarptautinių ginkluotų konfliktų metu. II dalis, pavadinta „Humaniškas elgesys“, pradėdama išdėstant principą, pagal kurį „visi asmenys, kurie tiesiogiai nedalyvauja ar nebedalyvauja karo veiksmuose, nepaisant to, apribota ar ne jų laisvė, turi teisę į pagarbą savo asmeniui, orumui, įsitikinimams ir

religijai. Bet kokiomis aplinkybėmis su jais elgiamasi humaniškai, be jokio nepalankaus išskyrimo. Draudžiama duoti įsakymą nepalikti nė vieno gyvo“ (4 str.1 p.). Šis bendrasis principas detalizuojamas 4 straipsnio 2 punkte. Čia pateikiamas ilgas sąrašas draudžiamų veiksmų, kurių daugelis pakartoti visų konvencijų bendrame 3 straipsnyje, papildant jį tokiomis draudžiamais veiksmais kaip „bet kokios kūno bausmės“, „teroristiniai aktai“, „vergovė ir prekyba vergais“, „plėšimas“.

4 straipsnio 3 punkte nagrinėjama specifinė problema – vaikų apsauga. Šis punktas taip pat pradedamas bendrą principą patvirtinančiu teiginiu: „Vaikams privalo būti teikiama reikiama globa ir pagalba“. Toliau pateikiama nemažai ypatingų nuostatų, kurios yra šiek tiek supaprastintas I PP 77 ir 78 straipsniuose įtvirtintų normų variantas. Ypatinga globa suteikiama vaikams, neturintiems 15 metų, kurių negalima verbuoti į ginkluotąsias pajėgas ar ginkluotas grupes ar leisti jiems dalyvauti karo veiksmuose. Kaip žinoma, Čečėnijoje šios nuostatos nebuvo laikomasi. Jeigu toks paaušlys vis dėlto dalyvavo karo veiksmuose ir buvo paimtas į nelaisvę, jam suteikiamos būtinos garantijos, įskaitant galimybę tęsti mokslą.

II PP 13 straipsnis „Civilių gyventojų apsauga“ praktiškai pažodžiui pakartoja I PP 51 straipsnio pirmuosius tris punktus dėl civilių gyventojų apsaugos, taikydamas jų principus vidaus ginkluoto konflikto sąlygomis. Taigi ir netarptautinių ginkluotų konfliktų metu civiliai gyventojai ir pavieniai civiliai naudojami bendrąja apsauga nuo pavojaus, kuriuos kelia karinės operacijos, todėl jie neturi tapti puolimo objektu. Jų atžvilgiu draudžiami smurtiniai veiksmai ir grasinimai smurtu siekiant įbauginti. Pagal 17 straipsnį draudžiama priverstinai perkelti civilius gyventojus, jei to nereikia jų saugumui užtikrinti ar dėl neatidėliotinų karinio pobūdžio priežasčių.

Nepažeidžiant 1954 m. Hagos konvencijos dėl kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu, draudžiami bet kokie kariniai aktai prieš istorijos paminklus, meno kūrinius ar bažnyčias, kurie sudaro kultūrinį ar dvasinį tautų paveldą, taip pat draudžiama juos naudoti kariniais tikslais (16 str.). Kaip rodo praktika, tokie objektai vykstant vidaus konfliktams dažniausiai masiškai naikinami.

Konflikto šalys turi imtis visų priemonių, kad būtų surasti ir surinkti sužeistieji ir ligoniai, užtikrinta jų tinkama priežiūra ir suteikta medicinos pagalba. Taip pat yra gerbiamas ir ginamas medicinos ir religinis personalas. Medicinos daliniai ir sanitarinis transportas negali tapti puo-

limo objektu, išskyrus atvejus, kai jie naudojami karo veiksams vykdyti. Tačiau jų apsauga gali būti nutraukta, tik įspėjus apie tai ir tik po to, kai į tokį įspėjimą nebuvo atsižvelgta. Medicinos ir religinis personalas, taip pat medicinos daliniai ir transportas žymimi taip pat kaip ir tarptautinio ginkluoto konflikto metu.

Vykstant vidaus konfliktams, didžiausias pavojus gresia taikiems gyventojams, todėl II PP, kaip ir tarptautinių konfliktų analogiškomis sąlygomis, riboja pasirenkamas kovos veiksmų vykdymo priemonės ir metodus. Jame numatyta būtinų civiliams gyventojams išlikti objektų, taip pat potencialiai pavojingų įmonių ir įrenginių apsauga.

Netarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsauga apima ir normas, sukonkretinančias asmenų, kurių laisvė buvo apribota, padėtį. Čia kalbama ne tiek apie asmenis, atlikusius laisvės atėmimo bausmę, paskirtą iki netarptautinio ginkluoto konflikto pradžios, nes tai mūsų nelabai domina, bet apie II PP 5 straipsnio nuostatose nurodytus asmenis, netekusius laisvės dėl priežasčių, susijusių su ginkluotu konfliktu, t.y. sulaikytus ar internuotus konfliktuojančių pusių kovos veiksmų dalyvius. Todėl kalbant apie netarptautinius ginkluotus konfliktus kartais vartojamas terminas „karo belaisviai“ nėra tikslus nei teisine, nei politine prasme, nes *sulaikytiesiems* netaikomas karo belaisvio statusas. Tiesa, ir sulaikytieji turi tam tikrų teisių.

Įkalinimo vietų sąlygos turi būti analogiškos toms, kurios numatytos tarptautinių ginkluotų konfliktų karo belaisvių ir internuotųjų stovykloms: jos neturi būti arti kovos veiksmų vietų; sulaikytieji turi teisę naudotis medicinos paslaugomis, jiems leidžiama atlikti savo religijos apeigas ir pan. Lygiai kaip ir vietos gyventojai, sulaikytieji aprūpinami maistu ir geriamuoju vandeniu. Darbo, kuris gali būti priverstinis, sąlygos iš principo turi atitikti tas, kokiomis dirba vietiniai gyventojai. Leidžiama susirašinėti, nors šią teisę gali riboti kompetentinga valdžios institucija. Pasibaigus sulaikymo laikotarpiui, imamasi visų priemonių išleistųjų saugumui užtikrinti.

II PP 6 straipsnis nustato ypatingas baudžiamojo persekiojimo taisykles, taikomas persekioti ir bausti už nusikaltimus, susijusius su ginkluotu konfliktu. Bausmė asmeniui, pripažintam kaltu, padariusiu nusikaltimą, gali būti skirta tik teismo, suteikiančio pagrindines nepriklausomumo ir nešališkumo garantijas, nuosprendžiu. Skelbiant nuosprendį, nuteista-

jam turi būti pranešta apie jo teisę apskųsti nuosprendį teisme ar kita tvarka, nurodant laiką, per kurį jis gali pasinaudoti šia teise. Mirties bausmė neturi būti skelbiama asmenims, kurie nusikaltimo padarymo metu neturėjo 18 metų, ir negali būti vykdoma nėščioms moterims bei mažamečių vaikų motinoms.

Pasibaigus karo veiksams, valdžios institucijos privalo stengtis kiek galima plačiau taikyti amnestiją asmenims, dalyvavusiems ginkluotame konflikte, arba tiems, kuriems buvo atimta laisvė dėl priežasčių, susijusių su ginkluotu konfliktu, nepaisant to, buvo jie internuoti ar sulaikyti.

Humanitarinės pagalbos paslaugas konflikto aukoms gali pasiūlyti nacionalinės Raudonojo Kryžiaus draugijos (II PP 18 str.), tačiau tarptautinės humanitarinės organizacijos, tokios kaip TRKK, tokią pagalbą gali suteikti tik suinteresuotos šalies sutikimu, nes priešingu atveju, pasak II PP 3 straipsnio, tokia pagalba gali būti laikoma kišimusi į kitos valstybės vidaus reikalus.

Kaip buvo minėta, pagrindiniai tarptautinės humanitarinės teisės, reglamentuojančios netarptautinius ginkluotus konfliktus, šaltiniai yra visų keturių ŽK bendras 3 straipsnis ir daugelio šalių ratifikuotas II PP, kuris daug plačiau reguliuoja civilių gyventojų ir civilinių objektų apsaugą vidaus ginkluoto konflikto sąlygomis. Kartu svarbu pažymėti, kad civilių gyventojų ir civilinių objektų apsaugos principų norminio turinio apimtis kur kas siauresnė nei I PP. Būtent tai liudija, kad II PP nėra normų, įpareigojančių kariaujančias šalis vykdant puolimus imtis atsargumo priemonių, draudžiančių naudoti kariavimo priemones ir metodus, kurie, veikdami nesirinktinai, gali pakenkti kombatantams ir civiliams gyventojams, kariniams ir civiliniams objektams. II PP nerandame konvencinės kontrolės pradmenų, nuostatų dėl valstybių globėjų, normų, numatančių vadų atsakomybę už jų pavaldinių humanitarinės teisės pažeidimus, neužsimenama apie drausmines nuobaudas, taikomas sulaikytiesiems ir internuotiesiems, ir pan. Matyt, tokiais atvejais reikia vadovautis atitinkamomis normomis, taikomomis tarptautiniams ginkluotiems konfliktams reglamentuoti.

Nepaisant pareikštų pastabų, galima drąsiai konstatuoti, kad nors nuostatos, susijusios su netarptautinio ginkluoto konflikto aukų apsauga, ir pakartoja ar papildo nemažai principinių teiginių dėl karo, kuriame dalyvauja konfliktuojančios valstybės, aukų apsaugos, visų keturių

ŽK bendrą 3 straipsnį ir II PP reikia vertinti kaip esminį žingsnį siekiant, kad tarptautinė humanitarinė teisė taptų universalesnė, ir apribojant neteisėtus vyriausybių veiksmus, nes iki priimant šiuos svarbius dokumentus kai kurios valstybės, neigdamos vidaus konflikto faktą, išvengdavo atsakomybės.

11. KULTŪROS VERTYBIŲ APSAUGA GINKLUOTO KONFLIKTO METU

Tarp visų tarptautinės teisės ginkluoto konflikto metu saugomų civilinių objektų ypatingą vietą užima kultūros vertybės. Jos yra žmonijos kultūros ir istorijos paveldas ir vaidina svarbų vaidmenį visuomenės dvasiniame gyvenime. Kaip tik dėl šių aplinkybių pirmiausia ir būtina tarptautiniu lygiu užtikrinti patikimą kultūros objektų apsaugą.

Idėja rūpintis kultūros vertybių apsauga karo atveju nėra labai sena. Visais laikais karo metu neišvengiamai būdavo griunama, niokojama ir plėšiama. Dalis objektų buvo stengiamasi iš saugoti dėl jų sakralinės paskirties, tačiau viduramžiais krikščionybei daugiausia rūpėjo, ar teisinga karo priežastis, ir mažai dėmesio buvo skiriama kariavimo metodams.

Požiūris į visą tai iš esmės pasikeitė ir pažanga pastebima jau Renesanso epochoje, kai buvo pripažinta, kad meno kūriniai yra vertingesni už amatininkų padarytus daiktus. Teisės teorijos kūrėjai, laikomi tarptautinės teisės klasikais, stengėsi įtvirtinti nuostatą, kad į meno kūrinius (ne tik religinius) bet kuri kariaujanti šalis turi žiūrėti kaip į saugotinus objektus, ir įnešė savo, kad ir nedidelį, indėlį kuriant konkrečias šio instituto teisės normas. Palaipsniui pradėjo išvirtinti požiūris, kad karo atveju bet kuri kariaujanti šalis privalo saugoti statinius, kurie yra žmonijos pasididžiavimas. Tai patvirtino XVIII a. dažnai vykę karai, kurie buvo santūresni, palyginti su ankstesniaisiais, taip nusiaubusiais Europą.

Vis dažniau taikos, pradedant Vestfalijos taika, sutartyse atsiranda nuostatos, kuriose aptariami grąžinimo į vietas, iš kurių karo metu pirmiausia buvo paimti archyvai, o vėliau ir pagrobti meno kūriniai, klausimai.

Stulbinantys požiūrio į meno vertybes pasikeitimai įvyko XIX amžiuje. „Antiprancūziškosios“ koalicijos valstybės 1815 m. pareikalavo, kad būtų grąžinti Napoleono iš įvairių šalių į Prancūziją išvežti meno kūriniai, nes, pasak to laikmečio mokslininkų, meno kūrinių pagrobimas prieštarauja teisingumo principams ir karo papročiams.

Nenuostabu, kad XIX a. antroje pusėje buvo bandyta kodifikuoti karo įstatymus, neužmirštant meno kūrinių, istorijos paminklų ir kitų kultūrinę vertę turinčių objektų likimo. 1907 m. Hagos konvencijose, kuriose ypatingas dėmesys skiriamas karinio pobūdžio klausimams, kultūros vertybių apsaugos normos įtvirtintos tik bendruosiuose nuostatuo-

se. Pavyzdžiui, IV Hagos konvencijos 27 straipsnyje nurodoma, kad apgulos ar bombardavimo metu turi būti imamasi visų būtinų priemonių, kad būtų išsaugoti, kiek įmanoma, mokslo, meno ir labdarybės reikmėms skirti pastatai, bažnyčios, ligoninės ir objektai, kuriuose yra ligonių ir sužeistųjų, su sąlyga, jeigu tokie pastatai ir kiti objektai nenaudojami karo tikslams. Bet koks tyčinis panašių įstaigų, istorijos paminklų, meno ir mokslo kūrinių grobimas, naikinimas ar gadinimas draudžiamas ir turi būti persekiojamas (IV Hagos konvencijos 56 str.).

Kad objektas būtų Konvencijos saugomas, jis turi atitikti nustatytus kriterijus: vieni objektai saugomi dėl jų specifinių savybių, kiti – dėl priklausomybės tam tikros kategorijos organizacijai, tretieji – dėl jų paskirties. Pagal visus šiuos kriterijus taikomos apsaugos normos sudaro solidžią teisinę bazę, tačiau kai kuriais ypatingais atvejais nurodytųjų normų taikymas gali būti ribojamas (kartu sumažės ir jų veiksmingumas) Konvencijoje numatytų išlygų – priešininko elgesio (kai objektas naudojamas karo tikslais) ir karinės būtinybės. Konvencija taikoma tik tada, jeigu konflikto šalys yra jos dalyvės ir tik karo atveju.

Kai kurie Pirmojo pasaulinio karo įvykiai parodė, kad Hagos konvencijų suformuluotų taisyklių, reglamentuojančių kultūros vertybių apsaugą, nepakanka. Siekiant išspręsti šią problemą buvo siūloma parengti specialią konvenciją. 1935 m. buvo priimtas Vašingtono paktas. Tai buvo pirmasis tarptautinis teisės aktas, specialiai skirtas kultūros vertybių apsaugai. Šis dokumentas žymaus rusų menininko ir mokslininko garbei dar vadinamas Rericho paktu, nes jame įgyvendintos autoriaus idėjos karo atveju „neutralizuoti“ kultūros ir mokslo įstaigas, taip pat istorijos paminklus.

Milžiniška žala, kurią pasaulio kultūrai padarė vokiečių kariuomenė Antrojo pasaulinio karo metu, paskatino toliau kurti tarptautinės teisės normas, reglamentuojančias kultūros vertybėms priskiriamų objektų apsaugą. Parengiamuosius darbus, pradėtus Italijos vyriausybės iniciatyva, kurie greit tapo naujos tarptautinės organizacijos UNESCO rūpesčiu, baigė 1954 m. Hagoje priimta kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu konvencija. Kartu buvo pasirašyti dar du dokumentai, kurie turėjo tapti tam tikru kultūros vertybių apsaugos karo atveju normų kodeksu. Tai – Kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto atveju konvencijos vykdymo taisyklės ir šios konvencijos Protokolas. Šiuos

dokumentus, kurie iki šiol yra pagrindinis minėtųjų objektų teisinio reguliavimo šaltinis, 1998 m. ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas (20).

1954 m. Hagos konvencijos redakcija buvo reikšminga dar ir dėl to, kad buvo įvesta bendra sąvoka „kultūros vertybės“, apimanti visus objektus, kurie turi būti saugomi ir kurie iki tol buvo vadinami skirtingai. Konvencijos I straipsnyje terminas „kultūros vertybės“ apima, nepaisant jų kilmės ir nuosavybės:

a) *kilnojamąsias ir nekilnojamąsias vertybes*, kurios yra ypatingai svarbios kiekvienos tautos kultūros paveldui, tokias kaip religiniai ir pasaulietiniai architektūros, dailės ir istorijos paminklai; archeologinės vietovės; istorinės arba meninės vertės pastatų ansambliai; meno kūriniai; meninės istorinės ar archeologinės reikšmės rankraščiai, knygos ir kiti objektai bei mokslinės arba reikšmingos knygų, archyvinių dokumentų arba anksčiau išvardytų vertybių reprodukcijų kolekcijos;

b) *pastatus*, iš esmės skirtus tinkamai saugoti ir eksponuoti anksčiau apibrėžtas kilnojamąsias vertybes, tokius kaip muziejai, didelės bibliotekos, archyvų saugyklos bei slėptuvės, skirtus minėtoms kilnojamoms vertybėms saugoti ginkluoto konflikto atveju;

c) kilnojamųjų ir nekilnojamųjų kultūros vertybių bei pastatų joms saugoti *sankaupos centrus*, vadinamus „paminklų sankaupos centrais“.

Prie Konvencijos saugomų objektų priskiriama ir bet kokia transporto priemonė, gabenanti tikrai kultūros vertybes šalies viduje, taip pat pervežanti jas į kitą teritoriją, bei kultūros vertybių apsaugai užtikrinti skirtas personalas, kuris gali būti ginkluotas asmeniniais šaunamaisiais ginklais.

Bet koks objektas ir bet koks asmuo, turintys teisę į apsaugą, turėtų būti pažymėti specialiu skiriamuoju simboliu, kad juos lengviau būtų galima atpažinti. Konvencijos skiriamasis ženklas yra smailiu žemyn nukreipto baltai mėlyno skydo formos (žr. I priedą). Vienu tokiu simboliu žymimi: personalas, saugantis kultūros vertybes, kultūros vertybės, kurioms nėra skiriama specialioji apsauga. Trimis simboliais galima žymėti tik specialiai saugomas nekilnojamąsias kultūros vertybes, su specialiąja apsauga arba skubos atvejais gabenamas kultūros vertybes. Ginkluoto konflikto metu skiriamąjį simbolį vartoti kitiems tikslams draudžiama.

1954 m. Hagos konvencija kultūros vertybėms skiria dviejų rūšių apsaugą – bendrąją ir specialiąją.

Visiems objektams, kuriuos Konvencija laiko kultūros vertybėmis, taikoma tarptautinės teisės normų reglamentuojama *bendroji apsauga*. Kultūros vertybių apsauga apima du aspektus – *apsaugą* ir *neliečiamumą*.

Apsauga Konvencijoje reiškia dar taikos metu rengiamų priemonių, kurios ginkluoto konflikto atveju galėtų užtikrinti konkretaus objekto apsaugą nuo galimų ginkluoto konflikto padarinių, visumą. Tokias priemones, suprantama, gali parengti tik ta valstybė, kurios teritorijoje yra objektas. Ji gali statyti slėptuves, sudaryti kultūros vertybių pervežimo į saugias vietas planus, pažymėti jas aiškiai matomu skiriamuoju ženklu. Tokiu pavyzdingu pasirengimu taikos metu išsiskiria Olandija. Atkreiptinas dėmesys į vieną įdomią detalę: tarp pastatų, pažymėtų kultūros vertybių skiriamaisiais ženklais, yra ir Gynybos ministerijos rūmai Hagoje, kurie pagal savo paskirtį karo metu nepriskiriami saugomų objektų kategorijai.

Pareiga garantuoti saugomų kultūros vertybių neliečiamumą minima Konvencijoje kaip dviejų šalių reikalas, todėl atsakomybė už jį gali būti padalyta. Viena iš šalių neturi saugomo objekto naudoti kariniais tikslais, jei dėl to kultūros vertybės galėtų būti sunaikintos arba apgadintos. Kita šalis neturi imti prieš tas vertybes jokių piktavališkų veiksmų. Abi šalys taip pat įsipareigoja uždrausti, užkirsti kelią arba prireikus nutraukti bet kokios formos tokių vertybių vagystes, grobstymus, pasisavinimą arba prieš jas nukreiptus vandalizmo aktus.

Specialiosios apsaugos režimas taikomas ribotam kultūros objektų, turinčių labai didelę reikšmę ne tik vienai šaliai, bet ir visai žmonijai, skaičiui. Konvencijos specialiajai apsaugai skirtas skyrius numato tam tikrus reikalavimus. Pirma, slėptuvės, kuriose ginkluoto konflikto atveju saugomos kilnojamosios kultūros vertybės, paminklų sankaupos centrai ir kitos labai svarbios kultūros vertybės turi būti pakankamai toli nuo didelių pramonės centrų arba svarbių karinių objektų (oro ir jūrų uostų, svarbesnių geležinkelio stočių, valstybės saugumo institucijų, transliacijos stočių, ryšių linijų ir kt.), kurie gali būti dažnai ir aktyviai atakuojami, ir, antra, jos negali būti naudojamos kariniais tikslais. Atsakymą į klausimą, koku būdu kultūros vertybes galima naudoti kariniais tikslais, randame Konvencijos 8 straipsnio 3 punkte. Laikoma, kad paminklų sankaupos centras naudojamas kariniais tikslais, jeigu per jo teritoriją yra vežami kareiviai arba

karinės medžiagos, net jeigu jie gabenami tranzitu, taip pat jeigu centre yra vykdoma su karinėmis operacijomis tiesiogiai susijusi veikla, dislokuojami kariniai daliniai arba gaminamos karinės medžiagos. Nelaikoma, kad kultūros vertybės naudojamos kariniais tikslais, jeigu jas saugo specialiai paskirta ginkluota apsauga arba netoli kultūros vertybių patruliuoja policijos pareigūnai, saugantys viešąją tvarką.

Kiekviena šalis, norinti garantuoti savo kultūros vertybių neliečiamumą, dar taikos metu privalo jas įrašyti į Tarptautinį specialiai saugomų kultūros vertybių registrą, kurį tvarko JT UNESCO generalinis direktorius. Pagal Konvencijos 9 straipsnį specialiosios apsaugos esmė yra ta, kad valstybės Konvencijos dalyvės nuo kultūros vertybių įrašymo į minėtą registrą momento išpareigoja susilaikyti nuo piktavališkų prieš jas nukreiptų veiksmų ir tų vertybių bei jų aplinkos nenaudoti kariniais tikslais.

1954 m. Hagos konvencijoje galima išvelgti dvi svarbias sąlygas, mažinančias bet kokių apsaugos priemonių veiksmingumą. Jeigu viena iš šalių pažeidžia konvencinius išpareigojimus, panaudodama kultūros objektą kariniais tikslais, kita šalis atleidžiama nuo išpareigojimo gerbti šio objekto neliečiamumą. Nors toks leidimas nesilaikyti Konvencijos nustatytų reikalavimų yra laikinas, t.y. galioja iki nutraukiamas pažeidimas, vis dėlto jis pastebimai susiaurina kultūros vertybių apsaugai taikomas privilegijas. Tokį apribojimą Konvencija numato tik specialiai saugomų objektų apsaugai. Tai suprantama, nes daugumai objektų skiriama bendroji apsauga, be to, sunku įsivaizduoti, kad nė vienas iš jų bet kokia forma nebūtų panaudotas kariniais tikslais. Specialiai saugomų objektų, įrašytų į Tarptautinį registrą, yra ne tiek jau daug, todėl jie yra daugeliui žinomi. Valstybė, užregistravusi jos teritorijoje esantį tokį objektą UNESCO, išpareigoja visiškai jo nenaudoti kariniais tikslais, todėl, pažeidusi šį pasižadėjimą, ji pati bus kalta, jei specialioji apsauga bus nutraukta. Tenka konstatuoti, kad šiuo atveju kalbama apie savotiškas represalijas, nors Konvencijoje šis terminas ir nevartojamas.

Savo laiku Austrija įregistravo vieną objektą (slėptuvę, kurioje ginkluoto konflikto atveju galima paslėpti vertingiausias meno kūrinius), nelaukdama, kol bus parengtas visas objektų sąrašas. Nors Italijos vyriausybė anksčiau taip pat buvo pareiškusi, kad atsisako bet kokių būdu kariniais tikslais panaudoti vieną į Vatikaną vedančią gatvę (*via Aurelia*), vis dėlto vėliau visa Vatikano teritorija buvo užregistruota kaip atskiras kultūros vertybių objektas.

Antroji sąlyga, mažinanti kultūros vertybių apsaugos priemonių veiksmingumą, yra svarbesnė. Tai išlyga, daroma atsakius vykdyti prisiimtus įsipareigojimus, „kai tai yra neišvengiama dėl susidariusios karinės padėties“ (4 str. 2 p.) ar „karinės situacijos“ (11 str. 2 d.).⁵ Sprendimą dėl karinės padėties gali paskelbti tik divizijos vadas ar aukštesnis viršininkas ir tik išimtiniais neišvengiamo būtinumo atvejais. Apie sprendimą panaikinti specialiai saugomų kultūros vertybių neliečiamumo statusą pranešama priešišškai šaliai ir kultūros vertybių generaliniam komisarui. Išankstinis išpėjimas leis besiginančiai šaliai imtis saugumo priemonių ir pakeisti šių vertybių žymėjimą vienu skiriamuoju ženklu. Pažymėtos kultūros vertybės, kurių neliečiamumo statusas panaikintas, atsižvelgiant į taktinę situaciją vis tiek turi būti gerbiamos (pavyzdžiui, vengiama jas okupuoti, naikinti ir pan.).

Matyt, atsižvelgus į realią kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu būklę, praėjus 45 metams, kai buvo priimta 1954 m. Hagos konvencija, 1999 m. pasirašytas šios konvencijos Antrasis protokolas, kurį 2002 m. ratifikavo ir Lietuvos Respublikos Seimas. Šią Konvenciją papildančiame Protokole numatyta sukurti sustiprintą specialiai pažymėtų kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu sistemą, pagerinti puolimo metu taikomas apsaugos nuo karinių veiksmų padarinių priemones ir kultūros vertybių, esančių okupuotoje teritorijoje, apsaugą. Čia sukonkretinti šiurkštūs Protokolo pažeidimai, už kuriuos traukiama baudžiamojon atsakomybėn, apibrėžta tokių pažeidimų jurisdikcija, nurodytos teisinės priemonės, taikytinos kitiems pažeidimams.

Sustiprinta apsauga gali būti suteikta kultūros vertybei, jei ji: yra ypatingai svarbi žmonijai; saugoma pripažįstant jos išskirtinę kultūrinę ir istorinę reikšmę bei užtikrinant aukščiausią apsaugos lygį; nėra naudojama kariniams tikslams. Sustiprintą apsaugą suteikia Kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu komitetas pagal šalies pateiktą prašymą įtraukti tokias vertybes į specialų sąrašą ir taip užtikrinti jų neliečiamumą. Sustiprinta kultūros vertybių apsauga prarandama, jei ji laiki-

⁵Panašios išlygos kituose tarptautiniuose dokumentuose dažniausiai įvardijamos kaip „karo būtinybė“. Bendrą karinės būtinybės sampratą pateikia ir aprašo leistinus atvejus bei apribojimus F. Mulinenas knygoje „Vadovas ginkluotosioms pajėgoms“ (84, 352–355 paantraštės).

nai nutraukiama arba panaikinama kaip neatitinkanti anksčiau nurodytų jos suteikimo kriterijų arba jei vertybė tampa kariniu objektu.

Valstybės Konvencijos dalyvės turi imtis visų priemonių, kad įsipareigojimai būtų vykdomi. Karo metu konflikto šalys naudojasi valstybių globėjų pagalba. Kai kurias tarptautinės reikšmės objektų, įtrauktų į UNESCO generalinio direktoriaus registrą, kontrolės funkcijas kiekvienos konflikto šalies teritorijoje gali vykdyti kultūros vertybių generalinis komisaras, kuris išrenkamas pačių šalių susitarimu, joms nesusitarus, jį išrenka JTO TTT pirmininkas.

1954 m. Konvencijoje nevardijami galimi jos pažeidimai, o apsiribojama vienu bendro pobūdžio straipsniu, įpareigojančiu susitariančiąsias šalis imtis visų reikiamų pagal jų įprastą baudžiamąją jurisdikciją taikomų priemonių „nubausti ir paskirti baudžiamąsias arba drausmines sankcijas bet kokios tautybės asmenims, savo iniciatyva ar kitų asmenų nurodymu pažeidusiems šią Konvenciją“ (28 str.). Šią, sakyčiau, spragą užpildo Antrojo protokolo 15 straipsnis, nurodantis veiksmus, kurie laikomi šurkščiais Konvencijos ir Protokolo pažeidimais, kaip antai: pasirinkimas atakos objektu kultūros vertybių, kurioms taikoma visų rūšių apsauga; kultūros vertybių arba jas supančios aplinkos naudojimas kaip parama karo veiksmams, saugomų kultūros vertybių sunaikinimas, pagrobimas ar pasisavinimas arba vandalizmo aktas, nuo kurio tos vertybės nukenčia.

Kiekviena šalis Protokolo dalyvė privalo imtis reikiamų priemonių, kad nurodyti pažeidimai pagal valstybių vidaus įstatymus būtų laikomi baudžiamaisiais nusikaltimais, už kuriuos kaltieji būtų baudžiami tinkamomis bausmėmis, nustatyti savo jurisdikciją anksčiau nurodytiems pažeidimams, kai: jie padaromi tos valstybės teritorijoje; pažeidėjas yra tos valstybės nacionalinis subjektas; įtariamasis pažeidėjas yra jos teritorijoje.

Būtina pažymėti, kad Lietuvos Respublikos BK 339 straipsnis (naujojo BK 106 str.) numato baudžiamąją atsakomybę už saugomų istorijos paminklų, kultūros ar religijos objektų naikinimą ar nacionalinių vertybių išgrobstymą.

Labai svarbus yra kultūros vertybių, konflikto metu išvežtų į kitas valstybes, grąžinimo klausimas. Jis yra įtvirtintas ne pačioje Konvencijoje, o jos I Protokole, kuriame nurodoma, kad susitariančios šalys įsipareigoja ginkluoto konflikto metu iš kitos okupuotos šalies neleisti išvežti Konvencijoje apibrėžtų kultūros vertybių, iš okupuotų teritorijų į jų teritori-

ją įvežtas kultūros vertybes saugoti, o pasibaigus karo veiksams – gražinti teisėtam savininkui. Išvežtąsias kultūros vertybes draudžiama pasilikti kaip karo reparacijas. Panašus įpareigojimas taikomas ir trečiosioms šalims. Asmenims, sąžiningai įsigijusiems kultūros vertybes, kurias reikia gražinti, išmokamos kompensacijos.

Tautų ir visos žmonijos kultūros paveldo veiksmingos apsaugos problema toliau buvo sprendžiama I PP 53 straipsnyje „Kultūros vertybių ir bažnyčių apsauga“, kuriame, nepažeidžiant 1954 m. Hagos konvencijos nuostatų, taip pat kitų atitinkamų tarptautinių dokumentų, draudžiama:

a) vykdyti kokius nors karo veiksmus, nukreiptus į istorijos paminklus, meno kūrinius ir bažnyčias, kurie yra kultūrinis ir dvasinis tautų palikimas;

b) naudoti tokius objektus kariniams siekiams palaikyti;

c) paversti tokius objektus represalijų objektais.

Tenka pabrėžti, kad I PP 53 straipsnis nepanaikina galiojančių draudimų naikinti kultūros vertybes, įtvirtintų dar 1907 m. IV ir 1954 m. Hagos konvencijų atitinkamuose straipsniuose, tačiau, kaip matėme, nustato apibrėžtos kategorijos objektams, kurie dėl visuotinai pripažintos svarbos sudaro žmonijos kultūros paveldo dalį, specialiąją apsaugą.

Atsižvelgiant į tai, kad I PP 1 straipsnio 4 punkte nurodyta Protokolo taikymo sritis apima taip pat ir tuos ginkluotus konfliktus, kai tautos kovoja su kolonijine valdžia, svetimšalių okupacija ir rasistiniais režimais, kad galėtų naudotis JT Chartijos ir kitų tarptautinių dokumentų užtikrinama apsisprendimo teise, galima padaryti išvadą, kad kultūros vertybių apsaugos nuostatos galioja ir vykstant tokiems netarptautiniams ginkluotiems konfliktams. Tai tvirtinama ir II PP 16 straipsnyje, tačiau bet kokias abejones išsklaido 1954 m. Hagos konvencijos Antrasis protokolai, kurio 22 straipsnyje nurodoma, kad šis Protokolas taikomas ir netarptautinio ginkluoto konflikto, kilusio vienos iš šalių – jo dalyvių – teritorijoje, atžvilgiu.

Kultūros vertybių apsaugos srityje toli pažengė Lietuvos nacionalinė teisė. Dar prieš ratifikuojant 1954 m. Hagos konvenciją buvo priimti du atskiri Lietuvos Respublikos įstatymai: 1994 m. Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas (58) ir 1996 m. Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas (59). Juose reglamentuojama įvairių rūšių kultū-

ros vertybių apsauga ir apsaugos valstybinis valdymas, numatyta objektų, turinčių kultūrinę vertę, registracijos tvarka, šių institucijų uždaviniai, funkcijos, teisės ir pareigos, nekilnojamųjų kultūros vertybių bei jų teritorijos ženklavimo vietos. Už kultūros vertybių apsaugą Lietuvoje atsakinga Valstybinė paminklosaugos komisija ir Kultūros vertybių apsaugos departamentas.

1998 m. gegužės 19 d. Vyriausybės nutarimu Nr. 612 patvirtintas nekilnojamųjų kultūros vertybių, paskelbtų kultūros paminklais, sąrašas, į kurį įtraukta 923 piliakalniai, piliavietės, senovės gyvenvietės, kapynai, pilkapynai, bažnyčių ir vienuolynų ansambliai, atskiros bažnyčios, kai kurie pastatai (73).

Kartu reikėtų pripažinti, kad 1954 m. Hagos konvencijos ir jos vykdymo taisyklių bei protokolų nuostatomis Lietuvoje, kur yra nemažai kultūros vertybėms priskiriamų objektų ir jų apsaugos klausimais priimta keletas svarbių norminių aktų, vis dėlto nepakankamai skiriama dėmesio, kaip ir nurodytų dokumentų propagavimui tarp šalies gyventojų, ir kariškių mokymo organizavimui. Ypač gerai jas turėtų išstudijuoti ginkluotųjų pajėgų vadai, kuriems karo metu kartu su civilinės valdžios institucijomis tenka priimti praktinius sprendimus siekiant geriau apsaugoti kultūros vertybes nuo gresiančio pavojaus įvairiais galimų situacijų atvejais.

12. KARINĖS OKUPACIJOS REŽIMAS

Karo (ginkluoto konflikto) metu viena iš kariaujančių šalių gali kontroliuoti kitos šalies dalį ar visą teritoriją, t.y. ją okupuoti.

Karine okupacija (lot. *occupatio* – užėmimas) laikomas laikinas vienos valstybės ginkluotųjų pajėgų įvykdytas kitos valstybės visos teritorijos ar jos dalies užėmimas ir karinės administracijos valdžios okupuotoje teritorijoje įvedimas.

Teritorija nėra okupuota (laikoma, kad į ją tik įsiveržta), jeigu priešininko kariuomenė joje yra arba vykdo kovos veiksmus, bet priešininko valdžia dar neįvesta. Okupacija nesuteikia okupavusiai valstybei suverenių teisių. Ji neturi teisės aneksuoti arba perduoti šios teritorijos kitai valstybei. Okupacijos faktas jokiu būdu neišsprendžia šios teritorijos galutinio likimo. Tai galima padaryti tik taikaus sureguliuavimo būdu.

Pagal bendruosius tarptautinės teisės principus **karinė okupacija** – tai būseną, kai:

1. vienos valstybės kariuomenė laikinai užima ir išlaiko priešiškos valstybės teritoriją;
2. okupantas vykdo karinės kontrolės ir civilinio valdymo funkcijas priimdamas naujas teisės normas;
3. tarp okupuojančios ir okupuotos valstybės egzistuoja karo būvis;
4. okupuota valstybė visiškai nepraranda suvereniteto ir okupantas neturi teisės likviduoti ankstesnės teisinės sistemos;
5. okupuotoje teritorijoje visuomeninius santykius reguliuoja tarptautinės humanitarinės teisės normos;
6. pasibaigus karui, okupaciniai santykiai turi būti likviduoti sutartine tvarka.

Pagal JT Chartiją užkariavimas nėra teisėtas teritorijos įgijimo būdas ir kvalifikuojamas kaip agresija. Po Kuveito okupacijos, 1990–1991 m. karo metu, Irakas bandė aneksuoti jo teritoriją, paskelbdamas ją savo 19-ąja provincija, tačiau šios aneksijos nepripažino nė viena valstybė.

Karinės okupacijos bendrieji principai išdėstyti 1907 m. IV Hagos konvencijos Priede, o po Antrojo pasaulinio karo buvo papildytos 1949 m. ŽK ir 1954 m. Hagos konvencija. Pagrindinis okupacijos kriterijus – realios valdžios įvedimas, t.y. teritorija laikoma okupuota, jei iš tikrųjų

yra pavaldi priešininko kariuomenei (1907 m. IV Hagos konvencijos Priedo 42 str.). Pagal bendrą visų keturių ŽK 2 straipsnį okupacijos režimas taikomas ir tuo atveju, jeigu okupuojant nesipriešinama ginklu.

Esama įvairių okupacijos rūšių. Be karinės okupacijos, įvykusios ginkluoto konflikto metu, dar gali būti su ginkluotu konfliktu susijusi pokarinė okupacija, kaip valstybės atsakomybės už agresyvų karą forma. Pokarinės okupacijos režimas paprastai nustatomas suinteresuotų šalių specialiais tarptautiniais susitarimais. Pavyzdžiui, Potsdamo konferencijoje (1945 m.) antihitlerinės koalicijos ginkluotųjų pajėgų susitarimu taip buvo okupuotos Vokietijos ir jos sąjungininkių teritorijos ir nustatyti pokarinės okupacijos principai ir sistema.

Kitos okupacijos rūšys – sąjungininko teritorijos išvadavimas iš priešininko okupacijos ir neutralios valstybės teritorijos užėmimas panaudojant kariaujančios šalies ginkluotąsias pajėgas. Visas šias okupacijos rūšis reguliuoja tarptautinė humanitarinė teisė.

Okupacijos pradžia laikomas momentas, kai okupacinė administracija faktiškai pradeda kontroliuoti teritoriją. Okupuotą teritoriją gali valdyti tiek civilinė, tiek karinė administracija. Teritoriją užėmus net ir trumpam laikui, privaloma laikytis tam tikrų okupacijos taisyklių. Teisėtos vyriausybės valdžiai perėjus į okupuojančios valstybės rankas, pastaroji pirmiausia privalo imtis visų nuo jos priklausančių priemonių, kad atkurtų ir užtikrintų, kiek įmanoma, viešąją tvarką ir saugumą bei normalų gyvenimą.

Vykdydamos pavestus uždavinius, okupuojančios valstybės ginkluotosios pajėgos visiškai atsako už tai, kad būtų laikomasi karo teisės nuostatų. Karo teisė reikalauja, kad tarp okupuojančios valstybės ir okupuotų teritorijų gyventojų vyktų būtinas bendradarbiavimas. Norėdami karinės okupacijos metu naudotis tarptautinės teisės suteikta apsauga, okupuotų teritorijų gyventojai privalo susilaikyti nuo bet kokių priešiškų veiksmų, kurie grėstų okupuojančios valstybės saugumui.

Okupacija yra laikinas teritorijos užėmimas, todėl pagal 1907 m. IV Hagos konvenciją neleidžiama likviduoti iki okupacijos galiojusį įstatymų. Antrojo pasaulinio karo metais šią nuostatą dažnai pažeisdavo Vokietija, okupuotose teritorijose įvesdama savo įstatymus. Okupuotose teritorijose valstybė okupantė negali keisti valstybės tarnautojų ir teisėjų statuso arba taikyti jiems sankcijų, turi leisti ir toliau dirbti, suprantama,

jeigu jie sutinka eiti ankstesnes pareigas. Tokia situacija sukelia rimtu problemų. Minėtų pareigūnų veikla neabejotinai atitinka gyventojų interesus, kita vertus, jie gali būti apkaltinti bendradarbiavimu su okupacine valdžia. Tačiau tai neatima okupantui teisės šalinti valstybės tarnautojus iš pareigų, kaip ir okupuotoje teritorijoje steigti savo nepolitinius karo teismus.

IV ŽK gana detaliai reglamentuoja okupuotų teritorijų baudžiamojo pobūdžio teisės klausimus ir nustato, kad okupuotos teritorijos baudžiamieji įstatymai lieka galioti, išskyrus atvejus, kai okupuojanti valstybė juos panaikina ar suspenduoja, kaip keliančius grėsmę jos saugumui ar trukdančius taikyti šią ŽK. Jei asmuo, siekdamas pakenksti okupuojančiai valstybei, įvykdo nusikaltimą, kuris nesukėlė pavojaus okupacinės kariuomenės arba administracijos narių gyvybei ar sveikatai bei nepadarė didelės žalos okupantų turtui, jis gali būti internuojamas ar įkalinamas kalėjime. Mirties bausmė gali būti taikoma tik asmenims, nuteistiems už šnipinėjimą, pavojingus diversinius veiksmus, įvykdytus prieš okupanto karinius objektus, ar už tyčinį nusikaltimą, sukėlusį vieno ar daugiau asmenų mirtį. Be to, mirties bausmė gali būti taikoma tik tada, jei okupuotosios teritorijos įstatymai buvo numatę panašiais atvejais taikyti mirties bausmę (68 str.).

Okupuojančioji valstybė už dar iki okupacijos pareikštą nuomonę ar atliktus veiksmus negali bausti asmenų, taip pat savo valstybės piliečių, kurie dar iki karo veiksmų pradžios ieškojo prieglobsčio okupuotos valstybės teritorijoje, jeigu tik nebuvo pažeisti įstatymai ar karo papročiai. Gali būti baudžiami asmenys tik už priešiškus veiksmus, įvykdytus pradedus karo veiksmams, ir kriminalinius nusikaltimus, jei jie buvo įvykdyti iki konflikto pradžios, už kuriuos pagal okupuotosios valstybės įstatymus nusikaltėlis turi būti išduodamas ir taikos metu (70 str.).

Baudžiamoji procedūra, taikoma okupuotos teritorijos gyventojams, nesvarbu, ar jie yra laisvėje, ar internuoti, analogiška procedūrai, kuri taikoma karo belaisviams, taip pat svetimšaliams, internuotiems neokupuotoje teritorijoje. Vykdam teisingumą, kaltinamiesiems turi būti pripažįstama teisė į gynybą, nuosprendis skelbiamas išnagrinėjus bylą nustatyta procesine tvarka, teisė pateikti apeliaciją, kreiptis į valstybę globėją ir pagaliau teisė turėti palankias bausmės atlikimo sąlygas. Rimtu pasiekimu reikia laikyti IV ŽK įtvirtintas nuosta-

tas, kad visi civiliai, kuriems atimta laisvė, nesvarbu, koku pagrindu, gali naudotis karo belaisvio statusu.

Okupacinė valdžia savo tikslams gali naudoti valstybinius pastatus, tačiau nuosavybės teisės, kaip ir į kitą nekilnojamąjį ar kilnojamąjį turtą, į šiuos objektus neįgyja. Draudžiama konfiskuoti privatų turtą, išskyrus jį rekvizuoti okupacinės valdžios reikmėms, bet laikantis nustatytos procedūros. Paimti daiktai yra gražinami, kai internautieji paleidžiami ar repatrijuojami. Uždrausta naikinti nuosavybę, išskyrus atvejus, kai tai daroma dėl karinės būtinybės.

Pagal galimybes turi būti gerbiamos okupuotos teritorijos pagrindinės žmogaus teisės, gyventojai aprūpinami maistu ir medikamentais, tenkinamos civilių gyventojų medicininės reikmės. Tais atvejais, kai būtina skubi medicinos pagalba okupuojančios valstybės ginkluotųjų pajėgų sužeistiesiems ir ligoniams arba karo belaisviams, laikinai gali būti rekvizuojamos medicinos įstaigos, transportas ir įranga, tačiau atsižvelgiant į civilių gyventojų gydymo ligoninėse reikmes. Okupuojančios valstybės ir valstybės globėjos susitarimu leidžiama neutraliai valstybei, TRKK ir kitoms humanitarinėms organizacijoms teikti civiliams gyventojams paramą – maisto produktus, medicinos reikmenis bei medikamentus, drabužių siuntas.

Tarptautinės humanitarinės teisės normos tam tikra prasme riboja okupuojančios valstybės valdžios kai kuriuos veiksmus, ypač veiklą, susijusią su karinėmis reikmėmis. Pavyzdžiui, draudžiama daryti spaudimą gyventojams, kad jie suteiktų žinių apie savo šalies kariuomenę bei gynybos priemones, ar versti prisiekti ištikimybę priešininko valstybei ir tarnauti jos ginkluotosiose pajėgose, tačiau norintiems leidžiama savanoriškai stoti į okupantų kariuomenę. Nors pagal savo valstybės įstatymus tokie „savanoriai“ laikomi kolaborantais ir išdavikais, tačiau tokių pavyzdžių Antrojo pasaulinio karo metais būta gana daug.

Okupuojanti valstybė gali priversti dirbti tik 18 metų sulaukusius asmenis ir tik darbą, „būtiną okupacinės armijos poreikiams tenkinti arba susijusį su komunalinių paslaugų teikimu ar okupuotos šalies gyventojų maitinimu, būstu, apsirengimu, transportavimu bei sveikata“ (IV ŽK 51 str.). Priverstinai dirbantiems asmenims mokamas teisingas atlyginimas, be to, darbas turi būti atliekamas tik jų gyvenamojoje okupuotoje teritorijoje ir atitikti jų fizinius ir intelektualinius sugebėjimus. Hitlerininkai okupuotų valstybių gyventojus (tarp jų nemažai buvo išvežtų ir iš Lietu-

vos) deportuodavo į Vokietiją darbams, kurie buvo susiję su jos karinėmis reikmėmis. Tokių priverstinių jų perkėlimą TKT pripažino neteisėtu ir nuosprendyje numatė atsakomybę už vergiško darbo panaudojimą. Pastaruoju metu, praėjus 60 metų, sprendžiamas kompensavimo už priverstinius darbus kitų valstybių teritorijose klausimas.

Nors IV ŽK 49 straipsnis draudžia individualius ar masinius priverstinius konvencijos saugomų asmenų perkėlimus ar deportacijas iš okupuotos teritorijos į okupuojančios valstybės teritoriją arba į bet kurios kitos valstybės teritoriją, tačiau okupuojanti valstybė gali tam tikrame rajone atlikti visuotinę ar dalinę evakuaciją, jei tai būtina gyventojų saugumui užtikrinti arba kitais ypač svariais kariniais sumetimais. Tokių evakuacijų metu konvencijos saugomi asmenys neperkeliami už okupuotos teritorijos ribų, išskyrus atvejus, kai to neįmanoma išvengti. Taip evakuoti asmenys gali grįžti į savo namus, kai tik tame rajone nebevyksta karo veiksmai. Valstybė okupantė, atliekanti tokius perkėlimus ar evakuacijas, turi perkeliams asmenims suteikti tinkamas patalpas, užtikrinti, kad perkeliant būtų sudaromos patenkinamos higienos, sveikatos, saugumo ir maitinimo sąlygos, pasirūpinti, kad nebūtų atskirti vienos šeimos nariai. Baigus perkėlimus, apie tai pranešama valstybei globėjai. Okupuojanti valstybė savo civilių gyventojų nedeportuoja ir neperkelia į okupuojamą teritoriją.

Siekdama nustatyti okupacijos režimo kontrolės priemones, tiek okupuojančios valstybės administracija, tiek okupuotos teritorijos valdžia tam tikruose dokumentuose turi detalizuoti okupacijos teises nuostatas. Kontrolės priemonės priklauso nuo konkrečių aplinkybių ir gali keistis pagal situaciją. Kiekviena šalis turi nustatyti okupacinę politiką, kuri leistų suderinti visų suinteresuotų organų ir asmenų veiksmus ir elgesį.

Okupuojanti valstybė turi visiškai laikytis savo įsipareigojimų, taip pat užtikrinti okupuotos teritorijos valdžios ir gyventojų teises. Pataisos ar pakeitimai gali būti daromi tik ypatingais atvejais, pavyzdžiui, siekiant garantuoti savo saugumą ar prireikus spręsti okupuotos teritorijos valdymo klausimus.

Okupuotos teritorijos valdžia turi užtikrinti nuolatinę ir griežtą gyventojų elgesio ir veiksmų kontrolę, kuri yra vykdoma okupuojančios valstybės ypatingose sferose, pavyzdžiui, bendradarbiaujant su okupacine valdžia valdymo srityje ir srityse, susijusiose su visuomeni-

nėmis tarnybomis, vykdant okupacinės valdžios nurodymus, kurie reikalingi pačių gyventojų saugumui užtikrinti.

Praktika rodo, kad dažnai yra lengviau okupuoti užsienio valstybę nei ją ilgą laiką kontroliuoti. Nepaisant karinės okupacijos režimo, kuri įvedė valstybę agresorė, neatima okupuotos teritorijos gyventojai turi teisę tęsti ginkluotą kovą prieš okupantus. Pagal III ŽK 4 straipsnį savi-gynos ir savanorių būrių, įskaitant organizuoto pasipriešinimo judėjimus, veikiančius okupuotoje teritorijoje, nariai (dažnai vadinami partizanais), patekę į priešo rankas, turi teisę naudotis karo belaisvio statusu. Partizaninio karo teisėtumą pripažino dar 1907 m. IV Hagos konvencija. Tam, kad partizanai būtų pripažinti kombatantais, pagal I PP 43 straipsnį jie turi priklausyti organizuotoms grupėms ar daliniams, kuriems vadovauja asmuo, atsakingas šalies vyriausybei už savo pavaldinių veiklą, užtikrinantis vidaus drausmę ir prižiūrintis, kad būtų laikomasi tarptautinės humanitarinės teisės normų. Partizanai privalo atvirai nešiotis ginklą prieš kautynių pradžią ir jų metu.

Organizuoto pasipriešinimo pajėgų, neturinčių atitinkamo ryšio su ginkluotosiomis pajėgomis, pavyzdžiui, kovinių grupių, nariai, spontaniškai veikiantys atskirose vietovėse, gali būti traukiami baudžiamojon atsakomybėn. Okupuojančiai valstybei leidžiama priversti okupuotos teritorijos gyventojus paklusti įsakymams, kurie būtini, kad ji galėtų vykdyti konvencinius įsipareigojimus, palaikyti normalią teritorijos valdymo tvarką ir užtikrinti savo kariuomenės ar administracijos turto, taip pat naudojamų objektų ir komunikacijų saugumą (IV ŽK 64 str.).

Okupacinis režimas iš karto nutrūksta, kai tik okupavusi valstybė praranda faktinę užimtos teritorijos kontrolę. Jeigu okupacinis režimas išlieka ir nutraukus karo veiksmus, tai pagal 1907 m. IV Hagos konvenciją atitinkamos humanitarinės teisės normos turi būti taikomos dar vienerius metus po to, kai nutraukiami visų karo dalyvių veiksmai. Šią nuostatą pagrįstai pakeitė I PP, nustatęs, kad tarptautinės teisės normos nebetaikomos okupuotoje teritorijoje, „kai nutraukiama okupacija, išskyrus asmenims, kurių galutinis išlaisvinimas, repatriacija ir teisių atkūrimas įvyks vėliau“ (3 str.). Manoma, kad šis pakeitimas padarytas atsižvelgiant į ilgametės Izraelio Jordano upės rytinio kranto okupacijos patyrimą.

Nutraukus okupaciją, neišnyksta su ja susiję teisiniai padariniai. Ypač dažnai iškyla padarytos žalos atlyginimo ir baudžiamosios atsakomybės

klausimas. Nutraukus Irako okupaciją 1991 m., Kuveitas pateikė reikalavimus atlyginti padarytą žalą. Siekiant užtikrinti šiuos reikalavimus, ST leido apriboti Irako naftos eksportą, daugiausia norėdama patenkinti individualias pretenzijas. Išvadavus Kuveito teritoriją, pagrindinė problema tapo žmogaus teisių apsauga, nes vyko masinis neteisminis sudorėjimas su palestiniečių bendrijos nariais, kurie buvo kaltinami talpininkavę priešui.

Okupaciją reguliuojančių tarptautinės teisės normų pažeidimas, kurį įvykdė okupacinės valdžios arba okupacinei kariuomenei priklausantys asmenys, užtraukia okupuojančiai valstybei politinę, materialinę arba moralinę, o kaltiems fiziniams asmenims – baudžiamąją atsakomybę.

13. KARO PABAIGA IR JO TARPTAUTINIAI TEISINIAI PADARINIAI

Tarptautinė teisė reglamentuoja dvi karo pabaigos formas – *karo veiksmų sustabdymą* ar *nutraukimą* ir *karo būvio panaikinimą*.

Dažniausia *karo veiksmi* tarp kariaujančių valstybių gali būti sustabdomi *paliaubomis*, o nutraukiami – vienai iš jų *kapituliuvus*.

1907 m. IV Hagos konvencijos – Nuostatų dėl sausumos karo įstatymų ir papročių 36 straipsnyje paliaubos apibrėžiamos kaip karo veiksmų sustabdymas kariaujančių šalių susitarimu. Paliaubos gali būti vietinės ir bendros.

Vietinės paliaubos yra laikinas karo veiksmų sustabdymas atskiruose karo veiksmų teatro ruožuose (mūšio lauke, apsiaustoje tvirtovėje, saloje, atskirame rajone ar pozicijoje). Jas sudaro kariaujančių šalių dalinių vadai pagal savo kompetenciją paprastai trumpam laikui (vienai ar kelioms valandoms ar dienoms). Vietinės paliaubos sudaromos siekiant siaurų, vietinės reikšmės, tikslų: pasikeisti belaisviais; surinkti ir evakuoti sužeistuosius ar ligonius, išvesti moteris, vaikus ir senelius iš apgultos tvirtovės; vesti derybas su parlamentarais; palaidoti mirusiuosius ir pan. Vietinės paliaubos dar nereiškia, kad karas nutraukiamas, nes karo veiksmai tik sustabdomi, kaip buvo minėta, tarp atskirų karinių vienetų tam tikrame ruože. Įvykdžius paliaubomis numatytus konkrečius uždavinius ir pasibaigus jų vykdymo terminui, karo veiksmai gali būti atnaujinti.

Karo veiksmai gali būti sustabdyti ir vienos šalies sprendimu tam tikram laikotarpiui (pavyzdžiui, šv. Kalėdų ir Naujųjų metų arba kitų religinių ar nacionalinių švenčių proga) ar siekiant konkretaus tikslo, apie tai iš anksto pranešus kitai kariaujančiai valstybei. Pavyzdžiui, 1987 m. Indijos taikos palaikymo pajėgos Šri Lankoje paskelbė 48 valandoms nutraukiančios ugnį tam, kad suteiktų galimybę tamilų separatistams sudėti ginklus. Skirtingais pretekstais buvo sudarytos vietinės paliaubos ar vienašališkai nutraukti karo veiksmai Vietname, Afganistane, Jugoslavijoje, Artimuosiuose Rytuose, Čėčėnijoje, Armėnijos ir Azerbaidžano karo Kalnų Karabache metu ir kituose regionuose.

Bendrosios paliaubos – tai visiškas kariaujančių šalių karo veiksmų nutraukimas. Jas sudaro kariaujančių valstybių ginkluotųjų pajėgų aukščiausioji vadovybė savo vyriausybių pavedimu. Tokios paliaubos yra ne tik karinio, bet ir politinio pobūdžio – paprastai tai reiškia taikos derybų

sudarymo ar konflikto taikaus suregulavimo pirmąjį etapą. Pavyzdžiui, Antrojo pasaulinio karo metu (1943–1945 m.) antihitlerinės koalicijos didžiųjų valstybių atstovai su Italija, Rumunija, Suomija, Bulgarija ir Vengrija pasirašė susitarimus dėl bendrų paliaubų, kurie apėmė ne tik karinius klausimus (neatidėliotiną karo veiksmų nutraukimą, karo belaisvių perdavimą, karinių grupuočių nuginklavimą ir ginklų atidavimą, galimybę sąjungininkėms naudotis kariniais aerodromais, karinėmis bazėmis bei uostais ir pan.), bet ir būsimųjų taikos sutarčių sudarymo su šiomis šalimis ir politinių santykių pokario laikotarpiu suregulavimo aspektus.

Ir po Antrojo pasaulinio karo daug kartų buvo skelbiama, kad nutraukiami karo veiksmai ar sudaromos bendros paliaubos, pavyzdžiui: susitarimai dėl karo veiksmų nutraukimo Korėjoje (1953 m.), Vietname (1954 m.), Alžyre (1962 m.), Indijos ir Pakistano (1966 m.), Irako ir Kuveito (1991 m.) susitarimai dėl ugnies nutraukimo ir kt.

Reikia pažymėti, kad teisė sudaryti bendras paliaubas šiuolaikinėmis sąlygomis nėra tik kariaujančių valstybių prerogatyva. Tokių paliaubų sutartį sudaryti kariaujančias šalis gali įpareigoti ir ST, kuri yra atsakinga už taikos išsaugojimą, tarptautinio saugumo stiprinimą, kelio agresijai užkirtimą. Izraelis, vykdydamas ST sprendimą, 1949 m. sudarė dvišalius susitarimus dėl paliaubų su Egiptu, Jordanija, Libanu ir Sirija; ST 1987 m. priėmė rezoliuciją, įpareigojančią Iraną ir Iraką nutraukti karo veiksmus ir sėsti prie derybų stalo.

Bendrosios paliaubos neleidžia kitai kariaujančiai šaliai po tam tikro laiko vėl pradėti karo veiksmų, kurių atnaujinimas yra paliaubų pažeidimas ir turi būti kvalifikuojamas kaip agresijos aktas arba karo nusikaltimas.

Vienas iš karo veiksmų nutraukimo būdų yra **kapituliacija**. Skirtingai nuo bendrųjų paliaubų, kapituliacijos atveju nugalėtoji šalis net formaliai nebėra lygi nugalėtojams (išimtis – garbingos kapituliacijos atvejai). Pagal karo veiksmų nutraukimo sąlygas kapituliacija gali būti garbingoji, paprastoji, bendroji ir besąlyginė.

Garbingoji kapituliacija – tai karo veiksmų tarp kariaujančių šalių nutraukimas, sudarius susitarimą, pagal kurį kapituliuojanti pusė turi teisę palikti savo pozicijas arba apsuptą miestą (tvirtovę, tam tikrą zoną) su vėliavomis, technika bei ginklais ir po to prisijungti prie savo šalies pagrindinių ginkluotųjų pajėgų, kad toliau galėtų tęsti kovos veiksmus. Tokia kapituliacija gali reikšti tik tai, kad atiduodama konkreti vietovė

ar perleidžiama pozicija, bet ne pačių kombatantų, esančių šiame karo veiksmų teatre, pasidavimą. Kapituliuojantys kombatantai nėra nuginkluojami ir netampa karo belaisviais. Taip 1983 m. palestiniečiai garbingai kapituliavo Beirute ir pasitraukė iš Izraelio kariuomenės apsupto miesto su karo vėliavomis, technika ir ginkluote.

Paprastoji kapituliacija – karo veiksmų nutraukimas atskirame fronto ruože (apsuptos tvirtovės, miesto, karinės jūrų bazės, pozicijos atidavimas), kai nuginkluojami ir paimami į nelaisvę kapituliuojantieji. Tokia kapituliacija nėra tikroji karo pabaiga, nors ir turi įtakos kariaujančių valstybių karinei ir politinei situacijai. Pavyzdžiui, svarbaus strateginiu atžvilgiu Port Artūro uosto ir karinės jūrų bazės kapituliacija, turėjusi didelę reikšmę 1904–1905 m. Rusijos ir Japonijos karo eigai, laikytina paprastosios kapituliacijos atveju.

Bendroji kapituliacija – visuotinis bendrų kovos veiksmų nutraukimas kapituliuojančiai valstybei pripažįstant savo pralaimėjimą. Bendrosios kapituliacijos rezultatas – nuginkluojamos visos nugalėtosios valstybės karinės pajėgos, perduodant priešui visus jos ginklus, karo laivus, orlaivius, įtvirtintus objektus ir kt., o kombatantams tampant karo belaisviais. Nugalėtosios valstybės teritorija gali būti okupuota, pralaimėjusiai šaliai nustatyta politinė ir materialinė atsakomybė. Bendrosios kapituliacijos pavyzdžiu galima laikyti Irako vyriausybės besąlygišką sutikimą 1991 m. vykdyti visas ST rezoliucijas.

Be to, kaip parodė Antrojo pasaulinio karo praktika, vyriausybės kapituliacija dar nereiškia, kad tauta, paėmusi į rankas ginklą, nebesipriešina okupantams. Pavyzdžiui, nors 1940 m. Prancūzijos vyriausybė ir kapituliavo, prancūzų tauta nepripažino šio fakto ir atkakliai kovėsi su fašistais, aktyvus partizaninis karas vyko Jugoslavijos, Albanijos ir kitose valstybėse, kurių teritoriją visiškai ar iš dalies buvo okupavusi fašistinė kariuomenė.

Besąlyginė kapituliacija – ypatinga bendrosios kapituliacijos forma, kai visiškai nutraukiami karo veiksmai galutinai sutriuškinus priešą ginkluotąsias pajėgas, kurios pasiduoda ir yra nuginkluojamos, o kombatantai paimami į nelaisvę, be jokių sąlygų pasirašant kapituliacijos aktą.

Besąlyginės kapituliacijos atveju nugalėtojas diktuoja savo valią pralaimėjusiajam. Agresorius praranda valstybinį suverenitetą, jo teritorija yra okupuojama, aukščiausiąją valdžią vykdo nugalėjusių valstybių spe-

cialiai paskirti asmenys. Nugalėtojai nustato būsimojo politinio suregulavimo sąlygas, už agresiją numato konkrečias sankcijas, politinės ir materialinės atsakomybės rūšis ir formas, sprendžia svarbiausiųjų karo nusikaltėlių patraukimo baudžiamojo atsakomybės klausimą, parengia būsimos taikos sutarties pagrindus. Agresorius neturi teisės atmesti ar nevykdyti besąlyginės kapituliacijos sąlygų nei pačios kapituliacijos momentu, nei po jos. Ryškiausias pavyzdys gali būti 1945 metais įvykusių besąlyginės Vokietijos ir Japonijos kapituliacijos, reiškusių Antrojo pasaulinio karo pabaigą. Šios kapituljavusios šalys sutiko su Potsdamo deklaracijos (1945 m.) sąlygomis, pagal kurias buvo numatyta visiškai išformuoti ginkluotąsias pajėgas, išlaisvinti užgrobtas teritorijas, likviduoti militarizmą, įkurti minėtose šalyse demokratinius institutus ir kt.

Karas gali būti baigiamas ir **nutraukiant karo būvį**. Tiek paliaubos, tiek kapituliacija dar nereiškia, kad tarp kariaujančių valstybių nutraukiamas karo būvis. Karo būvis paprastai nutraukiamas išsprendus politines, ekonomines, teritorines ir kitokias problemas, susijusias su karo baigtimi ir karo veiksmų nutraukimu. Dažniau tai pasiekama sudarant taikos sutartį, priimant vienašalę deklaraciją arba pasirašant dvišalę deklaraciją.

Dažniausiai karo būvis nutraukiamas pasirašant *taikos sutartį*, kuri gali būti preliminarioji arba galutinė, bendroji arba separatinė. Pagal tarptautinę teisę taikos sutartys turi būti ratifikuotos. Taikos sutarties normos reguliuoja šiuos santykius: karo būvio nutraukimą ir šalių taikių santykių principų nustatymą; okupacijos metu atsiradusius teritorinius santykius; repatriacijas, restitucijas, piliečiams padarytos žalos atlyginimo tvarką; karo nusikaltėlių patraukimo atsakomybės procedūrą; karo belaisvių, pabėgėlių, perkeltų asmenų ir internuotųjų repatriaciją; ekonominius, politinius, kultūrinius santykius; sutarties normų vykdymo kontrolės mechanizmą; sutarties normų galiojimo terminus ir ribas, valstybės sienų delimitavimo ir demarkavimo tvarką; demilitarizacijos režimo nustatymo ir karinio bendradarbiavimo santykius.

Būtent tokie ir kiti klausimai buvo įtraukti į antihitlerinės koalicijos šalių 1947 m. taikos sutartis, sudarytas su Bulgarija, Vengrija, Italija, Rumunija ir Suomija. Kariniu požiūriu išsiskiria ginkluotųjų pajėgų skaičiaus ir ginkluotės apribojimai, numatyti su Italija sudarytoje taikos sutartyje, kurią dėl jos turinio ir struktūros galima laikyti pavyzdine. Joje numatyta prie gretimų valstybių sienų sunaikinti karinius įrengimus, drau-

džiama steigti naujas karines jūrų bazines, gaminti atominį ginklą, valdomuosius sviedinius, toliašaudžius pabūklus, jūrų minas, turėti lėktuvnešių, povandeninių laivų, torpedinių katerių ir kt. (15).

Karo būvis nutraukiamas vienašale deklaracija, kai tarp valstybių nevyksta derybos, o taikių santykių atkūrimas yra vienos šalies arba valstybių koalicijos iniciatyvos rezultatas. 1951 m. vienašališkai karo būvį su Vokietija nutraukė Anglija, Prancūzija ir JAV, o 1956 m. – ir SSRS. Dvišale deklaracija nutraukiamas karo būvis per derybas. Tokį kelią pasirinko SSRS ir Japonija, 1956 m. pasirašiusios bendrą Deklaraciją dėl karo būvio nutraukimo (iki šiol Rusija ir Japonija dar nepasirašė taikos sutarties).

Kartais taikaus sureguliuavimo priemonės įforminamos kitais politiniais aktais. SSRS ir Afganistano karas baigėsi pasirašius Ženevos susitarimus dėl padėties Afganistane sureguliuavimo. Po ginkluoto Anglijos ir Argentinos konflikto dėl Folklendo salų taikūs santykiai buvo atkurti 1989 m. pasirašius bendrą komunikatą.

Karo (karo būvio) pabaiga turi įtakos tiek kariaujančioms šalims, tiek ir neutralioms bei kitoms nekariaujančioms valstybėms.

Kariaujančioms šalims nustoja galioti karo įstatymai ir papročiai ir atkuriami normalūs taikūs santykiai (tarp jų ir diplomatiniai); atnaujinamos ir vėl įsigalioja anksčiau sudarytos tarptautinės sutartys; sudaromos naujos sutartys, gražinami visi karo belaisviai, repatrijuojami civiliai gyventojai, atsidūrę buvusių priešininkų teritorijoje; išvedama okupacinė kariuomenė; paskelbiamos minų užtvarų sausumoje ir jūroje koordinatės, išminuojami minų laukai, naikinamos jūrų minos buvusių priešininkų teritorinėse jūrose ir atviroje jūroje, apie tai pranešus visoms valstybėms; sprendžiami visi politinės, materialinės ir baudžiamosios atsakomybės klausimai; sudaromos politinės ir materialinės garantijos, užkertančios kelią grėsmėms karui kilti ateityje.

Pasibaigus karui, buvo likviduotas nacizmas Vokietijoje, iš Italijos atimtos jos kolonijos, Japonija savo konstitucijoje atsisakė karo kaip konfliktų sprendimo priemonės ir kurti kariuomenę, buvo nustatytos demilitarizuotos zonos Korėjoje, tarp Irano ir Irako, tarp Irako ir Kuveito. 1991 m. pralaimėjusiam Irakui numatyti karinio pobūdžio apribojimai (sunaikinti raketos, cheminių ir bakteriologinių potencialą ir kt.).

Neutralioms valstybėms karo pabaiga reiškia, kad nutraukiamas karinio neutraliteto būvis, *visoms nekariaujančioms valstybėms apskritai*

– nebėra būtynbės laikytis karo zonoms taikomo režimo; gražinami internuoti asmenys, buvusių kariaujančių šalių neutralių valstybių teritorijoje atsidūrusi karo technika; užtikrinamas tarptautinis jūrų ir oro navigacijos saugumas ir kt.

Pasibaigus karui (ginkluotam konfliktui), neišvengiamai nacionaliniu ir tarptautiniu lygiu keliamas ir sprendžiamas atsakomybės už padarytus tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus klausimas.

14. TARPTAUTINIO RAUDONOJO KRYŽIAUS IR RAUDONOJO PUSMĖNULIO JUDĖJIMAS IR JO VAIDMUO KONFLIKTINĖSE SITUACIJOSE

Vienas iš specifinių tarptautinės humanitarinės teisės bruožų yra tai, kad ją plėtojant ir įgyvendinant svarbus vaidmuo tenka visuomeninėms organizacijoms, pirmiausiai TRKRP judėjimui.

Ši organizacija įkurta 1863 m. privačia penkių Šveicarijos piliečių, susibūrusių į Tarptautinį nuolatinį pagalbos sužeistiems kariams komitetą, iniciatyva, kuriai didelę įtaką turėjo knygos „Prisiminimai apie Solferiną“ autorius Anri Diuanas. Tų pačių metų pabaigoje šio komiteto nariai Ženevoje sušaukė konferenciją, kurioje dalyvavo 16 valstybių atstovai. Šios konferencijos metu buvo įkurta Raudonojo Kryžiaus organizacija, patvirtintas jos skiriamasis ženklas – raudonas kryžius baltame fone, kad juo būtų galima pažymėti ir taip atskirti asmenis, teikiančius pagalbą sužeistiems kariams. Vėliau Komitetas buvo pavadintas Tarptautiniu Raudonojo Kryžiaus komitetu. Nuo tada rengiamos ir diplomatinės konferencijos, kuriose valstybės priima TRKK parengtus įvairius tarptautinius dokumentus. Vieni svarbiausiųjų diplomatinėse konferencijose priimtų tarptautinės humanitarinės teisės dokumentų buvo keturios 1949 m. Ženevos konvencijos dėl karo aukų apsaugos ir jų 1977 m. papildomi protokolai, parengti pagal projektus, kuriuos vyriausybės ekspertams pateikė TRKK.

Vis dėlto pagrindinis TRKK siekis buvo ir liko – padėti žmonėms, tapusiems ginkluotų konfliktų aukoms, o jo veikla įgavo tarptautinį pobūdį. TRKK mandatas leidžia jam per savo delegatus palaikyti konflikto šalių dialogą įvairiais humanitariniais klausimais. Daugiau kaip su 50 valstybių pasirašytos sutartys dėl TRKK delegacijų šiose valstybėse statuso ir veiklos pripažįsta TRKK tarptautinės teisės subjektu ir suteikia jam lengvatas bei privilegijas, kuriomis paprastai naudojasi tarpvyriausybinių organizacijos. Šiose sutartyse numatytas jurisdikcinis imunitetas, neleidžiantis TRKK persekioti administracine ir teismine tvarka, garantuojantis jo patalpų, archyvų ir kitų dokumentų neliečiamumą. Nurodytosios lengvatos ir privilegijos lemia TRKK neutralumą ir nepriklausomumą, t. y. dvi svarbiausias jo veiklos sąlygas, skiriančias jį, kaip nevyriausybinių organizaciją, tiek nuo JT sistemos įstaigų, tiek ir nuo kitų nevalstybinių humanitarinių organizacijų.

TRKRP judėjimą sudaro šios viena kitai nepavaldžios ir savo statusą turinčios savarankiškos struktūros: TRKK, TRKRP draugijų federacija (įkurta 1919 m., abiejų organizacijų būstinės yra Ženevoje) ir 175 nacionalinės RKRK draugijos, vienijančios dešimtis milijonų narių ir veikiančios įvairiose pasaulio šalyse. Judėjimo veikla – tai iš esmės daugybės organizacijų ir jų narių praktinis darbas, dirbamas tam, kad nuosekliai ir efektyviai būtų įgyvendinti jos tikslai, parengtos pagrindinės darbo kryptys ir pasiekta idėjinė vienybė. Tokiais svarbiausiais orientyrais tapo XX tarptautinėje Raudonojo Kryžiaus konferencijoje (Viena, 1965 m.) paskelbti septyni pagrindiniai TRKRP judėjimo principai:

1. *Humaniškumas*. TRKRP judėjimas, atsiradęs siekiant suteikti pagalbą visiems be išimties sužeistiesiems mūsų lauke, stengiasi tarptautiniu bei nacionaliniu mastu užkirsti kelią žmogaus kančioms ir jas palengvinti, kad ir kur vyktų veiksmas. Judėjimo tikslas – saugoti gyvybę ir sveikatą ir garantuoti pagarbą žmogui. Jis propaguoja tarpusavio supratimą, draugystę, bendradarbiavimą ir tvirtą taiką tarp visų tautų.

2. *Bešališkumas*. TRKPR judėjimas neskirsto žmonių pagal tautybę, rasę, religinius įsitikinimus, klasinius skirtumus ar politines pažiūras. Jis stengiasi palengvinti kančias žmonėms, kuriems to reikia, ir pirmiausia teikia pagalbą tiems, kuriems ji skubiausiai reikalinga.

3. *Neutralumas*. Ir toliau norėdamas neprarasti pasitikėjimo, TRKPR judėjimas neturi palaikyti vienos kurios nors kariaujančios pusės ar veltis į politinius, rasinius, religinius bei ideologinius nesutarimus.

4. *Nepriklausomumas*. Judėjimas yra nepriklausomas. Nacionalinės draugijos, padėdamos savo vyriausybėms vykdyti humanitarinės pagalbos programą ir pakludamos savo šalies įstatymams, turi išlikti autonomiškos, kad bet kada galėtų veikti pagal Judėjimo principus.

5. *Savanoriškumas*. Tai savanoriškas pagalbą teikiantis judėjimas, jokiais būdais nesiekiantis pelno.

6. *Vienumas*. Vienoje šalyje gali veikti tik viena Raudonojo Kryžiaus arba Raudonojo Pusmėnulio draugija. Ji turi būti atvira visiems ir dirbti humanitarinį darbą visoje savo teritorijoje.

7. *Universalumas*. TRKRP judėjimas yra pasaulinis judėjimas. Visos jo draugijos yra lygios. Padėdamos viena kitai, jos dalijasi vienoda atsakomybe ir pareigomis.

Šių trijų TRKRP judėjimo struktūrų atstovai drauge su 1949 m. Ženevos konvencijas pasirašiusių valstybių atstovais kas ketveri metai renkasi į TRKRP konferenciją, kurios metu keičiami organizacijos įstatai, priimanos rezoliucijos, paskirstomi mandatai, apsvarstomos bendros problemos. Konferencijos daug prisideda stiprinant judėjimo vieningumą, padeda laikytis tarptautinės humanitarinės teisės nuostatų ir toliau jas plėtoti.

TRKK priima sprendimą dėl nacionalinių draugijų, kurios po to oficialiai tampa TRKRP draugijų federacijos narėmis ir TRKRP judėjimo dalimi, pripažinimo. Judėjimo Įstatai nustato santykius tarp jo dalyvių – organizacijų. Be to, yra apibrėžta TRKK, TRKRP draugijų federacijos ir nacionalinių draugijų, kurių mandatą apžvelgsime kiek plačiau, veiklos sfera.

TRKK, kaip TRKRP judėjimo steigėjas, yra neutralus tarpininkas tarp bet kuriame ginkluotame konflikte dalyvaujančių šalių, kurio pagrindinis tikslas – savo iniciatyva arba remiantis 1949 m. Ženevos konvencijomis ir jų papildomais protokolais užtikrinti, kad civiliai gyventojai ir kombatantai, tapę karo aukomis, būtų apsaugoti ir gautų pagalbą.

Kilus tarptautiniam ginkluotam konfliktui, TRKK vykdo veiklą, kuri apibrėžta I, II ir III ŽK 9 straipsnyje ir IV ŽK 10 straipsnyje. Šių konvencijų nuostatos nekliudo humanitarinei veiklai, kurios imasi TRKK ar kita nešališka humanitarinė organizacija, jei tai veiklai yra pritarusios konflikto šalys, kurioms tai tiesiogiai taikoma, kad apsaugotų sužeistuosius, ligonius, asmenis, patyrusius laivo sudužimą, medicinos personalą ir kapelionus (I ŽK ir II ŽK), karo belaisvius (III ŽK), civilius gyventojus (IV ŽK) ir jiems teiktų pagalbą.

Dar labiau įtvirtina šią TRKK iniciatyvos teisę I PP 81 straipsnis, kuriame konflikto šalys įpareigojamos pagal galimybes sudaryti visas sąlygas, kurios padėtų jam vykdyti ŽK ir I PP numatytas humanitarines funkcijas, kad būtų užtikrinta konflikto aukų apsauga ir pagalba. TRKK šių aukų labui taip pat gali atlikti bet kokią veiklą, jei su tuo sutinka suinteresuotos konflikto šalys. Be to, III ŽK 126 ir IV ŽK 143 straipsniai TRKK, kaip ir valstybių globėjų atstovams ar delegatams, suteikia teisę lankytis visur, kur gali būti karo belaisvių ir konvencijų saugomų asmenų, ypač jų internavimo, įkalinimo ir darbo vietose. Valstybės negali uždrausti minėtiems subjektams veikti atstovaujant šių žmonių interesams.

Visų keturių ŽK bendrame 3 straipsnyje nurodyta, kad, *kilus netarptautiniam ginkluotam konfliktui*, TRKK konflikto šalims gali pasiūlyti

savo paslaugas. Vadinamųjų „aukšto intensyvumo netarptautinių ginkluotų konfliktų“ metu, be 3 straipsnio, gali būti taikomas ir II PP 18 straipsnis, nurodantis, kad Raudonojo Kryžiaus organizacijos turi teisę siūlyti savo paslaugas siekdamas atlikti tradicines funkcijas, padėti ginkluoto konflikto aukoms, lankyti sulaikytus asmenis.

Vidaus neramumų metu ir smurto panaudojimo atvejais, jei jie netampa ginkluotais konfliktais ir dėl to jų nereglamentuoja tarptautinė humanitarinė teisė, TRKK veikia vadovaudamasi Judėjimo Įstatų 5 straipsnio 3 paragrafu. Jo nuostatos suteikia humanitarinės iniciatyvos teisę ir galimybę siūlyti savo paslaugas, kai reikalingas ypač neutralus ir nepriklausomas tarpininkas, kuris gali nagrinėti visus jo kompetencijai priskirtus klausimus. Savo ruožtu valstybės gali atsisakyti TRKK paslaugų, tačiau tuomet, kai konflikto šalys sutinka priimti jo siūlomą pagalbą. Pasieltas susitarimas tampa TRKK veiklos teisiniu pagrindu.

Viena sudedamųjų ir svarbiausiųjų TRKK dalių – *Centrinė paieškų agentūra* (CPA). Ji savo veiklą pradėjo 1870 m., Prancūzijos ir Prūsijos karo metu, ir sėkmingai ją tęsia iki šiol.

CPA funkcijos: rinkti visą oficialiais kanalais įmanomą gauti informaciją apie karo belaisvius, civilius (ypač internuotuosius) ir asmenis, dingusius be žinios, ir kaip galima greičiau ją perduoti valstybei, kurios piliečiai jie yra. III ŽK 123, IV ŽK 140 ir I PP 33 straipsniai įpareigoja konflikto šalis sudaryti agentūrai visas sąlygas perduoti šią informaciją. Be to, CPA padeda susitikti įvykių išblaškytoms šeimoms, perduoda pašto siuntas, kai negalimi kiti ryšių būdai, sudaro galimybes asmenims be pilietybės, pabėgėliams ar kitiems asmenims, neturintiems asmens dokumentų, patekti į prieglobstį teikiančią šalį arba grįžti į tėvynę, išduoda mirties ar suėmimo pažymas ir teikia kitas paslaugas.

TRKK neapsiriboja vien čia išvardyta humanitarine veikla, bet būtinai atvejais asmenims suteikia ir materialinę bei medicinos pagalbą, jei jos reikia. Jos funkcija taip pat yra ir žinių apie tarptautinę humanitarinę teisę ir pagrindinius Judėjimo principus propagavimas. Visa tai padeda įgyvendinti šios teisės šakos normas, skatina valstybes laikytis konvencinių įsipareigojimų, skleisti šias žinias, ypač ginkluotosiose pajėgose, palaikyti nacionalinių draugijų, dirbančių šioje srityje, veiklą.

Be konvencijose numatytų teisių, TRKK gali imtis veiksmų ir savo nuožiūra. Judėjimo įstatai jį įpareigoja, esant tarptautinės humanitari-

nės teisės pažeidimų, apie tai konfidencialiai, žodžiu ar raštu su pranešimais ir rekomendacijomis kreiptis į konflikto šalių kompetentingus asmenis. Jeigu į tai nereaguojama, TRKK, kaip nepriklausoma organizacija, gali viešai pasmerkti tokius pažeidimus, tačiau tik tuo atveju, jei panašus pagarsinimas nepakenks nukentėjusiųjų ir esančių pavojuje asmenų interesams. Dėl to tai išskirtiniai atvejai. Pavyzdžiui, TRKK paviešintas Irako bandymas panaudoti nuodingąsias medžiagas sulaukė šią šalį nuo pavojingo žingsnio.

TRKRP draugijų federacija koordinuoja darbą teikiant tarptautinę pagalbą stichinių nelaimių ir technologinių katastrofų atvejais, padeda plėtoti nacionalinių draugijų veiklą, atliekamą pažeidžiamų gyventojų grupių interesais, siekiant sumažinti jų kančias.

Nacionalinė draugija padeda savo šalies teritorijos valdžiai humanitarinėje srityje. Jos svarbiausias uždavinys – ginkluoto konflikto atveju karo medicinos tarnyboms teikti pagalbą (šiam darbui ruošiamasi dar taikos metu). Be to, kiekviena nacionalinė draugija, laikydamosi pagrindinių Judėjimo principų, gali vykdyti kitų rūšių veiklą: organizuoti donorystę, rengti personalą, kuris teiktų pirmąją pagalbą, medicinos seseris, organizuoti ligoninių ir dispanserių darbą, padėti invalidams, seneliams ir kitiems neįgaliems asmenims ir t.t.

Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija, įsteigta 1919 m., 1923 m. buvo priimta į TRKRP draugijų federaciją, nenutraukė savo veiklos ir okupacijos metais. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, neeiliniame Lietuvos RK draugijos suvažiavime 1990 m. kovo 27 d. buvo nutarta atsiskirti nuo SSRS RKRP sąjungos ir atkurti Lietuvos RK draugiją. 1991 m. ji buvo sugrąžinta į Tarptautinę draugijų federaciją ir tapo visateise TRKRP judėjimo nare. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus komitetai šiuo metu yra įkurti visose apskrityse ir visuose rajonų centruose. 2000 m. spalio 10 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos Raudonojo Kryžiaus draugijos, Raudonojo Kryžiaus ir Raudonojo Pusmėnulio emblemos ir pavadinimo įstatymas (70), nustatantis šios draugijos statusą, funkcijas ir finansavimą, taip pat RKRP emblemos ir pavadinimo naudojimo tvarką ir jų teisinę apsaugą. Pagrindinis Raudonojo Kryžiaus draugijos tikslas ir jos funkcijos yra analogiškos TRKRP judėjimo principams, nes jos veikla grindžiama ne tik Lietuvos įstatymais, bet ir TRKRP įstatais.

15. ATSAKOMYBĖ UŽ TARPTAUTINĖS HUMANITARINĖS TEISĖS PAŽEIDIMUS

Bendros, visų vienodai apibrėžiamos, atsakomybės sąvokos nėra. Filosofai dažniausia atsakomybę apibūdina kaip asmens pareigą kitam asmeniui ar visuomenei. Teisinė atsakomybė, kylanti iš atsakomybės sąvokos apskritai, siejama su neteisėtų veiksmų padarymu, kartu ir su teisės normų pažeidimu.

Tarptautinė teisė, reguliuojanti praktiškai visas tarpvalstybinių santykių sritis, numato jos subjektų – pažeidėjų pareigą nutraukti neteisėtą veiką, kompensuoti kitiems subjektams padarytą žalą, taip pat nukentėjusios šalies teisę reikalauti, kad būtų patenkinti jos pažeisti interesai. Tam, kad būtų užtikrinta tarptautinės teisės normų laikymosi priežiūra, reikalinga speciali juridinė priemonė – tarptautinė teisinė atsakomybė, kuri taikoma tiek už civilinius, tiek ir už kriminalinius neteisėtus veiksmus.

Tarptautinė teisinė atsakomybė suprantama kaip juridiniai padariniai, atsirandantys tarptautinės teisės subjektams pažeidus savo tarptautinius įsipareigojimus, prisiimtus pagal sutartis arba papročius. Pagrindas taikyti tarptautinę teisinę atsakomybę atsiranda padarius tarptautinės teisės pažeidimą.

Tarptautinės teisės pažeidimas – tarptautinės teisės subjekto, pažeidusio tarptautinės teisės normas, veikimas arba neveikimas, padaręs kitam subjektui ar visai tarptautinei bendrijai materialinio ar nematerialinio pobūdžio (pavyzdžiui, agresijos aktai, kėsinimasis į teritorijos vientisumą ir politinę nepriklausomybę, sutartinių įsipareigojimų nevykdymas ir kt.) žalą. Praktiškai visi tarptautinės teisės pažeidimai užtraukia tarptautinę atsakomybę. Joks rėmimasis nacionaliniais įstatymais, kaip ir teisinimasis tarptautinės teisės normų nežinojimu, yra neleistas.

Tarptautinės teisės pažeidimai, atsižvelgiant į jų pobūdį, pavojingumo visuomenei laipsnį, skirstomi į tarptautinius deliktus (nusizengimus) ir tarptautinius nusikaltimus.

Tarptautiniai deliktai – neteisėti veiksmai, kuriais padaroma žala atskirai valstybei ar ribotai tarptautinės teisės subjektų grupei. Pavyzdžiui, tokiems tarptautiniams pažeidimams priskiriami valstybės institucijų nuolaidžiavimas (neveikimas), neužkertantis kelio neteisėtai veiklai, vykdomai prieš užsienio valstybių diplomatinės atstovybes, prekybinių įsipa-

reigojimų pažeidimai ir kt. Bet koks tarptautinės teisės pažeidimas, kuris nėra laikomas tarptautiniu nusikaltimu, yra tarptautinis deliktas.

Tarptautinis nusikaltimas – ypač pavojingas tarptautinės teisės pažeidimas, kuriuo kėsinama į gyvybiškai svarbius valstybių ir tautų interesus, griauantis jų egzistencijos pagrindus, šturkščiai laužantis tarptautinės teisės svarbiausiuosius principus, gresiantis taikai ir saugumui. Sunkiausiais tarptautiniais nusikaltimais yra laikomi: agresija, kolonijinė priespauda, vergija, genocidas, apartheidas, masinis atmosferos ar atvirosios jūros teršimas ir kt.

Esama nemažai tarptautinės teisės aktų – sutarčių, konvencijų ir kitų dokumentų, kuriuose kodifikuoti tarptautiniai nusikaltimai: 1907 m. Hagos konvencijos, 1949 m. Ženevos konvencijos, TKT ir TBT statutai, 1948 m. Konvencija dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį, 1998 m. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas ir kt.

Mūsų nagrinėjamas objektas yra tarptautinė teisė, todėl toliau bus kalbama apie tarptautinę atsakomybę, kaip ypatingą tarptautinį teisinį institutą, numatantį valstybių atsakomybę ir fizinių asmenų tarptautinę baudžiamąją atsakomybę. Pagrindiniai tarptautinių santykių ir tarptautinės teisės subjektai yra valstybės, todėl jų tarptautinės atsakomybės klausimai gvildenami pirmiausia.

15. 1. TARPTAUTINĖ VALSTYBIŲ ATSAKOMYBĖ

Valstybės atsakomybė – tai tarptautinės atsakomybės rūšis – neigiami padariniai, kuriuos valstybė patiria dėl jos įvykdyto tarptautinės teisės pažeidimo (delikto ar nusikaltimo). Teisės, reguliuojančios valstybių atsakomybės klausimus, tikslas – nustatyti, ar yra įvykdytas neteisėtas aktas, už kurį valstybė pažeidėja turi būti atsakinga, ir kokios pasekmės dėl to kyla bei kokiais būdais tokia tarptautinė atsakomybė gali būti įgyvendinta.

Valstybė atsako už neteisėtus veiksmus arba neveikimą, užtraukiančius tarptautinę teisinę atsakomybę, kuriuos gali atlikti valstybės institucijos, pareigūnai ir kiti asmenys, teisiškai susiję su valstybe, taip pat už ginkluotųjų pajėgų ar atskirų dalinių karo ar ginkluotų konfliktų metu padarytus tarptautinės teisės normų pažeidimus. Sunkių tarptautinių nusikaltimų padarymas valstybės pareigūnams užtraukia tarptautinę baudžiamąją atsakomybę, o pačiai valstybei – tarptautinę teisinę atsakomybę.

Tarpvalstybinių santykių srityje pagal padarytos žalos pobūdį numatyta dviejų rūšių valstybių atsakomybė – politinė ir materialinė. Jos, kaip pažymi P. Kūris, tarp savęs yra glaudžiai susijusios, nes kartais pagal padarytą materialinę žalą nustatoma ir politinė atsakomybė, ir atvirkščiai, tačiau jų skirstymas į atskiras rūšis yra praktiškai pagrįstas, nes leidžia tiksliau nustatyti tiek atsakomybės dydį, tiek jos formą (82, p. 195).

Politinė valstybės atsakomybė – tai tarptautinės teisės pažeidėjos pareiga patirti tarptautines sankcijas ir satisfakcijas dėl jos politinės veiklos nukentėjusiajai šaliai atsiradusių teisinių padarinių.

Sankcijos yra prievartos priemonės, kurias taiko tiek tarptautinės organizacijos, tiek konkrečios valstybės ar jų grupės, valstybei – teisės pažeidėjai, kurios veiksmai ir politika paprastai pasireiškia agresijos aktu ir kelia grėsmę tarptautinei taikai ir saugumui.

Sankcijų tikslas – nutraukti teisės pažeidimą arba užkirsti kelią mėginimams jį padaryti ateityje, t.y. paveikti potencialius tarptautinės teisės pažeidėjus, kad jie laikytųsi visuotinai pripažintų karo įstatymų ir papročių. JT Chartija numato karinio ar nekarinio pobūdžio sankcijas – prievartos priemonės, kurios taikomos ST sprendimu.

Aukščiausioji politinės atsakomybės forma yra valstybinio suvereniteto atėmimas, visiška ar dalinė teritorijos okupacija, teritorijos dalies prievartinis atskyrimas. Karinio pobūdžio prievartinės priemonės: visiškas ar dalinis agresoriaus ginkluotųjų pajėgų nuginklavimas, karinio potencialo sunaikinimas, visos teritorijos ar jos atskirų, strateginių požiūriu svarbiausiųjų, rajonų demilitarizavimas bei neutralizavimas, valstybių JT narių vykdoma blokada ir kitos sausumos, karinių oro ir jūrų pajėgų operacijos.

Būdingas pavyzdys gali būti pagal 1945 m. Potsdamo konferencijos sprendimus tarptautinių sankcijų, taikytų fašistinei Vokietijai, politiniai padariniai, kuriuos sudarė: visos Vokietijos teritorijos okupacija, aukščiausiosios valdžios paėmimas į sąjungininkų rankas, vokiškojo militarizmo ir nacizmo sunaikinimas, Vokietijos ekonomikoje – stambiųjų kartelių, sindikatų ir kitų monopolistinių susivienijimų, be kurių aktyvios pagalbos ir iniciatyvos nei agresija, nei kiti sunkūs karo nusikaltimai nebūtų buvę įvykdyti, likvidavimas. Įvairaus masto analogiškų priemonių buvo imtasi ir Vokietijos bei Japonijos satelitų atžvilgiu.

Tarptautinės sankcijos buvo taikomos (tiesa, nepakankamai veiksmingai)

gai) ir Pietų Afrikos Respublikai, padariusiai kitus tarptautinius nusikaltimus – vykdžiusiai apartheido, genocido, kolonializmo politiką.

Prievartinėmis nekarinio pobūdžio priemonėmis pagal JT Chartiją laikoma visiškas ar dalinis ekonominių santykių nutraukimas, pašalinimas iš JT, šios organizacijos narystės teisių bei privilegijų teikimo sustabdymas ir kt.

Sankcijomis taip pat laikomos *represalijos*, t.y. teisėti valstybės veiksmai, kaip atsakas į kitos valstybės įvykdytus tarptautinės teisės pažeidimus, kurie turi būti vadinami tarptautiniais deliktai (sutarties nevykdymas, moralinės ar materialinės žalos padarymas ir pan.). Represalijų tikslas – priversti valstybę pažeidėją nutraukti neteisėtus veiksmus, atlyginti žalą ir neleisti pasikartoti panašioms aktams ateityje. Prie tarptautinės teisės leidžiamų represalijų galima priskirti: diplomatinių, prekybinių ir kitų santykių nutraukimą, muitų tarifų padidinimą, sienų uždarymą kitos valstybės piliečiams ir, ypatingais atvejais, embargo taikymą – kitos valstybės laivų, stovinčių valstybės, vykdančios represalijas, uostuose, sulaukymą. Kartu reikia pabrėžti, kad valstybė negali taikyti represalijų panaudodama ginkluotą jėgą, nes tarptautinė teisė tokius veiksmus kvalifikuoja kaip agresiją.

Retorsijos – nesusijusios su ginkluotųjų pajėgų panaudojimu valstybės teisėtos prevartinio pobūdžio priemonės, dažniausiai skirtos valstybės pažeidėjos ekonominiams interesams pakenkti, taikomos kaip atsakas į tos valstybės nedraugiškus veiksmus, kuriais buvo padaryta moralinė ar materialinė žala. Tai tarptautinės teisės normų nepažeidžiantis aktas, kurio tikslas – nutraukti kitos valstybės nedraugiškus veiksmus. Pavyzdžiui, gali būti atšauktos kaimyninės valstybės žvejybos ar prekybiniams laivams suteiktos teisės naudotis jos uostu ir uždrausta įplaukti į jį.

Nedraudžiama vienu metu panaudoti tiek karines, tiek ir nekarines tarptautines prevartinio pobūdžio priemones. Tokios sankcijos buvo taikytos 1991 m. agresiją prieš Kuveitą įvykdžiusiam Irakui. Šiuo atveju, išlaisvinant Kuveito teritoriją, buvo panaudota karinė jėga, taip pat agresoriui taikytas visiškas embargas ir boikotas.

Viena iš dažnai taikomų politinės atsakomybės formų yra **satisfakcija**. Tai – moralinės žalos atlyginimas už kitos valstybės garbės ir orumo pažeidimą (už kitos valstybės vadovo įžeidimą, pasikėsinimą į diplomatus, kitos valstybės oro erdvės pažeidimą, įvykdytą karo orlaivio, ir pan.).

Satisfakcija gali būti įgyvendinta pareiškiant oficialų atsiprašymą, pasiunčiant specialias delegacijas apgailestavimui pareikšti, garantijomis, jog bus imtasi tam tikrų priemonių, kad panašūs veiksmai nepasikartotų. Tais atvejais, kai pažeidimą savo neteisėta veika įvykdė pareigūnai ar kiti asmenys, jie turi būti atitinkamai nubausti, o prirėikus – išduoti nukentėjusiai valstybei. 1948 m. Palestinos teritorijoje buvo nužudytas pagal JT mandatą veikęs grafas Bernadotas. JT pareikalavus, Izraelis nubaudė kaltuosius, atsiprašė šios organizacijos ir atlygino žalą.

Be politinių, tarptautinėje teisėje yra numatytos ir ekonominės sankcijos, kurių tikslas – atlyginti materialinę žalą, padarytą neteisėtais kariavimo veiksmais ar kitaip pažeidus tarptautinės teisės normas.

Valstybių materialinė atsakomybė – valstybės, pažeidusios tarptautinės teisės normas, pareiga reparacijų ir restitucijų forma atlyginti nukentėjusiai valstybei padarytą materialinę žalą.

Ši valstybių atsakomybės rūšis oficialiai buvo įtraukta jau į 1907 m. IV Hagos konvenciją dėl sausumos karo įstatymų ir papročių, kurios 3 straipsnyje nurodoma: „Kariaujanti šalis, kuri pažeis nutarimus, nuostatus, privalo atlyginti nuostolius, jeigu tam yra pagrindas. Ji bus atsakinga už visus veiksmus, kuriuos padarys asmenys, įeinantys į jos ginkluotųjų pajėgų sudėtį“. Ši nuostata nėra pakankamai aiški, bet, kaip galima suprasti, iš esmės reglamentuoja materialinę kariaujančios šalies atsakomybę.

Analogišku būdu III ŽK 12 ir IV ŽK 29 straipsniai primena valstybių atsakomybę už elgesį su šių konvencijų globojamais asmenimis, nepaisant galimos kaltų kariškių asmeninės atsakomybės. Tačiau minėtuose straipsniuose nenurodami galimi valstybių finansiniai įsipareigojimai. Ir tik I PP 91 straipsnyje aiškiai apibrėžta valstybių materialinė atsakomybė: „Konflikto šalis, pažeidusi konvencijų ar šio protokolo nuostatas, yra, jeigu reikia, įpareigojama mokėti kompensaciją. Ji yra atsakinga už visus asmenų, įeinančių į jos ginkluotąsias pajėgas, padarytus veiksmus“.

Viena pagrindinių valstybių materialinės atsakomybės rūšių yra reparacija – žalos, nuostolių, atsiradusių dėl tarptautinio delikto, atlyginimas pinigais, prekėmis, technika, paslaugomis ar kitokia forma. Reparacijos rūšys ir apimtis nustatoma remiantis tarptautinėmis sutartimis ar susitarimais. Paprastai reparacijų suma yra žymiai mažesnė, ypač už tikrąją žalą, padarytą karo meru, nes praktiškai nustatyti realius abipusiai kariaujančių šalių neteisėtais veiksmais padarytus nuostolius nėra taip

lengva. Pavyzdžiui, 1945 m. Krymo konferencijos sprendime reparacijų suma, kurią turėjo atlyginti Vokietija antihitlerinės koalicijos valstybėms, sudarė vos 20 milijardų dolerių, kai vien tik buvusios SSRS karo metu patirti nuostoliai buvo įvertinti maždaug 1,3 trilijono dolerių („Nezavisimaja gazeta“ duomenimis (1995 03 25) – aut.).

Ištisus šimtmečius tarptautinėje teisėje buvo pripažįstama „nugalėtojo teisė“ – *kontribucijos*, t.y. pralaimėjusios šalies, agresijos aukos, pareiga be jokių apeliacijų sumokėti nugalėtojui dideles sumas už kare partirtus nuostolius. Tik po Pirmojo pasaulinio karo terminas „kontribucija“ buvo pakeistas sąvoka „reparacijos“, nors jų apibrėžimai tik iš pirmo žvilgsnio atrodo panašūs, nes savo politine ir teisine prigimtimi iš esmės skiriasi. Hitlerinei Vokietijai buvo nustatytos didelės reparacijos dėl to, kad ji prieš daugelį Europos valstybių vykdė agresiją, kurios metu naudojo nusikalstamus kariavimo metodus ir priemones ir padarė šioms šalims milžinišką materialinę žalą.

Konkretų reparacijų dydį geriausiu atveju gali nustatyti taikos sutartis, pagal kurią pralaimėjusi šalis priversta patenkinti ne tik nugalėjusios valstybės pretenzijas, bet ir atlyginti savo piliečiams karo metu patirtus nuostolius. Panašus punktas buvo įtrauktas į JAV ir Japonijos taikos sutartį. Pasibaigus karui, ja remdamasis Japonijos teismas pareiškė, kad JAV atominių bombų panaudojimas prieš Hirosimą ir Nagasakį nors ir buvo neteisėtas, tačiau dėl šių bombardavimų patirtą žalą savo piliečiams turi atlyginti Japonijos, kaip šalies agresorės, vyriausybė.

Situacija, kai visa materialinė atsakomybė prislegia vien pralaimėjusios šalies pečius, pasikeitė po to, kai galima buvo remtis 1949 m. Ženevos konvencijose įrašyta nuostata, kad nė viena konvencijų šalių neatleidžiama nuo atsakomybės už savo pačios ar kitos konvencijų šalies padarytus sunkius tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus.

Kaltąją konflikto šalį atsakomybėn gali patraukti ne tik patyrusi žalą valstybė, bet ir visos kitos konvencijų ir I PP dalyvės, bendradarbiaudamos su JT ir vadovaudamosi JT Chartija. Tenka pažymėti, kad tiek GA, tiek ST buvo priėmusios ne vieną rezoliuciją, raginančią konflikte dalyvaujančias valstybes laikytis savo įsipareigojimų, numatytų atitinkamuose tarptautinės teisės dokumentuose. Tokia atsakomybė gali turėti esminę teigiamą įtaką nuostatai savanoriškai laikytis priimtų taisyklių.

Sprendžiant ginčytinus klausimus, pirmiausia nukentėjusi valstybė gali

pareikšti protestą ir pareikalauti, kad kita pusė susilaikytų nuo tolesnių pažeidimų. Tam gali tarpininkauti valstybė globėja. Tačiau nukentėjusi valstybė bet kuriuo atveju gali reikalauti, kad būtų atliktas tyrimas, jei visos suinteresuotos šalys sutinka. Praktiškai gauti tokį sutikimą ne visada pavyksta.

I PP 90 straipsnis numato įkurti Tarptautinę faktų nustatymo komisiją, sudarytą iš 15 aukštos moralės ir pripažintų nešališkais narių. Komisija turi būti kompetentinga tirti visus sunkių pažeidimų, numatytų Ženevos konvencijose ir I PP, faktus ir teikdama paslaugas padėti atkurti nurodytų dokumentų laikymosi tvarką. Tačiau tokia komisija gali būti sudaryta ir funkcionuoti tik sutikus suinteresuotoms šalims, jos sprendimai taikomi tik toms valstybėms, kurios pripažįsta jos įgaliojimus. Buvo numatyta ir tyrimo tvarka.

Komisijos pirmininkas, gavęs prašymą atlikti tyrimą, sudaro 7 narių kolegiją, kuri pakviečia konflikto šalis jai padėti ir pateikti įrodymus. Kolegija taip pat gali pati rinkti kitus įrodymus ir ištirti padėti vietoje. Kolegijos nustatytų faktų ataskaitą su atitinkamomis rekomendacijomis Tarptautinė faktų nustatymo komisija pateikia suinteresuotoms šalims, kurios turi teisę ginčyti surinktus įrodymus. Komisija neįgaliota pateikti savo teisinės išvadas dėl tikrinamų veikslių teisėtumo, tačiau jos veikla, kaip manoma, gali iš esmės padėti greitai ir objektyviai išspręsti kilusius ginčus ir sušvelninti dėl jų tarp konflikto šalių atsiradusią įtampą.

Kita valstybių materialinės atsakomybės forma yra *restitucija*. Tai – anksčiau iki neteisėto akto (pavyzdžiui, agresijos) įvykdymo buvusios padėties atkūrimas, sugrąžinant natūra karo metu paimtas iš kitos valstybės teritorijos vertybes, atstatant sugriautus pastatus ir t.t. Restitucija buvo ypač svarbi priemonė grąžinant Antrojo pasaulinio karo metais vokiečių ir jų sąjungininkų neteisėtai išvežtą turtą. 1943 m. antihitlerinės koalicijos dalyvės pasirašė specialią deklaraciją, kurioje buvo numatyta imtis visų priemonių, kad būtų užkirstas kelias okupantams pasisavinti valstybių ir tautų, tapusių agresyvaus užpuolimo aukomis, bet kokią vertingą turtą. Detalesnės restitucijos sąlygos buvo numatytos 1947 m. su Italija, Suomija, Rumunija, Vengrija, Bulgarija sudarytose taikos sutartyse.

Tokia sutartimi Italija buvo įpareigota grąžinti visą pagrobtą ir išvežtą auksą (monetomis) arba perduoti atitinkamoms valstybėms tos pačios prabos ir lygų išvežtam pagal svorį aukso kiekį. Jei nėra galimybės grą-

žinti identifikuotus daiktus, turinčius meninę, istorinę ar archeologinę vertę, pagal susitarimą leidžiama perduoti tokios pat vertės arba apytikriai lygiaverčius išvežtiesiems daiktus (t.y. taikyti *substituciją*).

Restitucija valstybei pažeidėjai turi būti materialiai įmanoma ir negali tapti našta, visiškai neproporcinga tai naudai, kurią nukentėjusioji valstybė gautų pritaikius restituciją.

Jeigu restitucija natūra negalima ar yra mažesnė už pažeidimu padarytą žalą, turi būti išmokėta *kompensacija*. Ji apima bet kokią ekonomiškai įvertinamą žalą, kurią patyrė nukentėjusi valstybė, bei palūkanas, o kai kuriais atvejais ir negautas pajamas. Kompensuojamosios restitucijos negalima sutapatinti su tarptautinės teisės kartais taikoma papildoma kompensacija už padarytą žalą – baudomis. P. Kūrio nuomone, paprastai baudos, kaip prieštaraujančios valstybės suvereniteto principui, neleistinos (82, p. 90).

Taigi valstybių politinės ir materialinės atsakomybės už tarptautinės teisės normų pažeidimus, ypač už agresiją, nustatymas yra viena iš tarptautinės teisėtarkos stiprinimo garantijų, svarbi priemonė, padedanti užkirsti kelią karui.

15.2. FIZINIŲ ASMENŲ BAUDŽIAMOJI ATSAKOMYBĖ

Pažangūs žmonijos protai visada siekė, kad tautos galėtų išvengti naikinamųjų karų. Tačiau tarptautinių santykių istorijoje iki pat Antrojo pasaulinio karo visiškai nebuvo baudžiama už agresiją. Neatsižvelgdama į kaltinimus pažeidus tarptautinę teisę, valstybė nugalėtoja galėjo diktuoti nugalėtajai savo sąlygas, galėjo ir visiškai ją sunaikinti, prisijungti prie savo teritorijos ar pasidalyti su sąjungininkais. Nebuvo atsakomybės už karo nusikaltimus, juos padarę asmenys likdavo nenubausti. Paprastai taikos sutartimi pasibaigus karui numatoma amnestija, todėl kaltieji, pažeidę tarptautinės teisės normas, būdavo visiškai atleidžiami nuo atsakomybės.

Idėja įkurti tarptautinius teismo organus kilo XIX–XX a. sandūroje. Nemažai tarptautinės teisės specialistų tam tikrų kategorijų tarptautinio pobūdžio teisės pažeidimus pripažino nusikalstamais ir teigė, kad valstybės privalo įsipareigoti bausti juos padariusius asmenis. Dar iki Pirmojo pasaulinio karo priimtose tarptautinėse konvencijose ir kituose

dokumentuose nors ir draudžiama naudoti tam tikras kariavimo priemones ir metodus ar jie ribojami, tačiau nenumatyta fizinių asmenų atsakomybė už padarytus karo teisės normų pažeidimus. Kad ir 1907 m. IV Hagos konvencijos dėl sausumos karo įstatymų ir papročių 3 straipsnis, kuris akcentavo nuostolių atlyginimo, o ne karo nusikaltimų tiesioginių vykdytojų baudžiamosios atsakomybės klausimus.

Nuostatos dėl fizinių asmenų atsakomybės už karo teisės normų pažeidimą pirmą kartą buvo aprobuotos 1919 m. Versalio taikos sutartyje, kurioje Antantės valstybės numatė įkurti specialų teismą buvusiam Vokietijos imperatoriui Vilhelmui II ir atskiriems kaizerinei kariuomenei vadovavusiems kariškiams teisti. Tačiau imperatorius pabėgo į Olandiją, kuri atsisakė jį išduoti, ir taip išvengė bausmės, o kitų Vokietijos karo nusikaltėlių teismo procesai į istoriją įėjo kaip „Leipcigo komedija“, nes teisiamieji arba buvo išteisinti, arba nuteisti juokingai švelniomis bausmėmis.

Vis dėlto Versalio sutartyje pabrėžta, kad už karo įstatymų ir papročių pažeidimus turi būti baudžiama, o tai reiškė tokių pažeidimų kriminalizavimą, nors vėlesni Tautų Sąjungos sprendimai, taip pat 1928 m. Briano ir Kelogo paktas, kuriuose atsisakoma karo, o agresyvus karas pripažįstamas nusikaltimu, kaltų asmenų baudžiamosios atsakomybės klausimą paliko atvirą.

Asmenų baudžiamosios atsakomybės už karo įstatymų ir papročių pažeidimą nustatymo instituto evoliucija ypač ryški dviejų pasaulinių karų tarpukariu. 1929 m. Ženevos konvencija dėl elgesio su karo belaisviais įpareigoja valstybes, kurių baudžiamieji įstatymai neatitinka jos nuostatų, imtis reikiamų priemonių, kad karo metu būtų užkirstas kelias bet kokiems šiai Konvencijai prieštaraujantiems veiksams.

Atsakomybės už karo įstatymų ir papročių pažeidimą ir karo nusikaltimus sąvoka galutinai buvo suformuluota po Antrojo pasaulinio karo. Fašistinį režimą palaikant padaryti kraupūs nusikaltimai sukėlė visų tautų rūstybę. Tai paskatino Didžiąją Britaniją, JAV, Prancūziją ir SSRS 1945 m. Londone pasirašyti susitarimą (prie jo vėliau prisijungė dar 19 valstybių) dėl „Europos ašies“ valstybių svarbiausiųjų karo nusikaltėlių teismo persekiojimo ir nubaudimo. Susitarime numatyta sukurti TKT tokiems nusikaltėjams teisti, neatsižvelgiant į tai, ar jie bus kaltinami individualiai, ar kaip organizacijų ir grupių nariai. Neatsiejama šio susitarimo dalis buvo TKT statusas, numatantis Tribunolo organizaciją, jurisdikciją ir funkcijas.

TKT statuto, pagal kurį buvo teisiami vokiečių karo nusikaltėliai, 6 straipsnyje apibrėžtos tokios nusikaltimų rūšys ir nustatyta atsakomybė:

a) **nusikaltimai taikai**: agresyvaus karo arba karo, pažeidžiančio tarptautines sutartis, susitarimus ar užtikrinimus, planavimas, rengimas, sukėlimas arba jam vadovavimas, ar dalyvavimas bendrame plane arba sąmoksle vykdant bet kokį iš anksčiau nurodytų veiksmų;

b) **karo nusikaltimai** – tai karo įstatymų ir papročių pažeidimai, kuriems priskiriami: okupuotos teritorijos civilių gyventojų žudymas, kankinimas ar pavergimas; karo belaisvių ar asmenų, esančių jūroje, žudymas ir kankinimas; įkaitų žudymas; visuomeninės ar privačios nuosavybės plėšimas; beprasmis miestų ar kaimų naikinimas, nusiaubimas, nepateisinamas karine būtinybe, ir kiti nusikaltimai;

c) **nusikaltimai žmoniškumui**: civilių gyventojų žudymas, naikinimas, pavergimas, trėmimas ir kiti žiaurumai iki karo ar karo metu arba jų persekiojimas dėl politinių, rasinių ar religinių motyvų siekiant įvykdyti bet kokį nusikaltimą, patenkantį į Tribunolo jurisdikciją, neatsižvelgiant į tai, ar tie veiksmai tos šalies, kurioje buvo įvykdyti, teisės buvo laikomi vidaus teisės pažeidimais, ar ne.

Vadovai, organizatoriai, iniciatoriai ir bendrininkai, dalyvavę rengiant arba įgyvendinant konkretų planą arba sąmokslą, vykdant bet kokį iš išvardytų nusikaltimų, atsako už visus savo veiksmus, kuriuos padarė bet kuris asmuo, vykdantis tokį planą.

TKT statute pateikta nusikaltimų žmonijai klasifikacija po metų buvo pakartota TKT Tolimiesiems Rytams statute. Tarptautinių karo tribunolų statutai ir Niurnbergo bei Tokijo procesų nuosprendžiai kategoriškai patvirtino individualios baudžiamosios atsakomybės už agresijos įvykdymą, už ginkluoto konflikto teisės normų pažeidimą principą ir turėjo didelę įtaką tolesnei tarptautinės teisės raidai. Pagrindinės statutų ir šių tribunolų nuosprendžių nuostatos, kurias GA patvirtino 1946 m. rezoliucijose, tapo visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais.

Tarptautiniai karo tribunolai Niurnberge (1946 m.) ir Tokijyje (1948 m.) nuteisė didžiausius vokiečių ir japonų karo nusikaltėlius, iš kurių 19 buvo paskirta mirties bausmė ir 25 – laisvės atėmimas įkalinant įvairiems terminams.

Asmenų atsakomybės už tarptautinės humanitarinės teisės normų pažeidimą nuostatos taip pat įtvirtintos 1949 m. Ženevos konvencijose, I

PP, 1954 m. Hagos konvencijoje ir kituose aktuose, kurie įpareigoja valstybes priimti reikiamus įstatymus, užtikrinančius veiksmingas baudžiamąsias sankcijas asmenims, padariusiems arba įsakiusiems padaryti bet kokius sunkius konvencijų pažeidimus. Šios nuostatos taikomos ir kariaujančioms, ir nekariaujančioms valstybėms. Bausmė turi būti skiriama savo valstybės, kariaujančių šalių piliečiams ir užsieniečiams, neatsižvelgiant į nusikaltimo padarymo pobūdį, vietą ir laiką.

Tarptautiniuose teisės aktuose, kuriuose yra normų, reglamentuojančių atskirų asmenų baudžiamąją atsakomybę, suformuluota sąvoka *karo nusikaltėlis*. Šiuo terminu įvardijamas asmuo, padaręs nusikaltimą taikai, žmonijai, šturkščiai pažeidęs kariavimo įstatymus ir papročius. Šiuose aktuose išvardytos tokių nusikaltimų rūšys ir sudėtys.

Karo nusikaltėlių baudžiamoji atsakomybė įgyvendinama dviem būdais. Pirma, valstybės pagal savo nacionalinius įstatymus turi teisę pačios teisti karo nusikaltėlius arba išduoti juos teisti valstybėms, kurių teritorijoje buvo padarytas nusikaltimas. Antra, atskirais atvejais valstybės gali sukurti tarptautinius teismus.

Remdamasi baudžiamųjų įstatymų teritoriniu taikymo principu, valstybė turi teisę persekioti asmenis, padariusius nusikaltimus jos teritorijoje. Teisinis pagrindas persekioti ir bausti karo nusikaltėlius nustatytas 1949 m. Ženevos konvencijose ir I PP, kuriuose išvardyti sunkūs pažeidimai. Sąvoka „sunkūs pažeidimai“ įvardytos veikos I ŽK 50, II ŽK 51, III ŽK 130, IV ŽK 147, I PP 85 straipsniuose. Šie sunkūs pažeidimai I PP 85 straipsnyje yra laikomi karo nusikaltimais ir yra kodifikuoti TBT statute, todėl apie juos bus kalbama toliau bendrai aptariant kitus karo nusikaltimus.

Sunkių pažeidimų sąrašas, nurodytas Ženevos konvencijose ir I PP, nėra galutinis, nes ir kitus pažeidimus padarę asmenys taip pat turi būti griežtai pasmerkti, tačiau už sunkius pažeidimus, įvardytus tarptautiniuose teisės aktuose, asmenys visada turi atsakyti baudžiamąja tvarka. Kiekviena valstybė savo nacionaliniuose įstatymuose gali nustatyti baudžiamąją atsakomybę ir už kitus sunkius tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus, savaip juos formuluodama.

Lietuvos Respublikos BK XVIII skirsnyje „Karo nusikaltimai“ numatyta baudžiamoji atsakomybė už 12 karo nusikaltimų: tarptautinės humanitarinės teisės saugomų asmenų žudymą (333 str.); okupuotos valstybės civilių trėmimą (334 str.); tarptautinės humanitarinės teisės saugo-

mų asmenų žalojimą, kankinimą ar kitokį nežmonišką elgesį su jais (335 str.); tarptautinės humanitarinės teisės normų dėl civilių ir jų teisių apsaugos karo metu pažeidimą (336 str.); draudžiamą karo ataką (337 str.); civilių ar karo belaisvių prievartinį panaudojimą priešo ginkluotosiose pajėgose (338 str.); saugomų objektų naikinimą ar nacionalinių vertybių grobstymą (339 str.); uždraustų karo priemonių naudojimą (340 str.); marodieriavimą (341 str.); vilkinimą repatrijuoti karo belaisvius (342 str.); vilkinimą paleisti internuotus civilius arba neleidimą repatrijuoti kitiems civiliams (343 str.) ir neteisėtą Raudonojo Kryžiaus, Raudonojo Pusmėnulio ženkle, JT emblemos panaudojimą (344 str.).

2000 m. rugsėjo 26 d. Lietuvos Respublikos Seimas įstatymu patvirtino naująjį Baudžiamąjį kodeksą (69), kuris bus suderintas ir įsigalios kartu su naujais Baudžiamuoju proceso kodeksu, Bausmių vykdymo kodeksu ir Administracinių teisės pažeidimų kodeksu. Į naujojo BK XV skyrių „Nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai“, be karo nusikaltimų, kurie numatyti dar galiojančiame Baudžiamajame kodekse, papildomai įtraukti straipsniai: „Genocidas“, „Agresija“ ir „Tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis“ (žr. II priedą).

JT, priėmusios tokius reikšmingus tarptautinius dokumentus kaip 1949 m. Ženevos konvencijos ir du jų papildomi protokolai, ir toliau plėtojo norminę bazę, būtiną kovojant su nusikaltimais žmonijai ir taikai. Vienas svarbesniųjų buvo JT Tarptautinės teisės komisijos 1994 m. priimtas Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projektas (toliau – Kodekso projektas), pradėtas rengti dar 1947 m. Jis aprėpia iš esmės visų iki tol priimtų tarptautinių dokumentų, kuriuose tam tikros veikos apibūdintos kaip tarptautiniai nusikaltimai, nuostatas. Kodekso projekto ypatingoji dalis apima atsakomybės normas už šiuos nusikaltimus: 1) agresiją; 2) genocidą; 3) nusikaltimus žmonijai; 4) nusikaltimus JT personalui ir su juo susijusiam personalui; 5) karo nusikaltimus. Kad nesikartotume, šiuos nusikaltimus detaliau nagrinėsime aptardami vėliau priimtus tarptautinius dokumentus. Apsiribosime tik tuo faktu, kad fizinių asmenų tarptautinės atsakomybės principas, suformuluotas Kodekso projekte, skelbia, jog bet koks asmuo, padaręs nusikaltimą taikai ir žmonijos saugumui, už tai atsako ir turi būti baudžiamas.

Daugybė žmonių aukų, šiurkščiausi tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimai buvusios Jugoslavijos teritorijoje ir Ruandoje vykusių kon-

fliktų metu paskatino ST imtis ryžtingų priemonių siekiant užkirsti kelią tokiems veiksams, o kaltus asmenis nubausti. Tuo tikslu buvo įkurti du tarptautiniai tribunolai.

Suirus Jugoslavijai, naujai susikūrusių valstybių teritorijose atsirado skausmingi etninių ir religinių prieštaravimų židiniai, ypač Bosnijoje ir Hercegovinoje, kur vyko masinės gyventojų žudynės, etniniai valymai, kur žmonės buvo kankinami, moterys žaginos, imami įkaitai. Šiuos ir kitus nežmoniškus veiksmus, dėl kurių ne tik masiškai žūdavo beginkliai taikūs gyventojai, bet ir atsirado šimtai tūkstančių pabėgėlių, GA pripažino esant „genocido forma“.

Siekdama apsaugoti vietinius gyventojus, stabilizuoti politinę padėtį buvusioje Jugoslavijos teritorijoje ir nubausti nusikaltimus padariusius asmenis, ST 1993 m. įkūrė Tarptautinį baudžiamąjį tribunolą teisminiam persekiojimui asmenų, atsakingų už sunkius tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus, padarytus buvusios Jugoslavijos teritorijoje nuo 1991 m. (toliau – Tribunolas Jugoslavijai), vykdyti ir patvirtino jo Statutą (47).

Tribunolas Jugoslavijai įgaliotas persekioti asmenis, kurie daro ar įsako daryti 1949 m. Ženevos konvencijų sunkius pažeidimus, ir bausti asmenis, pažeidusius karo įstatymus ir papročius, taip pat tuos, kurie vykdė genocidą ir darė kitus nusikaltimus žmonijai tiek tarptautinio, tiek vidaus ginfluoto konflikto metu, kai nukentėdavo civiliai gyventojai: žudė, naikino, pavergė, deportavo, įkalino, kankino, žagino, persekiojo dėl politinių, rasinių ar religinių motyvų, kitus nežmoniškus aktus. Tribunolo Jugoslavijai būstinė yra Hagoje. Čia buvo įvardyti nusikaltimai, inkriminuojami buvusiam Jugoslavijos prezidentui S. Miloševićiui, kitiems šios šalies lydeiriams ir karo vadams (suipta daugiau kaip 20 asmenų).

Kiek vėliau, 1994 m., buvo įsteigtas Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Ruandai (49) teisminiam persekiojimui asmenų, atsakingų už genocidą ir kitus sunkius tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus, padarytus Ruandos teritorijoje, ir Ruandos piliečių, atsakingų už genocidą ir kitus panašius pažeidimus, padarytus gretimų valstybių teritorijose nuo 1994 m. sausio iki gruodžio 31 d., vykdyti.

4,8 mln. gyventojų turinčios Centrinės Afrikos valstybės Ruandos teritorijoje tarp dviejų stambiausių tutsių ir hutų genčių dažnai įsiliepsnodavo kruvini karai, kurių metu vykdavo abipusės masinės gyventojų žudynės ir kiti nežmoniški veiksmai, kartais tiesiog genocido aktai. Abi

pusės prarado apie 1 mln. žmonių. Ypač sunkūs tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimai buvo vykdomi 1994 metais. Tai privertė tarptautinę bendriją imtis veiksmingų priemonių siekiant nutraukti tarptautinį konfliktą ir nubausti kaltuosius.

Tarptautinio baudžiamojo tribunolo Ruandai statute nurodyti nusikaltimai žmonijai yra beveik identiški Tribunolo Jugoslavijai jurisdikcijai priklausančiams. Tribunolas Ruandai įsteigtas nusikaltimams, padarytiems ntarptautinio ginkluoto konflikto metu, tirti, todėl taikoma humanitarinė teisė yra kitos apimties negu Tribunolo Jugoslavijai taikomos. Čia pirmiausia akcentuojamas genocidas, po to vardijami nusikaltimai žmonijai, taip pat visuotinai priimtų normų dėl karo aukų apsaugos pagal bendrą visų 1949 m. Ženevos konvencijų 3 straipsnį ir II PP, kuriame numatomos ntarptautinio ginkluoto konflikto atveju taikytinos normos, pažeidimai.

Anksčiau įkurti tribunolai iš esmės buvo vienos valstybės teismai kitų valstybių vadovams ir piliečiams teisti. Atsižvelgiant į tai, kad įvairiuose pasaulio regionuose ir toliau daromi nusikaltimai žmonijai, prireikė įkurti nuolat veikiančią tarptautinę baudžiamąją teisimą, kompetentingą teisti asmenis, padariusius karo nusikaltimus bei nusikaltimus taikai ir žmonijai, neatsižvelgiant į nusikaltimo padarymo vietą.

Dokumentu, nustačiusiu atsakomybę už pačių sunkiausių tarptautinės teisės pažeidimų neišvengiamumą, teisingą ir objektyvų kaltininkų nubaudo mechanizmą, tapo Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas, kurį 1998 m. liepos 17 d. priėmė JT specialioje diplomatinėje konferencijoje. Joje dalyvavo 160 valstybių delegacijos, įgalioti atstovai. Tų pačių metų gruodžio 10 d. Romos statutą pasirašė ir Lietuvos Respublika.

TBT statutas grindžiamas 1945 m. TKT, 1946 m. Tokijo tribunolo, 1993 m. Tribunolo Jugoslavijai, 1994 m. Tribunolo Ruandai statutų, konvencijų dėl nubaudo už genocidą, apartheidą, rasinę diskriminaciją, kankinimus ir kitokį žiaurų, nežmonišką arba žeminantį orumą elgesį, 1907 m. Hagos konvencijų dėl karo įstatymų ir papročių, 1949 m. Ženevos konvencijų dėl karo aukų apsaugos ir jų 1977 m. papildomų protokolų bei kitų dokumentų pagrindinėmis nuostatomis.

TBT statuto preambulėje pabrėžta, kad XX a. milijonai moterų, vaikų ir vyrų tapo neįsivaizduojamų piktadarybių, giliai sukretusių žmonių sąmonę, aukomis, kad šie sunkiausiai nusikaltimai yra grėsmė visuotinei taikai, saugumui ir gerovei, todėl visos valstybės pasiryžusios padaryti

galą asmenų, vykdyusių tokius nusikaltimus, nebaudžiamumui ir kartu padėti užkirsti kelią panašioms nusikaltimams.

TBT savo funkcijas ir įgaliojimus vykdo bet kurios valstybės dalyvės teritorijoje ir pagal specialų susitarimą bet kurios kitos valstybės teritorijoje. Pagal Statutą TBT jurisdikcija apima nusikaltimus: genocidą; nusikaltimus žmonijai⁶; karo nusikaltimus; agresyvaus karo sukėlimą. Statute pateikiamas labai smulkus nusikaltimų sąrašas, kurio anksčiau nebuvo tarptautiniuose susitarimuose, nurodomos išplėstinės nusikaltimų sudėty, jų padarymo būdai.

Genocido apibrėžimas, priimtas TBT statuto 6 straipsnyje, sutampa su apibrėžimu, nurodytu 1948 m. Konvencijoje dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį. Konvencija tvirtina, kad genocidas, neatsižvelgiant į tai, ar jis vykdomas taikos, ar karo metu, yra pažeidžiantis tarptautinę teisę nusikaltimas. Konvencijos 2 straipsnyje „genocidu laikoma veika, kuria siekiama visiškai ar iš dalies sunaikinti kokią nors nacionalinę, etninę, rasinę ar religinę grupę, būtent: a) tos grupės narių žudymas; b) rimtų fizinių ar psichikos sužalojimų darymas tos grupės nariams; c) tyčinis sudarymas tai grupei tokių gyvenimo sąlygų, kuriomis apgalvotai siekiama fiziškai sunaikinti ją visą ar jos dalį; d) priemonių, kuriomis siekiama riboti tai grupei priklausančių žmonių gimstamumą, panaudojimas; e) prievartinis vienos tokios grupės vaikų perdavimas kitai“.

Baustinas ne tik genocido vykdymas, bet ir susitarimas, tiesioginis ir viešas kurstymas bei kėsinimasis jį vykdyti, taip pat bendrininkavimas vykdant genocidą. Asmenys, vykdantys genocidą ar atliekantys kokią nors kitą nurodytą baustinę veiką, baudžiami, nepaisant to, ar jie yra pagal konstituciją atsakingi valstybės vadovai, pareigūnai, ar privatūs asmenys.

Remdamasi Niurnbergo tribunolo principais, 1948 m. Konvencija įpareigojo jos dalyves vadovaujantis savo konstitucijomis leisti reikalingus įstatymus ir numatyti veiksmingas bausmes asmenims, kaltiems dėl geno-

⁶Įvairiuose tarptautinės ir atskirų šalių nacionalinės teisės šaltiniuose šie tarptautiniai nusikaltimai apibūdinami dvejopai – kaip „nusikaltimai žmonijai“ ir „nusikaltimai žmoniškumui“. Nevienodai jie verčiami ir į lietuvių kalbą. TBT statute prioritetą teikiamas sąvokai „nusikaltimai žmonijai“, nors naujai priimtame BK vartojamas terminas „nusikaltimai žmoniškumui“. Specialistų nuomone, abi sąvokos reiškia tą pačią, konkrečią, tarptautinių nusikaltimų rūšį ir gali būti vertinamos kaip sinonimai.

cido. Kadangi Lietuvos Respublika 1992 m. prisijungė prie Konvencijos dėl genocido ir kartu priėmė įstatymą „Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą“, kuriame nustatyta, kad jis turi grįžtamąją galią, o asmenims, padariusiems šiame įstatyme numatytus veiksmus iki jo įsigaliojimo, patraukimo baudžiamojon atsakomybėn senatis netaikoma. Atsakomybė už genocidą Lietuvos Respublikos BK 71 straipsnyje buvo nustatyta tik po 6 metų, t.y. 1998-aisiais.

Nusikaltimai žmonijai – tai viena iš toliau išvardytų veiku, atliktų kaip dalis didelio masto ar sistemingo bet kokių civilių gyventojų užpuldinėjimo, jeigu tai buvo padaryta tyčia:

- žmogžudystė; naikinimas; pavergimas; deportacija ar kitoks priverstinis gyventojų perkėlimas; įkalinimas ar kitoks griežtas fizinės laisvės atėmimas, įvykdytas pažeidžiant pagrindines tarptautinės teisės normas; kankinimas; priverstinis žmonių dingimas; apartheido nusikaltimas; žauginimas, seksualinė vergystė, vertimas užsiimti prostitucija, priverstinis nėštumas, priverstinė sterilizacija arba bet kokios kitos panašaus sunkumo seksualinės prievartos formos;

- bet kurios identifikuojamos grupės ar bendrijos persekiojimas dėl politinių, rasinių, tautinių, etninių, kultūrinių, religinių, lyties ar kitų motyvų, kurie pagal tarptautinę teisę visur pripažinti neleistiniais ir susiję su bet kuriais nusikaltimais, patenkančiais į Teismo jurisdikciją; kiti nežmoniškai panašaus pobūdžio veiksmai, kai tyčia sukeliama didelė kančios ar padaromi sunkūs kūno sužalojimai bei žalojama psichinė ar fizinė sveikata (7 str.).

TBT 7 straipsnis, išvardydamas konkrečias nusikaltimų žmonijai veikas, kartu pateikia daugelio jų sąvokas:

„civilių užpuldinėjimai“ – tai elgesys, susijęs su daugkartiniu nusikalstamų veiksnu, priskiriamų nusikaltimų žmonijai kategorijai, vykdytu prieš civilius gyventojus, remiantis valstybės ar organizacijos politika ar jai skatinant tokius užpuldinėjimus;

„naikinimas“ – tai tyčinis pražūtingų gyvenimo sąlygų sudarymas, kai, be kita ko, atimama galimybė gauti maisto ar vaistų, ir taip siekiama sunaikinti dalį gyventojų;

„pavergimas“ – tai bet kokių galių panaudojimas siekiant įgyti nuosavybės teisę į asmenį, įskaitant prekybą žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais;

„deportacija arba priverstinis gyventojų perkėlimas“ – tai priverstinis asmenų perkėlimas, kai jie, nesilaikant tarptautinės teisės normų, išvaromi ar kitais prievartiniais veiksmais išsiunčiami iš teritorijos, kurioje teisėtai buvo;

„kankinimas“ – tai tyčinis stipraus fizinio skausmo arba kančios su- teikimas sulaikytiems arba kontroliuojamiems kaltinamiems asmenims. Tačiau kankinimu nelaikomi skausmas arba kančia, kylantys dėl teisėtai taikomų sankcijų (pavyzdžiui, sulaikant asmenį).

„priverstinis nėštumas“ – tai neteisėtas moters laisvės apribojimas priverstiniu nėštumu, siekiant paveikti etninę kokios nors gyventojų grupės sudėtį ar kaip nors kitaip šiurkščiai pažeidžiant tarptautinę teisę. Šis apibrėžimas negali būti taikomas nacionaliniams įstatymams, susijusiems su nėštumu;

„persekiojimas“ – tyčinis, prieštaraujantis tarptautinei teisei pagrindinių teisių atėmimas pagal priklausymo kokiai nors grupei ar bendrijai požymį;

„apartheido nusikaltimas“ – tai nežmoniški veiksmai, kurie vykdomi esant įteisintam sistemingos priespaudos režimui, kai viena rasė viešpatauja ir en- gia kurią kitą rasę ar rasių grupę siekdama išsaugoti esamą režimą;

„priverstinis asmenų dingimas“ – tai asmenų areštas, sulaikymas ar jų pagrobimas valstybei ar politinei organizacijai pavedus tai padaryti ar jai remiant, ar tam pritariant, kai atsisakoma pripažinti tokį laisvės atėmi- mą ar pranešti apie tų asmenų likimą ar buvimo vietą siekiant ilgesniam laikotarpiui atimti jiems priklausančią teisinę apsaugą.

Tenka pažymėti, kad TBT statute pirmą kartą tarptautinėje teisė- je įtvirtinti anksčiau nurodyti nauji terminai, kurie iki šiol nebuvo vartojami nė vienoje konvencijoje, reglamentuojančioje žmogaus tei- ses ir laisves ginkluoto konflikto metu, išskyrus dažnai vartojamas są- vokas „kankinimai“ ir „apartheido nusikaltimai“.

Nors nusikaltimai žmonijai pagal TBT statuto jurisdikciją yra atskira nusikaltimų kategorija, atskleidžianti kai kurių valstybių politiką, tačiau jie, kaip rodo specialiųjų tribunolų praktika, paprastai padaromi gin- kluotų konfliktų metu ir tik išimtiniais atvejais taikos sąlygomis.

Karo nusikaltimai – sistemingai ir dideliu mastu ginkluoto kon- flikto metu daromi sunkūs tarptautinės humanitarinės teisės pažei-

dimai. Už smulkesnius humanitarinės teisės pažeidimus kaltieji asmenys atsako pagal valstybių vidaus teisę.

Mes jau minėjome fizinių asmenų baudžiamosios atsakomybės už padarytus karo nusikaltimus evoliuciją parodančius fragmentus, šiuos nusikaltimus suklasifikavome, pradėję 1945 m. TKT statutu ir baigdami TBT statutu bei vėlesniais tarptautiniais aktais.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad TBT statutas vienoje tarptautinėje sutartyje kodifikavo visus karo nusikaltimus. Statuto 8 straipsnio 2 dalis skelbia, jog „karo nusikaltimai reiškia:

a) sunkius 1949 m. Ženevos konvencijų pažeidimus, t.y. bet kurią iš toliau nurodytų veikų prieš asmenį arba turta, saugomą pagal atitinkamos Ženevos konvencijos nuostatus:

I) tyčinį nužudymą;

II) kankinimus arba nežmonišką elgesį, taip pat – biologinius eksperimentus;

III) tyčinį stiprių kančių sukėlimą arba sunkius kūno sužalojimus ar žalą sveikatai;

IV) neteisėtą, beprasmišką ir plataus masto turto sunaikinimą ir pasisavinimą nesant karinės būtinybės;

V) karo belaisvio ar kito saugomo asmens privertimą tarnauti prieš valstybės ginkluotosiose pajėgose;

VI) tyčinį teisės į teisingą ir bešališką teismo procesą atėmimą iš karo belaisvio ar kito saugomo asmens;

VII) neteisėtą deportaciją arba perkėlimą, arba neteisėtą laisvės atėmimą;

VIII) įkaitų paėmimą;

b) kiti sunkūs įstatymų ir papročių, taikomų tarptautiniuose ginkluotuose konfliktuose pagal tarptautinę teisę, pažeidimai, ir konkrečiai bet kuri iš šių veikų:

I) tyčinis civilių gyventojų kaip tokių arba pavienių žmonių, kurie tiesiogiai nedalyvauja kariniuose veiksmuose, užpuolimas;

II) tyčinis civiliųjų objektų, t.y. objektų, nesančių kariniais taikiniais, užpuolimas;

III) tyčinė personalo, objektų, medžiagų, padalinių ar transporto priemonių, kurios pagal Jungtinių Tautų Įstatus yra dislokuotos skirti humanitarinę pagalbą arba vykdyti taikos palaikymo misiją, ataka, kol pasta-

rieji turi teisę į gynybą, kuria pagal tarptautinę ginkluotųjų konfliktų teisę naudojasi civiliai asmenys ar civiliniai objektai;

IV) tyčinis užpuolimas, kai yra žinoma, jog toks užpuolimas taps atsitiktinės civilių asmenų žūties ar sužalojimų priežastimi ar padarys žalą civiliniams objektams, ar padarys ilgalaikę ir didelę žalą gamtos aplinkai, kuri bus akivaizdžiai nesulyginama su konkrečiu ir tiesiogiai laukiamu kariniu pranašumu;

V) neapsaugotų ir nesančių kariniais taikiniai miestų, kaimų, būstų ar pastatų, užpuolimas arba jų apšaudymas, tam tikslui taikant bet kokias priemones;

VI) kombatanto, kuris, sudėjęs ginklus arba negalėdamas daugiau gintis, besąlygiškai pasiduoda, nužudymas arba sužeidimas;

VII) neleistinas parlamentaro, nacionalinės vėliavos ar karinių skiriamųjų ženklų ir priešos uniformos ar Jungtinių Tautų atributikos, taip pat skiriamųjų emblemų, kurias yra nustačiusios Ženevos konvencijos, panaudojimas, sukėles žmonių žūtį arba sunkius sužalojimus;

VIII) tiesioginis ar netiesioginis okupavusios valstybės civilių gyventojų dalies perkėlimas į jos okupuotą teritoriją arba okupuotos teritorijos gyventojų dalies deportacija arba perkėlimas toje teritorijoje arba už tos teritorijos ribų;

IX) tyčinės atakos prieš pastatus, tarnaujančius religijos, švietimo, auklėjimo, meno, mokslo ar labdaros tikslams, prieš istorinius paminklus, ligonines ir ligonių bei sužeistųjų susikaupimo vietas su sąlyga, kad tokie objektai nėra kariniai taikiniai;

X) asmenims, esantiems priešininko valdžioje, fizinių sužalojimų padarymas arba bet kokios rūšies medicininių ar mokslinių eksperimentų atlikimas su jais, kurie nėra pateisinami atitinkamo asmens medicininio, stomatologinio ar klinikinio gydymo priežastimis ir nėra atliekami jo interesais, ir kurie sukelia tokio asmens ar asmenų mirtį ar rimtą pavojų sveikatai;

XI) klatingas asmenų, priklausančių priešininko tautai arba armijai, nužudymas ar sužeidimas;

XII) pareiškimas apie tai, kad pasigailėjimo nebus;

XIII) priešo turto sunaikinimas arba užvaldymas, išskyrus atvejus, jeigu tokį sunaikinimą arba užvaldymą primygtinai diktuoja karinė būtinybė;

XIV) pareiškimas apie tai, kad priešininko pusės piliečių teisės ir ieškiniai yra atmesti, sustabdyti arba neleidžiami;

XV) priešininko pusės piliečių vertimas dalyvauti kariniuose veiksmuose prieš savo šalį, netgi jei jie iki karo pradžios buvo kariaujančiosios pusės tarnyboje;

XVI) miesto ar gyvenvietės plėšimas, net jei jis buvo užimtas šturmu;

XVII) nuodų arba nuodingų ginklų naudojimas;

XVIII) dusulį sukeliančių, nuodingų ar kitokių dujų bei bet kurių analogiškų tirpalų, medžiagų ar priemonių panaudojimas;

XIX) lengvai sprogtančių ar susiplojančių žmogaus kūne kulku naudojimas, pvz., kulku su apvalkalu, kurių kietas apvalkalas visiškai nepadengia visos šerdies arba turi įpjovas;

XX) ginklų, šaudmenų ir technikos, taip pat tokio pobūdžio karinių metodų naudojimas, kurie sukelia ypatingai sunkius sužeidimus arba nereikalingas kančias, arba kurie, priešingai tarptautinės ginkluotųjų konfliktų teisės normoms, iš esmės veikia nepasirinktinai, su sąlyga, kad tokie ginklai, tokie šaudmenys, tokia technika ir tokie karo vykdymo metodai yra visiškai uždrausti ir įtraukti į šio Statuto priedą;

XXI) pasikėsinimas į žmogiškąjį orumą, taip pat įžeidžiantis ir žeminantis elgimasis;

XXII) išžaginimas, įtraukimas į seksualinę vergovę, privertimas užsiimti prostitucija, priverstinis nėštumas, priverstinė sterilizacija ir bet kokie kiti seksualinės prievartos būdai, šiurkščiai pažeidžiantys Ženevos konvencijas;

XXIII) civilio asmens ar kito saugomo asmens panaudojimas konkrečių punktų, rajonų ar karinių pajėgų gynybai nuo karinių veiksmų;

XXIV) tyčinis pastatų, medžiagų, medicinos įstaigų ir transporto priemonių, o taip pat personalo, pagal tarptautinę teisę turinčių Ženevos konvencijų apibrėžtas skiriamąsias emblemas, atakos;

XXV) tyčiniai veiksmai, kai civiliai gyventojai verčiami badauti, kaip kariavimo būdą naudojant jų gyvybei palaikyti būtinų reikmenų atėmimą, taip pat tyčia sudarant kliūtis susirasti pagalbos, numatytos Ženevos konvencijose;

XXVI) vaikų iki penkiolikos metų amžiaus ėmimas arba verbavimas į nacionalines ginkluotąsias pajėgas arba jų panaudojimas aktyviai dalyvauti karo veiksmuose.

c) Ginkluoto netarptautinio konflikto atveju sunkūs 3 straipsnio, kuris yra bendras keturioms 1949 m. Ženevos konvencijoms, pažeidimai, ir

būtent: bet kuri iš šių veikų, padaryta asmenų, aktyviai nedalyvaujančių kariniuose veiksmuose, atžvilgiu, įskaitant sudėjusius ginklus karius ir asmenis, išėjusius iš rikiuotės dėl ligos, sužeidimo, suėmimo ar dėl bet kurios kitos priežasties:

I) pasikėsinimas į gyvybę ir asmenybę, ir konkrečiai, bet kokios formos nužudymas, sužalojimų padarymas, žiaurus elgesys ir kankinimai;

II) pasikėsinimas į žmogaus orumą, ir konkrečiai, įžeidžiantis ir žeminantis elgesys;

III) įkaitų paėmimas;

IV) nuosprendžių paskelbimas ir jų įvykdymas be parengtinio teismo nagrinėjimo, atliekamo pagal nustatytą tvarką įkurtame teisme, užtikrinančiame visų teisminių garantijų, kurios visuotinai pripažįstamos būtinomis, laikymąsi.

d) Kiti sunkūs įstatymų ir papročių, taikomų ginkluotuose tarptautinio pobūdžio konfliktuose pagal apibrėžtas tarptautinės teisės normas, pažeidimai, ir konkrečiai, bet kokia iš žemiau išvardintų veikų:

I) tyčinė civilių gyventojų kaip tokių ataka, o taip pat tyčinė pavienių civilių asmenų, nedalyvaujančių tiesioginiuose kariniuose veiksmuose, ataka;

II) tyčinė pastatų, medžiagų, medicinos įstaigų ir transporto priemonių, o taip pat personalo, pagal tarptautinę teisę turinčių Ženevos konvencijų apibrėžtas skiriamąsias emblemas, ataka;

III) tyčinė personalo, objektų, medžiagų, padalinių ar transporto priemonių, kurios pagal Jungtinių Tautų ar transporto priemonių, kurios pagal Jungtinių Tautų Įstatus yra dislokuotos skirti humanitarinę pagalbą arba vykdyti taikos palaikymo misiją, ataka, kol pastarieji turi teisę į gynybą, kuria pagal tarptautinę ginkluotųjų konfliktų teisę naudojasi civiliai asmenys ar civiliniai objektai;

IV) tyčinė ataka prieš pastatus, tarnaujančius religijos, švietimo, auklėjimo, meno, mokslo ar labdaros tikslams, prieš istorinius paminklus, ligonines ir ligonių bei sužeistųjų susikaupimo vietas su sąlyga, kad tokie objektai nėra kariniai taikiniai;

V) miesto ar gyvenvietės plėšimas, net jei jis buvo užimtas šturmu;

VI) išžaginimas, įtraukimas į seksualinę vergovę, privertimas užsiimti prostitucija, priverstinis nėštumas, priverstinė sterilizacija ir bet kokie kiti seksualinės prievartos būdai, šiuurškščiai pažeidžiantys Ženevos konvencijas;

VII) vaikų iki penkiolikos metų amžiaus ėmimas arba verbavimas į nacionalines ginkluotąsias pajėgas arba jų panaudojimas aktyviai dalyvauti karo veiksmuose;

VIII) nurodymų davimas dėl piliečių iškeldinimo dėl su konfliktu susijusių priežasčių, jei tik to nereikalauja atitinkamų civilių gyventojų grupių saugumo sumetimai ar primygtinė karinio pobūdžio būtinybė;

IX) klastingas priešininko kombatanto nužudymas ar sužeidimas;

X) pareiškimas apie tai, jog pasigailėjimo nebus;

XI) asmenims, esantiems priešininko valdžioje, fizinių sužalojimų padarymas arba bet kokios rūšies medicininių ar mokslinių eksperimentų atlikimas su jais, kurie nėra pateisinami atitinkamo asmens medicininio, stomatologinio ar klinikinio gydymo priežastimis ir nėra atliekami jo interesais, ir kurie sukelia tokio asmens ar asmenų mirtį ar rimtą pavojų sveikatai;

XII) priešo turto sunaikinimas arba užvaldymas, išskyrus atvejus, kai tokį sunaikinimą arba užvaldymą primygtinai diktuoja konflikto aplinkybės.“

Kaip matome, TBT statutas patikslino karo nusikaltimų sąvokas ir jas sukonkretino. Pirma, nusikaltimus, Kodekso projekte priskirtus pirmajai kategorijai, susiejo su 1949 m. Ženevos konvencijose išvardytais sunkiais pažeidimais. Antra, žymiai išplėtė ir apibrėžė kitų įstatymų ir papročių, taikomų tarptautinio ginkluoto konflikto atveju, sunkių pažeidimų sąvoką tarptautinės teisės nustatyta plotme. Trečia, nustatė, kad Statuto normos dėl atsakomybės už padarytus karo nusikaltimus galioja ir netarptautinio ginkluoto konflikto atveju.

Pirmosios trys nusikaltimų rūšys (genocidas, nusikaltimai žmonijai ir karo nusikaltimai) apibrėžtos labai tiksliai ir aiškiai, bet **agresijos nusikaltimo** apibrėžimas Statuto 5 straipsnio 2 dalyje nesuformuluotas. Nuspręsta, kad Teismas galės taikyti jurisdikciją dėl agresijos tik po to, kai valstybės dalyvės susitarė dėl šio nusikaltimo apibrėžimo ir nustatyta tvarka pateiks tam tikras Statuto pataisas, padarytas atsižvelgiant į atitinkamas JT Chartijos nuostatas. Kai kurių Romos diplomatinės konferencijos dalyvių nuomone, pagal 1947 m. GA rezoliuciją priimto Agresijos apibrėžimo nuostatas nėra numatyta individualios baudžiamosios atsakomybės už agresijos aktus precedento, nes už agresyvius karus atsako valstybės, o ne atskiri asmenys.

Taigi TBT jurisdikcija apsiriboja tik tais nusikaltimais, kurie padaryti

įsigaliojus šiam Statutui. Valstybei, kuri taps Statuto dalyve, Teismas galės taikyti savo jurisdikciją tiktai nusikaltimams, padarytiems po šio Statuto įsigaliojimo.

Manoma, kad Lietuvos Respublika šį Statutą galės ratifikuoti tik tuomet, kai suderins nacionalinius įstatymus – Baudžiamąjį, Baudžiamojo proceso, Bausmių vykdymo kodeksus – su jo nuostatomis, tarp jų ir taisykloms karo nusikaltimams.

Pagal Statuto 13 straipsnį Teismas pradeda taikyti jurisdikciją bet kuriam nusikaltimui, nurodytam 5 straipsnyje, kai apie nusikaltimą TBT prokurorui praneša valstybė dalyvė ar ST, taip pat, jei prokuroras pradėjo tyrimą savo iniciatyva. Perduodant bylą prokurorui, nurodomos visos padarytų nusikaltimų aplinkybės ir pateikiama atitinkama dokumentacija su prašymu atlikti tyrimą.

Statuto specialiaame skyriuje numatyti bendrieji baudžiamosios teisės principai, kuriais turi vadovautis Teismas:

- negalima teisti antrą kartą už tą pačią veiką, t.y. jeigu Teismas nuteisė už padarytą nusikaltimą arba išteisino, tokiu atveju joks kitas teismas negali teisti šio asmens;
- asmuo neatsako už veiką, jeigu ji padarymo momentu nebuvo nusikaltimas, patenkantis į Teismo jurisdikciją. Nusikaltimo kvalifikacija turi būti aiškinama tiksliai, netaikant analogijos. Dviprasinės nuostatos aiškinamos kaltininko naudai;
- niekas negali būti pripažintas kaltu ir nubaustas, jei nėra įstatymo, t.y. Teismas gali nuteisti asmenį tik vadovaudamasis Statuto nuostatomis;
- niekas negali atsakyti pagal Statutą už elgesį, padarytą iki jam įsigaliojant, t.y. Statutas neturi atgalinio veikimo galios;
- baudžiamoji atsakomybė pagal Statutą netaikoma jaunesniems nei 18 metų nusikaltimo padarymo momentu turėjusiems asmenims, nes šiuolaikiniuose netarptautiniuose ginkluotuose konfliktuose dalyvauja nemažai ir jaunesnio amžiaus paauglių, todėl šis klausimas yra itin aktualus.

TBT statusas suteikia kaltinamiesiems visas demokratines procesinės gynbos garantijas ir teises: neleidžiami procesai už akių; teisiamieji turi teisę žinoti jiems pateiktus kaltinimus ir turimus įrodymus; jie turi teisę turėti gynėją, prireikus jiems gali būti paskirtas advokatas; jie gali dalyvauti akistatoje su kaltinimo liudytojais ir užduoti pastariesiems klausimus; gali pateik-

ti savo liudytojus; turi teisę reikalauti, kad teismo procesas būtų atviras dalyvaujant bešališkiems teisėjams; turi teisę apskųsti nuosprendį.

Ypač reikėtų pabrėžti individualios baudžiamosios atsakomybės principą, pagal kurį „asmuo, padaręs nusikaltimą, kuris patenka į Teismo jurisdikciją, atsako asmeniškai ir privalo būti nubaustas pagal šio Statuto nuostatas“ (25 str. 2d.), jeigu jis: tokį nusikaltimą padaro vienas, kartu su kitu asmeniu arba per kitą asmenį, neatsižvelgiant į tai, ar tas asmuo traukiamas baudžiamojon atsakomybėn; įsako, kursto, padeda ar kitaip skatina padaryti tokį nusikaltimą, jeigu nusikaltimas padaromas arba kėsnamasi jį padaryti.

Ypatingą reikšmę turi nuostata, pagal kurią pareigūnų imunitetai, numatyti nacionalinės ar tarptautinės teisės, tarnybinė asmens padėtis, kai jis yra valstybės arba vyriausybės vadovas, parlamentaras ar vyriausybės narys, eina kitas svarbias valstybės pareigūno pareigas, jo neatleidžia nuo baudžiamosios atsakomybės, negali būti Teismo laikoma lengvinančia aplinkybe teisiamajam, taip pat negali būti pagrindas sušvelninti bausmę.

Šia nuostata siekiama, kad valstybės aukščiausieji pareigūnai, rengę nusikalstamą planą ar politiką, atsakytų už savo veiksmus, kurie dažnai yra svarbiausias veiksnys padaryti nusikaltimą. Asmeninė atsakomybė už dalyvavimą rengiant tarptautinio nusikaltimo planą numatyta visų tarptautinių baudžiamųjų teismų statuteuose, tačiau, kaip rodo praktika, kai kada valstybės vadovai išvengia tokios atsakomybės.

Pavyzdžiui, už agresiją prieš Kuveitą, kurią 1991 m. įvykdė Irakas, buvo taikytos griežtos sankcijos valstybei agresorei, tačiau nuo bombardavimų ir ekonominės blokados kentėjo taikūs gyventojai, bet ne agresijos organizatorius Sadamas Huseinas.

TBT statutas nustato *karo vadų ir viršininkų baudžiamąją atsakomybę*. Pagal šį statutą karo vadas ar jį pavaduojantis asmuo atsako už nusikaltimus, padarytus jo pavaldžių ir kontroliuojamų karių ar kitų asmenų, arba, atsižvelgiant į aplinkybes, už nusikaltimus, padarytus nesant tinkamos kontrolės, kuri turėjo užtikrinti, kad būtų vykdomi vadų įsakymai ir karinės užduotys. Kontroliuodamas vadas įsitikina, ar jo pavaldiniai pagal savo kompetenciją laikosi karo teisės nuostatų.

Statuto 28 straipsnyje pabrėžiama, kad karo vadas (viršininkas) traukiamas baudžiamojon atsakomybėn už dėl kontrolės stygiaus jo kontroliuojamų pavaldinių padarytus nusikaltimus, priklausančius Teis-

mo jurisdikcijai, nes jis yra vienvaldiškai atsakingas už savo pavaldinių veiksmus, jeigu:

a) jis žinojo arba sąmoningai ignoravo informaciją, kuri aiškiai rodė, kad pavaldiniai padarė arba ketino padaryti karo nusikaltimą;

b) nusikaltimas buvo susijęs su veikla, už kurios kontrolę buvo atsakingas viršininkas;

c) jis pagal savo įgaliojimus nesiėmė visų reikiamų ir protingų priemonių siekdamas užkirsti kelią nusikaltimams arba nepranešė apie tai kompetentingiems organams, atliekantiems tyrimą ir vykdančioms baudžiamąjį persekiojimą.

Sprendžiant iš kai kurių analogiškų nuostatų, Statuto 28 straipsnio „Vadų ir kitų viršinių atsakomybė“ redakcija iš dalies parengta iš I PP 86 ir 87 straipsnių, kuriuose kalbama apie karo vadų pareigas ir jų neveiklumą. Tačiau 28 straipsnis papildytas nuostata, kad pavaldinių padaryti tarptautinės humanitarinės teisės normų pažeidimai neatleidžia jų vadovų nuo baudžiamosios arba drausminės atsakomybės, jei jie žinojo ar turėjo informacijos, kuria remdamiesi galėjo padaryti išvadą, kad pavaldinys daro ar ketina padaryti pažeidimą, ir jei nesiėmė visų įmanomų priemonių, kad užkirstų kelią tam pažeidimui.

Teisindamas karo vadų pareigas ir ribodamas jų atsakomybę bei abejodamas šia norma apskritai, anglų karo teisės tyrėjas M. Uolzeris knygoje „Teisingi ir neteisingi karai“ rašo, kad, automatiškai priskyrus atsakomybę už masinius karo įstatymų ir papročių pažeidimus karininkams, privaloma reikalauti, jog jie imtųsi visų įmanomų priemonių, kad išvengtų tokių pažeidimų, tačiau tiksliai neapibrėžia, ką gi jie privalo daryti. Dėl to kyla dvi problemos. Visų pirma nereikia, kad vadai darytų viską, kitaip jiems neliks laiko drausmės ir vadovavimo klausimams spręsti. Antras argumentas prieš griežtą baudžiamąją atsakomybę – daryti „viską“ dar nereikia tai daryti sėkmingai. Mes neturime teisės reikalauti, kad viskas būtų atlikta nepriekaištingai, nes karo sąlygomis ne viskas pasiseka, ir tuo galima pasiteisinti.⁷

Pagal tarptautinę baudžiamąją teisę atsako ne tik tiesioginis vykdytojas, bet ir tas, kuris duoda įsakymą daryti nusikaltimą. Tačiau pats įsakymo davimas dar nelaikomas nusikaltimu taikai ar žmonijai. Būtina, kad

⁷Walzer Michael. Just and Unjust Wars. N.Y.: Basic Books, 1977, p. 321

nusikaltimas būtų padarytas arba būtų bandyta jį padaryti. Ši nuostata nėra kliūtis patraukti pareigūną baudžiamojon atsakomybėn už patį įsakymą, kurį įvykdžius būtų pažeistos tarptautinės teisės normos, davimo faktą pagal vidaus teisę.

Faktas, kad nusikaltimas buvo padarytas vyriausybės ar viršininko įsakymu, kaip nurodoma Statuto 33 straipsnyje, neatsižvelgiant į tai, ar tas viršininkas karys, ar civilis, šio asmens neatleidžia nuo baudžiamosios atsakomybės, išskyrus atvejus, jeigu:

- a) asmuo teisiškai buvo įpareigotas vykdyti vyriausybės ar viršininko įsakymus;
- b) šis asmuo nežinojo, kad įsakymas buvo neteisėtas;
- c) įsakymas nebuvo akivaizdžiai neteisėtas.

Statute be jokių išlygų konstatuojama, kad įsakymai vykdyti genocidą ir nusikaltimus žmonijai yra akivaizdžiai neteisėti.

Praktiškai kartais sunku įrodyti, kad politiniai ar kariniai vadovai tiesiogiai davė įsakymus daryti teisės pažeidimus. JT karo nusikaltimų buvusioje Jugoslavijoje komisija išnagrinėjo klausimą dėl vadų atsakomybės esant tokioms situacijoms ir baigiamojoje ataskaitoje nurodė, kaip elgtis panašiais atvejais.

Komisija mano, kad siekiant nustatyti, ar žinojo vadas apie savo pavaldinių veiksmus, būtina išsiaiškinti keletą veiksnių, tarp jų: neteisėtų veiksmų skaičių, rūšį, mastą, laiką ir jų trukmę; dalyvavusių kariuomenės vienetų skaičių ir rūšį; kokios užnugario struktūros dalyvavo, jei tai buvo; neteisėtų veiksmų padarymo geografinę vietą, jų paplitimą ir padarymo būdą; taktinių operacijų tempą; dalyvavusių karininkų ir kareivių skaičių; vado tuo metu buvimo vietą ir ar jis šiomis aplinkybėmis turėjo galimybę tinkamai vadovauti kariuomenei.⁸

Kalbant apie kombatantų baudžiamąją atsakomybę ir tarptautinės humanitarinės teisės normų laikymosi užtikrinimą, didelę reikšmę turi ne tik pavaldinių savavališkai padaryti karo nusikaltimai, bet ir atsakomybės už įvykdyto neteisėto įsakymo padarinius klausimas. Tai, ko gero, atsakomybės prasme sudėtingiausias tarptautinės baudžiamo-

⁸ST ekspertų komisijos baigiamoji ataskaita, kurią JT generalinis sekretorius 1994 m. nusiuntė ST pirmininkui, § 58.

sios teisės institutas, kuris nėra pakankamai išnagrinėtas teoriniu aspektu, bet labai svarbus praktiniu požiūriu.

Neteisėtas įsakymas, pažeidžiantis kariavimo taisykles, teisės teorijos darbuose kartais vadinamas nusikalstamu. Tokio įsakymo vykdymo klausimas tarptautinės teisės doktrinos ir nacionaliniuose įstatymuose aiškintamas nevienareikšmiškai. Atskirai suformuluoto apibrėžimo „nusikalstamas įsakymas“ norminiuose aktuose nėra. Aišku tik viena – neteisėto įsakymo su nusikalstamu įsakymu visiškai sutapatinti negalima. Mat kiekvienas nusikalstamas įsakymas yra neabejotinai neteisėtas, o neteisėtas įsakymas gali ir neturėti baudžiamosios veikos požymių. Pabrėžtina, kad naujojo BK 33 straipsnyje vartojamas terminas „nusikalstamas įsakymas“, nors ir nepateikiama jo definicija, įvardijantis įsakymą, kurį įvykdžius traukiama baudžiamojon atsakomybėn. Teisės literatūroje *nusikalstamu laikomas įsakymas ar nurodymas, įpareigojantis atlikti veiksmus, akivaizdžiai pažeidžiančius baudžiamąjį ir kitus įstatymus ir padarančius realių žalą asmenų, visuomenės ir valstybės interesams.*

Tik Antrojo pasaulinio karo metu ginkluoto konflikto teisės šaltiniuose tiksliai suformuluota nuostata, kad asmuo, įvykdęs nusikalstamą įsakymą, negali tikėtis likti visiškai nenubaustas. Valstybės, kovojusios prieš fašizmą, dar 1942 m. pasirašė deklaraciją „Dėl nubaudo už nusikaltimus, padarytus karo metu“, kurioje paskelbė, kad vienas iš karo tikslų yra nubausti tuos, kurie kalti ir atsakingi už nusikaltimus, neatsižvelgiant į tai, ar jie buvo padaryti pagal davusiųjų įsakymus, ar asmeniškai, ar jiems bendrininkaujant bet kokia forma.

Po Antrojo pasaulinio karo dėl atsakomybės už nusikalstamo įsakymo įvykdymą kilo problema, nes būtinai reikėjo duoti tikslų ir pagrįstą atsakymą į klausimą – atleidžiamas ar neatleidžiamas nuo atsakomybės asmuo, padaręs tarptautinės teisės požiūriu nusikalstamą veiką, vykdydamas viršininko įsakymą.

Toks konkretus atsakymas duotas 1945 m. TKT statuto 8 straipsnyje, kuriame skelbiama, jog „tas faktas, kad teisiąsias veikė valstybės nurodymu ar pagal viršininko įsakymą, neatleidžia jo nuo atsakomybės, tačiau gali būti laikomas argumentu bausmei sušvelninti“. Tribunolo nuosprendyje konstatuojama, jog tai, kad kareivis pagal įsakymą žudė ar kankino, pažeisdamas tarptautinius kariavimo įstatymus, niekada nebuvo laikoma gynybos argumentu prieš kaltinimus dėl žiaurių veiksmų.

Fašistinės Vokietijos svarbiausių karo nusikaltėlių, teisiamų Niurnbergo procese, advokatai, siekdami sušvelninti jų atsakomybę, vieningai argumentavo, kad jų ginamieji tik atlikdavo karių pareigas ir paklusdami karinei drausmei nepriekaištingai vykdavo „fiurerio“ įsakymus, taip visą kaltę suversdami vienam Hitleriui. Feldmaršalo V. Keitelio bylos nuosprendyje įrašyta, kad aukštų rangų viršininkų įsakymai netgi kariui negali būti laikomi kaltę lengvinančia aplinkybe ten, kur sąmoningai be gailėsčio, be jokio būtinumo arba tikslo dideliu mastu buvo daromi tokie siaubingi nusikaltimai.

Taip buvo suformuluota tarptautinė teisės norma, kuri skelbė, kad veikimas pagal oficialius nurodymus arba įsakymą neatleidžia nuo atsakomybės ir bausmės jo tiesioginio vykdytojo. TKT statuto 8 straipsnio normų, nustatančių atsakomybę už nusikalstamo įsakymo vykdymą, principus perėmė JAV armijos sausumos karo taisyklės (1956 m.), kurių 509 paragrafe suformuluota: „Tas faktas, kad karo teisė buvo pažeista dėl aukštesniojo viršininko, karinio ar civilinio, įsakymo, nekeičia veiksmo nusikalstamo pobūdžio ir negali būti gynybos argumentu, jeigu vykdytojas galėjo ir privalėjo numatyti duoto įsakymo neteisėtumą. Visais atvejais, kai rėmimasis įsakymo vykdymu atmetamas kaip pasiteisinimo argumentas, gali būti laikomas pagrindu bausmei sušvelninti“ (78, p. 188). Tačiau Taisyklių 509 paragrafo antroje dalyje nukrypstama nuo TKT 8 straipsnio nuostatų ir numatomos normos, suteikiančios plečiamojo aiškinimo galimybę ir švelninančios bausmę asmeniui, įvykdžiusiam nusikalstamą įsakymą. Jame sakoma, jog nagrinėdamas klausimą, ar aukštesniojo viršininko įsakymas yra pakankamas pagrindas atleisti nuo atsakomybės, teismas turi atsižvelgti į tai, kad teisėtų karinių įsakymų vykdymas – kiekvieno ginkluotųjų pajėgų kario pareiga, kad karinės drausmės sąlygomis jis negali tiksliai įvertinti gautų įstatymų teisėtumo ir kad kai kurios kariavimo taisyklės gali būti prieštaringos, o veikos, kurios įprastomis aplinkybėmis yra karo nusikaltimai, gali būti padarytos vykdant įsakymus, numatančius represines priemones. Kartu reikia atsižvelgti į tai, kad kariai privalo paklusti teisėtiems įsakymams.

Atsižvelgiant į Antrojo pasaulinio karo patyrimą atsakomybės už įsakymo daryti sunkius pažeidimus (tipiškas nusikalstamo įsakymo atitikmuo – aut.) norma buvo įtvirtinta I ŽK 49, II ŽK 50, III ŽK 129 straipsniuose, taip pat 1954 m. Hagos konvencijos 28 straipsnyje, kuriuose vals-

tybės įpareigojamos priimti reikiamus įstatymus, užtikrinančius veiksmingas baudžiamąsias sankcijas asmenims, padariusiems arba įsakiusiems padaryti bet kokius sunkius konvencijų pažeidimus.

I PP išplėtojo ir patikslino šias nuostatas. 86 straipsnio 2 punkte nėra specialaus nurodymo, numatančio atsakomybę už nusikalstamo įsakymo įvykdymą, tačiau, kaip jau buvo minėta, nustato vadų baudžiamąją ar drausminę atsakomybę už savo pavaldinių veiksmus. Šiame straipsnyje netikslinama, ar pavaldiniai veikė vado įsakymu, ar savo iniciatyva.

Sunkiausi klausimai kyla, kai kovinių operacijų dalyviui neaišku, ar jam įsakymu nurodyti veiksmai yra karo nusikaltimas ir ar jis privalo juos vykdyti. Visiems aišku, kad kario pareiga – paklusti įsakymui, kita vertus, jis neturi pažeisti kariavimo įstatymų ir papročių. Pavyzdžiui, kaip pasielgti kariui, jeigu vadas įsako paleisti ugnį į grupę žmonių, laikydamas juos priešininku, o karys mano, kad tai neginkluoti civiliai arba paimti į nelaisvę ir nepavojingi belaisviai? Arba – ką turi daryti karys, jeigu vadas įsako iš minosvaidžių apšaudyti apsuptą miestą ar kaimą, kuriame yra ir taikių gyventojų? Atsakyti vienareikšmiškai į šiuos pateiktus, kaip ir į daugelį kitų panašių, realiai galinčių kilti klausimų, arba duoti universalių receptą nėra lengva. Viskas priklauso nuo konkrečios situacijos ir nacionalinių įstatymų, reglamentuojančių ne tik karo nusikaltimams taikytiną teisę, bet ir reguliuojančių karo tarnybos atlikimo tvarką, pagaliau ir nuo vadų parengimo bei jų kvalifikacijos lygio.

Valstybėse, kurių kariuomenėse statutais nustatyta griežta vienvaldiškumo tvarka, pavaldinys privalo besąlygiškai paklusti viršininko įsakymui, neleidžiama jo svarstyti arba kreiptis į aukštesnį viršininką, kad šis patvirtintų gauto įsakymo teisėtumą. Daroma logiška išvada, kad leidimas pavaldiniams abejoti vado įsakymo teisėtumu galėtų sukliudyti įsakymą įvykdyti laiku arba apskritai jį įvykdyti, o tai mūsų sąlygomis gali būti pražūtinga.

Karo mokslo teorijos specialistų nuomone, negalima ignoruoti tos aplinkybės, kad pavaldinys nesugeba objektyviai įvertinti įsakymo teisėtumo dėl dviejų priežasčių. Pirma, jis neturi informacijos, kuria remdamasis vadas duoda įsakymą. Antra, jis stokoja reikiamų karinių žinių, kad galėtų įvertinti gauto įsakymo teisėtumo laipsnį. Sakykime, pavaldinys gautą įsakymą palaikė akivaizdžiai nusikalstamu ir jo neįvykdė. Tačiau iš tikrųjų įsakymas buvo teisėtas, o jo neįvykdžius buvo padaryta esminė žala. Šiuo atveju pavaldinys neabejotinai turėtų būti traukiamas atsakomybėn už įsa-

kymo nevykdymą. Ten, kur kariniai įstatymai ir statutai kategoriškai draudžia svarstyti įsakymą, įrodyti, kad karys suklydo jį įvertindamas, teisiškai negalima. Pavaldinys galėtų atsidurti teisiamųjų suole ir tada, jei įvykdytų abejotiną įsakymą, ir tuo atveju, kai jo visai nevykdytų.

Giliau neanalizuodami šios sudėtingos teorinės ir praktinės problemos, apsiribosime Lietuvos Respublikos galiojančiuose įstatymuose numatytu jos teisiniu reglamentavimu ir G. Švedo komentarais. Žinomas baudžiamosios teisės specialistas teigia, kad atliekantis karo tarnybą pavaldinys neturi teisės svarstyti gauto įsakymo, nes įsakymo nevykdymas užtraukia baudžiamąją atsakomybę. Pavaldinys privalo vykdyti ir tokį įsakymą, kurio teisėtumu jis abejoja ar net įtaria, kad jis nusikalstamas. Už tokio įvykdyto įsakymo pasekmes atsako tik įsakymą davęs pareigūnas. Pavaldinys turi teisę nevykdyti tik aiškiai neteisėto įsakymo. BK 251 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad „karys, neįvykęs viršininko įsakymo, verčiančio sulaužyti priesaiką ar aiškiai neteisėto, pagal baudžiamuosius įstatymus neatsako“. Jei pavaldinys tokį įsakymą įvykdo ir tai sukelia sunkų kūno sužalojimą arba kitus sunkius padarinius, padaro didelę materialinę žalą, tai baudžiamojon atsakomybėn traukiamas ir įsakymą davęs pareigūnas, ir jį vykęs pavaldinys.

G. Švedas, komentuodamas naujojo BK nuostatas, reglamentuojančias įsakymo vykdymo normą, teigia, kad „asmuo neatsako už veiką, kurią jis padarė vykdydamas teisėtą įsakymą, potvarkį ar nurodymą. Asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą, jeigu jis įvykdė žinomai nusikalstamą įsakymą, potvarkį ar nurodymą“. Be to, asmuo neatsakys ir už atsisakymą įvykdyti nusikalstamą įsakymą, potvarkį ar nurodymą, išskyrus atvejį, kai padarytoje veikoje yra kitos nusikalstamos veikos sudėtis, o „karys, neįvykęs aiškiai neteisėto vado įsakymo, baudžiamąja tvarka neatsako“ (76, p.238, 239).

Tarptautinėje baudžiamajoje teisėje viršininko įsakymo vykdymo norma pakankamai detalai reglamentuota TBT statuto 33 straipsnyje.

Lietuvos kariuomenės drausmės statute plačiau apibrėžtos neteisėto įsakymo, taip pat aiškiai neteisėto įsakymo sąvokos. Neteisėtas įsakymas – vado (viršininko) įsakymas, verčiantis karį sulaužyti kario priesaiką, pažeisti įstatymus, pripažintus tarptautinės teisės pricipus. Tačiau pareiga laikytis tarptautinės humanitarinės teisės normų, kaip ir drausminė atsakomybė už jų pažeidimą, statute nenumatyta. Aiškiai neteisėtas įsa-

kymas – vado (viršininko) įsakymas, verčiantis karį atlikti veiką, už kurią numatyta baudžiamoji atsakomybė (64, s. 2).

Reziumuojant visa tai, kas buvo pasakyta nagrinėjant individualios atsakomybės klausimą, susijusį su neteisėto įsakymo vykdymu, galima padaryti išvadą, jog visuotinai pripažintas tarptautinės humanitarinės teisės principas nustato, kad pavaldinys negali būti atleistas nuo asmeninės atsakomybės už vykdant įsakymą padarytus veiksmus ar neveikimą, kuriais akivaizdžiai buvo padarytas sunkus konvencijose numatytas pažeidimas. Atsakomybėn traukiami ir viršininkai, davę neteisėtą įsakymą. Tarptautinė teisės norma, reglamentuojanti viršininko įsakymus ir įstatymų nurodymus, išsamiai suformuluota TBT statuto 33 straipsnyje.

Dėl padarytų nusikaltimų, patenkančių į TBT jurisdikciją, kaltais pripažinti asmenys gali būti nuteisti laisvės atėmimu iki 30 metų arba laisvės atėmimu iki gyvos galvos. Be laisvės atėmimo, Teismas gali paskirti piniginę baudą, konfiskuoti pajamas, turtą ir kitas vertybes, įgytus padarius nusikaltimą (77 str.). Paskirta bausmė bus atliekama toje valstybėje, kurią pasirinko Teismas iš sąrašo valstybių, pasiūliusių, kad tokios bausmės būtų atliekamos šių valstybių penitenciarinėse įstaigose (103 str.).

TBT statute numatyti ir atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindai (31 str.). Asmuo netraukiamas baudžiamojon atsakomybėn, jeigu veikos padarymo momentu jis sirgo psichikos liga arba turėjo psichikos sutrikimą, arba buvo apsinuodijęs ir dėl to negalėjo suvokti savo elgesio neteisėtumo ir pobūdžio ir valdyti savo veiksmų pagal įstatymo reikalavimus (išskyrus atvejus, kai apsinuodyta buvo savanoriškai); jis veikė protinškai, gindamas save arba kitą asmenį ar turtą nuo neišvengiamo ir neteisėto jėgos prieš jį ar kitą asmenį pavojingo panaudojimo; kai jo atliekama veika atitiko nusikaltimo požymius, tačiau buvo priverstinė atsakomoji reakcija į neišvengiamai grėsusio mirties ar sunkių kūno sužalojimų sau ir kitiems asmenims pavojų, ir asmuo ėmėsi būtinų, protingų ir adekvačių priemonių šiai grėsmei pašalinti. Teismas gali išnagrinėti ir kitus atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindus. Vienas iš tokių gali būti klaida, padaryta nustatant faktą, tik jeigu paaiškės, kad asmuo nekaltas. Teisminė klaida, kad tam tikras elgesys yra nusikaltimas, patenkantis į Teismo jurisdikciją, nėra pagrindas atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės.

Dėl sunkių tarptautinių humanitarinės teisės pažeidimų (karo nusikaltimų) persekiojami ne tik asmenys, laikomi nelaisvėje, bet ir kaltinamieji,

esantys kitos valstybės valdžioje. Tai vadinamoji universalioji jurisdikcija, kurios principas – valstybės privalo bausti karo nusikaltėlius, nepaisant to, kur buvo padarytas nusikaltimas. Tai numato visos keturios Ženevos konvencijos (I ŽK 49, II ŽK 50, III ŽK 129, IV ŽK 146 straipsniai), ipareigojančios valstybes vykdyti asmenų, padariusių sunkius pažeidimus, paiešką ir, nepaisant jų pilietybės ir pažeidimų padarymo vietos, atiduoti jų šalies teismams ar išduoti to prašančiai valstybei, tačiau su sąlyga, kad pastaroji turi įrodymų, kurie yra šių asmenų apkaltinimo pagrindas. Nusikaltėlio oficialus perdavimas tai valstybei, kurioje jis padarė nusikaltimą, tarptautinėje teisėje vadinamas ekstradicija. TBT statusas taip pat numato galimybę, kad valstybės savo piliečius, kaltinamus karo nusikaltimais ir nusikaltimais žmonijai, perduotų teisti šiam Teismui.

I PP 88 straipsnis sprendžia abipusės pagalbos baudžiamosiose bylose klausimus. Vykdamt tokių asmenų, padariusių sunkius tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus, baudžiamąjį persekiojimą, šalys privalo viena kitai maksimaliai padėti. Išduodant asmenis šalys bendradarbiauja, tinkamai atsižvelgdamos į prašymą tos valstybės, kurios teritorijoje, kaip galima manyti, buvo padarytas tam tikras teisės pažeidimas. Principinė nuostata čia yra ta, kad visais atvejais taikomi įstatymai tos valstybės, kuri gavo prašymą išduoti nusikaltėlius. Be konvencijose numatytos ekstradicijos, įsipareigojimai suteikti abipusę pagalbą vykdamt baudžiamąjį persekiojimą gali būti numatyti dvišalėse ar daugiašalėse tarptautinėse sutartyse.

Lietuvos įstatymai nenumato universaliosios jurisdikcijos principo, t.y. galimybės teisti asmenis, padariusius nusikaltimus kitose valstybėse, nes pagal BK 6 straipsnį baudžiamojon atsakomybėn gali būti traukiami asmenys, padarę nusikaltimus užsienyje, tik tuo atveju, jei jų padaryta veika pripažįstama nusikaltimu ir yra baudžiama pagal nusikaltimo padarymo vietos ir Lietuvos Respublikos baudžiamuosius įstatymus. Ekstradicija numatyta Lietuvos teisinės pagalbos sutartyse: trišalėje – su Estija ir Latvija bei dvišalėje – su Baltarusija, Kazachstanu, Lenkija, Moldova, Rusija, Ukraina, Uzbekistanu ir JAV. Seimas 1995 m. ratifikavo 1957 m. Europos konvenciją dėl ekstradicijos (21).

Tarptautinė bendrija tiek karo nusikaltimus, tiek ir nusikaltimus žmonijai laiko ypač pavojingais. Tarptautiniuose teisės aktuose numatyta juos padariusiems asmenims netaikyti senaties termino. Tai numatyta 1968 m. Konvencijoje dėl senaties termino netaikymo už karo nusikalti-

mus ir nusikaltimus žmonijai, neatsižvelgiant į jų įvykdymo laiką ir vietą. Konvencijos nuostatos taikomos valstybinės valdžios atstovams ir privatiems asmenims, kurie kaip svarbiausi vykdytojai ar bendrininkai dalyvauja tuose nusikaltimuose arba tiesiogiai kursto kitus asmenis įvykdyti tokius nusikaltimus, neatsižvelgiant į jų baigtumą. Konvencija tarptautinėje teisėje įtvirtino principą, kad nėra senaties termino nurodytiems nusikaltimams ir paragino užtikrinti, kad šis principas būtų visuotinai įgyvendintas. Senaties termino netaikyti numatyta ir visiems TBT jurisdikcijai priklausantiems nusikaltimams.

Prie minėtosios Konvencijos 1992 m. prisijungusi Lietuva tapo jos dalyve. BK 49 straipsnyje, reglamentuojančiame patraukimo baudžiamojon atsakomybėn senaties nuostatas, nurodoma, kad nėra senaties genocido nusikaltimui ir karo nusikaltimams.

Karo nusikaltėliams netaikomos normos, reguliuojančios prieglobsčio teisę. 1967 m. GA deklaracijos dėl teritorinio prieglobsčio 1 straipsnio 2 punkte įtvirtinta nuostata, kad teise ieškoti prieglobsčio ir juo naudotis negali remtis joks asmuo, kai yra svarus pagrindas manyti, jog jis padarė nusikaltimą taikai, karo nusikaltimą ar nusikaltimą žmonijai (27). Taigi tarptautinėje teisėje įtvirtinta norma dėl fizinių asmenų baudžiamosios atsakomybės yra svarbus elementas, padedantis užkirsti kelią karo nusikaltimams, apsaugoti žmogaus teises ir pagrindines laisves, stiprinti pasitikėjimą ir plėtoti bendradarbiavimą tarp tautų, užtikrinti tarptautinę taiką ir saugumą.

SKIRIAMIEJI ŽENKLAI

arba

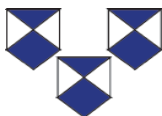
Karinė ir civilinė medicinos tarnyba,
religinis ir civilinės gynybos personalas (karinis ir civilinis)

Civilinė gynyba

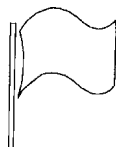
Kultūros vertybių objektai
(bendroji apsauga),
kultūros objektų apsaugos personalas

Kultūros vertybių objektai
(specialioji apsauga)

Įmonės ir įrenginiai,
turintys pavojingos jėgos
(pylimai, užtvankos, atominės elektrinės)

Balta vėliava
(naudojama derybų ir pasidavimo atveju)

Įspėjamasis ženklas minų laukams ir
užminuotoms teritorijoms žymėti

**NAUJOJO LIETUVOS RESPUBLIKOS BAUDŽIAMOJO KODEKSO
XV SKYRIAUS „NUSIKALTIMAI ŽMONIŠKUMUI IR
KARO NUSIKALTIMAI“ REDAKCIJA**

Naujasis Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, patvirtintas Lietuvos Respublikos Seimo 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII–1986, įsigalioja kartu ir tik suderinus su naujais Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodeksu, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksu ir Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksu.

XV SKYRIUS

NUSIKALTIMAI ŽMONIŠKUMUI IR KARO NUSIKALTIMAI

99 straipsnis. Genocidas

Tas, kas siekdamas fiziškai sunaikinti visus ar dalį žmonių, priklausančių bet kuriai nacionalinei, etninei, rasinei, religinei, socialinei ar politinei grupei, organizavo, vadovavo ar dalyvavo juos žudant, kankinant, žalojant, trikdamas jų protinį vystymąsi, deportuojant, kitaip sudarant tokias gyvenimo sąlygas, kad jos lėmė visų jų ar dalies žūtį, ribojant toms grupėms priklausančių žmonių gimstamumą ar prievarta perdavė jų vaikus kitoms grupėms,

baudžiamas laisvės atėmimu nuo penkerių iki dvidešimties metų arba laisvės atėmimu iki gyvos galvos.

100 straipsnis. Tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis

Tas, kas tyčia, vykdydamas ar remdamas valstybės ar organizacijos politiką, dideliu mastu arba sistemingai užpuolėdavo civilius ir juos žudė arba sunkiai sutrikdė jų sveikatą; sudarė tokias gyvenimo sąlygas, kad jos lėmė žmonių žūtį; prekiaavo žmonėmis; deportavo gyventojus; kankino, žagino, įtraukė į seksualinę vergovę, vertė užsiimti prostitucija, privirstinai apvaisino ar sterilizavo; persekiojo kurią nors žmonių grupę ar bendriją dėl politinių, rasinių, nacionalinių, etninių, kultūrinių, religinių,

lyties ar kitų motyvų, kuriuos draudžia tarptautinė teisė; žmones sulaukė, areštavo ar kitaip atėmė jų laisvę, kai toks laisvės atėmimas nepripažįstamas, ar nepranešė apie žmonių likimą arba buvimo vietą; vykdė apartheido politiką,

baudžiamas laisvės atėmimu nuo penkerių iki dvidešimties metų arba laisvės atėmimu iki gyvos galvos.

101 straipsnis. Tarptautinės humanitarinės teisės saugomų asmenų žudymas

Tas, kas karo, tarptautinio ginkluoto konflikto, okupacijos ar aneksijos metu pažeisdamas tarptautinės humanitarinės teisės normas įsakė žudyti ar žudė: asmenis, kurie kapituliavo sudėdami ginklus arba neturėdami kuo priešintis; sužeistus asmenis, ligonius ar žūvančio karo laivo jūreivius; karo belaisvius; okupuotoje, aneksuotoje, užgroboje ar karo veiksmų teritorijoje buvusius civilius ar kitus asmenis, kuriems karo metu suteikiama tarptautinė apsauga,

baudžiamas laisvės atėmimu nuo dešimties iki dvidešimties metų arba laisvės atėmimu iki gyvos galvos.

102 straipsnis. Okupuotos valstybės civilių trėmimas

Tas, kas karo, tarptautinio ginkluoto konflikto metu ar aneksijos sąlygomis įsakė tremti ar trėmė civilius gyventojus iš okupuotos ar aneksuotos teritorijos į okupavusios ar aneksavusios arba trečiosios šalies teritoriją; įsakė perkelti ar perkėlė okupuotos valstybės civilius gyventojus į okupavusios šalies teritoriją,

baudžiamas laisvės atėmimu nuo penkerių iki penkiolikos metų.

103 straipsnis. Tarptautinės humanitarinės teisės saugomų asmenų žalojimas, kankinimas ar kitoks nežmoniškas elgesys su jais

Tas, kas karo ar tarptautinio ginkluoto konflikto metu arba okupacijos ar aneksijos sąlygomis pažeisdamas tarptautinės humanitarinės teisės normas sunkiai sužalojo ar susargdino arba kankino sužeistus asmenis, ligonius, žūvančio karo laivo jūreivius, karo belaisvius, civilius ar kitus tarptautinės humanitarinės teisės saugomus asmenis, atliko su jais biologinį ar medicininį eksperimentą, neteisėtai paėmė persodinti jų or-

ganą ar audinį, neteisėtai ėmė jų kraują arba kitaip nežmoniškai su jais elgėsi, baudė kriminalinėmis bausmėmis ne nepriklausomo ir nešališko teismo sprendimo ar be gynybos garantijų teisme arba išniekino nukautųjų palaikus,

baudžiamas laisvės atėmimu nuo trejų iki dvylikos metų.

104 straipsnis. Tarptautinės humanitarinės teisės normų dėl civilių ir jų turto apsaugos karo metu pažeidimas

Tas, kas karo, tarptautinio ginkluoto konflikto metu arba okupacijos ar aneksijos sąlygomis pažeisdamas tarptautinės humanitarinės teisės normas prievarta išvarė iš gyvenamosios vietos ar perkeldino civilius gyventojus, ar privertė juos pereiti į kitą tikėjimą; žagino moteris, įtraukė jas į seksualinę vergovę ar vertė jas užsiimti prostitucija; priverstinai sterilizavo arba apvaisino; naudojo bauginimo ar teroro priemones; ėmė įkaitus; taikė kolektyvines bausmes; uždarė į koncentracijos stovyklą; atskyrė vaikus nuo tėvų ar globėjų; sukėlė jiems mirties nuo bado grėsmę; baudė kriminalinėmis bausmėmis be nepriklausomo ir nešališko teismo sprendimo arba be gynybos garantijų teisme; konfiskavo jų turtą ar vykdė didelio masto jo nusavinimą, nepateisinamą kariniu būtinumu; nustatė nepagrįstai dideles kontribucijas bei rekvizicijas,

baudžiamas laisvės atėmimu nuo trejų iki penkiolikos metų.

105 straipsnis. Civilių ar karo belaisvių prievartinis panaudojimas prieš ginkluotuosiose pajėgose

Tas, kas karo, ginkluoto tarptautinio konflikto, okupacijos ar aneksijos metu pažeisdamas tarptautinę humanitarinę teisę vertė civilius ar karo belaisvius tarnauti jų prieš ginkluotuosiose pajėgose, naudojo juos kaip gyvąjį skydą karo operacijoje, ėmė ar verbavo vaikus iki penkiolikos metų į ginkluotąsias pajėgas arba panaudojo juos karo operacijoje,

baudžiamas laisvės atėmimu nuo trejų iki dešimties metų.

106 straipsnis. Saugomų objektų naikinimas ar nacionalinių vertybių grobstymas

Tas, kas davė karo būtinumu nepateisinamą įsakymą naikinti arba naikino tarptautinių sutarčių ar valstybės vidaus teisės aktų saugomus isto-

rinius paminklus, kultūros, meno, švietimo, auklėjimo, mokslo ar religijos objektus, grobstė nacionalines vertybes okupuotoje ar aneksuotoje teritorijoje ir padarė didelės žalos,

baudžiamas laisvės atėmimu nuo trejų iki dvylikos metų.

107 straipsnis. Vilkinimas repatrijuoti karo belaisvius

Tas, kas po taikos sutarties sudarymo ar karo veiksmų nutraukimo, nepateisinamai vilkino paleisti ar repatrijuoti karo belaisvius,

baudžiamas laisvės atėmimu iki trejų metų arba bauda.

108 straipsnis. Vilkinimas paleisti internuotus civilius ar trukdymas repatrijuoti kitiems civiliams

Tas, kas po karo veiksmų nutraukimo nepateisinamai vilkino paleisti internuotus civilius ar neleido kitiems to pageidaujantiems civiliams repatrijuoti į Tėvynę iš ginkluoto konflikto teritorijos,

baudžiamas laisvės atėmimu iki trejų metų arba bauda.

109 straipsnis. Neteisėtai panaudojimas Raudonojo Kryžiaus, Raudonojo Pasmėnulių ir Jungtinių Tautų Organizacijos emblemos (ženklų) panaudojimas

1. Tas, kas taikos metu neteisėtai panaudojo Raudonojo Kryžiaus, Raudonojo Pasmėnulių ir Jungtinių Tautų Organizacijos emblema ar kitą visuotinai pripažintą emblema (ženklą),

baudžiamas laisvės atėmimu iki vienerių metų arba bauda.

2. Tas, kas karo ar tarptautinio ginkluoto konflikto metu neteisėtai panaudojo Raudonojo Kryžiaus, Raudonojo Pasmėnulių ir Jungtinių Tautų Organizacijos emblema ar kitą visuotinai pripažintą karo metu naudojamą emblema (ženklą),

baudžiamas laisvės atėmimu iki trejų metų arba bauda.

110 straipsnis. Agresija

Tas, kas sukėlė agresiją prieš kitą valstybę ar jai vadovavo,

baudžiamas laisvės atėmimu nuo dešimties iki dvidešimties metų arba laisvės atėmimu iki gyvos galvos.

111 straipsnis. Draudžiama karo ataka

1. Tas, kas įsakė vykdyti ar vykdė tarptautinės humanitarinės teisės draudžiamą karo ataką prieš civilius, medicinos ar civilinės gynybos personalą, karo ar civilinę ligoninę, medicinos punktą, sužeistus asmenis ar ligonius vežančią transporto priemonę, Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus komiteto ar nacionalinės Raudonojo Kryžiaus ar Raudonojo Pasmėnulio draugijos personalą, karo ataką prieš neginamą gyvenvietę ar demilitarizuotą zoną, karo ataką, nepasirinkęs konkretaus taikinio ir žinodamas, kad dėl jos gali žūti civiliai ar būti sunaikintas civilinis objektas, arba karo ataką prieš aiškiai iš mūšio pasitraukusius ir nesipriešinančius kombatantus,

baudžiamas laisvės atėmimu nuo penkerių iki penkiolikos metų.

2. Tas, kas įsakė vykdyti ar vykdė prieštaraujančią tarptautinei humanitarinei teisei karo ataką prieš didelį pavojų aplinkai ir žmonėms keliantį objektą – atominę elektrinę, užtvanką, nuodingųjų medžiagų saugyklą ar kitą panašų objektą, žinodamas, kad dėl jos gali atsirasti labai sunkių padarinių, arba karo ataką naudojant masinio naikinimo ginklą,

baudžiamas laisvės atėmimu nuo dešimties iki dvidešimties metų arba laisvės atėmimu iki gyvos galvos.

112 straipsnis. Uždraustų karo priemonių naudojimas

Tas, kas pažeisdamas Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių ar visuotinai pripažintų tarptautinių papročių dėl karo priemonių ar kariavimo būdų nuostatas įsakė karo veiksmuose panaudoti arba panaudojo uždraustas karo priemones ar kariavimo būdus,

baudžiamas laisvės atėmimu nuo trejų iki dešimties metų.

113 straipsnis. Marodieravimas

Tas, kas įsakė grobti ar grobė kautynių lauke turtą iš nukautų ar sužeistų asmenų,

baudžiamas laisvės atėmimu iki penkerių metų.

AIŠKINAMASIS TEISĖS SĄVOKŲ IR TARPTAUTINIŲ TERMINŲ ŽODYNĖLIS

ad hoc (lot. šiuo atveju) – dažnai teisės literatūroje, taip pat ir I PP (pavyzdžiui, 90 straipsnyje) vartojama lotyniška frazė, nurodanti, kad įkuriamas organas arba leidžiamas norminis aktas skirti tik tam tikrai konkrečiai situacijai spręsti, kurią suregulius jų įgaliojimai pasibaigia.

akvatorija (lot. *aqua* – vanduo, (*terri*)*torium* – teritorija) – įvairaus dydžio ir paskirties nustatytų ribų vandens baseino paviršiaus plotas (ežeras, įlanka, uostas, hidroaerodromas).

aneksija (lot. *annexio* – prijungimas) – svetimos valstybės ar dalies jos teritorijos prievartinis prijungimas prie savosios. Vertinama kaip šiurkštus tarptautinės teisės pažeidimas.

arbaletas (pranc. *arbalete* – kilpinis) – kilpinis lankas, rankinis strėlių svaidomasis ginklas, dažnai naudotas per pirmuosius kryžiaus žygius į Palestiną (XI a.). Lietuvoje pradėtas naudoti XIII amžiuje.

atviroji jūra – už valstybės teritorinės jūros ribų esantys jūrų plotai, kuriais lygiomis teisėmis gali naudotis visos valstybės laisvai laivybai, žvejybai, erdvę virš jos – skrydžiams ir kitiems tikslams.

boikotas (angl. *boycott* – *atsisakymas*) – ekonominio ar politinio pobūdžio valstybei taikoma prievartos priemonė, nesusijusi su ginkluotos jėgos panaudojimu, kurią numato JT Chartija tarptautinei taikai palaikyti.

Centrinė paieškų agentūra (CPA) – TRKK iniciatyva neutralioje šalyje įkuriama organizacija gaunamai informacijai apie karo belaisvius ir be žinios dingusius civilius (ypač internuotus) rinkti ir perduoti valstybei, kurios piliečiai yra šie asmenys. Dar vadinama Centrine karo belaisvių informacijos agentūra.

chartija (gr. *chartes*) – tarptautinis politinis dokumentas, kuriame skelbiami pagrindiniai kokios nors politinės organizacijos ar grupuotės reikalavimai. Kartais taip vadinami tarptautiniai susitarimai.

deklaracija (lot. *declaratio* – paaiškinimas, parodymas) – tarptautinės sutarties galią turintis dokumentas, kuriame išdėstomos šalių savitarpio teisės ir pareigos. Dažniau vartojama vienašaliams tarptautinių organizacijų ar valstybių teisės aktams pavadinti.

delimitacija (lot. *delimitatio* – ribų nustatymas) – valstybės sienos padėties ir krypties tarptautinėmis sutartimis nustatymas ir jos pažymėjimas stambaus mastelio žemėlapiuose.

demarkacija (pranc. *demarcation* – atribojimas) – valstybės sienos linijos nustatymas remiantis delimitacijos sutartimis ir jos žymėjimas vietovėje pasienio ženklais.

demilitarizacija (lot. *de-*, *militaris* – karinis) – visai valstybei ar jos teritorijos daliai nustatytas tarptautinis režimas, draudžiantis ja naudotis karo tikslais, turėti karo pramonę, karinius įrengimus ir įtvirtinimus, ginkluotąsias pajėgas, jų nuginklavimas pagal taikos sutartį.

denonsavimas (pranc. *denoncer* – paskelbti, nutraukti) – vienašalis, reikiamai įformintas jos sudarytos tarptautinės sutarties atsisakymas, padarant dėl to pareiškimą kitai šaliai ar kitoms šalims. 1949 m. Ženevos konvencijose ir jų papildomuose protokoluose aptarta, kad Δ negalioja tuo metu, kai denonsuojanti valstybė dalyvauja ginkluotame konflikte.

deportacija (lot. *deportatio* – ištrėmimas) – priverstinis civilių gyventojų ištrėmimas iš nuolatinės gyvenamosios vietos ginkluoto konflikto ar okupacijos metu. Draudžiama gyventojų Δ iš okupuotos valstybės į okupuojančios arba bet kurios kitos valstybės teritoriją (IV ŽK 49 str.).

disidentas (lot. *dissidens* – nesutinkantis, prieštaraujantis) – asmuo, nepripažįstantis oficialios valstybės politikos ar ideologijos, gali būti dėl to dažnai diskriminuojamas, varžomas jo, kaip žmogaus, teisės.

ekocidas (gr. *oikos* – namas, būstas ir lot. *caedo* – žudau) – tyčinis ir masinis augmenijos ar gyvūnijos naikinimas, atmosferos ar vandens išteklių nuodijimas, taip pat kiti veiksmai, galintys sukelti ekologinę katastrofą. Δ yra tarptautinis nusikaltimas.

ekspansija (lot. *expansio* – plėtimas) – ginkluotas svetimų teritorijų užėmimas, savo karinės strateginės padėties įtvirtinimas siekiant politiškai ir ekonomiškai jas pavergti.

Elgesio kodeksas dėl politinių karinių saugumo aspektų – 1994 m. ESBO konferencijoje Vienoje pasirašyto dokumento dėl saugumą ir pasitikėjimą skatinančių priemonių nuostatų dalis. Patvirtindamos tarptautinių aktų pagrindinius principus, joje dalyvavusios valstybės įsipareigojo plėtoti bendradarbiavimą saugumo srityje, nuolat taikyti priemones, užkertančias kelią atsitiktiniams ir nesankcionuotiems karo veiksams, diegti kariams tarptautinės humanitarinės teisės normų reikalavimus, kad gin-

kluotųjų pajėgų personalas žinotų savo atsakomybę už jų pažeidimus ir nenukrypstamai laikytusi Kodekso nuostatų ir pagrindinių principų.

embargas (isp. *embargo* – uždraudimas) – tarptautinėje teisėje draudimas įvežti į šalį arba išvežti iš jos prekes, valiutą, ginklus ir kt. Taikos metu taikomas kaip ekonominio ir politinio spaudimo priemonė, karo metu tampa ekonominės blokados forma. JT Chartija taikyti Δ numato kaip kolektyvinę represinę priemonę valstybei, kurios veiksmai kelia grėsmę tarptautiniam saugumui.

„Europos ašies“ valstybės – fašistinių valstybių – Vokietijos ir Italijos – agresyvi karinė ir politinė sąjunga, 1936 m. įforminta Berlyno susitarimu, liudijanti apie atviro jų pasirengimo Antrajam pasauliniam karui pradžią, dar vadinta „Berlyno – Romos ašimi“. Tais pačiais metais prie jų prisijungė ir Japonija.

evakuacija (lot. *evacuatio* – ištuštinimas) – sužeistųjų, ligonių, karo belaisvių, vaikų ir civilių gyventojų grupių išvežimas iš kovos veiksmų zonos (pavyzdžiui, į užnugarį, neutralią valstybę). Karo belaisvių Δ visada turi būti atliekama humaniškai (III ŽK 20 str.). Nė viena konflikto šalis neturi imtis evakuoti į užsienio valstybę vaikų, kurie nėra jos piliečiai (I PP 78 str.).

gerosios paslaugos – tarptautinė teisinė procedūra, nustatanti kontaktus ir derybų pradžią tarp konflikto šalių, siekiant pašalinti kilusius nesutarimus dėl tarptautinės humanitarinės teisės nuostatų taikymo ir apsaugant nuo karo veiksmų padarinių civilius gyventojus, sužeistuosius ir ligonius bei karo belaisvius. Δ konflikto šalims gali siūlyti valstybės globėjos ir TRKK.

ginkluoto konflikto eskalacija – palaipsnis konflikto plėtimas, įtraukiant į jį daugiau šalių bei ginkluotųjų pajėgų, keičiant kovos veiksmų taktiką ir priemones. Δ gali apimti vieną ar visus nurodytus aspektus, tuo pačiu metu gali intensyvėti arba mažėti jo įtampa.

globa – tarptautinės humanitarinės teisės numatyta civilių gyventojų, kurie netapo ginkluoto konflikto aukomis, tačiau yra prieš pusės valdžioje, apsaugos, teikiamos globojamiems asmenims be jokios diskriminacijos, forma.

hors de combat (pranc. *combat* – kovotojas) – 1949 m. Ženevos konvencijose ir I PP vartojamas posakis, verčiamas į lietuvių kalbą „išėjęs iš rikiuotės priešininko šalies asmuo“.

in camera (lot. kambaryje) – teisės terminas, vartojamas IV ŽK 74 straipsnyje, verčiamas kaip „uždaras teismo posėdis“.

inter alia – populiarus lotyniškas terminas, kuris I PP reiškia „be kita ko“, t.y. be kitų reikalų ar daiktų.

internavimas (pranc. *interner* – įkurdinti) – tarptautinėje teisėje numatytas kariaujančios valstybės iki karo pabaigos taikomas ypatingas režimas: jos teritorijoje gyvenančių priešininko valstybės piliečių (ne kariškių) laisvės apribojimas, taip pat neutralios valstybės valdžios atliekamas kariaujančios šalies karinių dalinių bei technikos, patekusios į jos teritoriją, sulaikymas ir nuginklavimas.

intervencija (lot. *interventio* – įsikišimas) – vienos ar kelių valstybių įsikišimas į kitų valstybių vidaus reikalus arba į jų santykius su trečiosiomis šalimis. Δ gali būti karinė (agresija), ekonominė, politinė, diplomatinė, pagal dalyvaujančių valstybių skaičių – individuali ir kolektyvinė. Visas Δ rūšis draudžia tarptautinė teisė kaip prieštaraujančias JT Chartijai.

invazija (lot. *invasio* – užpuolimas, įsiveržimas) – tiek agresoriaus, tiek valstybės, atremiančios agresiją, karinis įsiveržimas į svetimą šalį.

ipso facto – lotyniškas teisės terminas, vartojamas ir I PP 90 straipsnyje, reiškiantis „dėl paties fakto (įvykio)“.

jurisdikcija (lot. *jurisdictio* – teisena, teismo procesas) – įstatymu ar kitu norminiu aktu nustatyta tam tikrų valstybinių institucijų įgaliojimų spręsti teisinius ginčus ir nagrinėti teisės pažeidimų bylas, t.y. taikyti teisės pažeidėjams teisesines sankcijas, visuma. Įstatymų apibrėžtą Δ turi teismas, įvairios inspekcijos ir tarnybos.

kapituliacija (lot. *capitulatio* – susitarti tam tikrais punktais) – karo veiksmų nutraukimas ir nugalėtosios šalies ginkluotųjų pajėgų arba jų dalies pasidavimas nugalėtojui jo padiktuotomis ar sutartomis sąlygomis. Konkrečios Δ sąlygos gali būti suderintos per kariaujančių šalių vadovybių derybas. Paprastai Δ atveju priešininko karinis turtas atitenka nugalėtojui, nugalėtosios šalies ginkluotosios pajėgos nuginkluojamos ir jų nariai pasiduoda į nelaisvę.

karinė būtinybė – tarptautinėje humanitarinėje teisėje vartojama sąvoka, pateisinanti karo teisės nedraudžiamus, taip pat būtinus priešininkui sunaikinti veiksmus. Δ argumentai galimi tik atsižvelgiant į karo teisės nustatytus apribojimus ir tik išimtiniais, konkrečiais, atvejais. Dėl išskirtinės, primygtinės ar neišvengiamos Δ: III ŽK 33 str. leidžiama ne pagal

paskirtį naudoti nuolatinių medicinos įstaigų pastatus ir atsargas; IV ŽK 53 str. suteikiama galimybė naikinti bet kam priklausantį turta; I PP 54 str. leidžiama naikinti civiliams gyventojams išlikti būtinus objektus; I PP 62 str. civilinės gynybos organizacijoms draudžiama vykdyti jų užduotis; 1954 m. Hagos konvencijos 11 str. numato galimybę panaikinti specialiai saugomų kultūros vertybių statusą. Δ pateisina tik tas priemonės, kurios yra vienintelė galimybė įvykdyti pavestą užduotį. Δ sąvoka negali būti aiškina ma plačiau, kad nebūtų pažeidžiama tarptautinė teisė.

karinė doktrina (lot. *doctrina* – mokymas, mokslas) – valstybės oficialus požiūris tam tikru laikotarpiu į tikėtino karo esmę, tikslus ir pobūdį, į valstybės ir jos ginkluotųjų pajėgų pasirengimą karui ir kariavimo būdus. Lietuvoje Δ principai ir teiginiai įtvirtinti Nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme, kariuomenės statuteuose, kituose teisės aktuose.

karo būvis – valstybių santykiai nuo karo paskelbimo arba nuo faktinių karo veiksmų pradžios momento iki jų pabaigos. Esant Δ gali būti nutraukiami diplomatiniai, prekybiniai, finansiniai ryšiai, konfiskuojamas priešininko valstybės (išskyrus diplomatinį atstovybių) turtas, rekvizuojami, internuojami prekiniai laivai ir kt. Apie Δ pranešama neutralioms valstybėms. Δ dažniausia nutraukiamas pasirašant taikos sutartį, vienašalę ar dvišalę deklaraciją. Δ metu šalies viduje gali būti įvesti karo meto įstatymai, apribojamos piliečių teisės, jiems pavedamos papildomos pareigos.

karo įstatymai ir papročiai – tarptautinėje teisėje moralinių ir teisės normų, reguliuojančių kariaujančių šalių savitarpio santykius ir nustatančių neutralių valstybių padėtį karo metu, visuma. Δ paskirtis – uždrausti kariavimo veiksmų žiauriausias formas, pagerinti sužeistųjų ir ligonių padėtį, nustatyti humaniško elgesio su karo belaisviais taisykles, saugoti taikius gyventojus. Δ pažeidimas yra laikomas vienu iš sunkiausių nusikaltimų taikai ir žmonijai.

karo laivas – tarptautinėje jūrų teisėje laivas, priklausantis bet kokios valstybės ginkluotosioms pajėgoms, turintis išorinius nacionalinius atpažinimo ženklus, vadovaujamas tos valstybės kompetentingų institucijų oficialiai paskirto karininko, kurio pavardė įrašyta į atitinkamą kariškių sąrašą arba ekvivalentinį jam dokumentą, o įgula laikosi reguliarios karinės drausmės taisyklių.

kolaboravimas (lot. *collaboro* – bendradarbiauju) – piliečio padėjimas priešišškai valstybei vykdyti veiklą, nukreiptą prieš savo šalį karo,

okupacijos ar aneksijos metu, slopinti gyventojų pasipriešinimą ar kitaip talkinti neteisėtai valdžiai. Lietuvos, kaip ir kitų valstybių, įstatymai už Δ numato baudžiamąją atsakomybę.

kolektyvinės baudmės – bet kokios teisės aktuose numatytos baudžiamosios, administracinės, procesinės ir kitos prievartos priemonės, skiriamos ir taikomos tam tikrai žmonių grupei už vieno arba kelių jos narių padarytus teisės pažeidimus. Δ draudžia tarptautinė humanitarinė teisė.

kolektyvinis saugumas – valstybių, atsakingų už kelio taikos pažeidimams arba agresijos aktams užkirtimą, bendrų veiksmų sistema. Δ sudaro šios tarptautinės teisinės formos: universali Δ sistema, numatyta JT Chartijoje, ir regioninės sistemos, galiojančios tik viename geografiniame rajone (regione) ir savo veikla negalinčios prieštarauti JT Chartijai.

kolonizacija (lot. *colonia* – apgyvendinti) – svetimos valstybės užgrobimas ir jos pavertimas kolonija apgyvendinant okupuotoje teritorijoje okupavusios šalies gyventojus. Δ draudžia tarptautinė teisė.

komunikatas (lot. *communicatus* – praneštas, padarytas bendras) – oficialus vyriausybės pranešimas apie tarpvalstybines derybas, tarptautinius susitarimus ir pan.

konceptija (lot. *conceptio* – suvokimas) – **1.** individualus suvokimo būdas; vyraujantis principas, daikto, reiškinių, proceso samprata. **2.** karyboje – tam tikrų karinių reiškinių traktavimas, ginkluotųjų pajėgų organizavimo, požiūrio į būsimo karo pobūdį ir kt. sistema. Literatūroje Δ kartais atitinka sąvokas „doktrina“, „strategija“, „teorija“.

konflikto šalis – valstybė, kuri formaliai arba faktiškai yra karo veiksmų prieš vieną ar kelias valstybes dalyvė. Ši valstybė ir jos ginkluotosios pajėgos vadinama „kariaujančia šalimi“.

kontribucija (lot. *contributio* – įnašas, mokestis) – karo metu priešo priverstinai iš okupuotos teritorijos civilių gyventojų imamos rinkliavos pinigais arba natūra. Po karo Δ – piniginės sumos, kurias pagal taikos sutartį nugalėtoji šalis privalo sumokėti nugalėjusiai valstybei. Karo metu padarytos žalos atlyginimo forma yra reparacijos.

konvencija (lot. *conventio* - sutartis, susitarimas) – dažniausia daugiašalė tarptautinė sutartis, reguliuojanti tarpvalstybinius santykius tam tikroje srityse. Karinė Δ – vienas iš tarptautinių teisės aktų, sudarytų kariniais-politiniais, kariniais-teisiniais, kariniais-techniniais bei kitais klausimais. Δ yra uždaros ir atviros kitoms valstybėms prisijungti, terminuo-

tos ir neterminuotos. Lietuva vien tik tarptautinės humanitarinės teisės srityje yra daugiau kaip dešimties Δ dalyvė, neskaitant kitų tarptautinių dokumentų (protokolų, deklaracijų, paktų ir pan.).

militarizacija (lot. *militaris* – karinis) – valstybės visuomeninio ir politinio gyvenimo, ekonomikos, ideologijos pertvarkymas, atliekamas rengiantis agresyviai karui, karo meto įstatymų, karinės drausmės taikymas civilinėms ūkio šakoms, kariuomenės ir ginkluotės gausinimas. Šalyje dažnai įvedamas totalitarinis režimas.

„**Non bis in idem**“ (antikinės teisės principas: „Negalima du kartus bausti už tą patį nusikaltimą“) – III ŽK 86 straipsnio pavadinimas, nurodantis, kad nė vieno karo belaisvio negalima bausti du kartus už tą pačią veiką arba remiantis tuo pačiu kaltinimu.

pabėgėlis – tarptautinėje humanitarinėje teisėje asmuo, savanoriškai arba dėl gresiančios okupacijos ar karo veiksmų priverstas palikti nuolatinę gyvenamąją vietą arba išvarytas iš jos vienos iš konflikto šalių. Δ kaip karo aukai taikomos humanitarinės teisės normos.

paktas (lot. *pactum* – sutartis, susitarimas) – svarbi tarptautinė sutartis, reguliuojanti saugumo, savitarpio pagalbos, nepuolimo ir kt. klausimus. Lietuva 1990 m. prisijungė prie universalių sutarčių dėl žmogaus teisių apsaugos taikos ir karo metu – Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto.

parafavimas (pranc. *paraphe* – sutrumpintas parašas, grifas) – preliminarus tarptautinės sutarties (ar jos dalių) teksto autentiškumo patvirtinimas valstybės ar tarptautinės organizacijos įgaliotų asmenų inicialais, parašomais kiekviename sutarties teksto puslapyje, taip išreiškiant, jog ji suderinta.

partizanas (pranc. *partisan*) – asmuo, savanoriškai kovojantis už savo tėvynės laisvę ir nepriklausomybę organizuotų ginkluotų dalinių sudėtyje prieš užimtoje ar reakcinių režimų kontroliuojamoje teritorijoje. Δ laikomi kombatantai, jeigu jie atitinka pastariesiems taikomas pagrindines sąlygas. Partizaninio karo taisyklės įtvirtintos 1907 m. IV Hagos konvencijoje, 1949 m. Ženevos konvencijose ir jų papildomuosiuose protokoluose.

precedentas (lot. *praecedens* – einantis priešakyje) – tarptautinėje teisėje kokio nors tarptautinių santykių klausimo sprendimo būdas ir esmė. Δ gali būti panaudojamas pavyzdžiu nagrinėjant kitus analogiškus atvejus, jeigu jie atitinka tarptautinės teisės principus ir normas.

prima facie – lotyniškas teisės terminas, pažodžiui reiškiantis „iš pirmo karto“. Vartojamas I ŽK 49 ir II ŽK 50 straipsniuose, įpareigojančiuose asmenis, padariusius sunkius konvencijų pažeidimus, perduoti kitos suinteresuotos šalies teismui, turint jiems *pagrįstų* kaltinimo įrodymų.

prisijungimas – aktas, kuriuo valstybė pareiškia savo sutikimą pripažinti privaloma jau galiojančią tarptautinę daugiašalę sutartį. Prisijungiančios šalys gali būti valstybės, kurios nedalyvavo sudarant tą sutartį arba ją pasirašiusios, tačiau nepareiškusios sutinkančios pripažinti ją privaloma. Δ gali būti atliekamas sutartį ratifikuojant, patvirtinant, priimant arba pasirašant prisijungimo protokolą.

protokolas (gr. *protokollon* – pirmasis lapas) – tarptautinių pasitarimų arba konferencijų nutarimų aktas, turintis tarptautinės sutarties galią. Dažniau šis terminas vartojamas priedams prie sutarčių, taip pat aktams, kuriais sutartis iš dalies pakeičiama arba papildoma, pavadinti.

ratifikavimas (lot. *ratificatio* – teisėtas) – aukščiausiųjų valstybinės valdžios institucijų aktas, kuriuo patvirtinama valstybės įgaliotų atstovų pasirašyta tarptautinė sutartis. Paprastai ratifikuojamos tik labai svarbios, ilgalaikės sutartys. Δ teisę Lietuvoje turi tik Respublikos Seimas. Be kitų, turi būti ratifikuotos Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys dėl valstybės sienų nustatymo ir pakeitimo, dėl atsisakymo naudoti jėgą ir grasinti jėga, dėl užsienio valstybių ginkluotųjų pajėgų buvimo mūsų šalies teritorijoje, gynybinio pobūdžio ir karinio bendradarbiavimo sutartys ir pan.

rekvizicija (lot. *requisitio* – reikalavimas) – priverstinis, atlygintinas asmenų ar organizacijų turto ar jo dalies paėmimas arba laikinas naudojimas okupuojančios valdžios naudai taikos sutartyje numatytais sąlygomis, atsižvelgiant į nugalėjusios valstybės patirtos materialinės žalos dydį ir jam proporcingas. Neteisėtą ir nepaprastai didelę Δ draudžia tarptautinė teisė.

rezoliucija (lot. *resolutio* – sprendimas) – tarptautinės konferencijos ar tarptautinės tarpvyriausybines organizacijos priimamų sprendimų, kurie paprastai yra rekomendacinio pobūdžio, rūšis. Pagal JT Chartiją visos šios organizacijos narės privalo paklusti ST Δ ir jas vykdyti.

savaiminė deaktyvacija – savaiminis šaudmens (minos) tapimas nebeveikiančiu dėl kurio nors jo komponento, kuris yra būtinas, kad šaudmuo būtų veiksmingas, nebuvimo, pavyzdžiui, galutinai išsekus baterijai.

susinaikinantis mechanizmas – automatiškai veikiantis mechanizmas, kuris užtikrina šaudmens, kuriame šis mechanizmas įmontuotas arba prie kurio yra pritvirtintas, sunaikinimą.

susitarimas – valstybių santykius konkrečioje srityje reguliuojantis dokumentas, kuriam paprastai netaikoma ratifikavimo procedūra. Tarptautinėje humanitarinėje teisėje galimi Δ tarp kariaujančių šalių, su neutraliomis valstybėmis, sudaryti dėl sanitarinių zonų arba vietovių, dėl demilitarizuotų zonų, dėl karo veiksmų sustabdymo ar nutraukimo, dėl karo belaisvių repatriacijos ir kitais klausimais.

suverenitetas (pranc. *souverainete* – aukščiausioji valdžia) – valstybės nepriklausomybė, t.y. teisė savarankiškai tvarkyti vidaus ir užsienio reikalus. Δ gerbimas – šiuolaikinės tarptautinės teisės ir tarptautinių santykių pagrindinis principas, įtvirtintas JT Chartijoje ir kituose tarptautiniuose aktuose.

šaltasis karas – strateginės kovos, balansavusios ant naujo karo ribos, tarp priešingų politinių sistemų – stambiausių Vakarų valstybių, vadovaujamų JAV, ir buvusių socialistinių valstybių, vadovaujamų SSRS – forma. Δ , prasidėjęs po Antrojo pasaulinio karo ir pasibaigęs žlugus socializmo sistemai ir SSRS, tarp abiejų pusių vyko politikos, ekonomikos, ideologijos, karybos, informacijos ir kitose srityse.

tarptautinis teisinis subjektiškumas – gebėjimas turėti tarptautines teises ir pareigas bei gebėjimas ginti šias teises pareiškiant tarptautinius ieškinius.

teritorinė jūra – jūros juosta, esanti prie kranto ar už pakrantės valstybės vidaus vandenų, kuri yra šios valstybės teritorijos dalis ir pagal tarptautinės teisės reikalavimus priklauso jos suverenitetui. Kiekviena valstybė turi teisę nustatyti Δ plotį, ne didesnę kaip 12 jūrmylių. Lietuvos Δ yra 12 jūrmylių pločio vandenys nuo kranto.

teritorinis vientisumas – tarptautinis principas, reikalaujantis, kad valstybės jėga arba grasinimu panaudoti jėgą nepažeistų kitų valstybių teritorijos, politinės nepriklausomybės arba vieningumo. Δ , kaip ir valstybės suverenitetą, privaloma gerbti.

tralavimas (nuo angl. *trawl* – tralas) – minų ieškojimas vandenyje ir jų sunaikinimas siekiant užtikrinti saugią laivininkystę. Δ atlieka specialūs laivai, sraigtasparniai, naudojamos ir kitos techninės priemonės. Naudojant kontaktinį Δ būdą, mina išvelkama kabliu arba perkertamas jūrų

minos inkaro lynas. Į paviršių iškilusi mina susprogdinama. Naudojant nekontaktinį Δ būdą, mina susprogdinama hidroakustiniu arba elektromagnetiniu principu.

trofėjus (gr. *tropaion* — pergalės paminklas) – kovos lauke arba priešininkui kapituliuavus paimtos vėliavos, karo technika ir kitos materialinės vertybės, įforminus tai atitinkamais tarptautiniais dokumentais. Δ galima panaudoti savo kariniams tikslams tik aukštesniajai vadovybei leidus ir tik po to, kai jį apžiūri specialistai. Nepanaudotas Δ siunčiamas į užnugarį.

ultimatumas (lot. *ultimatum* – paskutinis) – tarptautinėje teisėje dokumentu ar žodžiu vienos valstybės kitai šaliai pareikštas kategoriškas reikalavimas, kurio neįvykdžius laiku grasinama panaudoti tam tikras poveikio priemones, pavyzdžiui, embargą, represalijas ir kt. Grasinimas Δ prieš valstybę panaudoti ginkluotą jėgą prieštarauja JT Chartijai ir tarptautinės teisės principams ir normoms. Karo metu Δ gali būti pareikštas priešininko karinei vadovybei, reikalaujant sudėti ginklus, kad būtų išvengta nereikalingo kraujo praliejimo.

valstybė globėja – neutrali valstybė, kuri, sutikus konflikto šalims, teikia pagalbą ir vykdo humanitarinių normų laikymosi kontrolę atstovaudama kitos šalies interesams. Δ paprastai lanko ir tikrina karo belaisvių ir internuotų civilių asmenų stovyklas, jų aprūpinimo sąlygas okupuotoje teritorijoje, tiria kultūros vertybių objektų apsaugos pažeidimus, prireikus teikia geranoriškas paslaugas. Δ veiklą vykdo jų diplomatinis, konsulinis ar kitas personalas, bet delegatais tokia valstybė gali siųsti bet kokios bešališkos tarptautinės organizacijos atstovus. Gana dažnai šias funkcijas atlieka TRKK.

vidaus vandenys – kiekvienos valstybės, turinčios jūros pakrantes, teritorijos sudedamoji dalis. Δ sudaro vandenys, esantys kranto pusėje nuo teritorinės jūros izeitinės linijos. Pagal Lietuvos įstatymus Δ – tai vandenys, esantys į sausumos pusę nuo teritorinės jūros bazinės linijos, jungiančios labiausiai į jūrą nutolusius jūrų uostų molų taškus, ir pasienio ruože esantys Kuršių marių vandenys, upės, ežerai bei kiti vandens telkiniai.

LITERATŪRA

I. Tarptautiniai dokumentai (chronologine tvarka)

1. 1856 m. Paryžiaus deklaracija dėl jūrų karo // *American Journal of International Law* (toliau – AJIL). 1.(1907) priedas. – P. 89–90.
2. 1864 m. Ženevos konvencija dėl sužeistųjų ir ligonių padėties veikiančiose armijose pagerinimo // 129 Consolidated Treaty Series 361.
3. 1868 m. Peterburgo deklaracija dėl sprogstamųjų ir padegamųjų kulku naudojimo uždraudimo // *Международное право. Ведение боевых действий: Сборник Гаагских конвенций и иных соглашений. МККК. – М., 1995. – С. 177–178 (toliau – Сборник конвенций)*.
4. 1899 m. Hagos deklaracija dėl lengvai besisukančių ir susiplojančių kulku nenaudojimo // *Сборник конвенций. – С. 179–180.*
5. 1899 m. Hagos deklaracija dėl sviedinių, turinčių vienintelę paskirtį skleisti dusinamąsias medžiagas ar nuodingas dujas, nenaudojimo // *Международное право в избранных документах. – М., 1957. – С. 38–39.*
6. 1907 m. Hagos konvencijos: 1) „Dėl tarptautinių susirėmimų taikaus sprendimo“; 2) „Dėl jėgos naudojimo išieškant pagal sutartinius skolinius išpareigojimus atvejų ribojimo“; 3) „Dėl karo veiksmų pradžios“; 4) „Dėl sausumos karo įstatymų ir papročių“; 5) „Dėl neutralių valstybių ir asmenų teisių ir pareigų sausumos kare“; 6) „Dėl priešininko prekybos laivų pradėjus karo veiksmus padėties“; 7) „Dėl prekybos laivų pavertimo kariniais“; 8) „Dėl automatinių kontaktinių povandeninių minų dėjimo“; 9) „Dėl jūrų pajėgų bombardavimo karo metu“; 10) „Dėl 1864 m. Ženevos konvencijos pradų jūros kare taikymo; 11) „Dėl kai kurių apribojimų pasinaudojant užgrobimo teise jūrų kare apribojimo“; 12) „Dėl tarptautinio prizų teismo įsteigimo“; 13) „Dėl neutralių valstybių teisių ir pareigų jūros kare“. 14) Deklaracija dėl sviedinių ir sprogstamųjų medžiagų iš oro balionų mėtymo uždraudimo // *Международное право в избранных документах. – М., 1957. –Т. 3. – С. 39–151.*

7. 1909 m. Londono deklaracija dėl jūrų karo teisės // *Международное право в избранных документах.* – М., 1957. – Т. 3. – С. 151–161.

8. 1923 m. Oro karo vedimo taisyklės (projektas) // *Сборник конвенций.* – С. 139–155.

9. 1925 m. Ženevos protokolas dėl dusinamųjų, nuodingų ir kitokių dujų, taip pat bakteriologinio karo vedimo metodų uždraudimo // *Сборник конвенций.* – С. 186–187.

10. 1928 m. Bendroji sutartis dėl atsisakymo nuo karo kaip nacionalinės politikos priemonės // 94 LNTS (Tautų Sąjungos sutarčių serijos) 57 (1929).

11. 1929 m. Ženevos konvencija dėl sužeistųjų ir ligonių padėties pagerinimo veikiančiose armijose ir Konvencija dėl elgesio su karo belaisviais // 118 LNTS 303.

12. 1936 m. Londono protokolas dėl povandeninio karo vedimo taisyklių (priedas prie 1930 m. Londono sutarties dėl povandeninio karo vedimo taisyklių) // 173 LNTS 353.

13. Jungtinių Tautų Chartija (1945m.) // Valstybės žinios (toliau – Žin.). – 2002. – Nr. 15–557.

14. 1945 m. Tarptautinio karo tribunolo statutas // *Международное право в документах.* – М., 2000. – С. 801–806.

15. 1947 m. Taikos sutartis su Italija // *Международное право в документах.* – М., 2000. – С. 783–789.

16. 1948 m. Ženevos konvencija dėl kelio užkirtimo genocido nuskaltimui ir baudimo už jį // Žin. – 2002. – Nr. 23–855.

17. 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija // Žmogaus teisės: Tarptautinių dokumentų rinkinys (toliau – Žmogaus teisės). – V., 1991. – P. 12–19.

18. 1949 m. Ženevos konvencijos dėl karo aukų apsaugos: Konvencija (I) dėl sužeistųjų ir ligonių padėties veikiančiose armijose pagerinimo; Konvencija (II) dėl sužeistųjų, sergančiųjų ir skęstančiųjų ginkluotųjų pajėgų narių jūroje padėties pagerinimo; Konvencija (III) dėl elgesio su karo belaisviais; Konvencija (IV) dėl civilių apsaugos karo metu ir šių konvencijų papildomi protokolai: Protokolas (I) dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų bei Protokolas (II) dėl netarptautinių ginkluotų aukų apsaugos // Žin. – 2000. – Nr. 63–1904.

19. 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // *Žin.* – 1995. – Nr. 40–987.

20. 1954 m. Hagos kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu konvencija ir jos I Protokolas // *Žin.* – 1998. – Nr. 102 – 2804; II Protokolas // *Žin.* – 2002. – Nr. 13–478.

21. 1957 m. Europos konvencija dėl ekstradicijos // *Žin.* – 1955. – Nr. 34–819.

22. 1958 m. Ženevos konvencija dėl atvirosios jūros // *AJEL* 52 (1958). – P. 834.

23. 1963 m. Sutartis dėl branduolinio ginklo bandymų uždraudimo atmosferoje, kosminėje erdvėje ir po vandeniu // *Международное право в документах.* – М., 2000. – С. 656–657.

24. 1966 m. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas // *Žmogaus teisės.* – V., 1991. – P. 19–31.

25. 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // *Žmogaus teisės.* – V., 1991. – P. 31–58.

26. 1967 m. Sutartis dėl valstybių veiklos principų tiriant ir naudojant kosminę erdvę, įskaitant Mėnulį ir kitus dangaus kūnus // *Международное право в документах.* – М., 2000. – С. 546–549.

27. 1967 m. JT GA deklaracija dėl teritorinio prieglobsčio // *Žmogaus teisės.* – V., 1991. – P. 244–246.

28. 1968 m. Sutartis dėl branduolinio ginklo neplatavimo // *Международное право в документах.* – 2000. – С. 658–661.

29. 1968 m. Konvencija dėl senaties termino netaikymo už karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui // *Žin.* – 2002. Nr. 23–856.

30. 1969 m. Vienos konvencija dėl tarptautinių sutarčių teisės // *Žin.* – 2002. – Nr.13–480.

31. 1969 m. Amerikos žmogaus teisių konvencija // *Žmogaus teisės. Regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys.* – V., 1993. – P. 157–188.

32. 1970 m. JT GA deklaracija dėl tarptautinės teisės principų, liečiančių draugiškus santykius ir bendradarbiavimą tarp valstybių pagal Jungtinių Tautų Chartiją // *Международное право в документах.* – М., 2000. – С. 17–23.

33. 1970 m. Konvencija dėl kovos su neteisėtu orlaivių užgrobimu // *Международное право в документах.* – М., 2000. – С. 356–359.

34. 1971 m. Sutartis dėl draudimo dislokuoti branduolinių ginklą ir kitų rūšių masinio naikinimo ginklus jūrų ir vandenynų dugne ir jų gelmėse // *Международное право в документах.* – M., 2000. – C. 662–664.

35. 1972 m. Konvencija dėl bakteriologinių ir toksinių ginklų kūrimo, gamybos ir saugojimo uždraudimo bei jų sunaikinimo // *Žin.* – 1997. – Nr. 59–1370.

36. 1972 m. SSRS ir JAV sutartis dėl priešraketinės gynybos sistemų apribojimų // *Международное право в документах.* – M., 2000. – C. 652–655.

37. 1973 m. Konvencija dėl apartheido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį // *Žmogaus teisės.* – V., 1991. – P. 73–80.

38. 1974 m. JT GA rezoliucija Nr. 3314 (XXIX), „Agresijos apibrėžimas“ // *AJIL* 69 (1975).

39. 1975 m. Helsinkio pasitarimo dėl saugumo ir bendradarbiavimo Europoje Baigiamasis Aktas // *Международное право в документах.* – M., 2000. – C. 24–31.

40. 1976 m. Konvencija dėl aplinkos keitimo būdų naudojimo karo ar bet kokiems priešiškiems tikslams uždraudimo // *Žin.* – 2002. – Nr. 40 – 1468.

41. 1980 m. Jungtinių Tautų konvencija dėl tam tikrų įprastinių ginklų, kurie gali būti pernelyg žalojančiais arba veikia nesirinktinai, naudojimo uždraudimo arba apribojimo ir šios Konvencijos papildomi protokolai: Protokolas (I) dėl neaptinkamų dalelių; Protokolas (II) dėl minų, minų–spąstų ir kitų įtaisų naudojimo uždraudimo arba apribojimo; Protokolas (III) dėl padegamųjų ginklų naudojimo apribojimo ir uždraudimo; Protokolas (IV) dėl apakinančių lazerinių ginklų // *Žin.* – 1998. – Nr. 83–2312.

42. 1981 m. Afrikos žmogaus ir tautų teisių chartija // *Žmogaus teisės: Regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys.* – V., 1993. – P. 211–230.

43. 1982 m. Jūrų teisės konvencija // *International Legal Materials* (toliau – ILM) 21 (1982). – P. 1261.

44. 1984 m. JT GA konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą // *Žmogaus teisės.* – V., 1991. – P. 169–184.

45. 1989 m. JT GA konvencija dėl kovos su samdinių verbavimu, panaudojimu, finansavimu ir apmokymu // *Действующее международное право*. – M., 1997. – С. 812–818.
46. 1993 m. Konvencija dėl cheminio ginklo kūrimo, gamybos, kaupimo ir panaudojimo uždraudimo bei jo sunaikinimo // *Žin.* – 1998. – Nr. 35–935.
47. 1993 m. Tarptautinio tribunolo Jugoslavijai statusas // ILM 32 (1993). – P. 1192.
48. 1993 m. Rusijos Federacijos ir Jungtinių Amerikos Valstijų sutartis dėl tolesnio strateginių puolamųjų ginklų sumažinimo ir apribojimo // *Международное право в документах*. – M., 2000. – С. 670–671.
49. 1994 m. Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Ruandai // ILM 33 (1994). – P. 1602.
50. Tarptautinė teisė, taikoma ginkluotiems konfliktams jūroje (1994 m. San Remo Vadovas) // *Сборник конвенций*. – M., 1995. – С. 83–123.
51. Elgesio kodeksas dėl politinių karinių saugumo aspektų. ESBO Vienos 1994 m. dokumentas.
52. 1996 m. Visuotinio branduolinių bandymų uždraudimo sutartis // *Žin.* – 1999. – Nr. 100–2894.
53. 1997 m. Konvencija dėl priešpėstinių minų naudojimo, kaupimo, gamybos ir perdavimo uždraudimo ir dėl jų sunaikinimo // *Международное право в документах*. – M., 2000. – С. 699–706.
54. 1998 m. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statusas // UN doc. A/Con F 183/9 17 July 1998.
55. Jungtinių Tautų ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės tarpusavio memorandumas dėl dalyvavimo Jungtinių Tautų nuolatinės parengties sistemoje // *Žin.* – 2001. – Nr. 101–3600.

II. Lietuvos Respublikos norminiai aktai

56. Konstitucija // *Žin.* – 1992. – Nr. 33–1014 (su 1996 m. pakeitimais).
57. Baudžiamasis kodeksas (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais). – V., 1994.
58. Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas // *Žin.* – 1995. – Nr. 3–37.
59. Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas // *Žin.* – 1996. – Nr. 14–352.
60. Potencialiai pavojingų objektų priežiūros įstatymas // *Žin.* – 1996. – Nr. 46–1116.
61. Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas // *Žin.* – 1997. – Nr. 2–16.
62. Cheminio ginklo uždraudimo įstatymas // *Žin.* – 1998. – Nr. 90–2480.
63. Civilinės saugos įstatymas // *Žin.* – 1998. – Nr. 115–3230.
64. Kariuomenės drausmės statutas // *Žin.* – 1999. – Nr. 51–1635.
65. Tarptautinių sutarčių įstatymas // *Žin.* – 1999. – Nr. 60–1948.
66. Valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymas // *Žin.* – 1999. – Nr. 105–3019.
67. Karo padėties įstatymas // *Žin.* – 2000. – Nr. 52–1482.
68. Ginkluotos gynybos ir pasipriešinimo agresijai įstatymas // *Žin.* – 2000. – Nr. 64–1927.
69. Baudžiamasis kodeksas // *Žin.* – 2000 – Nr. 89–2741.
70. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos, Raudonojo Kryžiaus ir Raudonojo Pusmėnulio emblemos ir pavadinimo įstatymas // *Žin.* – 2000. – Nr. 89–2774.
71. Tarptautinių operacijų, karinių pratybų ir kitų karinio bendradarbiavimo renginių įstatymas // *Žin.* – 2002. – Nr. 13–465.
72. Pavojingų Lietuvos ūkio objektų registro nuostatai, patvirtinti Vyriausybės 1996 07 30 nutarimu Nr. 913 // *Žin.* – 1996. – Nr. 75–1810.
73. Nekilnojamosios kultūros vertybės, skelbiamos kultūros paminklais (priedas prie Vyriausybės 1998 05 19 nutarimo Nr. 612) // *Žin.* – 1998. – Nr. 49–1342.
74. Asmenų, turinčių teisę į karo belaisvių statusą, ir karo belaisvių repatrijavimo iš Lietuvos Respublikos tvarka, patvirtinta Vyriausybės 2001 02 28 nutarimu Nr. 230 // *Žin.* – 2001. – Nr. 20–653.

III. Specialioji literatūra

75. Akehurst M., Malanczuk P. Šiuolaikinės tarptautinės teisės įvadas. – V., 2000.
76. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – V., 2001.
77. Bory F. Tarptautinės humanitarinės teisės kilmė ir vystymasis. TRKK. – 1993.
78. Field Manual N. 27–10 issued by the US: Department of the Army. – Wash., 1956.
79. Gasser H. P. International Humanitarian Law. An production. – Haut., 1993.
80. Grotius H. De Jure Belli ad Paeis (1625), livre III, chap. IV, § 18.
81. Jazdauskas A. Ištakos ir intakai. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos istorijos bruožai. – V., 1998.
82. Kūris P. Atsakomybės tarptautinėje teisėje problemos. – V., 1970.
83. Kūris P., Požarskas M. Tarptautinės teisės apybraižos. – V., 1985.
84. Mulinen F. Handbook on The Law of War for armed forces. – Geneva, 1987.
85. Rover C. Tarnauti ir ginti. Žmogaus teisių ir humanitarinės teisės teorija policijos ir saugumo pajėgoms. – V., 2001.
86. Rousseau J. J. Du Contrat social, livre I, chap. IV, dans Euvres completes. – Paris, Gallimard, 1964, vol. III.
87. Schindler D. Die Anwendung der Geuffer Rotkreuz abkommen seit 1949 // Scheizarisches Jahrbuch fur internationales Recht. – 1996.
88. Schindler D., Toman J. The Laws of Armed Conflicts, 2 ed. – Geneva, 1981.
89. Švedas G. Karo nusikaltimų sudėtis // Teisė. Mokslo darbai. – Nr. 35. – 2000.
90. Tarptautinė humanitarinė teisė. Atsakymai į klausimus. TRKK. – 2000.
91. Vadapalas V. Tarptautinė teisė: bendroji dalis. – V., 1998.
92. Vadapalas V., Jarukaitis I. Tarptautinės humanitarinės teisės įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje. – V., 2000.
93. Valstybės pagrindai. Tarptautiniai santykiai. Trečioji dalis. – K., 1997.

94. Аби-Сааб Ж. *Вооруженные конфликты немеждународного характера // Международное гуманитарное право.* – М., 1993.
95. Дюнан А. *Воспоминание о битве при Солферино.* МККК. – 1995.
96. Лукаш И. *Международное право. Особенная часть.* – М., 2000.
97. Пикте Ж. *Развитие и принципы международного гуманитарного права.* – М., 1994.

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Petras Algirdas Čiočys

TARPTAUTINĖ HUMANITARINĖ TEISĖ

Mokomoji knyga

Atsakingasis redaktorius doc. Pranas Jankauskas

Stilistė Nijolė Andriušienė

2002 05 16. Tiražas 200. Užsakymas 214.

Išleido Generolo Jono Žemaičio

Lietuvos karo akademija, Šilo g. 5a, LT-2055 Vilnius

Maketavo ir spausdino Leidybos centras prie KAM,

Totorių g. 27, LT-2001 Vilnius